

«Қазіргі заманның жаһандық сын-қатерлер контекстіндегі құқықтың өзекті мәселелері»

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции
«Актуальные проблемы права в контексте глобальных вызовов современности»

MATERIALS

of the International Scientific and practical Conference
«Actual problems of law in the context of global challenges of our time»

г. Семей 13.12.2023

УДК 34 (574)
ББК 67 (5Қаз)
А43

Редакционная коллегия:

Каражанов М.Д., декан юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD)

Сабитов С.М., заведующий кафедрой уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD)

Ибрагимова Ф.Г., заведующий кафедрой гражданско-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, кандидат юридических наук

Кузбаев Д.Ж., и.о. заведующего кафедрой государственно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD)

Каражанова Ж.К., старший преподаватель кафедры, гражданско-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD)

Егежанова Д.Р., старший преподаватель кафедры, государственно -правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, магистр юридических наук

Темиргазин Р.Х., старший преподаватель кафедры, уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD)

Выпускающий редактор: Егежанова Д.Р.

ISBN 978-601-08-3700-3

Актуальные проблемы права в контексте глобальных вызовов современности»: сборник материалов межд. науч.-практ. конф., 13 декабря 2023 г. / под общ. ред. проф., д.полит.н., Ш.А. Курманбаевой. Область Абай, г. Семей: Республиканская издательская компания «Zhardem» Семей, 2023. 218 с.

Сборник содержит материалы Международной научно-практической конференции. В издании представлены доклады научных сотрудников, преподавателей и практикующих юристов, затрагивающие актуальные вопросы современного права.

Материалы представлены в авторской редакции. Ответственность за содержание докладов и тезисов несут авторы. Материалы рецензируются оргкомитетом.

ISBN 978-601-08-3700-3

УДК 34 (574) ББК 67 (5Қаз) А43

© Alikhan Bokeikhan University, 2023

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЛЫҚ ОТЫРЫС БАЯНДАМАЛАРЫ ДОКЛАДЫ ПЛЕНАРНОГО ЗАСЕДАНИЯ

1	Авдеев В.А., Авдеева О.А. ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ И УГРОЗ.....	6
2	Матаева М.Х. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	9
3	Чесноков А.А. СОВРЕМЕННЫЕ ЦЕННОСТИ РОССИЙСКОГО ПРАВА.....	12
4	Канатов А.К. ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМОТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В КАЗАХСТАНЕ.....	15

СЕКЦИЯ 1. «ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ КРИМИНАЛИЗАЦИЯ МЕН ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ: ӘДІЛ ТЕПЕ-ТЕНДІКТІ ІЗДЕУ»

СЕКЦИЯ 1. «СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ КРИМИНАЛИЗАЦИИ И ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ: ПОИСК СПРАВЕДЛИВОГО БАЛАНСА»

1	Ергалимова А.Н., Алданазарова Б.Б. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СООТВЕТСТВИИ С НОРМАМИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА.....	20
2	Есенгельдиев Ж.Б., Күмісбеков С.К. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ	25
3	Әубәкірова Ж.М., Бекпосов А.Т. АФФЕКТ ЖАҒДАЙДА ЖАСАЛҒАН КІСІ ӨЛІМІНІҢ ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	31
4	Қаражанов М.Д., Хакимов К.Б., Мусабаева Р.А. КВАЗИМЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ЖЕКЕШЕ СЕКТОРЛАРДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР ЖЕТІЛДІРУ АСПЕКТІЛЕРІ.....	33
5	Коровин Н.К., Темиргазин Р.Х. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СЕТИ ИНТЕРНЕТ.....	40
6	Қамбаров А.Қ., Карамурзин Т.А. ОТГРАНИЧЕНИЕ МОШЕННИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОТ ДРУГИХ ВИДОВ ИНТЕРНЕТ-УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ.....	46
7	Қуанбаева Г.З., Бекпосов А.Т. ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЗАҢНАМАСЫНДА ДӘРІГЕРЛІК ҚҰПИЯНЫ ЖАРИЯ ЕТКЕНІ ҮШІН МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ.....	53
8	Лебедев Н.Ю. ВЛИЯНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ СЕКСУАЛЬНОГО СЕРИЙНОГО УБИЙЦЫ.....	56
9	Лебедева Ю.В. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТАКТИКИ ПРОИЗВОДСТВА ОБЫСКА.....	59
10	Мұратұлы А. БҰҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРИЯ ІС-ШАРАЛАРДЫ ӨТКІЗУ КЕЗІНДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІПТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ.....	66
11	Султанова В.Р., Тайжанова Е.Е. УЧАСТИЕ ЗАЩИТНИКА- АДВОКАТА НА ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫХ ЭТАПАХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	72
12	Утебаев Е.К., Сейданов А.Б. О КРИМИНАЛИЗАЦИИ И ДОСУДЕБНОМ	

СЕКЦИЯ 2. ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

СЕКЦИЯ 2. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

1	Айтказин Е.М., Раймбекова Ж.Е. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУДІҢ ӨЗЕКТІ СҰРАҚТАРЫ.....	87
2	Амирова М.А., Мурзабекова Ж.Т. ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ В СФЕРЕ ЗАКУПОК ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД.....	96
3	Әбділдә Е.М. ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	100
4	Батраханов А.А., Жарылгасин А.М. ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЕ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ В КОЛЛЕГИИ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ ВЕРХОВНОГО СУДА КАЗАХСТАНА, АЗЕРБАЙДЖАНА И РОССИИ. СРАВНИТЕЛЬНО - ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ.....	103
5	Ибрагимова Ф.Г. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТЕЛЕМЕДИЦИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	106
6	Исмагулов А.Е. МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ БАСҚАРУДАҒЫ ОРЫН АЛАТЫН АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР.....	110
7	Калияуов Ж.Т. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	114
8	Каражанова Ж.К., Раймбекова Ж.Е. ОЙЫН БИЗНЕСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ СҰРАҚТАРЫ.....	118
9	Мағауянов Д.А., Жампеисов Д.А. КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСТЕРІН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЖӘНЕ ЕО ЕЛДЕРІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ.....	121
10	Латышев О.Ю., Латышева П.А., Радаэлли М., Луизетто М. DUTIES, RESPONSIBILITIES AND GUARANTEES: WAYS OF ESTABLISHING AND PROBLEMS OF REALISATION.....	130
11	Нурекешов Т.К. ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ПАЙДАЛАНУ МЕН ДАМЫТУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ САЛАСЫНДАҒЫ ШЕТ ЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ.....	133
12	Разиева Д.Б., Карынов Ч.К. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОЗМЕЩЕНИЯ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ.....	137
13	Раймбекова Ж.Е., Айтказин Е.М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН АҚШ-ДА ИНТЕРНЕТТЕ ХАБАР ТАРАТУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	142
14	Раймбекова Ж.Е., Каражанова Ж.К. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТИРИМИНГА В РАМКАХ ИНТЕРНЕТ ВЕЩАНИЯ.....	146
15	Смагулова А.Б. ЦИФРЛАНДЫРУ ЗАМАНЫНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ.....	150

СЕКЦИЯ 3. ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ МЕН ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 3. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

1	Абдрахманов М.К. ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ ЖЕРГІЛІКТІ ӨКІЛДІК ОРГАННЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ БАСТАМАЛАРЫ.....	155
2	Абылқаятова Ұ.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯЛАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ ОРНЫҚТЫРУДЫҢ НОРМАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУ ЖОЛДАРЫ.....	159
3	Васильев А.А., Айтеке К.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯЛАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ ОРНЫҚТЫРУДЫҢ НОРМАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУ ЖОЛДАРЫ.....	163
4	Амерханова И.Қ. ЕЛІМІЗДЕГІ КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІМЕН САЛЫСТЫРУ.....	168
5	Бақтыбеков М.Б. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМА АЯСЫНДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ.....	175
6	Егежанова Д.Р. ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОРЯДКА РАССМОТРЕНИЯ ОБРАЩЕНИЙ ГРАЖДАН В АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ОРГАН.....	179
7	Жаманқараева Г.С., Матаева М.Х., Васильев А.А. ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ ЕҢ МАҢЫЗДЫ ӨЗГЕРІСТЕР - ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	183
8	Жумадилов А.К., Майшекина Э.С. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӨРЕЛІК СОТ ОРТАЛЫҒЫ «АСТАНА» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ЮРИСДИКЦИЯСЫНДАҒЫ ДАУЛАРДЫ БАЛАМАЛЫ ҚАРАУҒА АРНАЛҒАН АЛАҢ РЕТІНДЕ.....	188
9	Жуманова К.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ БҰЗЫЛҒАН ҚҰҚЫҚТЫҚ МҮДДЕСІН РЕТТЕЙТІН МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІНІҢ РӨЛІ.....	193
10	Ибрагимова Н.И., Қорғанбаева Е.А. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ОТБАСЫН ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ.....	199
11	Кожаметова А.Е. КОМПАРАТИВНО– ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ РОССИИ И КАЗАХСТАНА.....	202
12	Кузбаев Д.Ж. КАЗАХСТАНСКИЙ ПАТРИОТИЗМ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	206
13	Маликов Ж.А. ҚАУІПСІЗ ЦИФРЛЫҚ ОРТА ҚҰРУ – БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫ МЕН ҚОРҒАЛУЫНЫҢ ТИІМДІ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ.....	208
14	Усенбаева А.У. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІКТІ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	212

ПЛЕНАРЛЫҚ ОТЫРЫС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

МРНТИ 10.81.71

Авдеев Вадим Авдеевич
профессор Высшей школы права
ФБГОУ ВО «Югорский государственный университет,
доктор юридических наук, профессор
vadim.avdeevich@mail.ru
Авдеева Ольга Анатольевна,
доктор юридических наук,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин,
Восточно-Сибирский институт МВД России
г. Иркутск, Россия

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ И УГРОЗ

Аннотация. Статья посвящена раскрытию актуальных направлений реализации правовой политики РФ как фактору совершенствования нормативно-правового регулирования в условиях современных глобализационных вызовов и угроз с учетом общепризнанных международных и национальных основ обеспечения безопасности. Особое внимание авторов уделено общему, специальному и индивидуальному предупреждению преступлений.

Одним из актуальных направлений реализации правовой политики РФ среди стратегических направлений внимания заслуживает консолидация усилий федеральных органов государственной власти и органов местного самоуправления, институтов гражданского общества по реализации мер в сфере общего, специального и индивидуального предупреждения преступлений на федеральном и региональном уровнях, касающихся выявления и предотвращения условий и причин совершения преступлений, определения приоритетности и обеспечения эффективности мер, принимаемых при реализации региональной политики в сфере нейтрализации социально-негативных явлений и их последствий.

Отмечена неразрывная взаимосвязь и взаимозависимость мер общего, специального и индивидуального предупреждения преступлений на федеральном и региональном уровнях и региональной безопасности в целом, социально-экономического развития регионов, содействующих выявлению и предотвращению условий и причин совершения преступлений, повышению эффективности в сфере профилактики преступности.

Ключевые слова: международное право, правовая политика, национальная безопасность, общее, специальное, индивидуальное предупреждение преступлений.

Аннотация. Мақала қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жалпыға бірдей танылған халықаралық және Ұлттық негіздерін ескере отырып, қазіргі жаһандану сын-қатерлері мен қауіптері жағдайында нормативтік-құқықтық реттеуді жетілдіру факторы ретінде Ресей Федерациясының құқықтық саясатын іске асырудың өзекті бағыттарын ашуға арналған. Авторлар қылмыстың жалпы, арнайы және жеке алдын алуға ерекше назар аударады. Ресей Федерациясының құқықтық саясатын іске асырудың өзекті бағыттарының бірі стратегиялық бағыттар арасында федералды мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, азаматтық қоғам институттарының федералдық және аймақтық деңгейлердегі қылмыстардың жалпы, арнайы және жеке алдын-алу шараларын жүзеге асыру бойынша күш-жігерін шоғырландыруға назар аудару керек. қылмыстардың шарттары мен себептерін анықтау және болдырмау, басымдықты анықтау және тиімділікті қамтамасыз ету шаралар, әлеуметтік-жағымсыз құбылыстар мен олардың салдарын бейтараптандыру саласындағы өңірлік саясатты

іске асыру кезінде қабылданады. Федералдық және аймақтық деңгейлердегі қылмыстардың жалпы, арнайы және жеке алдын-алу шараларының және жалпы аймақтық қауіпсіздіктің, қылмыстардың жағдайлары мен себептерін анықтауға және болдырмауға, қылмыстың алдын-алу саласындағы тиімділікті арттыруға ықпал ететін аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының ажырамас өзара байланысы мен өзара тәуелділігі атап өтілді.

Түйінді сөздер: Халықаралық құқық, Құқықтық саясат, ұлттық қауіпсіздік, Жалпы, арнайы, жеке қылмыстың алдын алу.

Annotation. The article is devoted to the disclosure of actual directions of implementation of the legal policy of the Russian Federation as a factor of improvement of normative-legal regulation in the conditions of modern globalisation challenges and threats taking into account the universally recognised international and national bases of security. The authors pay special attention to the general, special and individual prevention of crimes. One of the urgent directions of implementation of the legal policy of the Russian Federation Among the strategic directions of attention is the consolidation of efforts of federal public authorities and local self-government bodies, institutions of civil society to implement measures in the sphere of general, special and individual prevention of crime at the federal and regional levels, concerning the identification and prevention of conditions and causes of crime, determining the priority and ensuring the effectiveness of measures taken in the implementation of crime prevention at the federal and regional levels. The inextricable interconnection and interdependence of general, special and individual crime prevention measures at the federal and regional levels and of regional security in general and the socio-economic development of the regions, contributing to the identification and prevention of the conditions and causes of crime, and increasing the effectiveness of crime prevention, has been noted.

Keywords: international law, legal policy, national security, general, special, individual crime prevention.

Анализ современной правовой политики позволяет отметить ее роль как фактора совершенствования нормативно-правового регулирования в условиях современных глобализационных вызовов и угроз с учетом общепризнанных международных и национальных основ обеспечения безопасности Российской Федерации. Новые направления модернизации нормативно-правового регулирования обусловлены новеллизацией положения России в мире, изменением отношений с государствами, стремлением укрепления собственного суверенитета, исключением возможности подрыва экономической, общественной и государственной безопасности.

Одним из источников современных вызовов и угроз является правонарушающее поведение. Особую актуальность в современных условиях имеет изменение подходов к оценке содержания предупредительного воздействия права в контексте предупреждения правонарушений [1]. Образованные в условиях глобализации качественно новые угрозы и риски, предопределили поиск учеными и практическими работниками обновленных методов и средств противодействия правонарушающему поведению, детерминирующему развитие преступности [2].

Намеченное в России в январе-сентябре 2023 г. незначительное снижение абсолютных показателей зарегистрированной преступности на 1,8%, не исключает необходимости дальнейшего совершенствования предупредительной деятельности ввиду как роста абсолютных показателей отдельных видов преступлений, так и сравнительно высокого относительного показателя ранее совершавших преступления лиц (59,1%). В течение девяти месяцев 2023 года увеличилось число преступлений, связанных с: мелким коммерческим подкупом - на 122,6%, 29,7% - коммерческим подкупом. Отмечен рост на 27,4% - мошенничества, 5,4% - налоговых преступлений, 25,3% - организации незаконной миграции, 16,1% - вымогательства, 8,7% - фиктивной постановки на учет иностранного гражданина или лица без гражданства по месту пребывания в РФ, 2,8 % - хулиганства, 2,3% - преступлений коррупционной направленности, 1,3% - преступлений, связанных со взяточничеством, 0,9% - убийств и покушений на их совершение и т. д. [3].

Одним из актуальных направлений реализации правовой политики РФ как фактору совершенствования нормативно-правового регулирования в условиях современных глобализационных вызовов и угроз с учетом общепризнанных международных и национальных основ обеспечения безопасности является общее, специальное и индивидуальное предупреждение преступлений. Среди стратегических направлений внимания заслуживает консолидация усилий федеральных органов государственной власти и органов местного самоуправления, институтов гражданского общества по реализации мер в сфере общего, специального и индивидуального предупреждения преступлений на федеральном и региональном уровнях, касающихся выявления и предотвращения условий и причин совершения преступлений, определения приоритетности и обеспечения эффективности мер, принимаемых при реализации региональной политики в сфере нейтрализации социально-негативных явлений и их последствий.

Стоит отметить неразрывную взаимосвязь и взаимозависимость мер общего, специального и индивидуального предупреждения преступлений на федеральном и региональном уровнях и региональной безопасности в целом, социально-экономического развития регионов, содействующих выявлению и предотвращению условий и причин совершения преступлений, повышению эффективности в сфере профилактики преступности.

В настоящее время, несмотря на ежегодное снижение уровня преступности, сохраняется проблема совершения преступлений в состоянии алкогольного опьянения, острой остаётся проблема повторной преступности. Наблюдается повышение уровня криминализации в подростковой и молодежной среде. Намечилась тенденция роста преступлений, связанных с экологическими преступлениями, незаконным оборотом наркотиков, и совершенных в группе.

В современных условиях к основным угрозам региональной безопасности и совершения преступлений следует отнести: высокий уровень совершения значительного числа преступлений в сфере использования водных биологических и лесных ресурсов, с использованием информационно-коммуникационных технологий; вовлечение несовершеннолетних в данный вид преступности; распространение информации экстремистской и террористической направленности, представляющей опасность, в том числе посредством информационно-телекоммуникационной сети «Интернет» (далее - сеть «Интернет»); обострение межнациональных и межконфессиональных конфликтов посредством манипулирования в информационной сфере; активизация международных террористических и экстремистских организаций по усилению пропагандистской работы и работы по вербовке российских граждан, созданию законспирированных ячеек, вовлечению в противоправную деятельность российской молодежи.

Преобладающими угрозами региональной безопасности остаются внешние факторы. В связи с сохраняющимися тенденциями по ухудшению качества жизни причинами данного вида преступности остаются недостаточный уровень правовых знаний, правового воспитания, отсутствие у них навыков поведения в сложных и чрезвычайных ситуациях, недостаточность превентивных мер со стороны органов государственной власти и органов самоуправления, семьи, образовательных учреждений, состояние современной инфраструктуры.

Дестабилизирующее влияние на общественные настроения среди населения оказывают радикальные и экстремистские проявления среди населения. Одной из важных проблем преступности является вовлечение в преступную (противоправную) деятельность наиболее уязвимых социальных категорий, растущие показатели потребления алкогольной продукции. Имеет место рост числа преступлений, совершаемых с применением огнестрельного оружия. Статистика преступлений свидетельствует об активном вовлечении в преступную (противоправную) деятельность несовершеннолетних.

Среди причин с учетом развития информационных технологий особую актуальность приобретают факторы, связанные с влиянием информационного пространства, деструктивным воздействием через средства массовой информации, сеть «Интернет» и

формированием негативной морально-психологической атмосферы, что способствует росту психических заболеваний, разрушению сложившихся норм нравственности. Информационное манипулирование традиционными нравственными ценностями стимулирует антиобщественное поведение и наносит значительный ущерб правовому воспитанию. Искаженному восприятию традиционных духовно-нравственных и правовых ценностей способствуют предпринимаемые недружественными иностранными государствами, а также террористическими и экстремистскими организациями, криминальными сообществами попытки ценностной дезориентации.

Нуждается в совершенствовании деятельность органов государственной власти, органов местного самоуправления и институтов гражданского общества, направленная на консолидацию усилий по устранению причин и условий, влекущих как маргинальное, так и правонарушающее поведение, правовому просвещению, правовому воспитанию, духовному и нравственному развитию личности.

Резюмируя вышеизложенное, стоит заключить, что для решения поставленных задач и достижения обозначенных целей необходимо расширение взаимосвязи и взаимодействия между субъектами реализации общесоциальных и юридических функций права. Такой подход, содействуя объединению административных, юридических и иных ресурсов обеспечит проведение целенаправленных, системных, согласованных организационно-практических мер по повышению уровня правовой культуры, развитию правового просвещения, преодолению правового нигилизма.

Учитывая динамику развития социально-экономических и политических процессов, на уровне национальных государственно-правовых систем в целях опережающего правового регулирования требуется активизация проведения исследований, позволяющих своевременно: 1) определять препятствующие устойчивому развитию общества детерминирующие факторы выявляемых негативных тенденций; 2) устанавливать условия формирования указанных негативных явлений в обществе; 3) применять подлежащие законодательной регламентации на уровне международных, межгосударственных и внутригосударственных отношений меры правового воздействия; 4) обозначать перспективы реализации правовых мер противодействия негативным социальным явлениям; 5) устанавливать роль государства по обеспечению безопасности человека, общества и государства, мира и человечества; 6) раскрывать роль призванных содействовать прогрессивному поступательному развитию личности и институтов гражданского общества.

Список использованной литературы

1. Авдеева О. А., Авдеев В. А. Сущностно-ценностный дискурс в понимании права в условиях развития правового государства // Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России. 2022. № 3 (102). С. 12-22.

2. Авдеева О. А., Авдеев В. А. Правовая политика Российской Федерации в сфере обеспечения безопасности мира и человечества // Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России. 2023. № 1 (104). С. 102-112.

3. Состояние преступности в России за январь-сентябрь 2023 года. М., 2023. - 67 с.

МРНТИ 10.15.59

Матаева М.Х.,
Alikhan Bokeikhan University,
maigulm@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ
ҚҰҚЫҚТАРЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ
АСЫРЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аннотация. Қазақстанның кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнамасының ережесі сипатталады. Республикада кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорқыту, қорлау, ұрып-соғу, зорлық-зомбылық, қорқыту, лудомания және т.б. сияқты конституциялық-құқықтық қорғаудың және іске асырудың негізгі мәселелері ашылады.

Түйін сөздер: заңнама, кәмелетке толмағандар, ҚР Конституциясы, құқықтық қорғау, "Неке және отбасы туралы"ҚР Кодексі.

Annotation. The position of the legislation of Kazakhstan in the field of protection of the rights of minors is characterized. The article reveals the main problems of constitutional and legal protection and realization of the rights of minors in the republic, such as intimidation, humiliation, beatings, violence, bullying, ludomania, etc. The ways of their solution are proposed.

Keywords: legislation, minors, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, legal protection, the Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage and Family".

Аннотация. Характеризуется положение законодательства Казахстана в области защиты прав несовершеннолетних. Раскрываются основные проблемы конституционно-правовой защиты и реализации прав несовершеннолетних в республике, такие как запугивание, унижение, избиение, насилие, буллинг, лудомания и др. Предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: законодательство, несовершеннолетние, Конституция РК, правовая защита, Кодекс РК «О браке и семье».

Адам құқығы – бала құқығын қорғаудан басталады. Бала атаулы қашанда ерекше қорғау мен қамқорлыққа мұқтаж екенін ескерсек, бұл заң жүзінде реттеліп, бекітілуі тиіс. Ал, Қазақстан Республикасындағы «Бала құқықтары туралы» заңға сәйкес тегіне, нәсіліне және ұлтына, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге деген көзқарасына және тұрғылықты мекенжайына қарамастан барлық баланың құқығы тең.

Қазақстан Республикасында тәуелсіздіктің 32 жылы ішінде балалардың өмір сүру сапасын жақсарту бойынша халықаралық стандарттарға қол жеткізу бойынша белгілі бір жұмыстар жүргізілді. 1994 жылдан 2022 жылға дейін Қазақстан Республикасы балалардың құқықтарына қатысты 16 халықаралық құжатты ратификациялады. Бала құқықтары туралы Конвенция 1994 жылы тәуелсіз Қазақстан ратификациялаған Бала құқықтары саласындағы бірінші және негізгі халықаралық-құқықтық құжат болып табылады.

Балалық шақты құқықтық қорғаудың ұлттық заңнамалық базасы құрылды. 14 заң, ҚР Үкіметінің 200-ден астам қаулысы, балалардың құқықтарын қорғау саласында 700-ден астам бұйрық қабылданды.

Балалардың өмір сүру, ар-намыс пен қадір-қасиетті қорғау, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, медициналық көмек, демалыс, қоғамдық өмірге және мәдени іс-шараларға қатысу және т.б. құқықтары заң жүзінде қамтамасыз етілген.

ҚР бағдарламалық құжаттарында құқық бұзушылықтардың алдын алуға, өмірлік қиын жағдайға тап болған кәмелетке толмағандарды қоғамға интеграциялау жөніндегі әлеуметтік тетіктерді жетілдіруге бағытталған шаралар кешені көзделген.

1991 жылдан бастап Қазақстанда білім беруді психологиялық-педагогикалық қамтамасыз ету жүйесі қалыптасуда. 2007 жылдан бастап ҚР Үкіметі жанындағы кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия жұмыс істейді.

Өңірлерде кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі 228 комиссия жұмыс істейді. Кеңес құрамында 37 Үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) өкілдері, республикада балалардың құқықтарын қорғау саласында 222 ҮЕҰ жұмыс істейді. 2016 жылдан бастап бала құқықтары жөніндегі Уәкіл институты енгізілді.

Балалық шақты құқықтық қорғау кәмілетке толмағандардың өмірлік қызметінің барлық саласын қамтиды: тәрбиелеу, білім беру, денсаулық сақтау, еңбек, әлеуметтік қамсыздандыру, демалыс.

Алайда соңғы кездері мектепте оқушылар арасында қорқыту, қорлау, ұрып-соғу, зорлық-зомбылықтың, буллинг, лудомания жиілеп кеткені әлеуметтік желіде айтылып жүр. ЮНИСЕФ мәліметтері бойынша, дүние жүзінде 13 пен 15 жас аралығындағы мектеп оқушыларының жартысы (шамамен 150 миллион бала) мектепте және мектептен тыс жерде құрбыларының зорлық-зомбылығын бастан кешірді. [1]

Барлық елдерде жыныстық иммунитетке қарсы қылмыстар жасаған үшін қылмыскерді өмір бойы немесе кейіннен қамауға алумен белгілі бір мерзімге мамандандырылған медицинада мекемелерінде оқшаулайды. Кейбір мемлекеттерде мұндай қылмыстар үшін өлім жазасы қолданылады (Оңтүстік Корея, Иран, Қытай және т.б.).

Жалпы айтқанда, Евроодақ елдерінде педофилдарға жазаны қатаңдату процесі болып жатыр. Осындай қылмыс жасағаны үшін қылмыскерді Европада 10 жылдан кем емес мерзімге бас бостандығынан айырады. Интернетте баланың сеніміне кіріп, кейіннен оны жыныстық қанағаттану мақсатымен қорлау немесе қудалау үшін қылмыстық жаза енгізілген. Ұлыбританияда, Ямайкада өмір бойғы қамауға алынады. [2] Осыған орай елімізде де балаға қатысты сексуалды қылмыс жасағаны үшін қылмыскерді өмір бойғы бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасын қолдану керек.

Қазыргі кезде қиын жағдайда болып жатқан отбасыларға және балаларға көмек көрсету реабилитациялық орталықтардың бар болуы жеткіліксіз. Сексуалды зорлық зомбылыққа ұшыраған кәмілет жасқа толмағандарды реабилитациялау арнайы орталықтары жоқ. Осындай жағдайда сексуалды қорлау құрбандары көтеген психологиялық проблемалармен (дос табу, жанұя құру, өз баласын тәрбиелеуде) кездесуі мүмкін. Сондықтан, сексуалды қорлыққа ұшыраған кәмілет жасқа толмағандарды арнайы медициналық, психологиялық, әлеуметтік, құқықтық көмек көрсететін реабилитациялаудың біртекті жүйесін құру қажет деп ойлаймыз.

Бүгінгі балалар Интернеттің ең белсенді пайдаланушылары. Тіпті балалардың Интернет пен әлеуметтік желіден психологиялық тәуелділігін байқауға болады. Әлеуметтік желіде отырып, бала қорлау, агрессия, порнография сияқты теріс ақпаратпен көп кездеседі де суицидалды және басқада көптеген құқыққа қарсы топтардың мүшесі болып кетеді.

Осыған орай, құқыққа қарсы контенттерге балалардың қол жеткізуін төмендеті үшін 16 жасқа толған балаларды ғана әлеуметтік желі аккаунтына тіркеу жасалса. Мысалы, Қытай елінде, онлайн-ойындарына қатысатын балалар міндетті түрде жеке басты куәлік арқылы ғана міндетті түрде тіркеледі. Өзбекістан Республикасында баланы қажетсіз интернет-контенттен қорғау үшін бала СИМ-карталарын енгізуде. Қажетсіз ақпараты бар сайттардың біртекті реестрдің жоқ болуы бұл күресті қиындатады. Мысалы, Ресей Федерациясында 2012 жылдан бастап Үкмет қаулысымен тыйым салынған сайттардың Біртекті реестрі қызмет етеді [3].

Заң шығару саласын жетілдіруді айтатын болсақ, мұнда «Неке және отбасы тыралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 1 бабы бойынша жетім балаларға отбасылық тәртіптің түрлі нысандары қарастырылған: қорғаншылық, қамқоршылық, патронат, патронаттық отбасы, қонақ отбасы, асырап алу. Алайда, бұл жерде де біраз мәселелер бар. Мысалы, ҰҒА академигі М.К.Сүлейменов [4] бала құқығына байланысты заңдар өте күрделі және құқықтың барлық тармақтарын қамтитынын ескере отырып арасынан екі ғана заңға талдау жасады. Біреуі «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы» 2002 жылдың 11 шілдедегі ҚР заңы және «Бала құқықтарын қорғау функцияларын орындайтын ұйымдардың қызметіне байланысты мәселелер бойынша ҚР кейбір заң актілеріне толықтырулар мен қосымшаларды енгізу туралы» 2019 жылдың 1 сәуіріндегі ҚР заңы. Талдау нәтижесінде мынадай қорытындыға келді: мемлекет бала құқықтарын қорғау функцияларын орындауға асықпайды.

Сондықтан, бала құқығын қорғау үшін ең алдымен:

1. бала құқығын қорғайтын барлық мемлекеттік органдардың қызметін реттейтін бір мемлекеттік органды белгілеу. Бұл Білім және ғылым министрлігі болса керек.

2. бала құқығын қорғау қамтамасыз ететін Орталық ұйымды белгілеу. Бұл Еңбек және әлеуметтік қорғаныс Министрлігінің жанындағы әлеуметтік жұмыс қызметін көрсету болса.

3. Бала құқығын қорғау мемлекеттік саясатының негізгі бағыттары бекітілген Республикалық бағдарламаны құру.

Әдебиеттер:

1. Тұрсынов А.Б. Қазақстандағы балалар құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері // Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы №1 (15)2020. – 101 б.

2. Билалов Р. К. «Уголовная ответственность за насильственные половые преступления против несовершеннолетних в законодательстве зарубежных стран» // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-nasilstvennye-polovye-prestupleniya-protivnesovershennoletnih-v-zakonodatelstve-zarubezhnyh-stran/viewer>.

3. URL: <https://eais.rkn.gov.ru>. Дата обращения: 12.10.2019 г.

4. Сулейменов М.К. Законодательство Республики Казахстан о правах ребенка: проблемы и перспективы развития // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31720374&pos=135;-38#pos=135;-38

МРНТИ 10.15.01

Чесноков Алексей Александрович
кандидат юридических наук, доцент
e-mail: chesnokovaa@mail.ru;

СОВРЕМЕННЫЕ ЦЕННОСТИ РОССИЙСКОГО ПРАВА

Аннотация. Вопрос ценностей сегодня – это вопрос цивилизационной борьбы, от результата которой решаются пути дальнейшего развития как отдельных государств, так и геополитики. Сегодня подавление суверенитета, объявление санкций, даже военное вторжение могут проходить под знаменем прав человека и иных ценностей, под которыми подразумевается право сильного. В свете последних тенденций все более наглядной становится позиция, что ни идеи либеральной демократии, ни идеи социал-демократии не могут быть в чистом виде положены в модель строительства современного общества. От глобализации мы приходим к миру региональных объединений. Здесь приходит осознание необходимости создания национальными государствами собственных концепций прав человека, системы права в целом, которая с одной стороны отвечала бы и требованиям международных договоров, а с другой – мировосприятию большинства населения.

Ключевые слова: права, свободы, личность, правовые ценности, правовой менталитет

Аннотация. Бүгінгі құндылықтар мәселесі-өркениеттік күрес мәселесі, оның нәтижесінде жекелеген мемлекеттердің де, геосаясаттың да одан әрі даму жолдары шешіледі. Бүгінгі таңда егемендікті басу, Санкциялар жариялау, тіпті әскери шапқыншылық адам құқықтары мен басқа да құндылықтардың туы астында болуы мүмкін, бұл күшті құқықты білдіреді. Соңғы тенденциялар аясында либералды демократия идеялары да, социал-демократия идеялары да қазіргі қоғамның құрылыс моделіне таза түрде ене алмайды деген ұстаным барған сайын айқын бола түсуде. Жаһанданудан біз аймақтық бірлестіктер әлеміне келеміз. Мұнда ұлттық мемлекеттердің адам құқықтарының өзіндік тұжырымдамаларын, бір жағынан халықаралық шарттардың талаптарына, екінші жағынан халықтың көпшілігінің дүниетанымына жауап беретін тұтастай алғанда құқық жүйесін құру қажеттілігі туралы түсінік келеді.

Түйінді сөздер: құқықтар, бостандықтар, жеке тұлға, құқықтық құндылықтар, оңшыл менталитет

Annotation. The question of values today is a question of civilisational struggle, the result of which will determine the ways of further development of both individual states and geopolitics. Today suppression of sovereignty, announcement of sanctions, even military invasion can take place under the banner of human rights and other values under which the right of the strong is meant. In the light of recent trends, it is becoming increasingly clear that neither the ideas of liberal democracy nor social democracy can be purely used as a model for building a modern society. From globalisation we come to a world of regional associations. Here comes the realisation of the necessity for national states to create their own concepts of human rights, the system of law in general, which on the one hand would meet the requirements of international treaties, and on the other hand - the worldview of the majority of the population.

Keywords: rights, freedoms, personality, legal values, legal mentality

Период XX – начала XXI в. ознаменовался многими экстремумами, среди них особенно выделились процессы борьбы идеологий, цементирующих различные социально-экономические системы. После победы над фашизмом одним из ведущих направлений объединения народов избирается идея прав человека. Задача утвердить веру в основные права человека, равенство мужчины и женщины, больших и малых наций, в достоинство и ценность человеческой личности была провозглашена в уставе ООН, подписанном 26 июня 1945 года в г. Сан-Франциско. Ценность прав человека стала (или должна была стать) во главу угла международной политики, встроилась в фундамент каждой правовой системы.

Российская Федерация, выполняя свои международные обязательства также стремится к провозглашенным общечеловеческим идеалам. Основной закон, отрасли права, даже структура механизма государства получили отпечаток соответствия идеалам прав личности. Но до сих пор наблюдается игнорирование законных интересов и не просто отдельных граждан – а целых социальных групп, населения в целом. Самое поразительное – это происходит не вопреки, а благодаря ссылкам на ценностные установки новой господствующей идеологии [2, с.5].

Современные реалии показывают, что подавление суверенитета государств, объявление санкций, даже военное вторжение могут проходить под знаменем прав человека (Ирак, Афганистан, Югославия и проч.). Но мы понимаем, что в основе политики по защите «демократических ценностей» лежат идеи государства права силы над силой права, политической целесообразности над законностью, и, разумеется, экономические и иные интересы. В этой связи нельзя не отметить, что переосмысление приоритетов во времени удивительнейшим образом совпадает с ослаблением в мире политического «веса» СССР и приобретает закономерный характер после его распада.

Что же делать сообществам, чьи интересы пересекают фарватер государств «права силы»? Отказаться ли им от ценностей национальной идентичности, морали, нравственности, суверенитета в угоду глобализации, как «единственно верного пути»? Или наступит прозрение, что права человека – не единственная ценность. И не самостоятельная ценность, а лишь средство на пути к интересам Человека и Человечества?

И находится система обеспечения прав человека в определенной среде, которая живет своей собственной жизнью, имеет свои задачи и приоритеты существования. Игнорирование же потребностей и специфики этой среды снижает эффективность реализуемых ценностей, часто превращая их в антиценности. Весьма показательным в этом смысле является привлечение в феврале 2018 года к уголовной ответственности ведущего идеолога «прав ребенка», консультанта ЮНИСЕФ, автора важнейших стандартов в области защиты детства и семейной политики ООН, «Справочника по воплощению Конвенции о правах ребенка» и т.п. Питера Ньюэлла за педофилию. Уже признано, что его деятельность легла в основу международного запрета родительских наказаний, продвижению гомосексуализма среди

детей, деформации целей ювенальной юстиции. Средствами массовой информации неоднократно озвучивалась необходимость пересмотра документов, принятых с участием П. Ньюэлла, но скандал быстро замяли.

К счастью для нас, следует согласиться с В.Н. Синюковым, что иностранные правовые конструкции, оказавшись в чуждой им культурной и социальной среде России, могут порождать особое явление правовой аннигиляции, т.е. их поглощение традиционной средой [4, с.94-95]. Означает ли это отказ от такой ценности, как права человека? Ни в коей мере, это всего лишь повод пристальнее взглянуть на их содержательные характеристики.

В свете последних геополитических тенденций все более наглядным становится выраженная им позиция, что ни идеи либеральной демократии, ни идеи социал-демократии не могут быть в чистом виде положены в модель строительства гражданского общества в России. Либеральная модель, от которой так тяжело отказаться исполнительной власти не только дискредитировала себя, но и вызвала глубочайшую неприязнь в обществе, так как под ее флагами происходило обнищание подавляющей части населения, уничтожение на международной арене самознания целых наций.

Так, на развитие современного западного права, в том числе права прав человека в эпоху буржуазных революций большое значение оказала идеология протестантизма. По сути, данная религия была сформирована для обеспечения интересов буржуазии, как противодействие католицизму, отрицающему ростовщичество. Сами ценности протестантских учений, поощряющие индивидуализм, приоритет индивидуальных интересов перед общественными, накопление, стяжательство, вводящие концепцию «богом избранного» успешного человека незаметно стали основой абсолютного большинства современных правовых систем. Большую роль в этом сыграла также колониальная политика, не прекращающаяся и сегодня.

В результате западная цивилизация прочно обосновалась на квазирелигии, которая могла называться католицизмом, реформацией, иудаизмом, однако строилась на следующих догматах: накопление богатства – цель смысл жизни человека, которые могут достигаться любыми средствами; частная ценность обладает сакраментальной ценностью и неприкосновенностью; гипериндивидуализм выступает основой взаимодействия личности и общества [1, с.120-121].

Именно на этой почве создавалась западная концепция гражданского общества как средство защиты своих интересов в войне всех против всех в условиях необходимости противостояния государству как главной угрозе частной собственности. Как отметил Ш.Л. Монтескье, гражданское общество – это общество вражды людей друг с другом, которое для снижения накала страстей преобразуется в государство.

Интересна в этой связи позиция Р.В.Насырова, который показывает, что формулировка ст. 2 Конституции РФ явилась результатом не столько содержательных и глубоких размышлений о высшей социальной ценности, сколько проявления «эффекта маятника», стремления противопоставить прежнему социализму и коллективизму абстрактный индивидуализм [2, с.3].

Именно на стыке «Западных» и «Восточных» ценностей необходимо создавать собственную концепцию прав человека, системы права в целом, которая с одной стороны отвечала бы и требованиям международных договоров, а с другой – мировосприятию большинства населения. Очевидно, что это работа не одного поколения ученых и практиков, но для создания эффективной правовой системы она необходима.

Список использованной литературы

1. Катасонов В.Ю. Капитализм. История и идеология «денежной цивилизации» / науч. ред. О.А. Платонов. М.: Институт русской цивилизации, 2013. 1072 с.
2. Насыров Р.В. Человек как самоценность: О формулировке ст.2 Конституции РФ 1993 г. (Курс лекций). – Барнаул, 2009. 344 с.

3. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами, Вып. XII. М., 1956. 199 с.

4. Синюков В.Н., Григорьев Ф.А. Правовая система: Вопросы правореализации: учеб. пособие. Саратов: СВШ МВД России, 1995. 155 с.

5. Скандал в ЮНИСЕФ: Педофил создавал международные стандарты по правам детей [www – документ] режим доступа <https://regnum.ru/news/2384532.html> по состоянию на 01.05.2018.

МРНТИ 10.15.01

Канатов А.К.,
кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор
исполнительный директор
Института парламентаризма
e-mail: kahatov_76@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМОТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Законодательный процесс в Республике Казахстан – это процесс инициирования, разработки, обсуждения, принятия и одобрения законодательного акта, а также его вступления в силу и опубликования, осуществляемый в соответствии с Конституцией Республики Казахстан и законами Республики Казахстан.

Ключевые слова: законодательный процесс, подготовка законопроекта, обсуждение законодательных актов, принятие законов.

Аннотация. Қазақстан Республикасындағы заңнамалық процесс-бұл Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жүзеге асырылатын заңнамалық актіге бастамашылық жасау, әзірлеу, талқылау, қабылдау және мақұлдау, сондай-ақ оның күшіне енуі және жариялануы процесі.

Түйінді сөздер: заңнамалық процесс, заң жобасын дайындау, заңнамалық актілерді талқылау, заңдарды қабылдау.

Annotation. Legislative process in the Republic of Kazakhstan is the process of initiation, development, discussion, adoption and approval of a legislative act, as well as its entry into force and publication, carried out in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the laws of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: legislative process, preparation of a bill, discussion of legislative acts, adoption of laws.

Во-первых, в соответствии с пунктом 1 статьи 61 Конституции Республики Казахстан право законодательной инициативы принадлежит Президенту Республики Казахстан, депутатам Парламента Республики Казахстан, Правительству Республики Казахстан и реализуется исключительно в Мажилисе Парламента Республики Казахстан.

Законодательная инициатива депутатов реализуется через выявление общественных интересов.

Законодательным триггером также могут являться Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана, положения ежегодного послания Конституционного Суда Республики Казахстан, нормативные постановления Конституционного Суда Республики Казахстан, Верховного Суда Республики Казахстан, документы Системы государственного планирования и планы мероприятий по их реализации, решения Правительства, результаты правового мониторинга нормативных правовых актов, анализ эффективности

законодательства, практика применения законодательства Республики Казахстан в соответствующих отраслях и сферах общественной жизни, материалы научно-практических конференций, семинаров, совещаний, проводимых по проблемам действующего законодательства, обращения физических и юридических лиц, материалов, предоставляемых неправительственными организациями, информации, содержащейся в СМИ.

Во-вторых, перспективное планирование подготовки проектов законов осуществляется в рамках Концептуального плана законотворческой работы.

Концептуальный план законотворческой работы принимается на период очередного созыва Парламента Республики Казахстан и отражает отрасли (сферы) законодательства Республики Казахстан, в рамках которых предполагается подготовка проектов законов в разрезе сессий Парламента Республики Казахстан.

Концептуальный план законотворческой работы составляется на основе консолидированных предложений Палат Парламента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан.

Концептуальный план законотворческой работы разрабатывается Министерством юстиции Республики Казахстан, вносится Правительством Республики Казахстан на согласование с председателями Палат Парламента Республики Казахстан и утверждается Президентом Республики Казахстан. Государственные органы направляют в Министерство юстиции Республики Казахстан предложения в План законопроектных работ на основании результатов правового мониторинга.

В целях реализации Концептуального плана законотворческой работы Правительство Республики Казахстан утверждает текущие планы законопроектных работ, составляемые на один год. Текущие планы законопроектных работ разрабатываются Министерством юстиции Республики Казахстан и согласовываются с Президентом Республики Казахстан.

В-третьих, известны 7 стадий законодательного процесса.

1 стадия – ПОДГОТОВКА ЗАКОНОПРОЕКТА.

Разработчиками проектов законов, подготавливаемых в порядке законодательной инициативы депутатов Парламента Республики Казахстан, являются депутаты Парламента.

При подготовке проектов законов, при необходимости, могут быть привлечены научно-исследовательские и другие организации, ученые соответствующих отраслей науки, специалисты различных областей знаний.

СПРАВОЧНО. По проектам нормативных правовых актов может проводиться научная экспертиза (правовая, антикоррупционная, лингвистическая, экономическая и другая) в зависимости от правоотношений, регулируемых данными актами.

Научная экспертиза проводится для:

- 1) оценки качества, обоснованности, своевременности, правомерности проекта, соблюдения в проекте закрепленных Конституцией Республики Казахстан прав человека и гражданина;
- 2) определения возможной эффективности нормативного правового акта;
- 3) выявления возможных отрицательных последствий принятия проекта в качестве нормативного правового акта.

ПОСЛЕДУЮЩИЕ СТАДИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА подробно описаны в РЕГЛАМЕНТЕ МАЖИЛИСА.

2 стадия - ВНЕСЕНИЯ ЗАКОНОПРОЕКТА В МАЖИЛИС В ПОРЯДКЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ИНИЦИАТИВЫ (правовые детали в статье 29 ЗРК «О правовых актах»)

СПРАВОЧНО. Выписка из ст.29.

Проект законодательного акта на бумажном и электронном носителях вносится в Мажилис Парламента Республики Казахстан на казахском и русском языках.

Представляемые материалы по проекту законодательного акта должны содержать следующие приложения:

1) пояснительную записку к проекту законодательного акта с обоснованием необходимости принятия проекта, развернутой характеристикой целей, задач, основных положений, а для проектов законодательных актов, вносимых в Мажилис Парламента Республики Казахстан в порядке законодательной инициативы Президента Республики Казахстан, – специальное послание;

2) состав рабочей группы в случае ее создания;

3) лист согласования с заинтересованными государственными органами, за исключением случаев, определяемых Президентом Республики Казахстан, когда вносимые в порядке законодательной инициативы Президента Республики Казахстан проекты законодательных актов процедуру согласования не проходили, а также случаев внесения проекта законодательного акта в порядке законодательной инициативы депутатов Парламента Республики Казахстан;

4) заключение научной экспертизы согласно статье 30 настоящего Закона и экспертные заключения членов экспертного совета, Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан, рекомендации общественных советов при их наличии;

5) финансово-экономические расчеты, если проект закона предусматривает сокращение государственных доходов или увеличение государственных расходов, прогнозы возможных экономических, социальных, юридических, экологических последствий действия закона, а также, при наличии, статистические данные, за исключением проектов законов, вносимых в Мажилис Парламента Республики Казахстан в порядке законодательной инициативы Президента Республики Казахстан;

6) анализ регуляторного воздействия в случаях, предусмотренных Предпринимательским кодексом Республики Казахстан в отношении проектов нормативных правовых актов, затрагивающих интересы субъектов частного предпринимательства;

7) проект подзаконного нормативного правового акта (проекты подзаконных нормативных правовых актов) – для проекта закона, вносимого в Мажилис Парламента Республики Казахстан в порядке законодательной инициативы Правительства Республики Казахстан.

К проекту законодательного акта о внесении изменений и (или) дополнений в законодательные акты представляется сравнительная таблица действующей и предлагаемой редакций структурных элементов законодательного акта с соответствующим обоснованием вносимых изменений и (или) дополнений.

Проекты законов, предусматривающие сокращение государственных доходов или увеличение государственных расходов, могут быть внесены лишь при наличии положительного заключения Правительства Республики Казахстан.

3 стадия - РАССМОТРЕНИЕ ЗАКОНОПРОЕКТА В МАЖИЛИСЕ.

4 стадия - ПРИНЯТИЕ ЗАКОНА В МАЖИЛИСЕ.

5 стадия - РАССМОТРЕНИЕ И ОДОБРЕНИЕ ЗАКОНА В СЕНАТЕ подробно описана в РЕГЛАМЕНТЕ СЕНАТА.

6 и 7 стадии ПОДПИСАНИЕ ЗАКОНА ПРЕЗИДЕНТОМ и ОПУБЛИКОВАНИЕ ЗАКОНА являются завершающими и проходят вне рамок Парламента.

СЕМЬ стадий являются необходимыми и достаточными для реализации законодательной инициативы депутатов Парламента Республики Казахстан.

Основная часть.

Какие же, в настоящее время, встречаются проблемы в нормо(законо)творческом процессе и как совершенствовать последний.

ПЕРВОЕ. Одной из важных задач является повышение эффективности научной (правовой, антикоррупционной и иной) экспертизы проектов законов. В последние годы

государство приняло ряд мер, формально направленных на упорядочение экспертизы законопроектов. В обязательном порядке проводятся научная правовая, антикоррупционная, лингвистическая и иные виды экспертиз. На их проведение выделяются значительные средства из государственного бюджета. Так, на проведение только антикоррупционной экспертизы в 2023 году выделено около пятисот миллионов тенге, годом ранее – около миллиарда.

В то же время, существует ряд обстоятельств, практически нивелирующих значение этих экспертиз, эффективность использования государственных средств. Во-первых, разработчиками игнорируются заключения экспертов. В Парламент поступают законопроекты, к которым приложены заключения экспертиз, однако по текстам проектов видно, что доводы экспертов не были учтены. Во-вторых, экспертизы производятся на этапе разработки проектов, до их внесения в Парламент. Однако, в ходе обсуждения проектов в Парламенте в них вносятся значительные изменения, которые могут принципиально изменить законопроект. А эти поправки антикоррупционную экспертизу не проходят.

ВТОРОЕ. В выступлении на заседании Национального курултая «в июле 2023 года, Президентом Республики Казахстан К.К. Токаевым поставлена конкретная задача «обеспечения качественного экспертно-аналитического сопровождения государственной политики», которая будет успешной только «будучи основанной на комплексных исследованиях и выверенных рекомендациях». В полной мере это относится к законодательной деятельности, создающей правовой фундамент, задающей направления развития политики государства в целом. Между тем, наблюдается относительно низкий уровень профессионализма, научной проработанности текстов законопроектов, слабое использование аналитического потенциала экспертного сообщества.

Необходимо внедрение действенного научного, экспертно-аналитического обеспечения и сопровождения законотворческой деятельности. Для этого требуется и проведение широкого масштабного научного исследования по данному вопросу. Законотворческая деятельность должна опираться на возможности специализированных «экспертных организаций», тех «фабрик мысли», важная роль которых была отмечена Главой государства на заседании Курултая.

Кроме того, совершенствование законотворчества должно учитывать общий курс на демократизацию, всеобъемлющее вовлечение населения в управление государственными делами. В своем выступлении на заседании Курултая Президент Республики Казахстан отметил, что в процессе принятия решений «должны обязательно учитываться общественные настроения, пожелания и предложения граждан». Обсуждение проектов нормативных правовых актов должно быть максимально широким, таргетированным, а, по возможности, интерактивным.

Обсуждения законопроектов с учеными, практиками, представителями профессиональных организаций, иными заинтересованными лицами, превращаются в процесс «совместного творчества», позволяют максимально эффективно задействован научный интеллектуальный потенциал самого широкого круга экспертов, заблаговременно выявлять и устранять имеющиеся проблемы, достигать компромиссов, на ранних стадиях строить информационное сопровождение законотворческой деятельности, способствуют повышению эффективности законов.

Необходимо выработать общие и досконально урегулированные правила законопроектной работы, ее осуществления и финансирования (суммы, источники и т.д.), которые в настоящее время остаются непрозрачными (например, на разработку проекта Цифрового кодекса МЦРИАП выделило более 50 миллионов тенге).

При этом такие правила должны быть едиными. В зависимости от субъекта права законодательной инициативы законопроекты делятся на «правительственные» и «депутатские». Но принятые законы не могут быть «депутатскими» или «правительственными» («чиновничьими») - к ним предъявляются единые требования.

Поэтому планирование, разработка, финансирование, обсуждение, экспертиза законопроектов должны осуществляться по одним, общим правилам.

ТРЕТЬЕ. Требуется широкое внедрение цифровых технологий в нормотворческий процесс. Президент Республики Казахстан К.К. Токаев на протяжении ряда лет постоянно поднимает проблему о необходимости цифровизации как отдельных отраслей, так и, в целом, построения «Цифрового Казахстана». В частности, в текущем году на заседании Совета иностранных инвесторов Глава государства подчеркнул, что «цифровизация стала основным фактором, определяющим конкурентоспособность стран и регионов», что цифровизация является «зерном возможностей», что она определяет наше столетие и фундаментально трансформирует развитие экономики. «Широкое распространение и внедрение новых концепций технологий, таких как искусственный интеллект, блокчейн, интернет вещей, а также большие данные, меняют игру практически во всех секторах экономики, начиная от сельского хозяйства до финансов».

На открытии первой сессии Парламента в марте 2023 года Президент Казахстана прямо назвал цифровизацию «критически важным фактором эффективности системы государственного управления» и призвал «сфокусироваться на дальнейшей цифровизации представительной ветви власти».

Очевидно, что эти слова в полной мере относятся и к такой важной государственной функции, как законотворчество.

Внедрение новых технологий, в том числе систем искусственного интеллекта, нейросетей, позволит значительно улучшить процесс подготовки законопроектов, обеспечить их соответствие другим актам, а также внутреннюю логичность, последовательность и непротиворечивость. В целом, следует вести речь и о необходимости цифровой трансформации законотворческого процесса, о цифровой трансформации Парламента.

Внедрение новых технологий позволит упростить законотворческий процесс, освободить депутатов от рутинной, редакторской работы по «правке» законопроектов, позволив им сконцентрироваться на концептуальном, идейном содержании, делать акцент на достижении эффективности закона и контроле за их исполнением.

Исследование «больших данных» позволит более качественно выявлять реальные потребности развития государства и общества, мнения отдельных граждан и групп населения о необходимости и путях правового регулирования определенных общественных отношений. Вместе с тем, новые технологии должны создать заслон для дезинформации и разного рода манипуляций (технологий «дипфейк»), создающих большие риски при принятии важных государственных решений.

Возможности современных цифровых технологий, методов математического моделирования и т.д. позволят делать более качественные прогнозы эффективности действия разрабатываемых законов, проводить более точный и объективный мониторинг эффективности законов действующих.

Цифровизация законотворчества должна привести к тому, что законы будут разрабатываться и приниматься более оперативно, отвечая на разнообразные события и вызовы быстро меняющегося мира. Более того, реальной перспективой представляется создание системы опережающего, упреждающего правового регулирования.

Вместо вывода.

Вышеизложенное затрагивает только наиболее общие, ключевые проблемы нормотворческого процесса, решение которых представляется наиболее актуальным.

КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ СЕКЦИЯЛЫҚ ОТЫРЫСЫ СЕКЦИОННЫЕ ЗАСЕДАНИЯ КОНФЕРЕНЦИИ

Секция 1. ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ КРИМИНАЛИЗАЦИЯ МЕН
ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ: ӘДІЛ ТЕПЕ-ТЕНДІКТІ
ІЗДЕУ

Секция 1. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ КРИМИНАЛИЗАЦИИ И
ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ: ПОИСК
СПРАВЕДЛИВОГО БАЛАНСА

МРНТИ 10.77.51.

Ергалимова Ақбопе Нұрмұханбетқызы
докторант 2-курса ЕНУ имени Л.Гумилева,
akbope_80kz@mail.ru

Алданазарова Балнур Бейбитовна
магистр юридических наук, старший преподаватель
Alikhan Bokeikhan University

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СООТВЕТСТВИИ С НОРМАМИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Аннотация. Ежегодный рост количества уголовных преступлений, совершаемых против половой неприкосновенности несовершеннолетних, создал необходимость усиления государственной политики в сфере защиты прав и свобод несовершеннолетних в стране. В статье описана опасность уголовных преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних и факторы, влияющие на нее. Авторы статьи изучили статистику преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних в стране за последние годы. Предлагаются решения, которые считаются эффективными в совершенствовании профилактики уголовных преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние, половая неприкосновенность, сексуальное насилие, органы опеки и попечительство, Всемирная организация здравоохранения, ребенок-инвалид, Конвенция о правах ребенка.

Аннотация. Кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы жасалынатын қылмыстық құқық бұзушылықтар санының жыл санап өсуі - еліміздегі кәмелетке толмағандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты күшейту қажеттілігін туындатуда. Мақалада кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтардың қауіптілігі мен оған әсер етуші факторлары сипатталады. Мақала авторларымен еліміздегі кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың соңғы жылдардағы статистикалық мәліметтері зерттеледі. Сонымен қатар кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтардың алдын - алуды жетілдіруде тиімді шешу жолдары ұсынылады.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, жыныстық қолсұғылмаушылық, жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық, қамқоршылық және қорғаншылық органы, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, мүмкіндігі шектеулі бала, бала құқықтары туралы Конвенция.

Annotation. The annual increase in the number of criminal offenses committed against the sexual integrity of minors has created the need to strengthen state policy in the field of protecting the rights and freedoms of minors in the country. The article describes the danger of criminal offenses against the sexual integrity of minors and the factors influencing it. The authors of the article studied the statistics of crimes against the sexual integrity of minors in the country in recent years. Solutions are proposed that are considered effective in improving the prevention of criminal offenses against the sexual integrity of minors.

Keywords: minors, sexual integrity, sexual violence, guardianship authorities, World Health Organization, disabled child, Convention on the Rights of the Child.

Уголовно-правовая защита несовершеннолетних, их прав и законных интересов является одним из приоритетных направлений государственной политики. Вызывает тревогу тот факт, что несовершеннолетние являются и остаются наиболее незащищенными членами общества и остаются жертвами различных уголовных преступлений.

С момента провозглашения независимости Республики Казахстан и установления себя демократическим, правовым государством в целях осуществления защиты прав и свобод несовершеннолетних было принято около 45 нормативно-правовых актов и ратифицировано около 15 международных документов. Среди них-Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 10 декабря 1948 года, Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года, Декларация о правах ребенка, принятая 20 ноября 1985 года, Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 года.

В части 1 статьи 24 Международного пакта о гражданских и политических правах государства принимают соответствующие меры для полного обеспечения этих прав, наряду с всесторонней защитой семьи, общества, государства, независимо от языка, религии, происхождения, расы, цвета кожи, национального и социального происхождения, имущественного или родового положения каждого ребенка придает большое значение необходимости.

Преамбула к Декларации прав ребенка, принятой 20 ноября 1985 года, призывает родителей, добровольные организации, местные органы власти, правительство и неправительственные организации принять все законодательные и другие необходимые меры, чтобы обеспечить счастливое детство детей и их свободное использование всех прав и свобод, предусмотренных декларацией как личности [1].

Согласно статье 1 Конвенции о правах ребенка, «для целей Конвенции, если ребенок не достиг совершеннолетия раньше, чем в соответствии с применимым законом, каждый человек, не достигший 18 лет, является ребенком» [2].

Статья 34 Конвенции "государства-участники обязуются защищать ребенка от всех видов сексуальной эксплуатации и сексуального насилия. С этой целью государства-участники, в частности, на национальном, двустороннем и многостороннем уровнях:

а) чтобы избежать побуждения или принуждения ребенка к какой - либо незаконной сексуальной активности;

б) для предотвращения использования детей в проституции или других незаконных сексуальных действиях;

с) принимает все необходимые меры для предотвращения использования детей в порнографических материалах "[2].

Насилие сексуального характера - это любые действия сексуального характера, совершаемые в отношении ребенка вне его воли (в том числе с его согласия) и с использованием его беспомощного состояния. По мнению некоторых ученых, сексуальное

насилие рассматривалось как вовлечение взрослого в различные сексуальные действия ребенка с целью получения сексуального удовлетворения или материальной выгоды [3, стр.10]. Акты сексуального насилия заключаются в попытке изнасилования ребенка путем запугивания, преследования, совершения непристойных действий по отношению к ребенку и сексуальных контактов с ним.

В ходе исследования мы обратились к статистическим данным компетентных органов с целью выявления уголовных правонарушений против половой неприкосновенности несовершеннолетних в стране за 2022-2023 годы.

В результате установлено: количество зарегистрированных уголовных правонарушений в отношении половой неприкосновенности несовершеннолетних в Едином реестре досудебных расследований за 2022-2023 годы составило – 706 в 2022 году и 591 в 2023 году (январь - август). Из них в 2022 году - 725, в 2023 году-460 уголовных дел. Если учесть, что до окончания текущего года еще 2 месяца, то мы не сомневаемся, что показатели в указанных статьях за 2023 год могут быть не менее 2022 года. Несовершеннолетние становятся жертвами уголовных преступлений и нуждаются в активной и эффективной защите со стороны государства с использованием различных инструментов от обще социального права до уголовного права. Опасность преступлений, совершаемых против несовершеннолетних, характеризуется нанесением ими физического (смерть несовершеннолетних, тяжкие телесные повреждения, инвалидность) и морального (нарушение их нормального физического и духовного развития, негативное воздействие) вреда несовершеннолетним.

Физическая и эмоциональная травма несовершеннолетних, причиненная преступлением, не только приводит к социально-психологическим отклонениям, но и повышает риск их преступной деятельности в будущем.

Уголовный кодекс Республики Казахстан, принятый в 2014 году, максимально ужесточил ответственность за уголовные правонарушения в отношении несовершеннолетних. Усиление уголовной ответственности несовершеннолетних было напрямую связано с необходимостью выполнения международных обязательств, связанных с ратификацией 16 февраля 1994 года Конвенции Организации Объединенных Наций о правах ребенка), важностью объекта преступной агрессии, принцип гуманизации уголовного законодательства.

Преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних имеют высокий уровень латентности. Поскольку жертвой преступления является ребенок, он не может сопротивляться действиям, совершаемым в отношении него, из-за недостаточной физической силы, чувства страха и паники. Не мало данных о том, что несовершеннолетние дети становятся жертвами сексуального насилия со стороны отца, родившегося в их семье, либо других граждан мужского пола, проживающих с матерью.

Недоверие матери к словам ребенка, страх остаться на общественном мнении, наличие материальной либо иной зависимости от мужчины, психическое давление со стороны преступника на несовершеннолетнего ребенка, несостоятельность ребенка - основные причины, по которым о таких преступлениях не сообщается в правоохранительные органы.

Одна из основных категорий несовершеннолетних - дети с ограниченными возможностями. Дети с ограниченными возможностями - это дети в возрасте от 0 до 18 лет, признанные инвалидами или не признанные инвалидами в установленном порядке детьми-инвалидами, но имеющие временные или постоянные отклонения в физическом и (или) психическом развитии и нуждающиеся в создании особых условий для обучения и воспитания.

Согласно отчету ЮНИСЕФ, в 2021 году в мире насчитывалось 240 миллионов детей-инвалидов. По данным Организации Объединенных Наций (далее – ООН), около 10 миллионов детей умирают каждый год до достижения ими совершеннолетия или остаются

физическими, или психическими заболеваниями до достижения ими пятилетнего возраста из-за недостаточных условий для их выживания и развития [4, стр.27].

Исследования показывают, что 69% насильственных преступлений против несовершеннолетних совершаются членами семьи, родители которых регулярно или часто употребляют алкоголь или наркотики. Факторами риска совершения актов насилия в отношении несовершеннолетних Всемирная организация здравоохранения также считает алкогольную и наркотическую зависимость, низкое материальное положение семьи, опыт пребывания в детстве жертвой насилия со стороны родителей (или одного из них) [5].

По данным Национального бюро статистики страны, в 2010 году численность детей-инвалидов в возрасте от 0 до 17 лет составляла 49 349 детей, в 2021 году инвалидность была установлена еще на 13 131 ребенка и составила 98254 ребенка. Согласно данным, представленным Министром здравоохранения на заседании Правительства 5 июля 2022 года, на 1 января 2022 года количество детей-инвалидов до 18 лет составило 98,3, на 1 июля - 101587. Если учесть, что эти данные только за 6 месяцев прошлого года, то можно предположить, что, в среднем каждый месяц количество детей-инвалидов увеличивается на 556.

Группа инвалидности назначается в стране с момента достижения ребенком 7-летнего возраста. На основании медико - социальной экспертизы на ребенка до 7 лет назначается категория «ребёнок с инвалидностью», на детей 7-18 лет - 1,2,3 группы детей с инвалидностью. Инвалидность назначается ребенку до 7 лет - на срок 6 месяцев, 1 год, 2 года, 5 лет или до достижения им 7 лет. Инвалидность назначается ребенку в возрасте от 7 до 18 лет - на срок 6 месяцев, 1 год, 2 года, 5 лет или до достижения 18 лет [6]. Ребенок, у которого установлена инвалидность, обязан в установленный срок этих периодов пройти повторное освидетельствование.

Здесь мы обращаем внимание на то, что ни один государственный орган не следит за соблюдением прав и законных интересов ребенка после назначения ему инвалидности до наступления следующего срока его освидетельствования, не нарушается, не подвергается насилию со стороны членов семьи. Учитывая, что в зависимости от особенностей здоровья характер инвалидности различается, очевидно, что дети с глубокими психическими и ментальными отклонениями, с глубокими нарушениями опорно - двигательного аппарата (церебральный паралич), глухонемые и глухонемые (глухонемые) легко становятся «мишенями» насильственных преступлений сексуального характера.

Не секрет, что подавляющее большинство детей с глубокими психическими и ментальными отклонениями, глубокими нарушениями опорно - двигательного аппарата (тяжелая форма церебрального паралича) не включены в систему инклюзивного образования страны. Они проходят обучение на дому или в специальных образовательных учреждениях по заключению психолого-медико-педагогической комиссии. В случае совершения преступлений сексуального насилия со стороны близких родственников, сотрудников образовательного учреждения в отношении таких категорий детей, о них никогда не может быть сообщено в правоохранительные органы. К сожалению, в статистических данных компетентных органов мы вообще не нашли зарегистрированных уголовных дел в отношении детей-инвалидов. Категория детей с ограниченными возможностями не могла оглянуться на характер преступлений, совершаемых в отношении них, поскольку они не рассматривались отдельно в статистических данных. Мы считаем, что это признак необходимости еще совершенствования механизма защиты прав детей с ограниченными возможностями.

Исследования показывают, что дети с ограниченными возможностями обычно в 3,6 раза чаще подвергаются физическому насилию и в 2,9 раза чаще подвергаются сексуальному насилию по сравнению со здоровыми детьми. Однако характер и тяжесть инвалидности в разной степени влияют на вероятность того, что ребенок с инвалидностью станет жертвой преступления.

Более того, дети-инвалиды считаются «менее надежными» свидетелями. Это затрудняет судебное преследование виновных в насилии. Данные, собранные в кризисных центрах по борьбе с насилием в Европе, подтверждают, что люди с ограниченными возможностями, которые приходят в эти центры, «с большей вероятностью подвергнутся множественным формам сексуального насилия», чем люди без инвалидности.

Защита прав и свобод несовершеннолетних актуальна в любое время. Это должна быть задача не только государства, но и каждого сознательного гражданина, общества в целом. Несмотря на законодательные меры, предпринимаемые в государстве в области защиты прав и свобод несовершеннолетних, в том числе прав на сексуальную неприкосновенность, этот вопрос все еще остается острым. Как отметили в ходе исследовательской работы, учитывая актуальность и латентный характер указанных преступлений, со своей стороны предлагаем следующие пути решения:

1. Повышение роли органов опеки и попечительства в области защиты прав и свобод несовершеннолетних, воспитывающихся в неблагополучной семье. Увеличение численности работников органов опеки и попечительства для реализации этой цели. Обеспечение их тесных отношений с образовательными организациями.

2. В целях обеспечения защиты прав и свобод, законных интересов детей-инвалидов на высоком уровне ввести в стране институт «Уполномоченного по правам детей-инвалидов». Необходимо повысить осведомленность населения о направлении деятельности и целях этого института путем проведения пропагандистской работы. Считаем, что введение института «Уполномоченного по правам детей-инвалидов» является основным механизмом обеспечения прав и законных интересов инвалидов, в том числе детей-инвалидов, основная задача, возложенная Конвенцией ООН «О правах инвалидов». Народ», ратифицированный Республикой Казахстан 20 февраля 2015 года.

3. Увеличение штатной численности специалистов-психологов в организациях образования. По данным Комитета по защите прав детей РК, на одного школьного психолога в стране приходится 2000 детей. Деятельность психолога включает в себя диагностику детей, проведение коррекционной и профилактической работы, консультирование, помимо ведения журналов, заполнение различных папок, протоколов и ведение фотоотчетов. В международной практике на одного школьного психолога приходится 500 детей. Как мы видели в стране, из-за ненормальной нагрузки на школьных психологов школьные психологи физически бессильны проводить практические часы. Эта нагрузка-препятствие психологов к самым главным занятиям в школе, которые должны проводиться с несовершеннолетними детьми.

4. Осуществление обязательного наблюдения за детьми с ограниченными возможностями здоровья, в том числе детьми, не включенными в общеобразовательную систему, обучающимися на дому и помещенными в специальные образовательные учреждения (с глубокими психическими и ментальными отклонениями, с глубокими нарушениями опорно - двигательного аппарата (тяжелая форма церебрального паралича), в период до установленного периода перехода на инвалидность. Данная деятельность должна осуществляться органами местного самоуправления совместно с учреждением здравоохранения, в котором зарегистрирован ребенок.

5. Вести специальный учет детей с ограниченными возможностями в открытой базе данных Комитета правовой статистики и специальных учетов РК с целью четкого определения видов уголовных правонарушений, имевших место в отношении детей с ограниченными возможностями, и принятия необходимых законодательных мер. Мы считаем, что эта мера необходима для четкого определения направления государственной политики в осуществлении защиты прав и безопасности детей с ограниченными возможностями в соответствии с нормами международного права.

Список использованной литературы

1. Декларация прав ребенка. Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 г. [Электронный ресурс] https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml
2. Конвенция о правах ребенка. Принята резолюцией 44\25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1989г. [Электронный ресурс] https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
3. Е.С.Алисиевич. Поощрение и защита прав уязвимых групп в международном праве: учеб. пособие / Е.С. Алисиевич. – М.: РУДН, 2012. – 431 с.
4. Международная и внутригосударственная защита прав человека: Учебник. / Под ред. Р.М. Валеева. — М.: Статут, 2011. -413 с.
5. Насилие над детьми чаще всего происходит внутри семьи. В России родственники совершают 39% изнасилований и убийств несовершеннолетних // [Электронный ресурс] - <https://tochno.st/materials/nasilie-nad-detmi-chashche-vsego-proiskhodit-vnutri-semi-v-rossii-rodstvenniki-sovershayut-39-iznasilovaniy-i-ubiystv-nesovershennoletnikh>
6. Социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224 –VII ЗРК [Электронный ресурс] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>

ҒТАХА 10.17.39

Есенгельдиев Ж.Б.
Қазақстан Республикасы ІІМ
Б.Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы
жоғары оқу орнынан
кейінгі білім беру
факультетінің магистранты
silver_-boy@mail.ru

Күмісбеков С.К.
Қазақстан Республикасы ІІМ
Б.Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы
Әкімшілік-құқықтық пәндер
кафедрасының профессоры
skumisbekov@mail.ru

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Қазіргі уақыттағы еліміздің ұлттық басымдығының бірі - қауіпсіз балалық шақты қамтамасыз ету. Қолданыстағы заңнаманың нормаларына негізделген кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен профилактикалық жұмыстың қолданыстағы бағыттары негізделеді. Мақалада шетелдік және отандық нормативтік актілердегі құқық бұзушылықтардың алдын алудың нақты анықтамасы болмағандықтан ғылыми қайшылықтарды туындайтыны баяндалады. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі субъектілерінің әкімшілік қызметін жетілдіру бойынша ұсыным жасалады.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, құқық бұзушылықтар, құқыққа қарсы мінез-құлық, құқық бұзушылықтардың алдын алу, ескерту

Аннотация. Одним из национальных приоритетов нашей страны в настоящее время является обеспечение безопасного детства. В статье обосновываются действующие направления профилактической работы с несовершеннолетними правонарушителями, основанные на нормах действующего законодательства. В статье излагаются научные противоречия возникающие из-за отсутствия четкого определения профилактики правонарушений в зарубежных и отечественных нормативных актах, даются рекомендации по совершенствованию административной деятельности субъектов системы профилактики правонарушений несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние, правонарушения, противоправное поведение, профилактика правонарушений, предупреждение

Annotation. One of the national priorities of our country at present is to ensure a safe childhood. The current directions of preventive work with juvenile offenders based on the norms of the current legislation are substantiated. The article states that scientific contradictions arise due to the lack of a clear definition of crime prevention in foreign and domestic regulations. Recommendations for improving the administrative activities of the subjects of the juvenile delinquency prevention system.

Keywords: minors, offenses, illegal behavior, prevention of offenses, prevention

Құқық қорғау органдары кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алуға ерекше назар аударып отыр. Соңғы уақытта кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу субъектілері теориялық, қолданбалы, басқарушылық, әкімшілік-құқықтық мәселелеріне арналған тұжырымдамалық ғылыми ізденістер жүргізілген жоқ. Ал соңғы онжылдықтағы мемлекеттік құрылымдағы түбегейлі өзгерістер кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық мінез-құлқының алдын алу бойынша кешенді озық зерттеулер жүргізу қажеттілігін талап етеді.

Қазақстанда кейінгі уақытта мемлекеттік және қоғамдық тәртіп саласында болған түбегейлі өзгерістер жас ұрпақтың ұлттық құндылықтарды және адамгершілік нормаларын мойындамауы, мәдени құндылықтарды елемей ескі және жаңа моральдық нормалар мен құндылықтардың алшақтығына алып келді. Кәмелетке толмаған адамдар қоғамда белгіленген мінез-құлық нормаларын үнемі бұза отырып, әкімшілік құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жасайды. Бұл проблема кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының алдын алуда жаңа тәсілдерді ұйымдастыруды талап етеді.

Ұзақ уақыт бойы мемлекеттік органдардың және құқық қорғау органдарының қызметі құқық бұзушылықтардың алдын алуға емес жасалған құқық бұзушылықтарды анықтауға және ашуға бағытталған болатын. Құқық бұзушылықтардың алдын алу бағытталған көптеген мемлекеттік бағдарламалар әрдайым толық көлемде орындалмады. Ал құқық бұзушылықтың профилактикасы құқық бұзушылықтарға қарсы тұрудың ең тиімді тәсілі болып табылады. Кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтардың алдын алу балалардың деликтілігімен күресудің ең тиімді құралы болып табылады.

Шетелдік және отандық заңнамаларда «алдын алу», «профилактика» және «ескерту» сияқты терминдер қатар қолданылады. Мысалы, 1990 жылы 14 ақпанда Біріккен Ұлттар Ұйымының Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу жөніндегі нұсқаулықтарын қабылдады [1], осы нормативтік актіде «ескерту» терминін қолданады.

Басқа халықаралық актіде, атап айтқанда, Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын Адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу мен жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттамасында [2] «ескерту» және «жолын кесу» деген екі термин қолданылады. Алайда жоғарыда аталған халықаралық анықтамалық актілерде және басқа да нормативтік-актілерде «алдын алу», «профилактика», «жолын кесу» және «ескерту» сияқты терминдердің дефинициясы ашылмайды.

Сонымен шетелдік және отандық нормативтік актілердің кемшілігі: біріншіден, бірдей қызмет түрлерін сипаттау үшін әртүрлі терминдердің қолданылуы; екіншіден, бұл түсініктердің нақты анықтамасы болмағандықтан ғылыми қайшылықтарды тудырады. Демек мұндай ұзақ пікірталастар осы терминдердің мәнін түсінуде шатасуларға алып келетіні сөзсіз. Ол жалпы құқық бұзушылықтарға қарсы тұру мәселелерін шешуде, әсіресе кәмелетке толмаған адамдар жасаған тұлғаларға қатысты қайшылықтар туындатады. Мұнда біз Г.С.Саркисовтың «терминдердің көптігі бұлыңғырлықты, ұғымдар туралы қарама-қайшы идеяларды білдіреді және бұл осы мәселенің жеткіліксіз дамуының салдары болып табылады» деген пікірімен келісеміз [3, 40 б.].

Біз «ескерту» ұғымына теориялық түсінік беруге тырысамыз. Заң әдебиеттерінде [4, 74 б.] құқық бұзушылықтармен күрес көп деңгейлі іс-әрекет ретінде әр түрлі деңгейлерге ие және бір-біріне тең емес. «Құқық бұзушылыққа қарсы іс-қимыл» түсінігі ең кең ұғым болып саналады. Олар қоғамдық және атқарушы билік органдарының қоғам мен азаматтардың мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға бағытталған барлық жұмысын қамтиды. Оған заңнаманы әзірлеуден бастап, оны қолдану, құқық бұзушылық жасаған адамдарды түзету мен қайта тәрбиелеу және құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын анықтау және жою жатады. «Құқық бұзушылықты ескерту» ұғымы тар мағанада қолданылып, «құқық бұзушылыққа қарсы іс-қимыл» ұғымына енеді және оның міндеттеріне бағынады.

Өз кезегінде «құқық бұзушылықтың профилактикасы» алдын алу қызметінің бір түрі ретінде ескерту жүйесіне кіреді. Аукымды (жалпы) - ескерту, ал бір бөлігі (ерекше) - алдын алу.

Жеке деңгейдегі профилактика белгілі бір адам тарапынан құқық бұзушылықтар жасауына жол бермеуге бағытталған алдын алу қызметінің ең ерте кезеңі болып саналады. Егер профилактика өз нәтижелерін бермесе және адамда құқық бұзушылықты жүзеге асыру ниеті болса, онда «жолын кесу» қажеттілігі туындайды. Ол ескерту мен профилактикамен өзара алмастырылатын ұғым ретінде емес, ескерту кезеңдерінің бірі ретінде қарастырылады. «Құқық бұзушылықтың жолын кесу» ұғымы қазірдің өзінде болып жатқан, басталған нәрсені тоқтату туралы сөз болғанда қолданылады. Профилактикадан жолын кесуге дейінгі барлық процесс жеке ескерту болып табылады.

Біздің ойымызша, кәмелетке толмағандардың әкімшілік құқық бұзушылықтарының алдын алу — бұл кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтар жасауына ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық арнайы анықталған субъектілердің әртүрлі қызмет түрлері мен іс-шаралар жүйесі.

Біз тұжырымдаған ұғымның негізгі элементтеріне (компоненттер) мыналар жатады:

1) мемлекеттік және қоғамдық алдын алу қызметі субъектілерінің арнаулы іс-шараларды жүзеге асыруы;

2) кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық жасауына ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюы (профилактика).

Кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу негізі құқыққа қарсы іс-қимыл шараларын құрайды, оларды екі топқа бөлеміз:

1) әлеуметтік қауіпті жағдайдағы кәмелетке толмағанның қоғамға қайшы көзқарасын қайта бағдарлау шаралары;

2) әкімшілік құқық бұзушылық жасап үлгерген кәмелетке толмаған тұлғаға қолданылатын белсенді қарсы шаралары.

Сонымен бірінші топтың шаралары тиімді болуы үшін мыналады қамтиды:

а) қоғамдағы кәмелетке толмағандардың өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға және заңсыз ниеттерінен бас тартуға арналған арнайы экономикалық және әлеуметтік-психологиялық бағдарламалар әзірлеу. Атап айтсақ, олар әлеуметтік тұрғыдан (мысалы, егер кәмелетке толмаған адам жұмыс істегісі келсе, жұмыс жасуға мүмкіндік беру; оқығысы келсе, оған оқуға түсуге мүмкіндік беру, оқыту; кәмелетке толмағандарды қызығушылықтары бойынша микро топтарға біріктіру (спорт, музыка, кино, коллекция) қорғалуы қажет;

б) жауапкершілік сезімін арттыратын шаралар - кәмелетке толмағандардың өз қажеттіліктеріне қол жеткізудің заңды құралдары туралы түсінігін дамытатын ұйымдық-құқықтық шаралар;

в) кәмелетке толмағандардың арасындағы тығыз ынтымақтастық үшін мемлекеттік органдардың да, қоғамдық бірлестіктердің де құқық қорғау қызметінің ерекшелігі туралы хабардар болуы.

Өз кезегінде белсенді қарсы шаралар — бұл құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында құқық бұзушылыққа баруы мүмкін тұлғаларға сендіру және көмектесудің әртүрлі нысандары, сондай-ақ он сегіз жасқа толмаған адамдар жасаған әкімшілік деликтілерді есепке алу шаралары.

Кәмелетке толмағанды және оның отбасын кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі полиция бөлімшелерінің есепке алуына мыналар негіз болады: кәмелетке толмағанның әкімшілік құқық бұзушылық жасауы; кәмелетке толмағандардың спирттік ішімдіктерді пайдалануы; қайыршылықпен айналысуы; кәмелетке толмағандардың құрдастарына немесе басқа адамдарға қатысты зорлық-зомбылық жасауы; кәмелетке толмағандардың экстремистік топтарға мүше болуы; баланың ата-анасы немесе оларды алмастыратын адамдардың кәмелетке толмағандардан күтіп-бағу, тәрбиелеу және оқыту жөніндегі ата-аналық міндеттерді орындамауы; кәмелетке толмағандардың тұрақты тұратын жерін жүйелі түрде өз бетінше қалдыруы; кәмелетке толмағанның қылмыстық жауаптылық басталатын жасқа толғанға дейін қоғамға қауіпті әрекеттер/әрекетсіздіктер жасауы; кәмелетке толмағанды бас бостандығынан айыруға байланысты емес қылмыстық жазаға тару: қоғамдық, түзеу жұмыстары, айыппұл салу, тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шаралары.

Біздің Біріккен Ұлттар Ұйымының кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алудың 2-тармағында көрсетілгендей (Эр-Рияд нұсқаулары), «кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу тиімді болуы үшін жасөспірімдердің жеке басын барынша құрметтей отырып, олардың үйлесімді дамуын қамтамасыз ету мақсатында бүкіл қоғамның күш-жігерін біріктіру қажет» деген ойымен толық келісеміз.

Осы халықаралық-құқықтық актідегі ескерту шараларына мыналар жатады:

1) білім алу, жастардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру және оларды қолдау жүйесін құру мүмкіндігін қамтамасыз ету;

2) жастар арасында құқық бұзушылықтың алдын алудың арнайы теорияларын әзірлеу және тәжірибеде қолдану;

3) барлық жастардың әл-ауқатын, дамуын, құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету;

4) кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтарды барынша есепке алу;

5) кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алумен айналысатын ұлттық, мемлекеттік және жергілікті органдар арасындағы тығыз пәнаралық ынтымақтастық орнату;

б) жастардың кәмелетке толмағандар жасайтын құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы саясатты іске асыру процесіне қатыстыру.

Кәмелетке толмағандар тарапына жасалатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын келесі топтарға біріктіреміз:

а) экономикалық;

б) әлеуметтік;

в) техникалық.

Он сегіз жасқа толмаған адамдар жасайтын әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың *экономикалық шаралары* макродеңгейде де (мысалы, тұтастай алғанда мемлекет экономикасын сауықтыру, ғылыми негізделген ең төменгі күнкөріс деңгейін енгізу арқылы халықтың аз қамтылған топтарын экономикалық қорғау), сондай-ақ микродеңгейде (мысалы, кәмелетке толмаған балалары бар қолайсыз отбасына жеңілдетілген несие беру, тәуекел

тобындағы кәмелетке толмағандарды жұмысқа орналастыруда басымдық беру) жүзеге асырылады.

Кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың *әлеуметтік шаралары* әртүрлі әлеуметтік институттарға (отбасы, ұжымдық, қоғамдық ұйымдар) әсер етуге арналған. Әлеуметтік ескерту элементтеріне тиімді құқықтық жүйе, халық мәдениетінің жалпы деңгейі, өмір сүру деңгейінің жоғарылауы, аймақтың дәстүрлерін жаңғырту сияқты факторлар жатады. Әлеуметтік ескерту факторларының арасында заң шығару ерекше орын алады. Ол осы субъектілердің құқықтық қорғалу дәрежесін арттыру қажеттілігін ескере отырып, қоғамдық қатынастарды нақты құқықтық реттеуді қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтарға алдын - алу әсерінің негізгі - әкімшілік деликтіліктің әлеуметтік сипаты бар екенін түсіну.

Кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың *техникалық шараларына* құқық бұзушылықтар жасауға кедергі келтіретін түрлі технологиялар, ережелер, құралдар мен құралдар (мысалы, техникалық күзет құралдары, сауда орындарында, түнгі клубтарда, дискотекаларда жасырын байқаудың техникалық құралдарын орнату) жатады.

Кәмелетке толмаған адамдар жасаған құқық бұзушылықтардың алдын алу субъектілерін мамандандырылған және мамандандырылмаған (жалпы және арнайы) деп саралаймыз.

Жалпыға жатады: Қазақстан Республикасының Президенті, Парламент, Үкімет, Қауіпсіздік Кеңесі, өкілеттіктер шегінде жергілікті өзін-өзі басқару органдары; бұқаралық ақпарат құралдары; білім беру және оқу орындары; меншік түріне қарамастан кәсіпорындар, мекемелер және ұйымдар. Бұл субъектілердің ерекшелігі кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуды олар жанама түрде жүзеге асырады және олардың негізгі қызметі жанама (екінші дәрежелі) болып табылады.

Арнайыға жатады: республикалық жастар саясаты мәселелері жөніндегі басқармасы; жастар ресурстық орталығы; балалар мен жасөспірімдер шығармашылық орталығы; бала құқықтарын қорғау комитеті; Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл; кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссиялар, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі қызметтердің әлеуметтік-психологиялық оңалту орталықтары; ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі полиция бөлімшелері; құқық бұзушыларға арналған ішкі істер органдарын уақытша ұстау орталықтары; тәрбиелік колониялар.

Сонымен арнайы субъектілердің ерекшелігі - кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу олардың міндеттерінің бірі болып табылады және ол үшін оларға тиісті өкілеттіктер бекітілген.

Жастардың әкімшілік деликтілігінің алдын-алу бағытталған субъектілер қызметінің ерекшеліктерінен кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын-алудың үш негізгі деңгейін бөліп аламыз: жалпы әлеуметтік, арнайы және жеке.

Кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың жалпы әлеуметтік алдын алу қоғам өміріндегі экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық, саяси, мәдени-тәрбиелік, ұйымдастырушылық мәселелерді шешуді көздейді. Ескертудің бұл түрін мамандандырылмаған субъектілер, яғни құқық бұзушылықтардың алдын алу олардың кәсіби қызметінің басты міндеттерінің бірі болып табылмайтын мемлекеттік және қоғамдық органдар жүзеге асырады.

Кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алу арнаулы мемлекеттік органдардың, қоғамдық құрылымдардың құқық бұзушы жасөспірімдердің әкімшілік деликтілік түрлерін жасауына себеп болатын факторларға мақсатты әсер етуінен тұрады. Осы субъектілер үшін осы санатқа қатысты ескерту функциясы олардың күнделікті кәсіби міндеттерін орындау болып табылады.

Кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алудың маңызды бағыттары:

1) кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтар жасауына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, оларды жою жөнінде тиісті шаралар қолдану;

2) кәмелетке толмағандар арасында түсіндіру-құқықтық жұмыс жүргізу.

Жеке деңгейде кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мінез-құлқы кейбір жағдайларда құқықтық нормаларға қайшы келетін, әлеуметтік талаптарға сәйкес келмейтін нақты кәмелетке толмағандарға қатысты мақсатты қызметті қамтиды. Демек, кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың жеке алдын алу арқылы біз мемлекеттік және мемлекеттік емес органдардың, ұйымдардың, олардың бөлімшелері мен өкілдерінің белгілі бір кәмелетке толмаған адам тарапынан құқық бұзушылықтар жасауға жол бермеу жөніндегі қызметін түсінеміз.

Кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың жеке алдын алу мақсатын айқындай отырып, оның міндеттерін анықтауға болады, оған мыналар жатады: құқыққа қайшы әрекеттер жасауға бейім кәмелетке толмағандарды анықтау; оларға теріс әсер ететін себептерді зерделеу; олар үшін қолайлы әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлар жасау мүмкіндіктерін зерттеу; кәмелетке толмағандарға тәрбие жұмысын ұйымдастыру; олардың мінез-құлқы мен өмір сүру салтына бақылауды жүзеге асыру.

Осылайша кәмелетке толмағандар жасаған әкімшілік құқық бұзушылықтардың жеке алдын алу жүргізіледі: 1) құқыққа қайшы әрекеттерді қайталап жасауға жол бермеу үшін құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасаған адамдарға қатысты 2) қолайсыз әлеуметтік жағдайға душар болған және құқық бұзушылық жасауға бейім адамдарға қатысты жүзеге асырылады.

Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі субъектілерінің әкімшілік қызметін жетілдіру бойынша ұсыным ұсынамыз.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу жүйесінің көптеген субъектілерін материалдық-техникалық жарақтандыруды жақсарту бірыңғай планшеттік бағдарламаны әзірлеу қажет.

Планшеттік бағдарламалар жүйесі кәмелетке толмағандар туралы мәліметтер базасын біріктіріп, бір уақытта ыңғайлы жұмыс істеуге мүмкіндік беруі керек.

Планшеттік бағдарламада жоғары жылдамдықты Интернет арқылы GPS жүйелеріне қосылуға мүмкіндік беретін модульдер болуы керек. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу жүйесінің қызметкерлері үшін Интернет желісіне тәулік бойы тегін болады және оны қаржыландыру республикалық бюджетінен төленуі керек.

Планшеттік бағдарлама кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу жүйесі бөлімшелерінің барлық қызметкерлерін нақты уақыт режимінде орналасқан жерін картадан көруге мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алудың тиімділігі мемлекет пен қоғам тарапынан құқық бұзушылықтарға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған шаралармен байланысты.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 «Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыскерліктің алдын алу үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекші принциптері (Эр-Риядада қабылданған жетекші принциптер)» БҰҰ Бас Ассамблеяның 1990 ж. 14 желтоқсандағы 45/112 қарары. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O9000000007>

2 «Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын Адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу мен жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттаманы ратификациялау туралы Қазақстан Республикасы 2008 жылғы 4 маусымдағы N 37-IV Заңы. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z0800000037_

3 Саркисов Г.С. Социальная система предупреждения преступности. Ереван: «Айастан», 1975. – 216 с.

4 Жетписбаев Б.А. Административные правонарушения: опыт теории и практики. – Алматы : НАС, 2005. - 335 с.

ҒТАХА 10.77.01

Әубәкірова Жадыра Маратқызы

заң ғылымдарының магистры,
қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының
оқытушысы Alikhan Bokeikhan University
e-mail: zhadyra.maratovna@mail.ru

Бекпосов Асет Турсунбекович

заң ғылымдарының магистры,
қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы Alikhan Bokeikhan University

АФФЕКТ ЖАҒДАЙДА ЖАСАЛҒАН КІСІ ӨЛІМІНІҢ ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Қылмыстың құрамы-бұл қылмыстық заңнамада бекітілген, объективті және субъективті сипаттағы белгілердің жиынтығы, олардың болуы әлеуметтік қауіпті әрекетті қылмыс ретінде сипаттайды. Кісі өлтіруді кенеттен пайда болған қатты психикалық толқу жағдайында қарастырған кезде қылмыс объектісі жәбірленушінің өмірі мен денсаулығын қамтиды.

Түйінді сөздер: кісі өлтіру, әсер ету, қылмыстық іс жүргізу, аффект жағдайында, қылмыстық іс.

Аннотация. Состав преступления представляет собой совокупность признаков, закрепленных в уголовном законодательстве, объективного и субъективного характера, наличие которых характеризует общественно опасное деяние как преступление. При рассмотрении убийства в состоянии внезапного сильного психического возбуждения объектом преступления является жизнь и здоровье потерпевшего.

Ключевые слова: убийство, воздействие, уголовное производство, в случае аффекта, уголовное дело.

Annotation. The corpus delicti of a crime is a totality of signs fixed in the criminal legislation, of objective and subjective nature, the presence of which characterises a socially dangerous act as a crime. When considering murder in a state of sudden strong mental excitement the object of the crime is the life and health of the victim.

Keywords: murder, affect, criminal proceedings, in case of affect, criminal case.

Аффект латын сөзі, қазақшалағанда жан толқынысы деген мағынада қолданылады. Аффектілер деп ерекше күшті, тез пайда болатын және адамды билеп кеттін, қысқа мерзімді жүріп өтетін эмоциялық жағдайды айтамыз. Аффект жағдайында адам елестету және ойлау қабілетін басқара алмай қалуы да мүмкін. Жәбірленушінің тарапынан болған зорлық-зомбылықтан, қорлаудан немесе ауыр балағаттаудан не жәбірленушінің өзге де құқыққа қайшы немесе бейморальдық әрекеттерінен (әрекетсіздігінен), сол сияқты жәбірленушінің жүйелі түрдегі құқыққа қайшы немесе бейморальдық мінез-құлқына байланысты туындаған ұзаққа созылған психиканы күйзелтетін ахуалдан болған кенеттен туындаған қатты жан күйзелісі (аффект) жағдайында жасалған денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру [1]. Әсер ету жағдайындағы кісі өлтірудің бір ерекшелігі бар, ол көптеген қылмыстарға артықшылықты құрамды қолдануға жол бермейді. Ерекшелігі - мұндай қылмыс тек белсенді әрекеттер арқылы жасалуы мүмкін. Аффекттің барлық көріністеріндегі

тыныштық күйі оның әрдайым лезде үдемелі қарқындылығына ие болуымен жоққа шығарылады, бұл тезірек босатуды қажет етеді. Бұдан шығатыны, қылмыс жасау әрекеттері әсер ету жағдайының ұзақтығымен шектеледі. Алайда, кінәлі болашақта қылмыстың объективті жағының бірінші кезеңін құрайтын әрекеттерді дереу жүзеге асыруға кіріседі деп ойламаңыз. Кісі өлтіру мен жәбірленушінің әрекеті арасындағы уақытша алшақтық кенеттен пайда болған күшті психикалық толқудың пайда болуына себеп болды, бірақ қол сұғушылықты аффект жағдайында жасалған деп анықтау үшін бұл жағдайдан кісі өлтіру сәтінен ерте шығу шарты міндетті болып табылады. Адамның қылмыстық әрекеттері қылмыстық нәтижені тудырады келесі буын қылмыстың объективті жағында.

Күш көрет және ауыр тіл тигізу, сондай ақ басқада заңсыз әрекеттер сияқты түсінікті анықтау үшін және бір мәселе туындайды, яғни, жәбірленушінің барлық осы әрекетіндегі субъективтік жағы жөнінде. Физиологиялық аффектіні келтіру мүмкін күш көрсету және ауыр тіл тигізу, яғни, осылардың әр қайсысы қасақана жасалынуы керек [2].

Әсер ету жағдайында кісі өлтіру кезінде адамның өлімі қылмыстық нәтиже болып табылады. Бұл жағдайда қылмыстық заң адам өмірін биологиялық құбылыс ретінде ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік құндылық ретінде де қорғайды.

Кісі өлтірудің объективті жағының келесі белгісі-бұл әрекет пен қылмыстық нәтиже арасындағы себеп-салдарлық байланыс. Аффект жағдайында жасалған кісі өлтіруді қарау кезінде жәбірленушінің әрекеттері мен оларға кінәлі тарапынан жауап беру арасында себеп-салдарлық байланыс қалыптасады.

Қылмыстың объективті жағының соңғы аспектісі іс-әрекеттің нақты жағдайларына байланысты болады және алғашқы үш факторға қайшы келмейтін әртүрлі нүктелерден (орын, уақыт, әдіс, құралдар және т.б.) тұрады. Осы тармақшалардың барлығы өте маңызды, өйткені олардың әрқайсысы тиісті және жан-жақты зерделеу арқылы кінәлінің әсер ету күйін дәлірек растауға немесе, керісінше, мұндай жағдайдың болуын болдырмауға мүмкіндік береді.

Қылмыстың субъективті жағында кінәлінің ниеті, мақсаты мен ниеті бар. Кісі өлтіруді кенеттен пайда болған қатты толқу жағдайында жасаған айыпталушының жағдайы оның кінәсінің дәрежесін анықтайды. Жәбірленушінің заңсыз азғындық әрекеттерінен туындаған жанжалды жағдай кінәлінің барлық кейінгі әрекеттерінің драйверіне айналады. Сондықтан кінә дәрежесін қылмыс жасалған сәтке дейін кінәлінің жағдайының ерекшеліктерін ескере отырып қарастырған жөн. Әсер кінәлінің ниетінің пайда болуына, динамикасына және іске асырылуына айтарлықтай әсер етеді. Аффектке бой алдырған адам өзіне қандай нақты сәтте қудаланған ниеті бар екенін анықтай алмайды. Бұл жағдайда кінәлі тыныштық пен тепе-теңдік жағдайында бола алмайды, оған кез-келген жағдайда жедел әрекет қажет. Кісі өлтірудің аффект пен ниет күйіндегі тығыз байланысы оны қылмыстық құқық теориясында "аффективті" деп атауға мүмкіндік берді. Өздігінен пайда болатын, әсер ететін ниет адамды оны тезірек жүзеге асыруға бағыттайды. Қылмысты артықшылықты бап бойынша саралау кезінде кісі өлтіру (ниетті іске асыру) кезінде адам әсер ету жағдайында болуы керек, яғни ол аяқталғанға дейін, әйтпесе бұл жағдай жауапкершілікті жеңілдетуге негіз болмайды, бұл қабылдау саласының тарылуы және өзін-өзі бақылаудың әлсіреуі. Маңыздысы, әсер ету жағдайындағы қылмыстың субъективті жағының элементі ретінде әрдайым кенеттен емес, нақты жағдайлардан туындаған осы ниеттің тиімділігін қарастырған жөн. Кенеттен пайда болған күшті психикалық толқу жағдайында пайда болған ниеттің табиғаты оның түрі туралы нақты жауап бермейді. Негізгі көзқарас-кісі өлтіру тікелей немесе жанама ниетпен бірдей жасалуы мүмкін. Алайда, аз таралған назар аударарлық позицияны атап өткен жөн. Айыпталушының кісі өлтіру ниеті жәбірленушіге қандай да бір физикалық зиян келтірудің негізгі мақсатын сақтайды, яғни айқын тікелей сипатқа ие, өйткені аффект бірқатар нақты белгілермен сипатталады, мысалы: жүйке жүйесінде жүретін ішкі физиологиялық процестердің қарқындылығы және олардың күшті сыртқы көрінісі, адам өзі үшін нақты не екенін анықтай алмайды ол жәбірленушіге зиян тигізгісі келеді. Жалғыз еңсерілмейтін тілек-кек алу фактісінен белгілі жеңілдік алу, бұл зардап шеккен адам үшін де, өзі үшін де болашақ

салдардың маңыздылығы туралы идеяны толығымен жабады [3]. Осы себепті жәбірленушіге өлім тілегін осы күйдегі кінәлі адамның жалғыз мақсаты ретінде қарастыру дұрыс емес болып көрінеді, сондықтан оның салдары туралы ниет жанама деп анықталуы керек. Көбінесе кенеттен пайда болған қатты психикалық толқу жағдайында кез-келген кісі өлтіру кезеңі болып табылатын кінәлінің постаффективті күйі бұрын айтылған теорияның растауына айналады. Қылмыс жасаған адам өкініш, ашуланшақтық, терең өкініш сезінеді, кейде үмітсіздікке жетеді. Осылайша, әсер ету жағдайында кісі өлтіру жанама ниетпен сипатталатынын атап өтуге болады. Жасалған қылмыстың басты мақсаты ретінде жәбірленушіге өлім әкелуге деген ұмтылыстың болмауы жәбірленушімен болған жағдайға өкіну арқылы баса айтылады.

Аффект жағдайындағы кісі өлтіру мотиві жанжал жағдайынан туындаған ситуациялық, кенеттен, тұрақсыз, өтпелі сипатта болады. Ең жиі кездесетіні-жәбірленушінің заңсыз (немесе азғындық) мінез-құлқына байланысты кек алу мотиві.

Мұндай жағдайларда кінәлінің эмоционалды күйі ерекше құқықтық және психологиялық мәнге ие, ол әдетте "физиологиялық әсер" ретінде анықталады. Кінәлі физиологиялық әсердің пайда болуы оны әлеуметтік қауіпті нәтижеге әкеледі. Әсер ету кезінде адамның және сананың ерік-жігерінің бұзылуы міндетті параметр болып табылады, мұндай әсердің салдары нақты шындықты сыни тұрғыдан қабылдау, өз әрекеттерін бақылау және жағдайларды бағалау қабілетінің жоғалуы болып табылады. Қарастырылып отырған мемлекеттің айрықша ерекшелігі-оның еріксіздігі. Сондықтан, кінәлі адамның кісі өлтіру немесе денсаулығына зиян келтіру кезінде әсер ету жағдайында болуы мүмкін екендігі туралы барлық жағдайларда арнайы сараптамалар (сот-психологиялық немесе кешенді психологиялық-психиатриялық) тағайындалуы керек. Бұл қадам адамның жасаған іс - әрекетіндегі кінәсінің дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді [4].

Сонымен, әсер ету жағдайында жасалған кісі өлтіру құрылымы-бұл объективті және субъективті сипаттағы қылмыстық заңнамада бекітілген белгілердің жиынтығы. Кісі өлтірудің объективті жағы-кінәліні кісі өлтіруге әкелетін оқиғалар мен құбылыстардың тізбегі. Сонымен бірге, зорлық-зомбылықтың объектісі-бұл көбінесе кінәлі адамның "оправ" әсерін тудыратын адам.

Қылмыстың субъективті жағында кінәлінің ниеті, мақсаты мен ниеті бар.

Кез-келген қылмыстың субъектісі-жасалған әлеуметтік қауіпті әрекет үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылатын адам. Бұл қылмыстың айрықша ерекшелігі-әр адам әртүрлі қабылдайтын сыртқы объективті факторлардың әсері.

Әсер ету жағдайында іс-әрекеттер жасау туралы қорытынды жәбірленушінің нақты теріс әрекеттерін (әрекетсіздігін) кешенді зерттеу және кінәлінің субъективті қасиеттерін, кісі өлтіру кезінде жәбірленуші келтірген тиісті ренішке жауап беру дәрежесін бағалау нәтижесінде ғана жасалуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1) Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ
- 2) <https://stud.kz/referat/show>
- 3) Поленов Г.Ф. Уголовное право Республики Казахстан, общая часть, «Әділет Пресс» 1997
- 4) Филимонов, В.Д. Общественная опасность личности отдельных категорий преступников и ее уголовно-правовое значение / В.Д. Филимонов. – Томск: ТГУ, 1973. – 118 с.

МРНТИ 10.77.51

Каражанов Малик Дулатович
заң факультетінің деканы, PhD,
қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының

Хакимов Комил Бахтиярович
Ташкент мемлекеттік заң университеті,
қылмыстық құқық, криминология және
сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл
кафедрасының меңгерушісі PhD, доцент

Мусабаева Разия Абугалиевна
2 курс магистранты
Alikhan Bokeikhan University

КВАЗИМЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ЖЕКЕШЕ СЕКТОРЛАРДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР ЖЕТІЛДІРУ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада квазимемлекеттік және жеке секторлардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелері ашылады. Отандық және шетелдік заңнама талданып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, заңнаманы жетілдіру, жеке сектор, квазимемлекеттік сектор.

Аннотация. В данной статье раскрываются актуальные вопросы противодействия коррупции в квазигосударственном и частном секторах. Проанализировано отечественное и зарубежное законодательство, даны конкретные рекомендации по совершенствованию законодательства в сфере противодействия коррупции.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, совершенствование законодательства, частный сектор, квазипубличный сектор.

Annotation. This article reveals topical issues of combating corruption in the quasi-public and private sectors. Analyzed domestic and foreign legislation, given precise recommendations for improving legislation in the field of combating corruption.

Keywords: corruption, anti-corruption, improvement of legislation, private sector, quasi-public sector.

Сыбайлас жемқорлық жылдар бойы мемлекеттік экономика секторына тән құбылыс болып есептеліп келген. Логикалық тұрғыдан алғанда халықаралық-құқықтық актілерде сыбайлас жемқорлық тек мемлекеттік экономика саласында болып есептелген. Халықаралық деңгейде квазимемлекеттік және жеке секторда іскерлік және іс атқаратын жеке компанияларда бұл көріністің бар екенін ең бірінші болып мойындаған 1997 жылғы «Сыбайлас жемқорлық туралы» АҚШ заңы. Тек бірнеше жылдан соң келесі халықаралық-құқықтық құжаттарда пайдаланған: Еуропа Кенесінің 1997 жылғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы 20 қолдану принципі, 1997 жылғы Халықаралық бизнес операцияларда шетелдік лауазымды тұлғалардың парасымен күрес туралы экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) Конвенциясы, Қылмыстық құқық бойынша Еуропа конвенциясының 1999 жылғы кеңесі, 1999 жылғы Азаматтық сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершілік және 2003 жылғы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Біріккен Ұлттар Ұйымы конвенциясы [1, б. 27].

Нормативтік деңгейде квазимемлекеттік және жеке секторлардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүйелі тәсілді түсіну 2014 ж. Қазақстанда қабылданған 2015-2025 жж. Қазақстан Республикасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын қабылдаудан басталады [2].

Негізгі институционалды сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалар жазылған негізгі құжат 2003 жылдың 31 қазанында қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының Конвенциясы болып табылады [3].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенцияның 12-бабына сәйкес қатысушы елдер, өзінің ішкі негізгі заңнамасына сәйкес жеке сектордағы бухгалтерлік есеп пен аудит стандарттарын күшейту шараларын қолданады, қажет болған жағдайда ол талаптарды бұзғандар үшін азаматтық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық санкциялар қолданады [3].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенция берген нормаларға сәйкес Қазақстан сыбайлас жемқорлықтың тамыры болып табылатын элементтерді анықтау және жою жұмыстарын жүзеге асырып келеді.

Қазақстан үшін аймақтық жемқорлыққа қарсы құжат ТМД елдері арасындағы жемқорлыққа қарсы тұру үшін Мемлекет аралық кеңесті құру жайлы Келісімі болып табылады, ол 2013 жылдың 25 қазанында қабылданды және 2014 жылы 30 маусымда Қазақстан Республикасы Президентінің №848 жарлығымен бекітілді.

Алайда, 2015 жылғы 18 қарашада «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Заңда квазимемлекеттік сектор субъектілері жөнінде сөз көтерілген. Заңшығарушы осы квазимемлекеттік сектор деген не, квазимемлекеттік сектордағы субъектілер кімдер жөнінде анықтама бермей отыр. Бұл үлкен кемшілік деп санаймыз, себебі нақты анықтамалардың болмауы қарсы іс-қимыл жүргізуге үлкен қиындық туғызады [4, б. 510].

Сонымен, осы кемшілікті жою мақсатында нормативтік құқықтық актілерді талдадық. Нақты анықтама Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінде табылды. Кодекстің 3-бабының 31-тармағында көзделген: «квазимемлекеттік сектор субъектілері - мемлекеттік кәсіпорындар, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер, акционерлік қоғамдар, оның ішінде мемлекет құрылтайшысы, қатысушысы немесе акционері болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтер, ұлттық холдингтер, ұлттық компаниялар, сондай-ақ еншілес, тәуелді және Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес олармен үлестес болып табылатын өзге де заңды тұлғалар» [5].

Сондықтан, барлық заң актілерінде сәйкестік болу үшін осы анықтаманы ҚР ҚК-нің 3-бабына және «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабының 2.2 тармақшасын енгізу керек.

Осы бағытты дамыту жолында, «А. Шпекбаев сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заң қолданылатын адамдар тізіміне әкімдерге кандидаттар мен мемлекеттік сатып алуларға жауап беретін квазимемлекеттік компаниялардың қызметкерлерін жатқызу ұсынылған. Сол мақсатта ҚР ҚК-нің 3-бабының 28-тармақшасына өзгерістер енгізу ұсынылып отыр.

Квазимемлекеттік сектор субъектілерінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет көрсету функцияларын орындайтын құрылымдық бөлімшелер анықталды, олардың негізгі міндеті тиісті ұйым мен оның қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы сақтауын қамтамасыз ету болып табылады. Квазимемлекеттік сектор субъектілері болып табылмайтын кәсіпкерлер сыбайлас жемқорлыққа қарсы сәйкестік қызметтерін құруға құқылы.

Сәйкестік дегеніміз - талаптар мен стандарттарды сақтау, бұл жағдайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл. Басқаша айтқанда, бұл коммерциялық ұйымдардың қолданыстағы заңдарды, ережелер мен стандарттарды, соның ішінде сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған ережелерді сақтау арқылы компанияның, инвесторлардың, тапсырыс берушілердің, қызметкерлердің мүдделерін қорғау» [6].

А. Шпекбаевпен осы бағытта келісуге болады, себебі әрбір квазимемлекеттік және жеке секторларда осындай арнайы бөлімдер құру сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарына қарсы іс-қимыл жасауға және болдырмауға үлкен ықпалын тигізеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесі «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 6-бабында берілген [7].

Сонымен қатар, осындай шаралардың бірі ретінде Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексіндегі жемқорлыққа қарсы нормалардың қабылдануын айтуға болады.

С.Д. Красноусовтың пікірі бойынша, жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлықтың екі негізгі нысаны бар: лауазымын асыра пайдалану және параға коммерциялық сатып алу, ал бұлар қоғамға қауіптілік деңгейі бойынша этикалық, корпоративтік, қызметтік-құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық нормалардан ауытқу ретінде қарастырылуы мүмкін [8, с. 8].

Мысалы, параға коммерциялық сатып алу үшін заңдық жауапкершілікті қарастыратын нормалар, П.И. Левченконың пікірі бойынша, коммерциялық және басқа да ұйымдардағы жұмыс тәртібін бұзып қана қоймайды, сонымен қатар оларға ұйымдастырушылық, мүліктік шығын алып келеді және мемлекет пен құқық қорғау органдарының мүддесіне қарама-қайшы келе отырып басқа да қылмыстардың, соның ішінде жария-құқықтық саласында бастауы болады [9, с.121].

«Параға коммерциялық сатып алудың тағы бір қауіпті жағы-оның салдары жекеше сектор мен мемлекетке залалын тигізуімен бірге бұл қылмыстың жасырындығында екенін айта кету керек.

Осыған байланысты, Қазақстанның Қылмыстық кодексінде параға коммерциялық сатып алуға байланысты жазаларды қатаңдату іске асырылуда. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 253 бабының бірінші бөлігіне сәйкес параға коммерциялық сатып алуға бес мың айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі айыппұл немесе сол көлемдегі түзеу жұмыстары, немесе бес жыл мерзімге дейінгі бостандығын шектеу немесе дәл осы мерзімге бостандығынан айыру қарастырылған.

Квazимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл бағыттары жоғарыда көзделген болатын, бірақ оны нақтылау бағытында, сондай-ақ жаңа бағыттарды ұсыну жасалынатын болады.

Сондықтан, осы бағытта шетелдік озық тәжірибе негіз болады. Бірнеше дамыған елдердің тәжірибесін - квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл бағыттарын талдауды жөн көріп отырмыз.

Финляндияда қоғам сыбайлас жемқорлықтан толықтай бас тартып отыр, олар көбінесе Ресей мен Прибалтика елдерінің компаниялары тарапынан параға сатып алу жағдайларымен кездесіп жүр. Финляндияда осындай кері құбылыспен күресу үшін арнайы заңдар, органдар жоқ, тек кешенді шаралар жүйесі ғана бар [10, б.55].

Финдік заңнамада сыбайлас жемқорлық анықтамасы жоқ. Тека 1989 жылы қабылданған қылмыстық кодексте сыбайлас жемқорлық қылмыстарының құрамдары жөнінде ережелер бар. Бұл ережелерге кейін Еуропалық кеңестің және халықаралық актілердің шараларына сай өзгерістер енгізілді, әсіресе шетелдік жария лауазымды адам, жекеше сектордағы парақорлық ұғымдары енгізілді.

Финляндияның қылмыстық кодексінің 30 тарауының 7 және 8 баптарында жекеше сектордағы параға сатып алу жөнінде айтылған: пара берушінің және үшінші тұлғалардың пайдасына әрекеттер жасау үшін пара беру және алуға тыйым салынған [11].

Финляндияның қылмыстық заңы бойынша заңды тұлға кінәлі болып есептелсе, оған 850 000 евро айыппұл салынады. Сонымен бірге, бизнестегі операцияларға шектеу қойылады [12].

Алайда, мемлекеттік сатып алулар туралы заңның 53-бабына сәйкес ұйымның басшысы немесе басқару органының мүшесі парақорлықта кінәлі болса, онда конкурстық сатып алуларға бұл ұйым қатыспайды [13].

Финляндияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мемлекетпен іс-қимылдың этикалық нормаларын құру мен бақылау жағдайларын туғызу, ашықтықты қамтамасыз ету,

пара беру қабілеттігін төмендету және қадағалау тиімлігін жоғарлату жағдайларын қамтиды [13].

Финляндияда ресми сыбайлас жемқорлыққа қарсы билік органдары, жекеше сектор, ғылыми қауымдастық және үкіметтік емес ұйымдарды біріктеретін әділет министрлігі құрамындағы қозғалыс құрылған. Оның негізгі міндеттері: сыбайлас жемқорлық жөнінде халықтың білу жағдайын жоғарылату, халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы елдің міндеттемелерін жүзеге асыруға көмектесу, ғылыми зерттеулерді қолдау болып табылады.

Швецияның заңнамасында да сыбайлас жемқорлық анықтамасы жоқ.

Дэвид Востерфорстың айтуынша, сыбайлас жемқорлықтың заңды анықтамасы мен нақты өлшемінің болмауы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға тиімсіз сипат береді. Сонымен бірге, қоғамда күдік білдіру жағдайын туғызады, соның салдарынан «кінәлілерді анықтауға бағытталған аңшылыққа» айналдырады - деп санайды [14].

Швецияның қылмыстық кодексінің 10 тарауының 5 бабында үшінші тұлғаларға артықшылықтар беру мақсатымен пара алғаны үшін санкциялар көзделген. Осы тараудың 5B бабында пара бергені үшін жауаптылық, 5D бабында – біреуге ақша немесе активтерді беру жолымен пара беруге көмектескені үшін трейдердің жауапкершілігі көзделген [15].

Швецияның қылмыстық заңында сенімді теріс пайдалану, өкілеттіктерді теріс пайдаланғаны үшін санкциялар көзделген. Бұл баптарда жекеше және квазимемлекеттік секторларда жасалған қылмыстар үшін жауаптылық бір бап көлемінде қамтылған.

Сөйтіп, Финляндия мен Швецияның тәжірибесі көрсеткендей, бұл елдерде көптеген құқықтық актілер жоқ екенін байқадық, бірақ бұл елдерде сыбайлас жемқорлық деңгейі өте төмен.

Осындай төмен деңгейдің болуының ең басты себебі қоғамның осындай құбылысқа кері көзқараспен қарауы және қоғамдық ұйымдардың осындай әрекеттерге қарсы іс-қимылда белсенді роль атқаруы болуы мүмкін, - деп есептейді мамандар. Бастысы жекеше және жария секторларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарасты қоғамда тәрбиелеу болып табылады.

АҚШ-та жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл аясында Сарбейнз-Оксли заңы қолданылады, ол бағалы қағаздар эмитент-компанияларымен есеп берудің құрамы мен тәртібін өзгертті, акционерлер, қоғамдастық және мемлекет тарапынан компанияның қызметі мен есеп беруіне бақылауды күшейтті. Бұл заң АҚШ-тың жария компанияларына, сондай-ақ АҚШ-та құрылған және басқа елде құрылған акциялары бар компаниялар қызметіне қатысты қолданылады. Сарбейнз-Оксли заңында келесі сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар көзделген: компания директорлары мен лауазымды адамдарына жеке қарыз беруге шектеу қою; компания директорлары мен лауазымды адамдарына лауазымдық қылмыстар нәтижесінде қаржылық есеп талаптарының елеулі сәйкес келмеуі салдарынан мадақтау сыйақылар алудан немесе бағалы қағаздардан айыру; корпоративтік ақпарат берушілерді, яғни компания жұмысындағы кемшіліктерді хабарлайтын қызметкерлерді компания басшылығы тарапынан кек алудан қорғау; аудиторлардың компания басшылығына емес, аудит жөніндегі комитетке бағынуы [16].

Сингапурдың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тәжірибесі көрсеткендей, онда арнайы мемлекеттік орган – сыбайлас жемқорлық әрекеттерін тергеу бойынша бюро бар. Осы тәуелсіз мамандандырылған органның қызметкерлері мемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеумен айналысады. 1952 жылы құрылған бюро сыбайлас жемқорлық туралы Заңға сәйкес қызмет істейді. Сингапурда сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған арнайы акт бар – 1960 жылғы Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу туралы Заң. Осы заңға сәйкес бюро мемлекеттік сектордан басқа, жекеше сектордағы қылмыстарды басқа елдерге қарағанда тергейді. Жекеше секторға осындай көзқарас, Сингапур үшін әлемдік сауданың орталығы ретінде стратегиялық мағынасы бар. Сингапурда «сыбайлас жемқорлық презумпциясы» бар, яғни егер қызметшіні құқыққа қайшы мүлік алғандығы жөнінде айыпты деп тапса, ол айыпты емес екендігін өзі дәлелдеуі керек; сот кінәліге қатысты пара сомасын қайтарумен қатар, айыппұл және (немесе) бас бостандығынан айыру жазасын үкіммен шығара алады.

Сингапурдағы арнайы өкілеттігі бар орган Қазақстандағы арнайы органға қарағанда кең өкілеттікке ие және арнайы «сыбайлас жемқорлық презумпциясы» бар екендігін көрсетті.

«Осындай тәсілді бізде енгізу және оны жүзеге асыру кезінде шешілмейтін кедергі болатын бірнеше маңызды мәселелерді туындатады: 1. Конституцияның 77-бабы 3-тармағының 1-тармақшасына сәйкес адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі. Бұл жағдайда осы норма тұлғаның жасаған әрекетіне кінәсі болмаса, қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкіндігіне жол бермейді, сонымен қатар әділдік артуға тыйым салады. Бұл ретте Қылмыстық кодекс тек қоғамдық қауіпті әрекетпен жасалған қылмыстарды кінәлі деп есептейді, ал қасақана немесе абайсызда әрекет жасаған адам ғана қылмысқа кінәлі деп танылады. Осыған орай, ұсынылған тәсіл Конституцияның және содан туындайтын ҚК нормаларын амалсыздан бұзуға алып келеді, өйткені қылмыс жасамаған адамның, бірақ ол табысының немесе мүлкінің растығын және заңдылығын сенімді дәлелдей алмаса, кінәсін анықтау мүмкін болмайды; 2. Сонымен қатар, Конституцияның 77-бабы 3-тармағының 6), 7), 8)-тармақшаларының ұстанымдары тұрғысынан келгенде, ұсынылған шаралар күмән туғызады.

Шынында, осы нормаларға сәйкес айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес, ешкім өзіне-өзі қарсы айғақ беруге міндетті емес, адамның кінәлі екендігі жөніндегі кез-келген күдік айыпталушының пайдасына қарастырылады деген принциптері жарияланған. Істің мәні, ұсынылған жауапкершілік кінәсіздік презумпциясының принциптерін болғызбайды, өйткені қандай да болса табыс немесе мүлкі бар не алған барлық адамдарды кінәсіздіктен кінәлі деген жағдай туғызады. Бұл жағдайға біздің заңнама жол бере алмайды» [17, б. 515].

Сонымен, АҚШ, Швеция, Сингапур, Финляндия және өзге де сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы іс-қимыл бойынша озық тәжірибесі бар елдерде қолданылатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар мемлекеттік, квазимемлекеттік және жекеше секторларда өзара байланысты және бірыңғай қолданылады, себебі барлық экономика секторлары бір жүйенің компоненттері болып келеді.

Жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарына қарсы іс-қимыл бағытында БРИКС (Бразилия, Ресей, Үндістан, Қытай, Оңтүстік-Африка Республикасы) елдерінің басты жетістігі «таза компаниялар туралы заңнаманың» қабылдауы болып табылады.

2013 жылдың тамыз айында Бразилияда «Компаниялардың корпоративтік жауапкерлігі туралы» заң қабылданған, осы заң бойынша алғашқы рет бұл елде заңды тұлғалардың квазикылмыстық жауаптылығы енгізілген. Осы заң бойынша мемлекеттік қызметшілерді параға сатып алған компанияларға компанияның толық табысынан 0,1 ден 20% дейін айыппұлдар салынады, сондай-ақ келітірілген залалды толық орнын толтыру міндеті жүктеледі. Компания қызметі тоқтатылады және барлық мүлкі тәркіленіп, компания арнайы Ұлттық сыбайлас жемқор компаниялар реестріне енгізіледі [18].

Еуропа елдерінде осындай қарсы іс-қимыл бағыттары ақшаларды жылыстату және терроризмді қаржыландыру мақсатында қаржылық жүйені қолданудың жолын кесу туралы Еуропалық кеңестің 2005/60 Директивасында анықталған [19].

Ұлыбританияда 2002 жылғы қылмыстық кірістер туралы Заңы құқық қорғау органдарына және қазынашылыққа кең өкілеттік берген (құралдарды тәркілеу және оған тыйым салу) [20].

Италия ақшаны жылыстатумен күрес бағытында 29 жылғы тәжірибесінде Еуропаның қаржылық орталықтарына жатпаса да, ондағы қылмыстық ұйымдардың орын алуы олардың жасап жатқан күресінің тиімді екенін көрсетіп отыр. Ақшаны жылыстату банк секторында және банктен тыс жерлерде казино, алтын нарығында орын алады. Ақшаны жылыстатуға салған адамдар банктік емес қаржылық ұйымдарды ақшаны елден шығаруға қолданады [24, с. 369].

Сонымен, шет елдерде жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл кәсіби және корпоративтік тәртіптің кодекстерін қабылдаудан, коммерциялық кәсіпорындар арасындағы қатынастарда озық коммерциялық тәжірибені мадақтаудан, жекеше сектордың ашықтығын қамтамасыз етуден, заңды тұлғалардың шынайы иелерін анықтауға бағытталған іс-шаралардан тұрады. Сонымен қатар, ішкі аудиторлық бақылау тетіктерін қолдану болып табылады.

Жаһандану дәуірінде жекеше секторда трансұлттық компаниялар көбеюде, олар өздерінің нарықтағы жағдайын пайдаланып максималды тиімді шарттарды ұсынады және қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында ерекше роль атқарады. Сондықтан, дамыған елдерде жекеше сектор нарықта мемлекеттік сектордан үстем болып келеді.

Жекеше секторда сыбайлас жемқорлықтың дамуы елдің экономикалық дамуына кері әсер етеді. Мемлекетпен әртүрлі ресурстарды (экономикалық, табиғи, кадрлық және қаржылық) тарату экономиканың өсу қарқынын төмендетуге әкеледі. Жекеше секторда компанияны басқарушы өзінің билігін пайдаланып табыс табу мақсатымен әрекеттер жасайды, ол компания иелеріне экономикалық шығын әкеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Драго Кос (Drago Kos). Роль ГРЕКО и ОЭСР в установлении наилучшей правовой практики по предупреждению коррупции в частном секторе экономики //Мониторинг правоприменения. 2013. №2. - С.27-32

2. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы № 986 Жарлығы. // «Заң» ақпараттық базасы

3. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы № 31 Заңы //«Заң» ақпараттық базасы

4. Каражанова Ж.К. Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстылығын алдын алудың өзекті мәселелері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. №3 (118). – Астана: ЕҰУ, 2017. - Б. 509-512

5. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Кодексі //«Заң» ақпараттық базасы

6. Шпекбаев А. Как понятие «коррупция» распространяют на бизнес. Разбор законопроекта // <https://informburo.kz/cards/kak-ponyatie-korrupciya-rasprostranyat-na-biznes-gazbor-zakonoproekta.html> 05.11.2022.

7. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы //«Заң» ақпараттық базасы

8. Красноусов С.Д. Коммерческий подкуп как форма коррупции в частном секторе: понятие и противодействие: автореф... канд. юрид. наук. 12.00.08, Владивосток, 2012. - 27 с.

9. Левченко П.И. Криминологическая и уголовно-социологическая характеристики коммерческого подкупа /П.И. Левченко // Юрист-правовед. - 2014. - № 5 (66). - С. 121–124.

10. Joutsen M., Keränen J. Corruption and the Prevention of Corruption in Finland. Helsinki, 2009. – 120 p.

11. The Criminal Code of Finland (39/1889, Amendments up to 766/201 5 Included). 2015. // https://www.unodc.org/res/cld/document/fin/the-criminal-code-of-finland_html/Criminal_code_of_Finland.pdf 05.11.2022.

12. Laki liiketoimintakiellosta (1059/1985) // <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1985/19851059> 05.11.2022.

13. Laki julkisista hankinnoista (348/2007) <https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2007/en20070348> 05.11.2022.

14. Korruption. Justitiekontorets betänkande 2003/04:JuU21 // https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betanken/de/korruption_GR01JU21 05.11.2022.
15. Brottsbalk (1962:700) // <https://lagen.nu/1962:700> 05.11.2022.
16. Corporate Accountability: Sarbanes-Oxley Act of 2002: (P.L. 107-204) // https://www.everycrsreport.com/files/20020827_RL31554_81c337259809bd1f90d40847697b5e8f16f923c1.pdf 05.11.2022.
17. Каражанова Ж.К. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарасты қалыптастырып алдын алуға мемлекеттік органдар қызметінің рөлі //Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы.– 2017. – № 5(120). – Астана: ЕҰУ. – Б. 510-516.
18. LEI № 12.846, DE 1e DE AGOSTO DE 2013. // http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2011-2014/2013/lei/112846.htm 05.11.2022.
19. Directive 2005/60/EC (OJ No L 309, 25.11.2005, p.15) of the European Parliament and of the Council. // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0070> 05.11.2022.
20. Serious Crime Act 2015.// <https://www.gov.uk/government/collections/serious-crime-bill> 05.11.2022.
21. Противодействие коррупции: новые вызовы : монография / С.Б. Иванов, Т.Я. Хабриева, Ю.А. Чиханчин [и др.]; отв. ред. Т.Я. Хабриева. - М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: ИНФРА-М, 2016. - 384 с.

МРНТИ 10.85.51

Коровин Николай Кондратьевич

Сибирский университет потребительской кооперации
Новосибирский государственный технический
knk3746@mail.ru

Темиргазин Роман Хурматуллаевич

PhD, старший преподаватель
кафедры уголовно-правовых дисциплин
Alikhan Bokeikhan University
temirgazin@gmail.com

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Аннотация. В статье рассмотрены основные элементы криминалистической характеристики преступлений, совершаемых с использованием сети Интернет. Указано на значение криминалистической характеристики при расследовании вновь совершенных преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, Интернет, время, место, способ совершения преступления, следы

Аннотация. Мақалада Интернет желісін пайдалану арқылы жасалған қылмыстардың криминаликалық сипаттамасының негізгі элементтері қарастырылған. Жаңадан жасалған қылмыстарды тергеу кезінде сот-медициналық сипаттаманың маңыздылығы көрсетілген.

Түйінді сөздер: криминаликалық сипаттама, Интернет, уақыт, орын, қылмыс жасау тәсілі, іздер

Abstract. The article considers the main elements of the criminalistic characteristics of

crimes committed using the Internet. The importance of forensic characteristics in the investigation of newly committed crimes is indicated.

Keywords: forensic characteristics, Internet, time, place, method of committing a crime, traces

Современная, стремительная информатизация общества, государства и каждого человека в отдельности, сопровождается повсеместным использованием компьютерных, телекоммуникационных и иных информационных технологий в своей жизнедеятельности. Данные технологии доступны, их использование достаточно удобно, при этом во многом сокращается время на передачу и получение необходимой информации практически из любой точки мира. А именно, это текстовая и звуковая информация, фото и видеоизображения, программное и иное обеспечение. В настоящее время, широко распространен безналичный расчет в различных торговых точках с помощью пластиковых банковских карт, с использованием программного обеспечения сотовых телефонов, покупка товаров и услуг через интернет магазины и др.

Развитие информационных технологий, влечет за собой возникновение новых общественных отношений в уголовно-правовой сфере деятельности. Преступники, как неотъемлемая часть общества, ведут подготовку к совершению преступления, его организацию, совершение, сокрытие следов преступления, создают новые способы совершения преступлений с применением современных технических средств, в том числе с использованием сети Интернет, как всемирной системы объединённых компьютерных сетей для хранения и передачи информации.

Распространенными преступлениями, совершенными с использованием сети Интернет, являются мошенничество и хищения чужого имущества. Согласно п. 1 примечания к ст. 158 УК РФ под хищением понимаются совершенные с корыстной целью противоправные безвозмездное изъятие и (или) обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц, причинившие ущерб собственнику или иному владельцу этого имущества. Одной из форм хищения собственности являются грабеж и разбой. Ст. 161 УК РФ – грабеж – открытое хищение чужого имущества. Ст. 162 УК РФ – разбой – нападение в целях хищения чужого имущества, сопряженное с применением насилия опасного для жизни и здоровья, либо с угрозой применения такого насилия. Разбой отличается от грабежа тем, что имеет квалифицирующие признаки, это применение оружия или предметов, которые могут использоваться в качестве оружия. Данные преступления направлены против собственности, но они опасны еще и тем, что, причиняя материальный ущерб, они посягают на жизнь и здоровье потерпевших. Широкое распространение имеет место быть мошенничество, совершенное в сети Интернет – ст. 159 УК РФ.

В 2022 году УК РФ были внесены изменения и вступили в действие ст. 207.3 – публичное распространение заведомо ложной информации об использовании ВС РФ, ст. 280.3 – публичные действия, направленные на дискредитацию использования ВС РФ, ст. 284.2 – призывы к введению мер ограничительного характера в отношении РФ, в то же время различного рода действия, могут квалифицироваться по ст. 275 УК РФ – государственная измена, ст. 280 – публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности и др. [1, ст. 158, 159, 161, 162, 207, 275, 280, 284].

При расследовании преступлений, преимущественное значение придается изучению и использованию в своей деятельности криминалистической характеристики преступления, которая является собирательным образом, полученным на основе судебной практики и опыта расследования ранее раскрытых преступлений.

Рассмотрим типичную характеристику различных преступлений, совершенных с использованием сети Интернет, акцентируя внимание на особенности в каждом отдельном случае.

Криминалистическую характеристику преступлений, совершенных с использованием сети Интернет [2, 147-154], представляют такие элементы, как: обстановка, время, место,

способы совершения и сокрытия преступлений, орудия преступления, механизм образования следов, характеристика личности преступника, потерпевшего.

Под обстановкой совершения преступления понимается система различного рода взаимодействующих между собой до и в момент преступления объектов. Явлений и процессов, характеризующих место, время, вещественные, производственные, бытовые и иные условия окружающей среды, особенности поведения участников противоправного события, психологические связи между ними и другие факторы объективной реальности, определяющие возможность, условия и обстоятельства совершения преступления.

Время совершения, учитывая, что преступники могут находиться в различных городах от потерпевшего, различных часовых поясах, может быть любое, однако наиболее часто это вечернее или ночное время, когда наиболее свободный трафик в сети Интернет. Однако, с целью отвлечения внимания могут иметь место случаи совершения хищений в часы пик, передвижения в транспорте, совершения большого количества покупок и др.

Место совершения преступления, может быть помещение, имеющее выход в Интернет, однако в настоящее время многие мобильные устройства имеют данную функцию. В связи с чем, место совершения преступления может быть также любое, а именно это квартира, парки, кафе, предпочтительнее имеющие свободный доступ к Wi-Fi, при этом могут быть банки, магазины, места, где расположены банкоматы и т.д.

Многие граждане работают в дистанционном режиме в домашних условиях, сокращается время на поездку на работу и домой, появляется возможность нахождения в сети Интернет неограниченное время, при этом дополнительно сказывается психологическое состояние граждан, что может стать поводом для совершения различного рода противоправных поступков.

В современное время, практически у каждого гражданина имеются пластиковые банковские карты, на которые они получают денежные средства электронным способом в виде пенсий, заработных плат и иных переводов денежных средств. С помощью карты производят различные денежные расчеты в магазинах, офисах предприятий и иных организациях.

Расчет банковской картой при покупке различных товаров, билетов в театры, на поезд или иное транспортное средство и иных услуг в интернет магазинах или в специальных приложениях, весьма популярен и удобен, сокращает время на приобретение, не требует поездок на большие расстояния в магазин и иные торговые организации.

В тоже время, взамен пластиковой карты у большинства современных сотовых телефонов, имеется услуга расчета с продавцами различных услуг посредством программного обеспечения телефона, посредством прикладывания его к считывающему устройству.

Различные игры, социальные сети или иные онлайн-сервисы предполагают использование виртуальных онлайн кошельков, например, Киви, Яндекс-деньги, В Контакте, Одноклассники, Биткоин и др. Онлайн кошелек – это электронная платёжная система, через которую, можно оплачивать мобильную связь, онлайн услуги, игры, ЖКХ, интернет и многое другое. Денежные средства можно внести на свой счет или снять с него через банк, карточку системы или любой терминал.

В зависимости от различных типичных ситуаций преступники находят новые способы совершения преступлений, а это хищение денежных средств со счета владельца, путем получения информации о банковской карте, хищение конфиденциальной информации о владельце, представляющую ценность и др.

В условиях межгосударственных конфликтов, с целью изменить имеющуюся информацию, удалить или внести новую и с большой долей вероятности похитить секретную информацию, увеличивается количество кибератак на сайты средств массовой информации, государственных и иных органов. Способы данных противоправных отношений осуществляются посредством рассылки спама, DDos- атак и иным способом. Введение

санкций в отношении РФ сопровождается ограничением доступа к различного рода ресурсам сети Интернет, распространением ложной, фейковой информации.

Предоставление недостоверной, ложной информации, с целью ввести в заблуждение получателей информации, выдавая ее за действительное, именуется фейком, что в переводе с английского, означает подделка.

Р.С. Белкин способ совершения преступления рассматривает, как совокупность действий преступника, направленных на достижение определённой преступной цели [3].

Одним из распространённых орудий хищения чужого имущества с использованием сети Интернет является программное обеспечение и непосредственно сам компьютер, планшет, телефон или иное устройство, при этом следует учитывать, что в данном случае взаимодействуют два устройства: преступника и потерпевшего, при непосредственном участии технического обеспечения провайдеров и иных служб.

Способы же получения информации о банковской карте (кардинг) и счете владельца и его реквизитов, логинов и паролей (фишинг) могут быть различными. Чаще всего они сопряжены с мошенническими действиями, посредством телефонных звонков, под видом работников банка, друзей попавшим в сложную жизненную ситуацию, рассылке писем через электронную почту, социальные сети, с просьбой позвонить по указанному номеру телефона, перейти по ссылке на указанный адрес, переход на платные сайты, получение выигрыша. Сбор денежных средств на лечение, просьба о финансовой помощи от благотворительных и иных организаций, предложение работы с высоким заработком, кредитные мошенники, фальшивые интернет-магазины, предоплата за товар, все это делается с целью получения реквизитов банковской карты и затем хищения денежных средств с указанного счета.

Недостоверная информация, как правило, всегда вызывает негативные эмоции у её получателя, характеризует автора с отрицательной стороны и, в большинстве случаев, является поводом для совершения различного рода противоправных поступков. Соответственно возникает вопрос, как такую информацию выявить, предупредить ее распространение, и по каким признакам можно ее обнаружить?

Преступники, при совершении каких-либо преступных действий на подготовительном этапе, изучают объект преступления. Технические характеристики своих средств и предполагаемого потерпевшего, сетевого пространства, сайты и приложения расчета с использованием расчетного счета потерпевшего, установление номера банковской карты, время действия, код, имя и фамилия на английском языке, номер телефона и иные данные с целью получение возможности перевода денежных средств, с целью хищения со счета потерпевшего. Готовят способы и варианты получения информации, программное и иное обеспечение, изучают режим расчета банковской картой потерпевшего в сети, в торговых и иных организациях, производят анализ социальных сетей, сбор информации о счетах и их реквизитах потерпевшего и т.д. Возможно использование современных средств связи, негласное наблюдение. Имеют место быть случаи получения необходимой информации мошенническим способом, посредством обмана, представляясь работником банка, сотрудником технической поддержки и т.д. Возможна кража банковской карты, копирование ее реквизитов, логинов и паролей от личного кабинета.

Характеризуя личность преступника, следует выделить такие элементы, которые помогут быстро его установить и задержать. Это, как правило, мужчины в возрасте 18–35 лет, имеющие знания в области компьютерной техники с частым ее использованием в основном вечернее или ночное время.

Имеющие психологическую подготовку, использующие специфический сленг в общении, владеющие компьютерной грамотностью, а это программисты, хакеры, студенты учебных заведений, специалисты в области телекоммуникационных систем, сетевого и иного обеспечения.

Преступления могут быть совершены в составе группы с распределением обязанностей, изготовителей карт, лиц, осуществлявших психологическую обработку предполагаемой жертвы, непосредственных исполнителей, группу может возглавлять лицо

ранее судимое, имеющее организационный опыт, умеющий скрывать следы преступления, выработать правила поведения во время следствия.

Потерпевшие, как лица, права и интересы которых нарушены совершением в отношении них преступлений, характеризуются самонадеянностью, доверчивостью, опрометчивостью, желанием приобрести товар по акции или со скидками, играть в азартные игры, пренебрегают всеми правилами компьютерной безопасности обращения с банковскими картами и работе с ними при расчете, отсутствием антивирусных программ на своем устройстве.

При расследовании преступлений с использованием сети Интернет, как правило, при детальном осмотре персонального компьютера можно обнаружить материальные следы преступника. Но, на первоначальном этапе расследования, значение имеют виртуальные следы преступных действий. А это переписка с потерпевшим, различного рода действия на компьютере, рассылка писем, специальных программ, вирусов-шпионов и др. Ответы на многие вопросы следует искать при изучении информации на персональном компьютере потерпевшего, сайтов и иных действий потерпевшего по работе в сетевом пространстве. Рекомендуется изучить специальный аппаратный журнал, установить IP адрес преступника, регион его места нахождения и иные его реквизиты.

Преступления, совершенные с использованием сети Интернет создают общественную опасность, особенно в кризисных условиях, любая утечка информации или ее искажение может нести значительный ущерб безопасности государства в целом или отдельным ее субъектам.

Обстоятельства, которые рекомендуется доказать при расследовании преступлений, совершаемых с использованием сети Интернет: имело ли место преступление, совершаемого с использованием сети Интернет; способ совершения; средства и орудия совершения; каковы подготовительные действия; время, место и другие обстоятельства совершенного преступления; причины и условия, способствующие совершению преступления; что похищено, приметы похищенного, каков материальный ущерб; личность потерпевшего, наличие последствий; кто совершил преступление, приметы, количество и роль участников; мотив, цель; совершались ли действия по сокрытию преступления; наличие смягчающих и отягчающих вину обстоятельств; не совершались ли преступления ранее; наличие обстоятельств повлекших за собой освобождение от уголовной ответственности и наказания и др.

Из выше изложенного следует, что криминалистическая характеристика имеет большое практическое значение, поскольку объединяет широкую разрозненную информацию о ранее раскрытых хищениях чужого имущества с использованием сети Интернет. На основе судебной практики, личного опыта расследования аналогичных преступлений у следствия имеется типичная информация, которая в процессе сопоставления с реальной следственной ситуацией позволяет построить план расследования в нужном направлении.

При этом зная основные элементы состава преступления, представляющих в совокупности криминалистическую характеристику преступлений, совершенных с использованием сети Интернет, можно нарисовать виртуальную характеристику механизма совершения преступления и тем самым выдвигая криминалистические версии сузить круг лиц по установлению и розыску преступника, что в значительной мере облегчает расследование преступления.

Недостоверная информация, как правило, всегда вызывает негативные эмоции у её получателя, характеризует автора с отрицательной стороны и, в большинстве случаев, является поводом для совершения различного рода противоправных поступков. Соответственно возникает вопрос, как такую информацию выявить, предупредить ее распространение, и по каким признакам можно ее обнаружить?

При расследовании преступлений, совершаемых с использованием сети Интернет, как любого иного преступления сталкиваясь с новым способом совершения преступления,

возникает необходимость разрабатывать и использовать новые тактические приемы на трех этапах, первоначальном, последующем и завершающем.

Основным объектом, представляющий интерес при расследовании преступлений, совершаемых с использованием сети Интернет на последующем этапе, является персональный компьютер подозреваемого, следовательно, надо его найти и осмотреть. Необходимо обращать внимание не только на поиск имущества похищенного с конкретного известного нам места преступления, но и на обнаружение вещей, предметов, которые могут принадлежать другим потерпевшим ранее совершенных преступлений. Это могут быть ювелирные изделия, радио-видео и компьютерная техника, дорогая одежда, обувь, спиртное в большом количестве, электротехника, картины, документы, дневники и иные записи. При осмотре компьютера подозреваемого пристальное внимание уделяется наряду с аппаратным, программному и сетевому обеспечению. Устанавливаются сетевые соединения, изучаются специальные аппаратные журналы в компьютере, для этого следственного действия привлекается специалист в области компьютерных технологий. Производится поиск пластиковых карт и иных устройств, имеющих значение для дела, назначаются компьютерные экспертизы.

В целях установления и задержания подозреваемого, особое внимание уделяется особым приметам и броским признакам, это шрамы, родинки, татуировки, которые описываются в протоколе, фотографируются, устанавливается характеристика, признаки данных примет. Устанавливается механизм совершения преступления и обстоятельства, подлежащих доказыванию, а именно когда, где, с кем, каким способом, зачем и что было совершено, в отношении кого, каковы последствия и др.

Таким образом, в целях эффективного расследования преступлений, совершаемых с использованием сети Интернет рекомендуется изучить криминалистическую характеристику ранее раскрытых аналогичных преступлений, а именно:

- имеющиеся данные типичных способов совершения преступлений сопоставить со способом совершения контурного преступления, проанализировать признаки совершения преступления, последствия, обстановку, установить время совершения, место, выявить следы совершения, воссоздать механизм совершения преступления;

- составить характеристику личности потерпевшего, установить характерные действия потерпевшего, понять зачем и почему он совершил те или иные действия, зашел на неизвестный сайт, произвел те или иные операции со своей банковской картой или иные действия;

- изучая характеристику личности преступника важно понять его умысел на совершение преступных деяний, а это в основном корыстные действия, получение выгоды, материальных средств в основном в денежном выражении, как личность – это молодые люди в возрасте 18-30 лет, владеющие компьютерными технологиями, обладающие психологическим навыком общения с людьми; среднее образование и др.

Таким образом, зная основные элементы состава преступления, представляющих в совокупности криминалистическую характеристику преступлений, совершенных с использованием сети Интернет, можно нарисовать виртуальную характеристику механизма совершения преступления и тем самым выдвигая криминалистические версии сузить круг лиц по установлению и розыску преступника, совершившего конкретное преступление, что в значительной мере облегчит его раскрытие и в дальнейшем расследование.

Список использованной литературы

1. Уголовный кодекс РФ от 13.06.1996 № 63-ФЗ (в ред. от 13.02.2009г.) // Собрание законодательства Российской Федерации от 17 июня 1996 г. № 25 ст. 2954.
2. Коровин Н.К. Криминалистическое обеспечение безопасности жизнедеятельности человека // Качество жизни населения в России и ее регионах: монография / под ред. С.В. Кущенко, Г.П. Литвинцевой, Л.А. Осьмук. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2009. С. 147-154.
3. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. –

Қамбаров Азамат Қамбарұлы

Докторант 2-го курса

«Alikhan Bokeikhan University»

Республика Казахстан, город Семей.

aza_kambarov@mail.ru

Карамурзин Толеш Ануарбекович

Старший преподаватель

«Alikhan Bokeikhan University»

Республика Казахстан, город Семей.

ОТГРАНИЧЕНИЕ МОШЕННИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОТ ДРУГИХ ВИДОВ ИНТЕРНЕТ- УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация. Бұл мақалада ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылықтың түсінігі қарастырылады. Алаяқтықтың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамалары, бірақ сонымен бірге біздің жағдайда арнайы құрал – ақпараттық технология туралы көрсетілді.

Түйінді сөздер: киберкеңістік; юрисдикция; халықаралық ынтымақтастық; киберқылмыс; еуропалық конвенция.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие такого состава уголовного правонарушения как мошенничество с использованием информационных технологий. Уголовно-правовую и криминологическую характеристику мошенничества, но при этом указать в нашем случае речь идет об особом инструменте – информационных технологиях.

Ключевые слова: киберпространство; юрисдикция; международное сотрудничество; киберпреступность; европейская конвенция.

Abstract. This article discusses the concept of such a criminal offense as fraud using information technology. The criminal law and criminological characteristics of fraud, but at the same time indicate in our case we are talking about a special tool – information technology.

Keywords: cyberspace; jurisdiction; international cooperation; cybercrime; european convention

Развитие информационных технологий в 20 веке дало сильный толчок развитию этих технологий в 21 веке. Люди, родившиеся в период времени с 1950 по 1980 годы, являются свидетелями технологического прогресса, когда аналоговая техника переросла в полупроводниковую и в настоящее время представляет собой симбиоз цифровой электронной и фотонной техники. Объясняя простыми примерами человек стал свидетель запуска ракеты в Космос, впервые увидел телевизор, вещающий через экран размером не больше футбольного мяча, использовал полевой проводной телефон, печатную машинку. На смену этим предметам пришли современные устройства, занимающие мало места, эффективные по своему функциональному набору, универсальными для использования в повседневной и профессиональной жизни. Как уже было замечено технический прогресс отразился не только на положительных сторонах жизни общества, но дал возможности для развития теневого бизнеса, преступных групп транснационального характера, хакерства и другим проявлениям, в которых используются плоды техпрогресса.

В нашей работе мы постараемся описать и дать понятие такого состава уголовного правонарушения как мошенничества с использованием информационных технологий. Для начала на основе имеющихся знаний в уголовном праве и криминологии необходимо дать уголовно-правовую и криминологическую характеристику мошенничества, но при этом указать в нашем случае речь идет об особом инструменте – информационных технологиях.

Вопросам уголовно-правовой и криминологической характеристики мошенничества ранее посвятили свои труды А.А. Пионтковский, М.Д. Шаргородский, В.Н. Винокуров, А.В. Галахова, Л.Д. Гаухман, А.Э. Жалинский, И.Я. Козаченко, С.М. Кочои, А.И. Рарог и другие. Среди казахстанских ученых по вопросам мошенничества имеются труды Борчашвили И.Ш., Рахметова С.М., Рогова И.И., Молдабаева С.С. и других.

Охрана права собственности в Республике Казахстан основана на положениях статьи 6 Конституции РК [1]. На основании этого положения Уголовный Кодекс РК содержит статью 190 «Мошенничество» [2].

В законе мошенничество имеет следующее определение в части 1 статьи 190 УК РК: «Мошенничество, то есть хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием». Для характеристики данного уголовного правонарушения необходимо провести уголовно-правовой анализ. Данная статья содержится в главе 6 УК РК, которая объединяет в себя все составы уголовных правонарушений, объектом посягательства которых является право собственности. Мошенничество является одним из тех уголовных правонарушений, в котором посягательство на родовый объект (право собственности) осуществляется путем хищения. В данном случае для разграничения законодатель определил несколько видов хищений тайное хищение – кража, открытое хищение – грабеж, нападению с целью хищения – разбой, хищение, совершенное путем обмана или злоупотребления доверием – мошенничество и другие. В нашей работе стоит задача дать уголовно-правовую характеристику мошенничеству с использованием информационных технологий. Это предполагает наличие существенных и дополнительных признаков в отличие от «классического» мошенничества.

Как ранее было отмечено родовым признаком мошенничества является право собственности, непосредственным объектом является право отдельно взятого конкретного гражданина на конкретные ценности (вещи, имущество, денежные средства, некоторые объекты интеллектуальной собственности и другие). «Под имуществом можно понимать предметы материального мира, которые несут в себе некую экономическую ценность, для создания которой вложен человеческий труд и приобретен владельцем в установленном законом порядке» [3].

Понимание имущества в качестве предмета хищения не нашло единого понимания в науке. Ряд авторов акцентирует внимание на том, что имущество, как предмет, должно обладать хозяйственно-экономической значимостью, стоимостью (И.С. Тишкевич [4], В.А. Владимиров [5]), вторые отмечают «наличие у имущества, выступающего предметом хищения свойства полезности, способности удовлетворять потребности людей» [6]. Третья группа авторов помимо указанных признаков отмечает, что «имущество как предмет хищения является материальным проявлением отношений собственности, по поводу него существуют отношения собственности, оно кому-либо принадлежит» [7].

Исходя из этого можно сделать промежуточный вывод о том, что к предметам хищения не может быть отнесены виды энергий – электрическая, тепловая, потому что не обладают физическими признаками, они могут выступать объектами таких составов уголовных правонарушений, в которых нет признаков хищения (статья 195 УК РК).

Особенностям хищениям с использованием информационных технологий относятся те обстоятельства, которые обусловлены техническим прогрессом в этой области. К ним относятся: «получение информации и любых сообщений по электронной почте в цифровом виде, что в сочетании с возможной простотой и скоростью ее создания, распространения, изменения или уничтожения определяет проблему предоставления доказательств и, соответственно, создает условия для объективного усложнения защиты прав и интересов

человека; создание и развитие информационных ресурсов и систем, Интернета и других телекоммуникационных сетей, а также распространение информации в этих сетях происходит только в рамках полученных технических стандартов и протоколов, что определяет высокую важность технических норм, свойств, взаимосвязей и их регулирования; высокий уровень технологий позволяет осуществлять обмен информацией в режиме реального времени (без заметной временной задержки субъектов отношений); субъекты отношений распределены в пространстве, в связи с чем возникает проблема определения юрисдикции регулирования отношений разными государствами и вещами территориальных образований; субъектами информационных отношений являются лица, распространяющие и потребляющие ту или иную информацию, и люди, владеющие средствами распространения этой информации, а также информационные посредники (провайдеры), которые подключают пользователей к сети через свои компьютеры; возможности и спрос на механизмы саморегулирования, с помощью которых владельцы и владельцы информационных ресурсов (сервисов) могут регулировать и контролировать обмен информацией; высокие технические, образовательные, культурные требования к субъектам информационных отношений и, в то же время, чрезмерная вера в возможности информационных и телекоммуникационных технологий и безопасность отношений, возникающих в результате их использования» [8].

В интернет-источниках имеются следующие новости «в последние годы законодательство Казахстана развивалось в направлении ужесточения контроля интернета, в рамках тенденций, наблюдаемых в других странах Евразии. В 2014 году изменения в Закон о коммуникациях предоставили Генеральной прокуратуре право требовать от провайдеров блокировки вредоносного контента без судебного постановления. Инициатива 2015 года о введении национального сертификата безопасности, в случае ее исполнения, позволит индивидуальную блокировку внутренних ресурсов. В конце 2016 года Парламент принял пакет законов, направленных на противодействие терроризму и экстремизму. Эти изменения наделяют полномочиями Комитет по национальной безопасности блокировать целые сети и платформы (интернет в целом, мобильный доступ, социальные СМИ, мессенджеры и т.д.) без решения суда, только лишь при условии информирования Генеральной прокуратуры о таком решении. До 2014 года такие действия являлись прерогативой Генеральной прокуратуры» [9].

Киберпреступность в Казахстане выше, чем в других странах Центральной Азии, из-за более развитого сектора ИКТ и более сильной экономики. Несмотря на то, что Казахстан не входит в число стран с наиболее активной киберпреступностью, государство по-прежнему входит в число стран второго уровня по уровню интернет-преступности, наряду с Россией, Румынией, Украиной и Латвией, на долю которых приходится 22 процента киберпреступности в мире. Казахстан классифицируется как страна с умеренным риском заражения персональных компьютеров и занимает пятое место в мире по риску заражения онлайн. По сравнению с положением дел в лидерах региона, России и Беларуси, общая интернет-инфраструктура Казахстана кажется более уязвимой к физическому повреждению и кибератакам. Недавнее исследование Qrator Labs, поставщика решений для преодоления DDOS-атак, показало, что казахстанский сегмент Интернета слаб с точки зрения поддержания стабильности, и в этом отношении имеет худшие результаты, чем Россия, Украина, страны Балтии и Армения. Если ведущий оператор, Казахтелеком, выйдет из строя, 47% сайтов национальной доменной зоны (KZ) станут недоступными из-за пределов страны, что демонстрирует высокий уровень уязвимости критической инфраструктуры. Казахстан занимает 23-е место из возможных 29-х в первом глобальном индексе кибербезопасности, отставая от своих соседей по СНГ и уступая только государствам Центральной Азии. С момента публикации Индекса и осознавая угрозы своей национальной инфраструктуре, Казахстан решил по крайней мере одну из проблем, указанных в документе, - отсутствие "официально утвержденной национальной или отраслевой основы развития кибербезопасности» [10].

В марте 2017 года была принята государственная концепция «Киберзащита Казахстана». Незадолго до этого правительство делегировало разработку и реализацию политики кибербезопасности Комитету по кибербезопасности при новом Министерстве обороны и аэрокосмической промышленности. С начала 2011 года в Казахстане официально создана Группа реагирования на компьютерные чрезвычайные ситуации (KZ-CERT), которая является частью Государственной технической службы Республики Казахстан. Существует также независимый Центр анализа и расследования кибератак (CAIC), который начал функционировать в 2015 году и работает в интересах государственных и негосударственных клиентов. В начале 2017 года «Казахтелеком» объявил о планах создания собственного Центра мониторинга и реагирования на кибератаки [11]. Правоохранительные органы Казахстана создали подразделения по борьбе с киберпреступлениями, такие как "Отдел К" в Министерстве внутренних дел. Пользователи киберпространства в Казахстане подвергают свои данные и онлайн-активы серьезному риску. Национальная команда KZ-CERT и независимые группы безопасности регулярно рассылают предупреждения и предупреждения о широком спектре преступных действий, происходящих в национальной интернет-зоне, таких как push-атаки, взлом банковских сетей, социальных сетей и корпоративных аккаунтов, а также распространение вредоносных программ и шпионских программ. Кибератаки с использованием DDOS-атак происходили довольно часто в Казахстане несколько лет назад, причем в 2014 году 25 процентов национальных интернет-ресурсов подверглись таким атакам, и среди жертв были независимые СМИ. В ноябре 2016 года оппозиционный интернет-ресурс Ak Jauik сообщил о DDOS-атаках, которые продолжались в общей сложности несколько недель. Государственные ресурсы остаются уязвимыми, особенно веб-сайты и информационные ресурсы. В начале января 2017 года Министерство информации и коммуникаций сообщило об атаке на 21 государственный веб-сайт в трех регионах Казахстана. В то же время, по данным Центра анализа и расследования кибератак, в ходе атаки было затронуто в общей сложности 232 сайта. Частные лица и компании также часто становятся жертвами онлайн-атак. Особенно выделяется банковский сектор. В марте 2017 года шесть банков сообщили о попытках международных преступных группировок украсть счета их клиентов в Казахстане, что вынудило Казахстанскую Ассоциацию финансистов вынести предупреждение. В некоторых случаях официальные расследования приводили к арестам и расследованию преступлений. В январе 2017 года группа из 20 киберпреступников была приговорена к различным срокам тюремного заключения по обвинению в несанкционированном доступе к компьютерным сетям и данным, краже, внедрении вредоносных программ и подделке документов. Группа нанесла ущерб физическим и юридическим лицам в Казахстане на сумму 53 миллиона тенге (примерно 168 000 долларов США). В общей сложности 36 случаев кражи финансовых средств киберпреступниками были зарегистрированы Министерством внутренних дел в 2016 году, но выявить преступников удалось только в 25% случаев. Некоторые кибератаки, как утверждается, организуются государственными структурами и нацелены на независимых журналистов и оппозиционные структуры.

В 2016 году Фонд Electronic Frontier опубликовал отчет с информацией о широко распространенных методах фишинга и внедрения вредоносных программ, нацеленных на независимые СМИ и диссидентов из Казахстана, проживающих за пределами страны. Согласно отчету, атаки, возможно, были осуществлены иностранными компаниями, нанятыми правительством Казахстана. Казахстан также занимает второе место в мире по количеству заражений вредоносными программами, уступая только Российской Федерации. Это связано с продолжительной и все еще активной кампанией кибершпионажа, получившей название «Красный октябрь», состоящей из целенаправленных фишинговых атак, нацеленных в основном на дипломатические и правительственные компьютеры. В 2009 году Агентство AIS объявило о планируемом создании группы реагирования на инциденты компьютерной безопасности (Kz-CERT). Веб-сайт Kz-CERT имеет функцию отчетности об инцидентах и сообщает, что он работает для нейтрализации и предотвращения спама,

вредоносных атак, DDoS-атак, взлома и атак с использованием пароля методом перебора. В августе 2011 года Организация Договора о коллективной безопасности определила борьбу с киберпреступностью в качестве приоритетной задачи из-за ее потенциала дестабилизации внутриполитических структур. Основным средством противодействия киберпреступности было укрепление нормативно-правовой базы. Признание властями того, что киберпреступность представляет собой растущую угрозу, подтверждается более агрессивными контрмерами. В марте 2013 года Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе провела в Астане семинар по изучению методов расследования и судебного преследования [12].

С объективной стороны мошенничество характеризуется активными действиями, направленными на реализацию прямого умысла для материального обогащения незаконным путем с использованием обмана или злоупотребления доверием. Целью мошенничества является хищение чужого имущества или приобретения права на чужое имущество следующими способами:

1. Хищение чужого имущества путем обмана;
2. Хищение чужого имущества путем злоупотребления доверием;
3. Приобретение права на чужое имущества путем обмана;
4. Приобретение права на чужое имущества путем злоупотребления доверием;

Само понимание хищения можно определить следующим выражением – безвозмездное изъятие и обращение в свою пользу чужого имущества. Это определение указывает на признаки хищения: изъятие в свою пользу и безвозмездность. Изъятие и обращение в свою пользу чужого имущества означает, что имущество или право на имущество переходит в распоряжение, владение, пользование злоумышленника, факт передачи осуществляет само потерпевшее лицо на добровольных началах.

Безвозмездность можно охарактеризовать процессом простой передачи без возмещения стоимости, без предоставления эквивалентной стоимости имущества, то есть передачи денежных средств или другой формы оплаты. В.Н. Винокуров связывал этот признак «с отсутствием эквивалента, предоставленного взамен похищенного имущества» [13]. В науке уголовного права мнения ученых о том, в какой форме совершается хищение разделяется. Одни считают, что в форме изъятия, другие – путем обращения. Целью нашей работы является не углубление в суть самого хищения, а выделение признаков мошенничества с использованием информационных технологий.

Обман при мошенничестве может выражаться в умышленном ложном утверждении о заведомо несуществующих фактах либо в сокрытии фактов, которые по обстоятельствам дела должны были быть сообщены собственнику либо владельцу имущества. Обман может касаться как действительного намерения виновного, так и в отношении количества и качества товара, личности субъекта уголовного правонарушения и других обстоятельств, которые могут ввести в заблуждение потерпевшего. Под обманом «понимается ложное представление о чем-либо, т.е. потерпевшего вводят в заблуждение» [14, с.130]. В результате обмана собственник или иной владелец имущества, будучи введенным в заблуждение, добровольно передает имущество виновному лицу, полагая, что для этого имеются основания, и он действует в собственных интересах [15].

Злоупотребление доверием как способ мошенничества заключается в том, что виновный использует доверие, возникшее между ним и собственником или иным лицом, в ведении которого находится имущество, с целью незаконного получения чужого имущества или права на него из корыстных побуждений. Доверие владельца имущества или иного лица к мошеннику может быть вызвано различными обстоятельствами: личным знакомством, рекомендациями родственников и иных лиц, служебным положением виновного и т. д. [17].

В случаях с мошенничеством с использованием информационных технологий лицо, подвергшееся этому уголовному правонарушению, претерпевает на себе действия субъекта посредством современных средств связи. Зачастую злоумышленник использует приемы воздействия через такие средства как фишинг с такими выражениями «Вы являетесь

победителем, получите свою премию!», фальшивые письма о доставке посылки, скидки на криптовалюты, предложения по участию в инвестировании, игра на бирже и т.п. Заманивание людей такими предложениями есть нечто иное как пробуждение в человеке желания легко и быстро заработать деньги, вызывая при этом доверие или используя обман.

Интернет является идеальной «преступной» площадкой для интернет-мошенников. Возможность участие в нем разных людей независимо от пола, уровня образования, национальности, принадлежности в различных слоях населения есть нечто иное как возможности реализации практически любых планов, в роли таковых может выступить распространение информации о создании взрывчатого устройства, «лайфхаки» по переделке спортивного оружия под боевое, взломы систем кибер-безопасности, экстремистская пропаганда. В основном подобную информация злоумышленники преподносят как учебную, методическую и популярную среди пользователей интернет сети. И самое главное в том, что отследить адресанта практически невозможно.

Информационная деятельность предполагает работу с информацией и ее обработкой (получение, сбор, изучение, изменение, пересылка и другие) все эти действия происходят в виртуальном пространстве, границы которого большинство пользователей не понимает. Переформатирование сознания большинства пользователей о том, что такое виртуальное пространство не под силу даже самым продвинутым специалистам в области информационных технологий. Ввиду того, что информация в интернете является главным ресурсом, открываются возможности для зарабатывания денег как законным способом, так и незаконным. Когда используется возможность распространения заведомо ложной информации, то процветает интернет-преступления.

«Компьютерное преступление» как термин впервые было использовано во второй половине 20 века, когда началась очередная информационная революция, начался переход от использования аналоговой техники к технике электронной, когда впервые информация стала воплощаться не в виде материальных объектов, а прежде всего в виде композиции цифровых кодов, использующих символы «0» и «1», то есть единичный код. В современном обществе термин «компьютерное преступление» уже применяется не очень часто, ему на смену пришло понятие кибер-преступление, которое по объему гораздо шире.

Вот такое определение кибер-преступлениям дается на официальном сайте «Касперски»: «Киберпреступление - это преступная деятельность, целью которой является неправомерное использование компьютера, компьютерной сети или сетевого устройства. Большинство (но не все) киберпреступления совершаются киберпреступниками или хакерами, которые зарабатывают на этом деньги. Киберпреступная деятельность осуществляется отдельными лицами или организациями. Некоторые киберпреступники объединяются в организованные группы, используют передовые методы и обладают высокой технической квалификацией. Другие – начинающие хакеры. Киберпреступники редко взламывают компьютеры по причинам, не имеющим отношения к получению прибыли, например, по политическим или личным» [18].

К кибер-преступлениям в отличие от мошенничества с использованием информационных технологий относится более широкий круг действий. В своих работах Карпов М.П. произвел классификацию кибер-преступлений, дав для общества ценную информацию. Среди кибер-преступлений им были выделены по способу их совершения. Приведенная им классификация соответствует кодификатору Генерального Секретариата Интерпола. Суть кодификатора в том, чтобы обозначить все виды компьютерных преступлений. Общая литера, используемая для обозначения этой группы преступлений – Q. В самом коде преступлений могут использоваться несколько символов латинского алфавита, к примеру перехват обозначен кодом QAI, троянский конь – QDT, телефонное мошенничество – QFT и т.д. Описание этих видов кибер-преступлений доступны в интернет сети [18].

В большей части стран всего мира используют это кодификатор, тем самым систематизируя работу по пресечению кибер-преступлений. Каждый код несет в себе информацию о виде зловредной информации или виде преступления.

Подводя итог можно определить мошенничество с использованием информационных технологий как вид преступной деятельности, который преследуется уголовным законом по ст. 190 УК РК. Отличительная черта от «классического» мошенничества в том, что прямого тактильного и визуального контакта у потерпевшего с подозреваемым лицом отсутствует. Существует взаимодействие посредством средств связи: телефонная сотовая связь, интернет, СМС уведомления, электронные письма. Эти средства для интернет-мошенника являются отличным инструментом, которые позволяют достигнуть преступного результата в виде обмана жертвы и извлечения материальной выгоды. Большим плюсом для интернет-мошенника в достижении преступной цели является факт низкой интернет-грамотности пользователей, доверчивость, желание людей получить огромные прибыли за короткое время и минимальные вложения.

Одной из причин роста данного вида мошенничеств является:

- растущий объем товара оборота и капитала в глобальной сети Интернет, что привлекает все больше преступников;
- раскрытие преступлений данной категории затрудняется тем, что на момент преступления, используемые злоумышленниками абонентские номера, как правило, используются одноразово и ретранслируются в других регионах страны;
- потерпевшие, не убедившись в достоверности анкетных данных оппонента, его фактического адреса проживания, сами перечисляют свои денежные средства на абонентские номера, которые в последствии отключаются.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
3. Южин А.А., Мошенничество и его виды в российском уголовном праве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва – 2016, 238 с.
4. Тишкевич И.С. Квалификация хищений имущества. – Минск: «Репринт», 1996. – С. 144.
5. Уголовное право. Общая часть: Учебник. Издание второе переработанное и дополненное / Под ред. доктора юридических наук, профессора Л.В. Иногамовой-Хегай, доктора юридических наук, профессора А.И. Рагога, доктора юридических наук, профессора А.И. Чучаева. — М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. — 560 с.,
6. Андреева Л.А., Волженкин Б.В. Хищение социалистического имущества как корыстное преступление // Правоведение. – 1982. – № 6. – С. 95 – 101.
7. Кригер Г.А. Борьба с хищениями социалистического имущества. М.: Юр.лит., 1965. С. 328.
8. Особенности расследования преступлений, совершаемых посредством сети Интернет [электронный ресурс] режим доступа: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=794950>
9. Обзор: Государственная политика Республики Казахстан в информационной сфере — Часть 1: Общий обзор текущего состояния дел режим доступа: <https://digital.report/kazakhstan-natsionalnyiy-ikt-profayl/>
10. «Рекомендации по взаимодействию государств-членов ЕАЭС в области регулирования, развития и обеспечения безопасности критической цифровой инфраструктуры с перспективой до 2025 года [электронный ресурс] режим доступа:

<http://www.eurasiancommission.org/ru/NIR/Lists/List/Attachments/209/Отчет%20о%20НИР%20ЕЭК%20ОБИ%20ЦИ.%20Этап%201.pdf> (дата обращения 20.04.2023 г.)

11. «Рекомендации по взаимодействию государств-членов ЕАЭС в области регулирования, развития и обеспечения безопасности критической цифровой инфраструктуры с перспективой до 2025 года [электронный ресурс] режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/ru/NIR/Lists/List/Attachments/209/Отчет%20о%20НИР%20ЕЭК%20ОБИ%20ЦИ.%20Этап%201.pdf> (дата обращения 20.04.2023 г.)

12. Обзор: Информационная безопасность и защита информации в Казахстане. Режим доступа: <https://digital.report/kazakhstan-informatsionnaya-bezopasnost/>

13. Винокуров В.Н. Понятие и признаки хищения. Формы и виды хищений: учебное пособие. Красноярск: СибЮИ, 2004. С. 46

14. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). – Алматы: Жетыжаргы. - 2015г. – 1119с.

15. «О судебной практике по делам о мошенничестве» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6. [электронный ресурс] Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (дата обращения 18.04.2023 г.)

16. «О судебной практике по делам о мошенничестве» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (дата обращения 18.04.2023 г.)

17. Советы по защите от киберпреступников [электронный ресурс] режим доступа: <https://www.kaspersky.ru/resource-center/threats/what-is-cybercrime>

18. Классификация компьютерных преступлений по кодификатору международной уголовной полиции генерального секретариата Интерпола [электронный ресурс] режим доступа:

https://studbooks.net/2059995/informatika/klassifikatsiya_kompyuternyh_prestupleniy_kodifikator_u_mezhdunarodnoy_ugolovnoy_politsii_generalnogo_sekretariata (дата обращения 19.04.2023 г.)

МРНТИ 10.77.91

Куанбаева Г.З.

Магистр юриспруденции
преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин
Alikhan Bokeikhan University
г. Семей (Республика Казахстан)

Бекпосов А.Т.

Магистр юридических наук
старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин
Alikhan Bokeikhan University
г. Семей (Республика Казахстан)

ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЗАҢНАМАСЫНДА ДӘРІГЕРЛІК КҰПИЯНЫ ЖАРИЯ ЕТКЕНІ ҮШІН МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ

Аннотация. Раскрыты вопросы ответственности за нарушение основного конституционного права граждан на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, объективные и субъективные виды разглашения медицинской тайны. Проведен сравнительный анализ отечественного и зарубежного законодательства, устанавливающего ответственность за указанное деяние.

Ключевые слова. Медицинская тайна, разглашение тайны, конституционное право, ответственность.

Аннотация. Азаматтардың жеке өміріне, жеке және отбасылық құпияға негізгі конституциялық құқығын бұзғаны үшін жауапкершілік мәселелері, медициналық құпияны жария етудің объективті және субъективті түрлері анықталды. Осы акт үшін жауапкершілікті белгілейтін отандық және шетелдік заңнамаларға салыстырмалы талдау жүргізілді.

Түйінді сөздер. Медициналық құпия, құпияны жария ету, конституциялық құқық, жауапкершілік.

Annotation. The issues of liability for violation of the fundamental constitutional right of citizens to privacy, personal and family secrets, objective and subjective types of disclosure of medical secrets are revealed. A comparative analysis of domestic and foreign legislation establishing responsibility for this act was carried out.

Keywords: Medical confidentiality, disclosure of secrets, constitutional law, liability.

Азаматтардың жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға қол сұғылмауына негізгі конституциялық құқығын бұзғаны үшін жауапкершілік мәселелері, медициналық құпияны ашудың объективті және субъективті түрлері ашылады. Көрсетілген іс-әрекет үшін жауапкершілікті белгілейтін отандық және шетелдік заңнама нормаларына салыстырмалы талдау жүргізілді. Қазақстан Республикасының заңнамасына және шетелдік заңнамаға сәйкес дәрігерлік құпияны заңсыз жария ету туралы анықтама беріледі. Дәрігерлік құпияны, Украина мен Беларусьтің Қылмыстық кодекстерін заңсыз жария еткені үшін жауапкершілікті көздейтін нормаларға неғұрлым егжей-тегжейлі талдау жүргізілді [6]. Сондай-ақ ұқсас зерттеулер жүргізілді басқа шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағы нормалар. Азаматтың немесе оның заңды келісімінсіз дәрігерлік құпияны құрайтын мәліметтерді ұсынуға рұқсат етілген жағдайларға баға берілді. Белгіленген қылмыс жасағаны үшін тағайындалған жазалар егжей-тегжейлі зерттелген. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексін 321 бабына сәйкес медициналық құпияны заңсыз жария етудің қосымша біліктілігі қажет болатын жағдайлар туралы [3]. Шетелдік тәжірибені ескере отырып, қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар, атап айтқанда Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне медициналық құпияны заңсыз жария еткені үшін жауапкершілікті көздейтін нормамен толықтыру.

Қазақстанның Денсаулық сақтау саласындағы қолданыстағы қылмыстық заңнамасының мәселелерін зерттеу, егер медицина қызметкерлерінің қылмыстары үшін шет елдердің Қылмыстық заңдарында қандай жауапкершілік қарастырылмаса, толық болмайды. Құқық нормаларын салыстыру Қазақстанның қылмыстық заңнамасы бар шет мемлекеттер осы елдердің тәжірибесін ескеруге мүмкіндік береді [1].

Медицина қызметкерлері әлемдегі ең ізгілікті мамандық иелері бола отырып, Гипократ антының негізінде азаматтардың өмірі мен денсаулығын сақтау жөніндегі жүктелген ізгі міндеттерді мүлтіксіз орындауы тиіс. Бірақ біздің шынайы өмірімізде, медицина қызметкерлері өзінің кәсіби міндеттерін бұзатын көптеген фактілер орын алуда, ол өз кезегіндегі бұл саладағы қылмыстылықтың өршуіне алып келуде [2].

Қылмыстық істерді алдын ала тергеу және сот істерінде қарау тәжірибесі көптеген күрделі жағдайларға байланысты әрқашанда заңдылық талаптарына сәйкес келе бермейді.

Шетелдік қылмыстық заңнамаға шолу көрсеткендей, көптеген ТМД елдерінің, Прибалтиканың, Шығыс және Батыс Еуропаның және Қиыр Шығыстың кодификацияланған қылмыстық-құқықтық актілерінде осы саладағы қатынастарға нұқсан келтіретін әрекеттер үшін жауапкершілікке қатысты нормалар бар. Сонымен қатар, бірқатар жағдайларда әртүрлі елдердің заң шығарушы органдарының ұстанымдары қылмыстардың жекелеген түрлерін криминализациялау мәселелері өте жақын болып шықты [4].

Әртүрлі елдердің заңнамасында ерекше жауапкершілік қарастырылған медициналық құпияны жария ету, бұл қылмыстың субъектісі кім екендігі туралы мәселені шешудің әртүрлі тәсілдері бар. Кейбір жағдайларда оларға тікелей адамдар кіреді медициналық көмек көрсету, басқаларында – медициналық, фармацевтикалық және басқа да қызметкерлер (Тәжікстан ҚК-нің 145-бабы, ГФР ҚК-нің 203-бабы, Швейцария Қылмыстық кодексінің 321-бабы, Жапонияның Қылмыстық кодексі 134-бабы). Бірқатар мемлекеттерде медициналық құпияны бұзудың ерекше субъектісі мүлде қарастырылмаған (Франция Қылмыстық кодексінің 511-10, 511-23-баптары, Голландияның Қылмыстық кодексінің 272-бабы)[5].

Егер кінәлі адам мәліметтерді иесінің келісімінсіз медицина қызметкері мәртебесін пайдалана отырып жинаса, онда ол жинаған мәліметтер ол үшін медициналық құпия болып табылмайды, оған сеніп тапсырылмағандықтан, медицина қызметкері оларды сақтауға міндетті емес. Жақсы қылмыстық іс әрекет тек жеке меншікке қол сұғылмаушылықты бұзу болып табылады.

Қарастырылып отырған қылмыстың субъективті жағы қасақана түрде сипатталады. Дәрігерлік құпияны қасақана жария ету медицина қызметкерімен сипатталады құпияны сақтау міндетін бұзатынын түсінеді және осылай әрекет еткісі келеді [6]. Мақсат адамның психикалық жағдайы біліктілік үшін маңызды емес.

Дәрігерлік құпияны жария еткені үшін қылмыстық жауаптылықты талдау қарастырылып отырған қылмысқа әкеп соқтыруы тиіс санкцияларды ұстанбастан толық болмайды.

Әр түрлі елдердің Қылмыстық кодекстерінің баптарын салыстырмалы талдау шет мемлекеттердің көпшілігінде заң шығарушылар өтініш білдірген адамдардың құқықтарын қорғауға тиісті назар аударғанын көрсетті әр түрлі медициналық мекемелерге медициналық көмекке, дәрігерлік құпияны ашатын мәліметтерді жария етпеуге, атап айтқанда қылмыстық заңдарда мыналарды көздейтін нормалардың болуына арнайы субъектінің дәрігерлік құпияны құрайтын мәліметтерді жария еткені үшін жауаптылық медициналық және фармацевтикалық қызметкерлер болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, келесі қорытынды жасау керек: біздің ойымызша, Қазақстан заңнамасының мысалы ретінде қылмыстық жауапкершілікті белгілеу болып табылады медициналық құпияны ашу (Австрия, ГФР, Франция Қылмыстық кодекстерінде айтылғандай, Швейцария, Голландия, Жапония, Тәжікстан, Украина), атап айтқанда, қосымша Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексі дәрігердің құпиясын жария ету үшін жауапкершілікті көздейтін норма болып табылады, мұнда ең жоғары санкциямен ауыр зардаптардың басталуын болжайтын біліктілік белгісі бар 5 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру түрінде.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Сапарғалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. – Алматы: Жетіжарғы, 2002. – 528 с.
2. Ст. 321 ҚР Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V
3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ // СЗ РФ.1996. № 25. Ст. 2954. 6 Папеева К.О. Проблемы уголовно-правовой охраны медицинской тайны // Медицинское право. 2008. № 1. С. 2.
4. Зиновьева О. В. Врачебная тайна - порядок предоставления сведений и ответственность за их разглашение. URL: http://www.onegroup.ru/vrachebnaya_tayna_-_poryadok_predos
5. Уголовный Кодекс Республики Таджикистан. – СПб.: юридический центр Пресс, 2004. – 250 с
6. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Жалпы бөлім. – Алматы: Жеті-Жарғы, 1999. – 320 б.

Лебедев Николай Юрьевич
доктор юридических наук,
профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики
Новосибирского военного ордена Жукова
института им. генерала армии И.К. Яковлева войск
национальной гвардии Российской Федерации
Lebedevnu@rambler.ru

ВЛИЯНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ СЕКСУАЛЬНОГО СЕРИЙНОГО УБИЙЦЫ

Аннотация. В представленной статье автор анализирует различные научные точки зрения о влиянии биологических факторов на формирование и становление личности сексуального серийного убийцы. И выделяет такие из них как: внутриутробные аномалии, генетическая предрасположенность, органические поражения головного мозга. При этом подчёркивается, что влияние данных детерминант возможно только в сочетании с социальными факторами и условиями, в которые попадает конкретное лицо.

Ключевые слова: биологические факторы, сексуальные преступления, серийный убийца.

Аннотация. Ұсынылған мақалада автор жыныстық сериялық өлтірушінің жеке басының қалыптасуы мен қалыптасуына биологиялық факторлардың әсері туралы әртүрлі ғылыми көзқарастарды талдайды. Және олардан мыналарды ажыратады: жатыршілік ауытқулар, генетикалық бейімділік, мидың органикалық зақымдануы. Сонымен қатар, бұл детерминанттардың әсері белгілі бір адам кіретін әлеуметтік факторлармен және жағдайлармен үйлескенде ғана мүмкін болатындығы баса айтылады.

Түйін сөздер: биологиялық факторлар, жыныстық қылмыстар, сериялық өлтіруші.

Annotation. The author has developed a series of series of biology and biology factors that can be used in a variety of ways. In addition, it is important to observe the following: genetic, genetic and organic factors. In this case, the determinant of the determinant will not be affected by the use of the device.

Keywords: biology factor, biology factor, biology factor, biology series, biology factor, biology series.

Установить динамику развития серийных сексуальных убийств невозможно в связи с отсутствием официально опубликованных статистических данных по данной категории преступлений. Однако целесообразно проанализировать распространенность насильственных противоправных действий, в частности, убийств и изнасилований, за последние пять лет. Согласно данным Главного информационно-аналитического центра МВД РФ, в 2018 г. было зарегистрировано 1992 тыс. преступлений, из которых 1,8 % составляют убийства и изнасилования; в 2019 г. – 2024,3 тыс. преступлений, из них 1,7 % – это убийства и изнасилования; в 2020 г. – 2044,2 тыс. преступлений, из которых 1,5 % – это убийства и изнасилования; в 2021 г. – 2004,4 тыс. преступлений, из них 1,4 % – это убийства и изнасилования; в 2022 г. – 1966,8 тыс. преступлений, из которых 1,4 % – это убийства и изнасилования [1]. Анализ статистических данных позволяет заметить тенденцию спада совершения убийств и изнасилований.

В криминологии особую роль играет характеристика личности сексуального серийного убийцы. В частности, исследуются проблемные аспекты установления ее личностных особенностей, которые во взаимосвязи с отдельными внешними предпосылками воздействуют на формирование криминальной агрессии лица, осуществляющего

общественно опасные действия, что приводит к дифференциации различных типов преступников.

В современном мире существуют отдельные индивидуумы, которые совершают действия, противоречащие не только нормам уголовного закона, но и конституционным положениям в целом. Одни реализуют это для личной материальной выгоды, другие полагают, что в эпоху демократических установок они свободны и вправе посягать на общественный покой и мирное сосуществование, умаляя при этом неотъемлемые права человека и гражданина. К числу последних относят наиболее опасных преступников – сексуальных серийных убийц, нарушающих основные незыблемые права личности – право на жизнь и право на половую неприкосновенность.

Поведение человека определяет особенности его личности. Поэтому для осмысления механизма формирования криминального поведения сексуально-серийного убийцы необходимо детально проанализировать структурные составляющие его личности, в том числе специфику биофизиологической природы, нравственные и психологические черты, социально-демографические и криминологические характеристики. Рассматриваемые криминогенные детерминанты являются фундаментальной основой преступных действий человека и позволяют установить причины и мотивы совершения общественно опасных деяний.

Исследования отечественных и зарубежных ученых в области психиатрии и генетики, в частности, Ю. М. Антоняна, А. О. Бухановского, М. В. Виноградов, Н. Д. Гомонова, А. А. Захарова, Е. В. Ильюк, показали важность изучения биологических факторов как одних из предпосылок становления личности сексуального серийного убийцы. Это объясняется непосредственным влиянием указанных факторов на систему психологических процессов, происходящих во внутренней среде человека и имеющих огромное значение в осуществлении контроля и урегулировании поведения и нравственности индивидуума.

Биологические особенности развития личности выступают в качестве основы формирования преступных наклонностей. Они включают в себя такие составляющие, как генетику, травмирование и патологические изменения головного мозга, психологические и психиатрические элементы.

Анализ биологических факторов, влияющих на становление личности сексуального серийного убийцы, следует начать с внутриутробных аномалий, происходящих в период беременности. Негативное влияние на развитие плода оказывают и вредные привычки матери, в том числе употребление наркотических средств, психотропных веществ, алкогольной продукции, курение, а также воздействие простудных заболеваний беременной женщины или долговременный стресс. Указанные факторы могут привести к появлению ребенка с родовой травмой, которая в дальнейшем отрицательно скажется на психическом состоянии личности, развитии головных дисфункций [2, с. 34]. Так, например, у советского серийного убийцы и педофила Анатолия Сливко было удушение пуповиной.

Отдельного внимания заслуживает генетика, влияющая на развитие криминального поведения представителей рассматриваемых преступников. В частности, формирование антиобщественных девиаций связано с наследственной отягощенностью, то есть наличием у близких родственников лица, осуществляющего серию преступлений против половой неприкосновенности и жизни людей, психических расстройств, патологий головного мозга, повреждений нервной системы [3, с. 119]. Однако данный фактор необходимо рассматривать в совокупности с личностными особенностями.

Еще одним биологическим фактором становления сексуального серийного убийцы является нарушение мозговой деятельности личности. Это обусловлено тем, что именно мозговая активность выступает в качестве основы в формировании сексуального влечения и возбуждения человека. Многие ученые, занимающиеся исследованиями в области строения человеческого мозга, обращают внимание на особую роль гипоталамуса, который является центральной связующей нервной и эндокринной систем и отвечает, в частности, за регулирование полового поведения личности, ее эмоциональных и мотивационных аспектов.

Так, российский и советский специалист в области криминологии и психиатрии Антонян Ю. М. утверждает следующее: «Особую роль играют различные тревожные расстройства, появление которых объясняется особой ролью гипоталамуса как контролирующего тревогу и страх центра. Именно поэтому в психической сфере преобладают обычно различной степени выраженности изменения с повышенной эмоциональной активацией в виде выраженной тревожности, мнительности, стойких аффективных переживаний, лежащих в основе типичных для них сверхценных переживаний» [4, с. 85]. Такой же позиции придерживается психиатр-криминалист Виноградов М. В., указывая на то, что психологический портрет сексуального серийного убийцы включает в себя «изменение структуры и функционирования головного мозга, связанного с работой гипоталамуса, оказывающего влияние на сексуальное предпочтение» [5, с. 657].

Следовательно, представляется целесообразным рассмотреть влияние гипоталамуса на образование у личности негативных сексуальных наклонностей, приводящим к серийным убийствам на сексуальной почве.

Гипоталамус как компонент гипоталамо-гипофизарной системы лежит в основе формирования таких эмоциональных центров, как страх, ярость, желания, удовольствия. Благодаря указанной области человеческого мозга ребенок плачет, когда испытывает боли, улыбается, когда с ним играют. Гипоталамус не контролируется лобными долями, вследствие чего создающиеся в нем импульсы непосредственно влияют на поведение индивидуума. В случае повреждения или деформации гипоталамуса у человека возникают проблемы в получении удовольствий от очевидных вещей. Гипоталамус сексуальных серийных убийц перестает развиваться и функционирует на начальной стадии в связи с отсутствием стимула или толчка для его изменения. В такой ситуации половое влечение и любовь переплетаются с мозговым центром, отвечающим за боль. У сексуальных серийных убийц в процессе мозговой деятельности сигнал к нападению одновременно порождает и сексуальное влечение, поэтому им доставляет удовольствие и возбуждение причинять вред своим жертвам и видеть их предсмертные страдания [6, с. 28]. Сергей Головкин, известный по прозвищу «Фишер», совершавший сексуальные серийные убийства в период с 1986 г. по 1992 г., был подвергнут избиению сверстниками. В результате чего он получил множественные травмы головы, которые отразились на его поведении и привели к реализации извращений над половыми органами жертв. Убивая, он испытывал наслаждение и радость [7].

Нарушение гипоталамуса серийных убийц, осуществляющих общественно опасные деяния на сексуальной почве, ведет к тому, что они не могут воздержаться от удовлетворения своих желаний. Постепенно, в зависимости от повышения потребности получить сексуальное удовлетворение, нейроны гипоталамуса, отвечающего за мотивационную составляющую, приходят в возбуждение. Достигая максимальный уровень, нейроны принимаются активизировать потенциалы действия до того времени, пока потребность не будет удовлетворена и эмоциональный фон человека не получит необходимой разрядки.

Известный психиатр Бухановский А. О. указывал на то, что в структуре мозга должно быть видно два четких изменения: во-первых, повреждение лобных и височных центров, ответственных за высшие формы психической активности, в том числе за развитие личности, убеждений, принципов, морали; во-вторых, нарушение строения желудочков мозга, один из которых содержит зоны, отвечающие за инстинктивные потребности [8, с. 155].

Следующий биологический фактор связан с нарушениями, которые могут повлиять на поведение личности и возникновение которых обусловлено повреждением мозга вследствие образования и увеличения опухоли, травмы головы.

Травмирование головного мозга может спровоцировать образование психических расстройств и заболеваний мозга, например, болевую асимболию, то есть отсутствие у индивида рефлекса на воздействующий предмет, причиняющий боль, при сохранении

чувствительности. В такой ситуации человек не понимает смысла боли. Несмотря на наличие болевых рецепторов, сигнал, отвечающий за боль, не улавливается мозгом. Антонян Ю. М., изучив истории и психологические особенности сексуальных серийных убийц, неоднократно указывал на следы перенесенных головных травм, а также на их влияние в формировании личности сексуального серийного преступника [9, с. 91].

В заключении статьи, на основе анализа различные научных точек зрения о влиянии биологических факторов на формирование и становление личности сексуального серийного убийцы, можно выделить такие из них как: внутриутробные аномалии, вызванные «вредными привычками» матери в период беременности; генетическая предрасположенность; органические поражения головного мозга, в том числе вызванные полученными травмами. При этом подчеркнём, что влияние данных детерминант возможно только в сочетании с социальными факторами и условиями, в которые попадает конкретное лицо.

Список использованной литературы

1. Главный информационно-аналитический центр Министерства внутренних дел Российской Федерации // Министерство внутренних дел РФ: офиц. сайт. – URL: <https://мвд.рф/reports> (дата обращения 15.05.2023).

2. Ильюк, Е. В. Психопатологический механизм общественно опасных действий лиц с психическими расстройствами как основа психологического портрета серийного преступника / Е. В. Ильюк // Lex Russica. – 2018. – №4 (113). – С. 34-48. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihopatologicheskij-mehanizm-obschestvenno-opasnyh-deystviy-lits-s-psihicheskimi-rastroystvami-kak-osnova-psihologicheskogo> (дата обращения: 15.05.2023).

3. Гомонов, Н. Д. Генетические детерминанты криминальной агрессии / Н. Д. Гомонов, В. М. Труш, В. П. Тимохов // Юридическая наука. – 2021. – №7. – С. 119-123. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geneticheskie-determinanty-kriminalnoy-agressii> (дата обращения: 16.05.2023).

4. Антонян, Ю. М. Серийные сексуальные убийства и убийцы: монография / Ю. М. Антонян. – Москва: Юрлинтинформ, 2018. – С. 85.

5. Калашникова, Ю. В. Особенности расследования серийных сексуальных убийств / Ю. В. Калашникова // Следственная деятельность: проблемы, их решение, перспективы развития: [сб.]. – Москва, 2020. – С. 657-661.

6. Шагина, В. Н. Состояния, развивающиеся при повреждении гипоталамуса / В. Н. Шагина, И. И. Блохина, И. С. Серов // Молодой ученый. — 2019. — № 36 (274). — С. 28-30. — URL: <https://moluch.ru/archive/274/62263/> (дата обращения: 16.05.2023).

7. Как школьный изгой стал зверем: реальная история убийцы из нашумевшего сериала «Фишер» // URL: <https://www.chita.ru/text/criminal/2023/02/14/72057170/> (дата обращения: 23.11.2023).

8. Кузбагарова, Е. В. Изучение психо-социальных факторов формирования личности как основа составления психологического портрета преступника / Е. В. Кузбагарова, Е. М. Попова // Криминалистика - наука без границ: традиции и новации: [сб.] / [сост.: А. В. Бачиева, Э. В. Лантух]. – Санкт-Петербург, 2021. – С. 155-160.

9. Антонян, Ю. М. Серийные сексуальные убийства и убийцы: монография / Ю. М. Антонян. – Москва: Юрлинтинформ, 2018. – С. 91.

МРНТИ 10.81.51

Лебедева Юлия Вениаминовна
кандидат психологических наук,
доцент кафедры уголовного права и процесса
Сибирского института управления РАНХиГС
Lebedeva28031973@rambler.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТАКТИКИ ПРОИЗВОДСТВА ОБЫСКА

Аннотация. В представленной статье автор анализирует различные научные точки зрения о понятии и значении обыска при производстве по уголовному делу. Описываются различные тактические приёмы проведения данного следственного действия, зависящие от вида обыска, места его проведения и объектов, подлежащих к обнаружению и изъятию. Рассматриваются некоторые аспекты возможности приглашения и участия специалиста при производстве обыска.

Ключевые слова: обыск, тактический приём, специалист, производство по уголовному делу.

Аннотация. Ұсынылған мақалада автор қылмыстық іс бойынша тінту тұжырымдамасы мен мағынасы туралы әртүрлі ғылыми көзқарастарды талдайды. Тінту түріне, оны өткізу орнына және табуға және алуға жататын объектілерге байланысты осы тергеу әрекетін жүргізудің әртүрлі тактикалық әдістері сипатталған. Тінту кезінде маманды шақыру және қатысу мүмкіндігінің кейбір аспектілері қарастырылады.

Түйінді сөздер: тінту, тактикалық қабылдау, маман, қылмыстық іс бойынша іс жүргізу.

Annotation. In the presented article the author analyses various scientific points of view on the concept and significance of the search in criminal proceedings. Various tactical methods of conducting this investigative action are described, depending on the type of search, its location and objects to be found and seized. Some aspects of the possibility of inviting and participation of a specialist in the search are considered.

Keywords: search, tactical technique, specialist, criminal proceedings.

Обыск является одновременно одним из самых распространенных и сложных следственных действий. Его сложность обусловлена множеством факторов, например, определением тактики проведения обыска, где нужно учитывать индивидуальные особенности, как места проведения обыска, так и личности обыскиваемого.

Стоит отметить, что начало производства обыска лежит еще на стадии его планирования. Различные ученые составляют свои варианты развития событий при производстве обыска и подготовке к нему, тем не менее, у них у всех схоже деление на три главных этапа: подготовка, рабочий этап и фиксация результатов. Стоит сказать, что авторы формируют свой список шагов еще на стадии подготовки. Конечно, мы понимаем, что начинается все с принятия решения о производстве данного следственного действия. Следователю стоит тщательно изучить материалы уголовного дела, находящегося в производстве, оценить содержание материалов, план расследования и продумать тактику, этапы подготовки можно описать следующим образом:

1) Принятие решения о проведении обыска. Здесь мы говорим о вынесении постановления и, если требуется, получении судебного решения.

2) Определение целей и задач обыска. Конечно, мы понимаем, что эти два пункта неразрывно связаны между собой, так как зависимы друг от друга и, по сути, проходят одновременно. Цели и задачи обыска обязаны соответствовать его сущности, то есть выполнять главную цель – обнаружение и изъятие объектов, имеющих значение для дела.

3) Получение сведений различного характера. Немаловажный этап, так как следователю будет совершенно на руку знать о том, что может находиться в помещении и кто будет обыскиваться. Это поможет ему заранее подготовить вопросы для обыскиваемых лиц, обеспечить безопасность при проведении обыска.

4) Определение времени обыска. Мы понимаем, что промедление с производством обыска может плохо сказаться на его результатах, так как могут

уничтожиться или переместиться искомые объекты, а это влечет к неполучению нужных доказательств по делу. Но, в то же время, спонтанное и непродуманное решение может сказаться на качестве проведения обыска, что также неблагоприятно повлияет на ход расследования. Некоторые авторы советуют проводить обыск в такое время, когда граждане, находящиеся в месте проведения обыска в большей вероятности могут находиться в нем, например, ранним утром.

5) Определение участников обыска. Уголовно-процессуальный закон делит таких участников на обязательных и факультативных. Обязательны для участия – следователь, понятые и лицо, в помещении которого производится обыск. Факультативными могут выступать различного рода специалисты, защитник, оперативные сотрудники.

6) Подготовка технических средств. Данные действия полностью зависят от целей, задач и места производства обыска. Поэтому стоит предусмотреть множество факторов: количество участников, следующих к месту производства обыска, наличие достаточного освещения, поисковых средств, средств фиксации хода и результатов обыска, а также средств связи.

7) Составление плана обыска. В него включаются: место проведения, участники, задачи, тактические приемы, меры безопасности и так далее.

В некоторых случаях количество этапов у авторов заканчивается на этом моменте. Но хочется добавить несколько пунктов для того, чтобы более детально продумать ход производства следственного действия.

Например, Соколов А. Б. дополняет список некоторыми пунктами, с которыми нельзя не согласиться [1, с. 77]:

8) Комплектование и инструктаж следственно-оперативной группы.

9) Определение возможных мер безопасности относительно всех участников группы. Понятно, что зависеть это будет от характера преступления и искомых объектов. Рекомендуются сопровождение отрядов специального назначения, которые соответствующе экипированы.

10) Определение способа проникновения в помещение. Также поможет при определении средств для отпирания дверей, замков, окон.

Далее идет этап, требующий особой внимательности и профессионализма участников следственного действия. Кто-то называет его детальным, кто-то поисковым, но несет он в себе единые действия – это производство обыска на месте. На данной стадии выполняется главная цель следственного действия – обнаружение и изъятие искомых объектов.

Мы помним, что следственное действие по общему правилу может проводиться в пределах с 6 утра до 22 часов вечера и ст. 164 УПК РФ запрещает проводить его в ночное время, но есть оговорка о том, что при ситуации, не терпящей отлагательства можно пренебречь данным указанием. Однако, как отмечает Рамазанов Б. М., уголовно-процессуальное законодательство не разъясняет нам значения безотлагательности по смыслу права. Поэтому следователи руководствуются личным практическим опытом [2, с. 254].

Так, подозреваемый по уголовному делу в апелляционной жалобе находит незаконным постановление о безотлагательном производстве обыска. Суд, проверив представленные материалы и изучив доводы жалобы пришел к следующим выводам. Ссылаясь на ч. 5 ст. 165 УПК РФ о порядке получения разрешения на производство следственного действия, когда обыск в жилище не терпит отлагательства, то он может быть проведен на основании постановления следователя без получения судебного решения, а также в ночное время суток. Из представленных материалов следует, что подозреваемый был объявлен в федеральный розыск и в отношении него было возбуждено три уголовных дела, поэтому в целях недопущения утраты возможных доказательств, следователем было принято решение о производстве обыска безотлагательно, о чем был уведомлен прокурор. Согласно протоколу обыска, следственное действие было проведено в период с 22 часов до 23 часов 22 минут, в присутствии понятых. Изучив все материалы, представленные суду апелляционной инстанции, суд находит обоснованным и соответствующим уголовно-процессуальным

требованиям решение суда первой инстанции о наличии законных оснований для производства следственного действия [3].

Помимо обыска, проводимого в помещениях, необходимо отметить особенности производства личного обыска. Еще на стадии подготовки к личному обыску Курбанова Е. М. советует собрать все возможные данные об обыскиваемом лице, изучить материалы дела, если оно имеется [4, с. 62]. Сбор таких данных очень поможет при подготовке, так как получится составить примерный план действий за счет особенностей свойств личности обыскиваемого, таких как его образовательный уровень, профессия, умение пользоваться каким-либо оружием, спортивные навыки, черты характера. Кроме этого, говоря об обыске иностранного гражданина, автор упоминает о необходимости участия переводчика, а также будет не лишним изучить особенности характера и поведения отдельной нации человека, какого сотрудник будет обыскивать. Также при назначении личного обыска необходимо учитывать то, что иностранное лицо может находиться на территории России весьма кратковременный срок.

Автор подчеркивает, что, готовясь к личному обыску, важно предусмотреть возможное использование технико-криминалистических средств, например: радиометрические приборы, рентгеновская аппаратура, приборы для обнаружения взрывчатых веществ или прибор для проведения экспресс-анализа на обнаружение наркотических средств. Часто случается, что перемещение иностранца через таможенную границу ЕврАзЭС (Евразийское экономическое сообщество) связано с незаконным перемещением предметов, чаще всего – наркотических средств. Предметы контрабанды обычно прячут в предметах одежды или внутри своего тела, поэтому участие врача-рентгенолога будет не лишним. Курбанова Е. М. также предлагает последовательность проведения личного обыска. Для начала, конечно же, лицу предоставляется постановление или объявление о производстве обыска. После этого начинаются поисковые действия «сверху вниз», от предметов одежды, до тела человека.

При обследовании предметов одежды, головных уборов и различных видов ручной клади, рекомендуется обращать внимание на карманы, подкладки, подвороты одежды, швы, так как в подобных местах могут быть сделаны потайные карманы и второе дно для сокрытия каких-либо предметов. Осматривая обувь, необходимо вынуть стельку, набойку каблука, так как и там могут находиться тайники. Когда вещи осмотрены, при необходимости, приступают к телу человека, также проходя «сверху вниз». Как мы знаем, сейчас очень часто для сокрытия наркотических средств используют способ перемещения таких объектов внутри тела человека, обычно в желудке или толстой кишке. В таком случае у обыскиваемого можно наблюдать отличную от обычной походку, он будет отказываться от приема воды или пищи.

Заключительный этап, как и всегда, проходит оформлением протокола, куда вносятся признаки обнаруженных предметов. Рекомендуется проводить фотографирование изымаемых предметов и подробное их описание, а также аккуратная упаковка, чтобы исключить подмену или повреждение.

Основополагающими тактическими особенностями производства обыска, как объясняет Бондарь К. А., являются внезапность и контроль за тем, чтобы никто не препятствовал производству следственного действия в помещении. А также для обеспечения внезапности советуют оставлять транспортные средства на некотором расстоянии от места проведения обыска. Автор рекомендует осуществлять поиск, учитывая размеры искомых предметов, а также не забывать то, что каким бы маленьким ни был шанс обнаружить искомые вещи, он все же существует, поэтому в любом случае место нужно тщательно обыскать. Все места и предметы, которые вызывают подозрение должны быть исследованы [5, с. 75].

Очень часто преступники прячут в тайниках имеющиеся запрещенные вещества, когда дело касается незаконного хранения или распространения наркотических средств. Поэтому следователю важно представлять, где могут быть спрятаны искомые объекты и

вещества. При возникновении ситуации, когда обыскиваемое лицо пытается отвлечь следователя или спровоцировать его идти в определенную сторону, важно сохранять спокойствие и невозмутимость, во избежание обмана и не вестись в заблуждение.

Поэтому в случае, когда при производстве обыска есть вероятность обнаружения наркотических средств, следователь должен быть заранее подготовлен к тактике их поиска и изъятия. Ермаков М. Г. описывает рекомендации по нахождению наркотических средств. Автор отмечает, что подобные вещества часто прячутся в тайниках, специально созданных для хранения запрещенных средств и растений [6, с. 64].

Стоит учитывать, что лица, у которых проводится следственное действие могут отвлекать следователя от поиска различными выражениями, замечаниями и «подсказками», пытаясь вывести сотрудников на конфликт или запутать. Также не нужно забывать, когда бывают случаи ошибочного мнения о том, что искомые объекты должны находиться именно в этом месте. Тогда обыскиваемое лицо будет переживать неприятное мероприятие и ярко реагировать, а тем более конфликтовать скорее всего не станет. Наглость чаще всего говорит о том, что искомые предметы с большой вероятностью находятся в данном месте, следовательно, нужно сделать упор на их поиске и не поддаваться на провокации.

Какой бы метод не выбрал следователь, его главная задача – найти и изъять искомые объекты. Многие факторы могут помешать или затруднить работу следственно-оперативной группы, Бородкина Т. Н. и Жерелина О. Н. предусмотрели и выделили некоторые из них [7, с. 3].

Следователь вправе ограничить передвижение и разговоры, в том числе телефонные, между обыскиваемыми лицами, поэтому большим плюсом будет воспользоваться таким правом, так как это исключит возможное перемещение или уничтожение искомых объектов, а также возможное психологическое давление.

Для обеспечения безопасности и эффективности производства обыска Каковкин В. М. рекомендует выделять как можно больше оперативных сотрудников, чтобы контролировать их действия [8, с. 192]. В лучшем случае – на каждое лицо, находящееся в помещении, выделять одного сотрудника для того, чтобы предотвратить возможный побег или попытку повредить, уничтожить доказательства. Еще одним критерием для определения количества оперативных работников послужит вероятность хранения оружия у обыскиваемого лица, поэтому советуется выделить минимум двух сотрудников для обеспечения сохранности выявленного оружия и безопасности присутствующих лиц.

Обстоятельством, требующим приглашения большего количества людей, также будет являться большой размер обследуемого помещения. Участие сразу нескольких оперативных сотрудников позволит более тщательно провести поиск искомых объектов и сократить время как на обнаружение, так и на упаковку.

В производстве обыска могут участвовать и различного рода специалисты. Уголовно-процессуальный закон в последней редакции больше не имеет в основной рассматриваемой статье (ст. 182 УПК РФ) ссылку на возможное участие и изъятие предметов с помощью специалиста. Но это не значит, что такой возможности нет. Содействие специалиста обуславливается спецификой места производства обыска, существованием различных тайников или технических средств.

Мы понимаем, что следователь не может быть специалистом во многих областях профессий, поэтому будет правильным приглашать экспертов для производства обыска, например, со специфическими искомыми объектами.

Так, к примеру, Халиуллина А. Н. в своей статье отмечает ценность присутствия специалиста по ценным бумагам по делам о фальшивомонетничестве [9, с. 245]. Автор уделяет внимание тактике обнаружения таких предметов и поведению обыскиваемого лица. Особый интерес стоит проявить способу хранения подделок, то есть, если поддельные бумаги хранятся отдельно от подлинных денежных средств, это может указывать на то, что это лицо, скорее всего, знает, какие бумаги поддельные, а какие нет, соответственно, стоит уделить этому внимание участникам обыска.

Стоит согласиться с Минисламовым М. Н., который говорит об обязательном участии специалиста для правильного изъятия компьютерной информации и техники [10, с. 128]. Многообразие устройств и файлов требует помощи человека, определенно знающего, как обращаться с данными объектами. Изъятие техники и копирование нужных файлов может занять для следователя или оперативного сотрудника намного больше времени, чем для специалиста. Также, не всегда сотрудники правоохранительных органов имеют нужные навыки обращения с такими вещами, особенно, когда есть опасность их уничтожения или повреждения. Так что, считаем оправданными замечания автора о закреплении в уголовно-процессуальном законодательстве нормы, регулирующей если не обязательное, то желательное участие специалиста компьютерной информации и техники.

Как было упомянуто, для участия в производстве обыска должны быть приглашены минимум два понятых. Уголовно-процессуальное законодательство имеет четкое определение данному лицу в ст. 60 УПК РФ, где описывается, что понятой как лицо, должно быть не заинтересовано в исходе уголовного дела и привлекается следователем для того, чтобы удостоверять факт производства следственного действия, его ход и результаты.

Стоит отметить, что обыск бывает не только как следственное действие, но и как режимное мероприятие, например на территории производственной зоны исправительного учреждения. Обыск именно как режимное мероприятие проводится администрацией исправительного учреждения для того, чтобы выявить и изъять запрещенные к хранению предметы, обнаружить пути к побегу (подкопов и проломов), а также для поиска скрывающихся заключенных.

Кубанов В. В. подробно описал для чего и как производится обыск в таких учреждениях [11, с. 132]. Для недопущения совершения пенитенциарных преступлений, режим оказывает профилактическое воздействие и одним из таких средств выполнения данной задачи как раз является обыск, но не процессуальный, а режимный. Помимо изъятия предметов, запрещенных к хранению и использованию, сотрудниками учреждения может быть получена информация о признаках подготавливаемого, совершаемого или совершенного преступления, а также лица, участвующие в этом. Автор отмечает, что выполнение этих действий обеспечивается охрана здоровья сотрудников администрации учреждения, так как совершаются побег, нападения на сотрудников, установление связи с внешним миром.

Как мы выяснили, обыск как режимное мероприятие проводится в целях профилактики преступлений, обыск же как процессуальное следственное действие производится у конкретных лиц и совершенное преступление уже известно. Тем не менее, какими схожими по порядку производства ни были эти мероприятия, они имеют различную правовую природу. Как следственное действие обыск регламентируется уголовно-процессуальным законом, и мы это знаем, а вот обыск как режимное мероприятие не зависит от наличия возбужденного уголовного дела и проводится администрацией учреждения. В отличие от процессуального обыска, где в обязательном порядке должны участвовать понятые, в режимном обыске такие лица факультативные, то есть приглашаются по желанию администрации. В режимном обыске также могут привлекаться различного рода специалисты, если это необходимо, обычно здесь востребован криминалист и кинолог.

Говоря о производственной зоне исправительного учреждения, стоит отметить, что в таких местах чаще всего изготавливаются предметы для последующего побега или совершения какого-либо преступления, поэтому, когда такие предметы выявляются, то незамедлительно изымаются и составляется необходимая отчетная документация. К типичным объектам, которые выявляются при проведении обысков в исправительных учреждениях Ковалев О. Г. относит самодельные ножи, пики, кастеты, металлические пластины с заостренным концом, мобильные телефоны и другие [12, с. 9].

Стоит также уделить внимание преступлениям экономической направленности и Борисов Г. В. в своей работе раскрывает особенности тактики обыска таких преступлений [13, с. 80]. Чаще всего, обыски по экономическим преступлениям проводятся по месту

работы, то есть, в помещениях и по месту жительства – в жилище. Исходя из этого складывается наиболее частое время начала проведения обыска в таких местах – с 6 до 8 утра по местному времени. Автором рекомендуется при проведении обыска использовать такой тактический прием «от центра к периферии», когда осмотр осуществляется от центра помещения по его углам, иногда по ходу спирали.

Если дело связано с электронным мошенничеством, то стоит начать с осмотра и изъятия электронно-вычислительной техники, с помощью которой и могли осуществляться различные махинации. Важно изымать имеющую отношение к делу всю документацию, искать ее на рабочих местах, в сейфе, на накопителях. Считаем, что при производстве обыска в подобных офисных помещениях, кабинетах руководителя или просто в жилище по делу об экономическом преступлении, стоит обеспечить участие специалиста. Часто без их помощи следователям сложно правильно обнаружить нужные документы и особенно правильно изъять какую-либо технику. Это могут быть люди, хорошо разбирающиеся в ценных бумагах, бухгалтерских отчетах, налогообложении и компьютерной технике. Автор отмечает, что в большинстве своем достаточно обычного специалиста-криминалиста, реже же – специалистов по банковскому делу и финансам.

Также важно обращать внимание на состояние бумажных документов, если видны следы дописок, исправлений и т. д., то такие бумаги будут направлены на соответствующие криминалистические экспертизы.

В заключение ещё раз отметим, что в процессе расследования преступлений обыск играет очень важную роль, так как преступник, даже тот, который смог грамотно спланировать преступление, не сможет точно предвидеть данное следственное действие и вовремя переместить или уничтожить предметы, уличающие его в совершении преступления. Поэтому очень важно правильно подготовить, спланировать и провести обыск, чтобы собрать нужные для уголовного дела доказательства.

Список использованной литературы

1. Соколов А. Б. Организационно-тактическая деятельность следователя на подготовительном этапе проведения обыска / Соколов А. Б., Мясников А. П., Сергеева О. В. // Криминалистика: вчера, сегодня, завтра. — 2021. — С. 77-87. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-takticheskaya-deyatelnost-sledovatelya-na-podgotovitelnom-etape-provedeniya-obyska> (дата обращения: 01.03.2023)
2. Рамазанов Б.М. Тактика подготовки и проведения обыска // Рамазанов Б.М. // Проблемы совершенствования законодательства. — 2019. — С. 254-257. — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42494711> (дата обращения: 15.04.2023). — Режим доступа: науч.-электрон. б-ка «eLibrary.ru», требуется авторизация;
3. Апелляционное постановление № 22К-860/2020 от 04.08.2020 по делу № 3/3-15/2020 // «Судебные и нормативные акты Российской Федерации»: интернет-ресурс. — URL: <https://sudact.ru/regular/doc/yaeutHA7wXU8/> (дата обращения: 07.05.2023);
4. Курбанова Е.М. Некоторые особенности производства личного обыска и допроса иностранных граждан / Курбанова Е.М. // Научные известия. — 2020. — С. 62-65. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-proizvodstva-lichnogo-obyska-i-doprosa-inostrannyh-grazhdan> (дата обращения: 29.04.2023);
5. Бондарь К.А. Особенности тактики проведения обыска при расследовании убийства / Бондарь К.А. // Проблемы науки. — 2020. — С. 75-76. — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=43142770> (дата обращения: 15.04.2023). — Режим доступа: науч.-электрон. б-ка «eLibrary.ru», требуется авторизация;
6. Ермаков М. Г. Тактика различных видов обыска при расследовании незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ / Ермаков М. Г. // учеб. пособие. — Омская академия МВД России. — 2020. — 64 с. — URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44031109> (дата обращения: 01.03.2023). — Режим доступа: науч.-электрон. б-ка «eLibrary.ru», требуется авторизация.

7. Бородкина Т. Н. Особенности производства обыска по уголовным делам, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов / Бородкина Т. Н., Жерелина О. Н. // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. — 2018. — С. 1-3. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-proizvodstva-obyska-po-ugolovnym-delam-svyazannym-s-nezakonnym-oborotom-narkoticheskikh-sredstv-psihotropnyh-veschestv-i-ih> (дата обращения: 01.03.2023)

8. Каковкин В.М. Тактика, роль и место подразделений уголовного розыска при производстве обыска в жилом помещении / Каковкин В.М. // Преступность в СНГ: проблемы предупреждения и раскрытия преступлений. — 2022. — С. 192-194. — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=50058994> (дата обращения: 19.04.2023). — Режим доступа: науч.-электрон. б-ка «eLibrary.ru», требуется авторизация;

9. Халиуллина А.Н. К вопросу об особенностях производства обыска и осмотра в ходе расследования фальшивомонетничества с участием специалиста / Халиуллина А.Н. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. — 2022. — С. 245-249. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-osobennostyah-proizvodstva-obyska-i-osmotra-v-hode-rassledovaniya-falshivomonetnichestva-s-uchastiem-spetsialista> (дата обращения: 01.03.2023)

10. Минисламов М. Н. К вопросу о помощи специалиста в изъятии электронных носителей информации при производстве обыска по делам, связанным с незаконным сбытом наркотических средств посредством сети Интернет / Минисламов М. Н. // Вестник Сибирского юридического института МВД России. — 2018. — С. 128-132. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pomoschi-spetsialista-v-izyatii-elektronnyh-nositeley-informatsii-pri-proizvodstve-obyska-po-delam-svyazannym-s-nezakonnym> (дата обращения: 01.03.2023)

11. Кубанов В.В. Обыск на территории производственной зоны исправительного учреждения / Кубанов В.В., Ефремова Д.В. // Вестник Самарского юридического института. — 2020. — С. 132-136. — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=43803838> (дата обращения: 15.04.2023). — Режим доступа: науч.-электрон. б-ка «eLibrary.ru», требуется авторизация;

12. Ковалев О.Г. Организационно-правовые особенности проведения обыска и выемки в условиях исправительного учреждения / Ковалев О.Г., Щербаков Н.А. // Столыпинский вестник. — 2021. — С. 1-9. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-pravovye-osobennosti-provedeniya-obyska-i-vyemki-v-usloviyah-ispravitelnogo-uchrezhdeniya> (дата обращения: 19.04.2023);

13. Борисов Г.В. Тактика осмотра и обыска по делам об экономических преступлениях / Борисов Г.В. // Энигма. — 2020. — С. 80-83. — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44577786> (дата обращения: 19.04.2023). — Режим доступа: науч.-электрон. б-ка «eLibrary.ru», требуется авторизация.

ҒТАХА 10.17.65

Мұратұлы Арыстан
Қазақстан Республикасы ІІМ
Б.Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы
жоғары оқу орнынан
кейінгі білім беру
факультетінің магистранты
arystan.muratuly@bk.ru

**БҰҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРИЯ ІС-ШАРАЛАРДЫ ӨТКІЗУ КЕЗІНДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ
ТӘРТІПТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

Аннотация. Мақалада бұқаралық және жария іс-шараларды ұйымдастыру, мәдени-ағарту, ойын-сауық және басқа да ойын-сауық іс-шараларын өткізуді құқықтық реттеу, қоғамдық тәртіпті сақтау, оларды өткізу кезінде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Бұқаралық және жария іс-шараларды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізіледі.

Түйін сөздер: қоғамдық қауіпсіздік, полиция, адам құқығы, әкімшілік құқық бұзушылық, әкімшілік жауаптылық

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы организации массовых и публичных мероприятий, правового регулирования проведения культурно-просветительских, развлекательных и других развлекательных мероприятий, охраны общественного порядка, обеспечения общественной безопасности при их проведении. Вносятся предложения по совершенствованию правового регулирования массовых и публичных мероприятий.

Ключевые слова: общественная безопасность, полиция, права человека, административные правонарушения, административная ответственность

Annotation. The article deals with the organization of mass and public events, the legal regulation of cultural, educational, entertainment and other entertainment events, the protection of public order, ensuring public safety during their conduct. Proposals are being made to improve the legal regulation of mass and public events.

Keywords: public safety, police, human rights, administrative offenses, administrative responsibility

Қазақстан Республикасының Конституциясының адам құқықтары мен бостандықтары және олардың кепілдіктері мемлекет қызметінің мазмұны мен бағытын анықтайды [1], оларды тиісті түрде іске асыруды, қорғауды және қорғауды қамтамасыз етуді талап етеді. Тәжірибе көрсеткендей, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының едәуір бөлігі жария тәртіп саласында іске асырылады. Бұл мемлекеттің оларды іске асыру үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз ететін жария тәртіптің деңгейін құру үшін ерекше жауапкершілігін анықтайды.

Азаматтардың құқықтарын қорғауға байланысты полиция органдары қызметінің тиімділігін арттыру үшін бағытталған қызметінде жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін жұмыстар кешенді түрде жүргізілуге тиіс.

Қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіптің тиісті деңгейін қамтамасыз ететін субъектілердің ішінде ішкі істер органдары жетекші орын алады. Реформаның жүргізілуімен адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету, қылмысқа қарсы тұру, қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіпті сақтау арқылы қоғамға қызмет етуге бағытталған полиция қызметінің жаңа принциптері енгізілді.

Полиция қоғамдық қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету механизміндегі негізгі және дәстүрлі субъект болып табылады. Қоғамдық іс-шаралар туралы профессор В.Г. Булавчик «ішкі істер органдарының басшылары жаппай наразылық сезімдерін тұрақтандыру үшін адамдардың талаптары мен оларды жүзеге асыру үшін мемлекеттің мүмкіндіктерін теңестіру қажет екенін түсінуі керек» деп атап өтті [2, 58 б.].

Б.М. Емьянов пен Н.В. Караханов бұқаралық және жария іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізудің тиімділігін ішкі істер органдарының қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі тиімді қызметімен байланыстырады [3, 152 б.].

Жоғарыда аталған қызмет айқын құқық қорғау бағытына ие және құқыққа қайшы әрекеттерді анықтауға және жолын кесуге бағытталған уақтылы шаралар қабылдау арқылы жүзеге асырылады. Полицияның бұқаралық акциялардағы құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі қызметі олардың түріне, ауқымына, маңыздылығына және басқа факторларға байланысты екені даусыз [4, 27 б.].

Аталған саладағы полицияның құзыретін қарастыратын болсақ, дәстүрлі тәсілге сәйкес құзырет мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдардың, қоғамдық ұйымдардың нормативтік құқықтық актілерде белгіленген міндеттерінің, функцияларының, құқықтары мен өкілеттіктерінің жиынтығы болып табылады. Д.Н. Бахрах құзыреті бойынша мемлекеттік билікті жүзеге асыруға байланысты міндеттер мен құқықтарды, сондай-ақ ведомстволық бағыныстылықты, яғни билік өкілеттіктері қолданылатын мәселелер шеңберін түсіндіреді [5, 69 б.].

Келтірілген анықтамаларға сүйене отырып, міндеттерді оларды полицияның бұқаралық және қоғамдық іс-шаралардағы құқықтық тәртіпті қорғау жөніндегі функцияларымен, құқықтарымен және міндеттерімен байланыстыра отырып бөліп көрсету қажет.

Бұл саладағы полицияның міндеттері құқық нормаларында тікелей көрсетілмеген, бірақ оларды қолданыстағы заңнаманы, ең алдымен «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» және «Құқық қорғау қызметі туралы» заңдарын талдау арқылы бөліп көрсетуге болады. Алайда полицияның бұқаралық және қоғамдық іс-шаралар саласындағы міндеттері нақтылауды талап етеді.

Біріншіден, бұл бұқаралық акцияға қатысатын азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғау. Өмір мен денсаулыққа құқығы әркімнің ажырамас құқығы және ол Конституциясының баптарында тікелей бекітілген. Өкінішке орай, жаппай және қоғамдық іс-шараларды өткізуде азаматтардың өмірі мен денсаулығына елеулі қауіп төндіруі мүмкін. Жаппай тәртіпсіздіктер, қатысушылардың қарсыласуы, адамдардың және құқық қорғау органдарының өкілдерінің қайтыс болуына және жарақаттар алуына алып келуі мүмкін. Мұндай оқиғалардың бірі 2022 жылғы Қаңтар оқиғасындағы қанды оқиғалар, онда наразылық акциялары кезінде жүздеген адам қаза тауып, жараланды. Көптеген полиция қызметкері жарақат алған болатын.

Жоғарыда аталған мәселені шешу үшін полиция жеке тұлғаны заңсыз қол сұғушылықтан қорғау, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету функциясын жүзеге асырады. «Функция» терминін біз полиция қызметінің нақты бағыты ретінде қарастырамыз.

Азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғау мақсатында полиция зардап шеккендерге, сондай-ақ дәрменсіз күйдегі адамдарға алғашқы көмек көрсетуге міндетті. Бұл ретте полиция азаматтардан (бұқаралық акция өткізілетін жердегі адамдардан) бұқаралық акция өткізілетін жерден кетуді немесе олардың өміріне немесе денсаулығына қауіп төнген жағдайда осы жерде қалуды талап етуге құқылы. Қауіп адамға өміріне, денсаулығына зиян келтіретін процестердің немесе құбылыстардың болуымен сипатталуы керек екенін ескеру қажет.

Азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғау үшін полицияның жергілікті жер учаскелерін, тұрғын үй-жайларды, құрылыстарды және басқа да объектілерді қоршау сияқты мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануға, сондай-ақ дене күшін, арнайы құралдар мен атыс қаруын қолдануға құқығы бар. Осылайша полиция қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, адамдар зардап шегуі мүмкін жағымсыз құбылыстардың алдын алуға, жолын кесуге, азайтуға міндетті.

Екіншіден, полицияның маңызды міндеті – Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетелдік азаматтардың, азаматтығы жоқ адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Полиция ең кең ауқымды мәселелер бойынша құқық қолдану қызметін жүзеге асырады, олардың әрқайсысы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге тікелей қатысты.

Бұл мәселені шешу үшін полицияға әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодексі бойынша ұйымдастыруға, қоғамдық іс-шараларды өткізуге немесе оларға қатысуға кедергі келтіргені үшін жауаптылыққа тарту құқығы берілген. Тиісінше полиция бұл заңсыз әрекеттердің жолын кесуге міндетті.

Ол әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің «Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзу» атты 488-бабымен реттеледі [6].

Сондай-ақ бұқаралық және қоғамдық іс-шараларда құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге тартылған полиция қызметкерлерімен сұхбаттасу арқылы олардың көпшілік санатына жатпайтын бұқаралық іс-шараларды өткізуге кедергі жасау фактілерімен кездескені анықталды. Мысалы, діни шерудің өтуіне кедергі жасау, өнер көрмесіне кіруге тосқауыл қою және т. б.

Сонымен қатар өткізілетін жария немесе өзге де бұқаралық іс-шараны ұйымдастыруға немесе өткізуге не оларға қатысуға мәжбүрлеу (сыйақы беру арқылы) фактілері анықталған болатын.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 488-бабының диспозициясын өзгерту қажет деп есептейміз. Оны келесі редакцияда жазу ұсынылады:

488 бап. Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңнамасын бұзу

Заңнамаға сәйкес өткізілетін жария немесе өзге де бұқаралық іс-шараны ұйымдастыруға немесе өткізуге не оларға қатысуға кедергі жасау, сол сияқты оларға қатысуға мәжбүрлеу –

жеке тұлғаларға – жиырма айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға, заңды тұлғаларға жетпіс айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді.

Үшіншіден, полиция қылмысқа, яғни Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген қылмыстық жазаланатын әрекеттерге қарсы тұруы керек. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі «400-бап. Бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібін бұзу» бойынша сараланады [7].

Қылмысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі міндеттерді шешу шеңберінде полицияға қылмыстарды анықтау, алдын алу, жолын кесу және ашу, оларды жасаған адамдарды іздестіру және ұстау жөніндегі функция жүктелген. Ол үшін полицияға жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыруға, яғни адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, меншігін қорғау, қоғам мен мемлекеттің қылмыстық қол сұғушылықтардан қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізу құқығы берілген. Өз кезегінде, жедел-іздестіру іс – шараларын жүргізудің негіздерінің біріне дайындалып жатқан, жасалатын немесе жасалған құқыққа қайшы іс-әрекеттің белгілері, сондай-ақ егер қылмыстық іс қозғау туралы мәселені шешу үшін жеткілікті деректер болмаса, оны дайындайтын, жасайтын немесе жасаған адамдар туралы деректер жатады.

Төртіншіден, полицияның міндеті - қоғамдық тәртіпті тиімді қорғау. Полиция бұл қызметті атқарушы органдарының өкілдерімен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен және қоғамдық іс-шараларды ұйымдастырушылармен бірлесіп жүзеге асыруға міндетті. Аталған міндетті орындау полицияның азаматтарды және олардың жанындағы заттарды, оның ішінде арнайы техникалық құралдарды (қызметтік жануарларды) қолдану жолымен, азаматтардың жаппай акциялар өткізілетін орындарға өтуі кезінде жеке қарап-тексеру жүргізу құқығымен қамтамасыз етіледі. Азамат тексеру жүргізуден бас тартқан кезде полиция бұқаралық акция өткізілетін жерге кіргізбеуге құқылы.

Азаматтар мен олардың заттарына жеке тексеру жүргізудің өзі қоғамдық іс - шараларды ұйымдастырушылардың, басқарушы бақылаушылардың спорттық іс-шараларға, сондай-ақ жеке күзетшілердің қатысуын болжайды. Бұл ретте «азаматтарды жеке тексеру, олардың жанындағы заттарды тексеру» терминінің өзі заңнамада бекітілмеген, оны жүргізу рәсімі құқық нормаларымен реттелмеген. Бұл адамдар мен олардың заттарын визуалды тексеру туралы ғана емес, сонымен қатар қол жүгін ашу, сыртқы киімді тексеру арқылы жасалады. Әкімшілік құқықта «жеке тексеру» деген ұғым жоқ екеніне назар аудару керек.

С.И. Ожеговтың орыс тіліндегі сөздігінде «тексеру» сөзі келесідей жазылған: «қарау», яғни физикалық әсерсіз, тек көзбен. Алайда іс жүзінде бұқаралық акцияларда жүргізілген тексеру кезінде уәкілетті субъектілер азаматтардың киімдерін, киімнің бүктемелерін, жеңдердің манжеттерін және т.б. тексере алады, яғни физикалық байланыс жасай алады. Қарастырылып отырған рәсімнің әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шаралары ретінде жеке тұлғаның жанындағы заттарды тексеруден, тексеруден айырмашылығы айқын. Біздің ойымызша, мұнда үлкен ұқсастықты сыртқы тексеру, жолаушыларды тексеру, багаж сияқты процедуралардан байқауға болады.

Азаматтарды және олардың жанындағы заттарды жеке тексеру кіретін алдын алу іс-шараларын өткізуден басқа, полиция жаппай акция өткізілетін жерде де, оған іргелес аумақта да жасалатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың жолын кесуге міндетті.

Бұған бұқаралық және қоғамдық іс-шаралар туралы заңнаманы бұзумен байланысты құқық бұзушылықтар жатады. Полиция лауазымды адамдарының әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамалар жасау және әкімшілік қамаққа алу жөніндегі құзыреті ведомстволық нормативтік құқықтық актімен айқындалады.

Сондай-ақ бұқаралық акцияларды өткізу кезінде қоғамдық тәртіпті сақтау жөніндегі міндеттерді орындау шеңберінде полиция көлік және жаяу жүргіншілер қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндетті. Ол үшін олардың қозғалысына уақытша тыйым салынады, қозғалыс маршруттарына өзгерістер енгізіледі.

Бесіншіден, полицияға мүлікті қорғау міндеті жүктелген. Полиция бұл мүлікті ұрлау немесе бүлдіру фактілерінің жолын кесуге міндетті. Мәселен, жеке немесе заңды тұлғалардың мүлкіне зиян келтіру қаупін тоқтатуға, оның ішінде мәжбүрлеп, жария іс-шараны тоқтатуға негіз болып табылады. Өкінішке орай жаппай акциялар кезінде мүліктік погромдардың жағымсыз мысалдары Қазақстанның қазіргі тарихында орын алды. Мұндай фактілерді полицияның заңда көзделген мәжбүрлеу шараларының барлық арсеналын қолдану арқылы жолын кесуге құқығы бар.

Осылайша полицияның міндеттері бұқаралық және қоғамдық іс-шараларда құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі полиция қызметінің барлық кезеңдерінде кешенді түрде шешілуі тиіс. Барлық кезеңдер көп қырлы басқару шешімдерін қабылдаумен, айтарлықтай күштер мен құралдарды тартумен сипатталады.

Бұқаралық акцияны өткізу аймағы өзімен бірге бұқаралық акцияны өткізу орнына әкелуге тыйым салынған спирті, есірткісі, қаруы, заттары, заттары бар адамдардың оның аумағында мас күйінде болуына жол бермеу мақсатында қоршалады.

Полиция қызметкерлері жаппай акцияларда болуға тыйым салынған белгілі бір адамдардың өту әрекеттеріне назар аударуы керек.

Сонымен, мұндай тыйым әкімшілік қадағалаудағы адамдарға қатысты белгіленуі мүмкін. Мұндай шектеу шарасы кез-келген бұқаралық іс-шараларға да, соттың пікірінше, жазалау мақсаттарына жетуге кедергі болатын іс-шараларға да қатысты болуы мүмкін.

Әрине аталған тыйымның орындалуын бақылау, әсіресе бұқаралық науқан өткізу объектісінде өткізу режимі болмаған жағдайда белгілі бір қиындықтарға тап болады. Өйткені бұқаралық шара орнында әрбір адамның жеке басын анықтау мүмкін емес.

Бұл жағдайдан шығу тактикалық әрекеттерді жүзеге асыру арқылы мүмкін болады. Мәселен, бұқаралық акция орнында құқықтық тәртіпті қорғау қызметін атқаратын полиция қызметкерлеріне нұсқама жүргізу кезінде оларға қатысты бұқаралық іс-шараларға қатысуға тыйым салу белгіленген адамдар туралы фотосуреттері бар тізімдер түрінде ақпарат берілуі тиіс. Аталған тыйымның бұзылғанын анықтағаннан кейін полиция қызметкерлері бұл адамды жаппай акция өтетін жерден алып тастауға және әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасауға құқылы.

Сонымен қатар, әкімшілік қадағалау орнатылған тұлғаға қатысты алдын-алу шарасы ретінде олардың қозғалысын бақылаудың техникалық құралдарын, мысалы, электронды бақылау білезіктерін қолданған жөн. Ол үшін, сөзсіз қаржылық шығындардан басқа, тиісті құқықтық база құрылуы керек. Атап айтқанда, «Бас бостандығынан айыру орындарынан

босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» заңға әкімшілік қадағалау орнатылған тұлғаға техникалық бақылау құралдарын пайдалануға мүмкіндік беретін норма енгізілуі керек.

Ресей заңнамасында әкімшілік қадағалау орнатылған тұлғаға арналған бұқаралық іс-шараларға қатысуға тыйым салынған. Ресей Федерациясының Әкімшілік Кодексінің 3.14-бабында ресми спорттық жарыстарды өткізу орындарына баруға тыйым салу әкімшілік жаза ретінде қарастырылған. Әкімшілік жазаның бұл түрі көрермендердің мінез-құлық ережелерін бұзғаны үшін санкция ретінде қолданылады және сот шешімі бойынша 6 айдан 7 жылға дейінгі мерзімге белгіленуі мүмкін. Ресми спорттық іс-шараларды өткізу орындарына баруға тыйым салынған адамдардың тізімін жүргізуді полиция ведомстволық нормативтік актінің негізінде жүзеге асырады [8].

Мұндай тыйым салу шаралары шет мемлекеттерде де қолданылады. Осылайша, Францияның спорт кодексінде ресми жарысты өткізу кезінде спорт объектісіне заңсыз кіргені үшін 1 жыл мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жауапкершілік қарастырылған, оған 15000 еуроға дейін айыппұл салынады [9]. Германия полициясы спорт нысандарына футбол бұзақыларына кіруге тыйым салынады.

Қазақстандық заңнамада әкімшілік қадағалау белгіленген адамдарға қатысты қолданылатын шектеулер белгіленген. Әкімшілік қадағалау белгіленген адамдарға қатысты өмір сүру салтына, отбасындағы және тұрғылықты жеріндегі мінез-құлқына, қадағалауға алынған адамның жеке басын сипаттайтын басқа да мән-жайларға қарай мынадай:

- а) ішкі істер органдары айқындаған уақытта тұрғынжайдан кетуге;
- б) ішкі істер органдары айқындаған аудан (қала) жерлерінде болуға;
- в) қадағалауды жүзеге асыратын ішкі істер органдарының рұқсатынсыз аудан (қала) шегінен тыс жерлерге шығуға;
- г) кәмелетке толмағандардың ата-аналарының не заңды өкілдерінің келісімінсіз оларды іздестіруге, оларға баруға, олармен телефон арқылы сөйлесуге және өзге де тәсілмен қарым-қатынас жасауға;
- д) алкогольдік ішімдік ішуге, есірткі құралдарын, психотроптық заттарды қолдануға тыйым салу түріндегі шектеулер толық көлемде немесе жеке-жеке қолданылуы мүмкін [10].

Жоғарыда аталған шектеулерге әкімшілік қадағалау белгіленген адамдарға қатысты бұқаралық іс-шараларға қатысуға тыйым салатын норманы енгізу қажет.

Осылайша азаматтардың жекелеген санаттарына қатысты қолданылатын тыйым салу шаралары алдын алу шарасы ретінде қажет. Оны қолдану құқық бұзушылықтар жасауға бейім адамдарға бағытталған. Олардың деструктивті мінез-құлқы бұқаралық және жария іс-шаралардағы құқықтық тәртіптің жай-күйіне әсер ететін тұрақсыздандырушы факторлардың бірі болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің бүкіл жүйесі жаппай акция басталғанға дейін өз жұмысын бастайды және полиция қызметін талдау құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің табыстылығы мен тиімділігін көрсетеді.

Бұқаралық іс-шаралар кезінде жұмыстардың тиімді болуы көбінесе нақты және мақсатты алдын-ала жұмыс істеумен, кәсіби жоспарлаумен, қажетті күштер мен құралдарды дәл есептеумен байланысты. Сонымен қатар құқықтық тәртіптің тиісті деңгейін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындау полициядан өз қызметінің мазмұнына түбегейлі өзгерістер енгізуді, құқықтық тәртіпті қорғаудың жаңа прогрессивті нысандары мен әдістерін қолдануды және ұйымдық құрылымды, ведомстволық нормативтік құқықтық базаны жетілдіруді талап етеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

2. Булавчик В.Г. Организационно-правовые аспекты деятельности органов внутренних дел по обеспечению безопасности и правопорядка на массовых и публичных мероприятиях // Алтайский юридический вестник. - 2015. - № 12. - С. 58-64.

3. Кумышева М.К., Кодзокова Л.А. Правовые основы деятельности оwd при проведении массовых мероприятий // Теория и практика общественного развития. – 2014. - № 16. – С.151-153.

4. Бубнов С.В., Звягин М.М., Марьян Г.В. Административно-правовая организация охраны общественного порядка при проведении собраний, митингов, демонстраций, шествий и пикетирований // Административное и муниципальное право. - 2008. - № 7. - С.25-30.

5. Бахрах Д.Н. Коллективные субъекты административного права // Известия вузов. Правоведение. - 1991. - № 3. - С. 68-73.

6. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

7. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

8. Об организационных мерах по ведению списка лиц, которым запрещено посещение мест проведения официальных спортивных соревнований в дни их проведения: приказ МВД России от 14.01.2014 № 14. // <http://lawru.info/dok/2014/01/14/n132444.htm>.

9. Соловьев А. Правовой режим обеспечения безопасности в спорте. // <http://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-rezhim-obespecheniya-bezopasnosti-v-sporte>.

10. «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 15 шілдедегі N 28 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000028>

МРНТИ 10.79.21

Султанова Виктория Ринатовна
магистр юридических наук,
старший преподаватель кафедры
уголовно-правовых дисциплин
УО «Alikhan Bokeikhan University»
эл. адрес: vikulia-lapulua@inbox.ru

Тайжанова Екатерина Ерлановна
магистр права, преподаватель кафедры
уголовно-правовых дисциплин
УО «Alikhan Bokeikhan University»
эл. адрес: tayzhanova@list.ru

УЧАСТИЕ ЗАЩИТНИКА - АДВОКАТА НА ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫХ ЭТАПАХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация: Данная тема посвящена исследованию участия адвоката-защитника на предварительных этапах уголовного процесса в Республике Казахстан. Рассматриваются аспекты статуса адвоката-защитника, включая его права, обязанности и возможности влияния на ход предварительного расследования. В контексте изменений в законодательстве Республики Казахстан оценивается влияние нововведений на баланс интересов между сторонами, а также их роль в обеспечении соблюдения прав и свобод участников уголовного процесса.

Ключевые слова: защитник, предварительное следствие, адвокат, адвокатская деятельность, уголовный процесс.

Аннотация. Бұл тақырып адвокат-қорғаушының Қазақстан Республикасындағы қылмыстық процестің алдын ала кезеңдеріне қатысуын зерттеуге арналған. Адвокат мәртебесінің аспектілері, оның құқықтары, міндеттері және алдын-ала тергеу барысына әсер ету мүмкіндіктері қарастырылады. Қазақстан Республикасының заңнамасындағы өзгерістер контекстінде инновациялардың Тараптар арасындағы мүдделер тенгеріміне әсері, сондай-ақ олардың қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз етудегі рөлі бағаланады.

Түйінді сөздер: қорғаушы, алдын ала тергеу, адвокат, Адвокаттық қызмет, қылмыстық іс жүргізу.

Abstract: This topic is devoted to the study of the participation of a defense lawyer at the preliminary stages of criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan. Aspects of the status of a defense lawyer are considered, including his rights, responsibilities and opportunities to influence the course of the preliminary investigation. In the context of changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan, the impact of innovations on the balance of interests between the parties, as well as their role in ensuring compliance with the rights and freedoms of participants in criminal proceedings, is assessed.

Key words: defense lawyer, preliminary investigation, lawyer, advocacy, criminal process.

Введение. Право на защиту представляет собой неотъемлемое субъективное право каждого индивида и гражданина, закрепленное в общепризнанных стандартах уголовного правосудия. Эти основные принципы включены в Конституцию Республики Казахстан как конституционный принцип. Этот принцип лег в основу отраслевого законодательства, которое регулирует защиту личности от незаконных и необоснованных обвинений в уголовном преследовании. Это также представляет собой способ предоставления юридической помощи гражданам (согласно статьям 26, 27 УПК РК, часть 1 статьи 2 и статья 14 Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи»).

В свете принципов состязательности и равноправия сторон на всех этапах уголовного процесса в Республике Казахстан роль адвоката-защитника, оказывающего юридическую помощь заинтересованным участникам процесса (подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, осужденным, оправданным, свидетелям, имеющим право на защиту, потерпевшим), значительно возрастает. Известный российский процессуалист И.Я. Фойницкий подчеркивал, что обвинение всегда вызывает необходимость в защите, поскольку процесс, где обвиняемый сталкивается с обвинением, подкрепленным всемогущей поддержкой государства, не заслуживает названия судебного разбирательства и склонен превращаться в форму травли. [1, 3].

В особенности защитительной деятельности в уголовном процессе проявляется свобода выбора лицом способа её осуществления: самостоятельно или путем привлечения адвоката-защитника или адвоката-представителя (в соответствии с пунктом 3 части 9 статьи 63, пунктом 3 части 5 статьи 65, частью 2 статьи 66, частью 1 статьи 68, частью 1 статьи 69 УПК РК). Единственным исключением являются ситуации, где обязательно участвует защитник (согласно части 1 статьи 67, части 2 статьи 69 УПК РК). Именно с этих позиций следует рассматривать деятельность адвокатов в досудебном расследовании, не путая её с судебной защитой прав, свобод и законных интересов граждан (согласно пункту 1 статьи 76 Конституции РК) и защитой гражданином своей чести и достоинства (частью 1 статьи 18 Конституции РК), включая судебное или иное вмешательство через привлечение адвоката-представителя.

Республики Казахстан "Об адвокатской деятельности и юридической помощи". Первый акт устанавливает функциональные полномочия адвоката в процессе досудебного расследования, в то время как второй содержит институциональные процедуры, определяющие правовой статус адвоката как независимого юридического профессионала,

предоставляющего правовую поддержку. Любое вмешательство в их работу со стороны учреждений, управляющих уголовным процессом, других государственных органов, организаций и лиц, за исключением случаев, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, является недопустимым (согласно статье 6 Закона "Об адвокатской деятельности и юридической помощи"). Таким образом, в уголовном судопроизводстве, помимо суда, прокурора и эксперта, выделяется процессуально независимый участник - адвокат-защитник

На основе проведенного нами анализа норм Закона Республики Казахстан "Об адвокатской деятельности и юридической помощи" выявлены следующие аспекты.

Во-первых, отмечается установление процедур, направленных на регулирование адвокатской деятельности государственным органом, обладающим полномочиями в области предоставления юридической помощи (согласно статье 23 указанного закона). Эти процедуры включают в себя меры по контролю исключительно адвокатов, входящих в состав коллегии адвокатов или палаты юридических консультантов, из участия в уголовном процессе (согласно части 1 статьи 32, части 1 статьи 58 и части 1 статьи 75 закона). При этом предусматривается обеспечение государством социальной защиты данных адвокатов за счет обязательного страхования и предоставление права на пенсионное обеспечение (согласно части 5 статьи 33 закона). Эти новации направлены на формирование высококвалифицированного ядра адвокатов и, как следствие, повышение стандартов предоставляемых ими юридических услуг, внесенных в Единую информационную систему юридической помощи (согласно статье 24 закона).

Во-вторых, введены стандарты оказания юридической помощи на основе закрепленных в законе принципов ее оказания (ст. 3 Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи»).

В-третьих, закреплены правовые гарантии качества юридических услуг, оказываемых как на возмездной основе, так и в порядке гарантированной государством юридической помощи или комплексной социальной юридической помощи, предусматривающие стимулирующее воздействие со стороны государства адвокатам, оказывающим юридическую помощь на безвозмездной основе (ст.ст.16 - 19 и раздел 2 Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи»).

В четвертых, установлены критерии оценки эффективности деятельности адвокатов через обязательное заключение договора страхования профессиональной ответственности перед клиентом (в соответствии со статьей 36 Закона Республики Казахстан "Об адвокатской деятельности и юридической помощи"). Также предписаны обязанности по повышению профессиональной квалификации и запрещено занимать правовую позицию, ухудшающую положение лица, обратившегося за помощью, или использовать свои полномочия в ущерб интересам лица, которое адвокат представляет или защищает (в соответствии со статьей 7 указанного закона).

В пятых, закреплены гарантии для адвокатской деятельности в соответствии со статьей 35 Закона Республики Казахстан "Об адвокатской деятельности и юридической помощи"

Что же касается процессуальных полномочий, закрепленных в УПК РК, то адвокат-защитник имеет право:

- участвовать в уголовном процессе с момента получения лицом статуса свидетеля, имеющего право на защиту, подозреваемого, обвиняемого, а также в любой последующий момент уголовного процесса (ч. 3 ст. 66 УПК РК) при производстве любых процессуальных или следственных действий, проводимых с участием или по ходатайству его подзащитного;
- использовать любые средства и способы защиты, не противоречащие закону;
- быть заблаговременно извещенным органом, ведущим уголовный процесс, о времени и месте производства процессуального действия с участием подзащитного;
- ходатайствовать перед следственным судьей о проведении процессуальных и следственных действий, направленных на обеспечение полноты и всесторонности

проводимого расследования в случаях необоснованного отказа следователем в их проведении (ст. 70 УПК РК);

- обмениваться информацией со стороной обвинения при ознакомлении подозреваемого и его защитника со всеми материалами уголовного дела;

- независимо от мотивов, иметь право на непредставление стороне обвинения особого доказательства, которое по мнению защиты имеет «особое значение для обеспечения интересов защиты подозреваемого» - ч. 4 ст. 296 УПК РК.

Безусловно, указанные процедуры направлены на усиление состязательности сторон с позиции полноты и всесторонности проведенного расследования. В то же время не означает ли это бесконтрольность защитительной деятельности без создания гарантий по ее ограничению в пользу публичного интереса стороны обвинения? Подобный несистемный подход законодателя вызывает обоснованное опасение того, что адвокат-защитник станет еще одним «руководителем» расследования, ограничивающим самостоятельность следователя, несущего персональную ответственность за выбор времени, вида и последовательности запланированного им следственного действия в зависимости от его внутреннего убеждения и сложившейся следственной ситуации (ч. 7 ст. 60 УПК РК) [4, 6-12].

Например, включение в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан полномочий адвоката-защитника на предоставление особого доказательства создает для него двусмысленную ситуацию. С одной стороны, успешное использование данной возможности в конечном итоге может привести к выигрышу дела, если защита сможет представить информацию, которая оставалась неведомой органам уголовного преследования, но при этом исключает возможность наказания за совершенное деяние. Например, отсутствие предоставления адвокатом в ходе ознакомления с материалами уголовного дела особого доказательства, способного привести к прекращению уголовного дела или снятию подозрений с подзащитного до суда. С другой стороны, возможностей намеренного затягивания адвокатом процесса расследования, включая такие действия по личным мотивам, не исключено

На наш взгляд, процедура ознакомления подозреваемого и его защитника должна состоять из нескольких последующих этапов. Первый - уведомление об окончании расследования, месте и времени ознакомления с материалами уголовного дела. На втором этапе сторона защиты согласовывает у следственной судьи вопрос о возможности предоставления дополнительных материалов, и о возможности непредставления особого доказательства (считаем, что это прерогатива следственной судьи, т.к. предоставляемые и сокрываемые материалы напрямую затрагивают права и свободы подозреваемого). После получения согласия следственной судьи наступает третий этап: предоставление дополнительной информации, их проверка и ознакомление со всеми материалами уголовного дела. В противном случае возникает обоснованная опасность уклона в сторону защиты частного интереса в ущерб интересу публичному.

Если обратиться к опыту зарубежных государств, то деятельность адвокатов является подконтрольной и может ограничиваться в интересах правосудия.

Например, в Германии защитник допускается с момента первого допроса обвиняемого (§ 136 УПК ФРГ). Если обвиняемый заключен под стражу, то защитник имеет право на переписку и свидания, но по делам о террористических организациях переписка защитника в обязательном порядке контролируется соответствующим судьей, а свидания могут состояться только в специальных тюремных помещениях, оборудованных разделительным стеклом для предотвращения передачи письменных материалов и предметов (ч. 2 § 148 УПК). При определенных условиях по делам этой категории устанавливается полный запрет любых контактов защитника с обвиняемым. При этом по любому уголовному делу защитник при посещении тюрьмы может быть обыскан в административном порядке как любой посетитель, а в случае отказа подвергнуться обыску не будет допущен для свидания со своим подзащитным. Существуют ограничения и по мотивам угрозы целям расследования. Например, в ходе дознания защитник имеет право знакомиться с материалами уголовного

дела, но ему может быть отказано в этом, если по мнению прокурора ознакомление с материалами уголовного дела представляет угрозу целям расследования и такое решение прокурора не подлежит обжалованию (ч. 2 § 147 УПК). Несмотря на то, что защитник вправе только присутствовать и лишь при определенных судебных следственных действиях, он может быть лишен этого права со ссылкой на ту же угрозу целям расследования. В этом случае он просто не уведомляется о времени и месте производства следственного действия (ч. 5 §168в УПК). Согласно § 169а УПК окончание дознания сводится к тому, что если прокурор считает возможным возбудить публичное обвинение, то делает отметку в материалах дела об окончании дознания. Право ознакомиться с материалами уголовного дела имеет только защитник [5, 55-58].

В некоторых странах постсоветского пространства наблюдается тенденция к ограничению процессуальных прав адвоката-защитника. Мы предполагаем, что определенные процедуры, характерные для этого подхода, могли бы быть внедрены и в судопроизводство Республики Казахстан.

В Эстонии защитник допускается в дело с момента получения лицом процессуального статуса подозреваемого (ч. 1 ст. 45 УПК). Представляет интерес процедура окончания досудебного расследования. Так, получив оконченное уголовное дело, прокуратура вправе исключить из него материалы, которые, по ее мнению, не имеют значения с точки зрения проводимого расследования (ч. 2 ст. 223 УПК). Если же защитник ходатайствует об ознакомлении с изъятыми материалами, то прокуратура вправе предоставить их с возможностью за плату снимать с них копии (ч. 8 ст. 224 УПК). Если документ содержит персональные данные, то прокуратура налагает запрет на снятие копии, о чем делается отметка на представляемом документе (ч. 10 ст. 224 УПК). После получения копии обвинительного акта защитник не позднее чем за три рабочих дня до предварительного заседания представляет в суд защитительный акт, а в прокуратуру его копию. С учетом объема и сложности уголовного дела суд может продлить указанный срок на основании мотивированного ходатайства защитника. Если защитник не представляет защитительный акт к указанному сроку, то суд незамедлительно уведомляет об этом правление адвокатуры и предлагает обвиняемому выбрать себе нового защитника к назначенному судом сроку либо обращается в Эстонскую адвокатуру для назначения нового защитника (чч.1, 5 ст. 227 УПК).

По УПК Грузии, наиболее приближенному к англо-саксонской модели, защитник допускается с момента задержания. При этом сбор доказательств стороны осуществляют самостоятельно. Обвиняемый вправе за собственный счет, самостоятельно или (и) с помощью адвоката осуществлять сбор доказательств. Доказательства, собранные обвиняемым, имеют равную юридическую силу с доказательствами, собранными стороной обвинения (ч. 7 ст. 38 и ч. 1 ст.39). Если для сбора доказательств необходимо производство следственных или иных процессуальных действий, которые не могут быть самостоятельно произведены обвиняемым или его адвокатом, он вправе обратиться с ходатайством о вынесении соответствующего определения к судье по месту производства следствия. Судья обязан принять все меры к тому, чтобы стороне обвинения не стало известно о сборе доказательств стороной защиты (ч. 2 ст. 39).

На наш взгляд, интерес представляет процедура обмена добытой информацией о возможных доказательствах, производимой по ходатайству стороны защиты на любой стадии уголовного процесса (ч.1 ст. 83 УПК Грузии). Если такое ходатайство удовлетворено, то сторона обвинения получает аналогичное право получить у стороны защиты информацию, которую сторона защиты намеревается представить в суд в качестве доказательств. Непередача стороне после поступления требования об обмене информацией в полном объеме имеющихся на тот момент материалов влечет признание этих материалов недопустимыми доказательствами (чч. 2,3 ст. 83). Об обмене между сторонами информацией составляется протокол, копия которого направляется в суд вместе с уголовным делом. Право стороны защиты на выдачу информации по ходатайству стороны обвинения может быть ограничено судом только в части информации, полученной в результате производства

тайных следственных действий и только до судебного заседания (чч. 4,5 ст. 83). Обмен информацией должен быть завершен за 5 дней до проведения судебного заседания. Стороны за свой счет должны обмениваться информацией в виде копий, а в случае с другими материалами - в виде справок. Допускается также осмотр вещественных доказательств, если это не влечет повреждения или уничтожения их самих или имеющихся на них следов (чч. 6,7 ст. 83). При этом за адвокатом сохраняется исключительное право на непредставление доказательств, имеющих особое значение для обеспечения защиты, если это не влечет недопустимости этих доказательств во время рассмотрения дела в суде по существу. Но в отличие от аналогичной процедуры в Республике Казахстан, по УПК Грузии, в этом случае сторона защиты подвергается штрафу и возмещению процессуальных расходов. Размер штрафа должен носить сдерживающий характер, быть пропорциональным причиненному вреду и соответствовать финансовому положению стороны (ст. 84).

Даже по УПК Украины, чьи процедуры наиболее схожи с процедурами УПК РК, защитник допускается в дело только с установлением статуса подозреваемого (ч.1 ст. 20 и ч. 1 ст. 45), а не с момента появления свидетеля, имеющего право на защиту, как это предусмотрено в РК. При этом по ч. 2 ст. 45 УПК Украины защитником не может быть адвокат, сведения о котором не внесены в Единый реестр адвокатов Украины или относительно которого в Едином реестре адвокатов Украины содержатся сведения о приостановлении или прекращении права на занятие адвокатской деятельностью. В РК аналогичное положение содержится в Законе РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи». Помимо этого, защита наделена правом инициирования проведения следственных (розыскных) действий, негласных следственных (розыскных) действий и других процессуальных действий, а также осуществления других действий, которые способны обеспечить представление суду надлежащих и допустимых доказательств (ч. 3 ст. 93).

Таким образом, сравнительно-правовой анализ уголовно-процессуального законодательства зарубежных государств позволяет констатировать, что эти страны допускают определенные ограничения защитительной деятельности, исходя из разумного соотношения частного и публичного интересов. Но при этом следует учитывать разные подходы к понятию состязательности в досудебном расследовании. В частности, в странах, идущих по пути англо-саксонской системы судопроизводства предусмотрено параллельное расследование, когда каждая сторона самостоятельно собирает доказательства независимо друг от друга. В Казахстане такой порядок неприемлем, т.к. это потребовало бы «легализации» полученных доказательств на предмет их относимости и допустимости органом, ведущим процесс, либо создания особых процедур их получения стороной защиты, что, в свою очередь, повлекло бы излишнюю бюрократизацию досудебного расследования [6, 202].

В то же время, считаем, что некоторые процедуры следует имплементировать в уголовный процесс Республики Казахстан, внося соответствующие изменения и дополнения в действующие процедуры.

В частности, нами предлагается изменить редакцию п. 4) ч. 3 ст. 70 УПК РК, изложив ее в следующей редакции: «... 4) опрашивать, в том числе с использованием научно-технических средств, лиц, которым что-либо известно об обстоятельствах дела *при условии их согласия на подтверждение данных ими показаний во время официального допроса*, и ходатайствовать о приобщении полученных таким образом фактических данных к материалам дела; ...».

Часть 4 ст. 296 УПК РК, после слов «... влечет признание их недопустимыми в качестве доказательств...» дополнить абзацем следующего содержания: «...*Об обмене между сторонами имеющихся на тот момент доказательств и иных материалов составляется протокол с указанием перечня представленной информации, копия которого направляется в суд вместе с уголовным делом...*». А после слов «...для обеспечения интересов защиты подозреваемого...» дополнить абзацем следующего содержания:

«...Отнесение доказательства, не представляемого стороной защиты к особому доказательству, определяется следственным судьей при условии, если это не повлечет ухудшения положения подозреваемого...».

Так же следует привести в соответствие положения, закрепленные в ч. 8 ст. 68 УПК РК о том, что адвокат вступает в дело в качестве защитника по предъявлении удостоверения адвоката и *ордера*, удостоверяющего его полномочия на защиту конкретного лица, с положениями ст. 46 Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» о том, что полномочия адвоката на ведение конкретного дела подтверждаются удостоверением адвоката и *письменным уведомлением о защите* (представительстве), поскольку разное толкование основания к допуску может повлечь проблемные ситуации в правоприменительной практике [7].

Кроме того, более полной реализации принципа состязательности и равноправия сторон в досудебных стадиях уголовного процесса могут способствовать и следующие наши предложения относительно усиления полномочий защитника.

Исходя из задачи уравнивания средств доказывания обвинения и защиты, необходимости минимизации обвинительного уклона при допросе лица следователем, дознавателем, возможно усовершенствовать ст.ст. 55 и 217 УПК РК. Предложение заключается в том, что разумно ввести обязательное по ходатайству адвоката-защитника, его подзащитного-подозреваемого депонирование следственным судьей показаний свидетеля, содержание которых в последующем главном судебном разбирательстве может толковаться в пользу версии стороны защиты.

Помимо этого, п. 13) ч. 2 ст. 70 УПК РК требует своего логического завершения. В этой связи данную норму о ходатайстве защитника перед следователем, дознавателем о производстве процессуальных действий нужно дополнить также следственными действиями. В данный пункт следует обязательно ввести процессуальную санкцию. Суть такой санкции состоит в признании недопустимыми доказательств, полученных следователем, дознавателем на основании ходатайства защитника, его подзащитного-подозреваемого без извещения или ненадлежащего его (их) извещения о времени и месте производства процессуального, следственного действия.

Также по аналогии с вышеуказанной нормой представляется необходимым ввести соответствующую процессуальную санкцию за несоблюдение лицом, ведущим расследование, правила п. 2) ч. 2 ст. 70 УПК РК об обязательном приобщении к материалам уголовного дела предметов, документов, сведений, иных данных, собранных и представленных защитником в соответствии с Кодексом.

Предполагается, что внедрение подобных нововведений может способствовать сохранению сбалансированного подхода к интересам обвинения и защиты в ходе досудебного расследования. Это, в свою очередь, может содействовать принятию законных и обоснованных решений по уголовному делу в условиях соревновательности и равноправия сторон. Важно подчеркнуть, что такие изменения могут способствовать соблюдению прав и свобод человека, а также гарантировать возможность полного информирования суда о представленных сторонами доказательствах.

Список использованной литературы

1. Фойницкий И.Я. Защита в уголовном процессе как служение общественное / По изданию 1885г. // Allpravo.Ru, 2004.
2. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности / Закон РК от 21.12.2017 г. № 118-VI. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.kazpravda.kz/media/upload/61/2017/12/22/0f3c62d757027f478f0aa80f4288bce1.pdf>
3. Об адвокатской деятельности и юридической помощи / Закон Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы, 2018. - 56 с.

4. Ахпанов А.Н., Хан А.Л. Модернизация процессуальных основ судопроизводства в Республике Казахстан: проблемные вопросы // Фемида. - 2018. - № 4 (268). - С. 5-12.
5. Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - 102 с.
6. Туякбай Ж.А. Правовые основы государственной политики Республики Казахстан в сфере уголовной юстиции. - Алматы, 2004. - 347 с.
7. Нам Г.М. Уведомление вместо ордера: что лучше? [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4953541-uvdomlenie-vmesto-ordera-chto-luchshe.html>

МРНТИ 10.85.51

Утебаев Ержан Кенесович
кандидат юридических наук,
профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин
юридического факультета Alikhan Bokeikhan University
ergan1965@mail.ru

Сейданов Айбек Багдатович
магистр юриспруденции,
старший преподаватель
кафедры уголовно-правовых дисциплин
юридического факультета Alikhan Bokeikhan University
aibeksb@mail.ru

Темиргазин Роман Хурмутулаевич
PhD, старший преподаватель
кафедры уголовно-правовых дисциплин
юридического факультета Alikhan Bokeikhan University
temirgazin@gmail.com

О КРИМИНАЛИЗАЦИИ И ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ ЛЖЕПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация. В статье рассматривается криминализация и криминалистические методические рекомендации досудебного расследования уголовного правонарушения в виде лжепредпринимательства. Криминальный бизнес в виде лжепредпринимательства охватил все страны, в том числе и Казахстан. Целью статьи является разработка криминалистических тактических приемов производства следственных и негласных следственных действий в ходе досудебного расследования лжепредпринимательства. Учитывается ранее накопленный опыт казахстанской и зарубежной теории и практики предварительного расследования тяжких и особо тяжких преступлений. В том числе будет предпринята попытка разработать криминалистическую профилактику к уголовному правонарушению, связанному с лжепредпринимательством.

Ключевые слова: криминальный бизнес; организация лжепредпринимательства; криминалистическая рекомендация; криминалистическая тактика и методика досудебного расследования; следственные и негласные следственные действия.

03 июля 2017 года статья 215 УК РК – «Лжепредпринимательство» была декриминализована Законом РК за № 84-VI [1]. Однако, это не означает, что дельцы незаконного бизнеса отказались от различных мошеннических действий в экономической сфере в Казахстане и получения колоссальной денежной и материальной криминальной выгоды. Корыстная цель лица криминального бизнеса направлена на получение крупного и особо крупного незаконного дохода, который скрывается как от фискальных контролирующих органов, от оперативных и следственных подразделений службы

экономических расследований Комитета государственных доходов Министерства финансов РК, так и от добросовестных контрагентов экономической деятельности с любой формой собственности.

Актуальность криминализации лжепредпринимательства необходима и обусловлена тем, что некоторые лица осуществляют данные общественно опасные деяния по совокупности как с уголовными правонарушениями в сфере экономической деятельности, так и с легализацией криминального дохода для финансирования массовых беспорядков, терроризма, экстремизма, шпионажа, диверсии и иной противоправной деятельности.

Так, в утвержденной Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года указывается следующее, что «...уполномоченные государственные органы были бы сфокусированы на усилении борьбы с «теневой» экономикой» [2].

В Послании народу Казахстана, от 01 сентября 2023 года, и Парламенту РК, от 16 марта 2022 года, Глава государства К-Ж.К. Токаев заострил внимание на то, что «... нельзя упускать из вида практически все вопросы борьбы с преступностью. Справедливое возмущение граждан вызывает рост мошенничеств. Генеральной прокуратуре предстоит разработать комплекс мер по противодействию мошенничествам и финансовым пирамидам» [3].

В 2005 году [4] и в 2023 году [5] мы обращали внимание на необходимость уголовно-правовой, криминологической и криминалистической борьбы с криминальным бизнесом. В этой связи позволим вновь обратить внимание на содержание данного общественно опасного деяния, которое ранее было предусмотрено в главе 8 Особенной части УК РК. Вкратце изложим содержание диспозиции утраченного состава уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 215 УК РК. Данная уголовно-правовая норма выступала как юридический источник формирования структурного элемента методики досудебного расследования лжепредпринимательства. Более точную и современную юридическую формулировку состава уголовного правонарушения лжепредпринимательство, наверное, подготовят специалисты казахстанского уголовного права.

Конечно, следственным и оперативным подразделениям СЭР, необходимо четко понимать содержание диспозиции статьи 215 УК РК и как её реализовать в ходе досудебного расследования. По нашему мнению, можно охарактеризовать следующую диспозицию уголовно-правовой нормы за осуществление лжепредпринимательской деятельности при следующих условиях: создание коммерческой организации без намерения осуществлять предпринимательскую или банковскую деятельность, имеющей целью получение кредитов, освобождение от налогов, извлечение иной имущественной выгоды или прикрытие запрещенной деятельности, причинившей крупный и особо ущерб гражданину, организации или государству.

Под криминальным доходом субъекта уголовного правонарушения в виде лжепредпринимательства мы предлагаем понимать крупный ущерб, превышающий 10 тысяч месячных расчетных показателей, а под особо крупным ущербом превышающий 20 тысяч месячных расчетных показателей. Все что не подпадает под данные арифметические показатели криминального ущерба и извлечения дохода в любом эквиваленте, то, по нашему мнению, предлагаем к выявленным фактам применять административное воздействие, пресечение и налоговое наказание.

Занятие предпринимательской деятельностью должно быть подчинено цели получения для всех участников этой деятельности взаимовыгодных результатов и дохода. Сферы предпринимательской деятельности не ограничиваются, как уже было отмечено выше.

В этом смысле общественно опасными рассматриваются случаи, когда у учредителей коммерческой организации отсутствует намерение заниматься тем видом предпринимательской деятельности, разрешение на которую было получено и которая была зарегистрирована в установленном законом порядке.

Юридический анализ данной статьи следующий: объектом рассматриваемого преступления выступают общественные отношения, сложившиеся в связи с основанной на законе предпринимательской деятельности.

Объективная сторона лжепредпринимательства включает в себя:

- а) создание коммерческой организации без намерения осуществлять предпринимательскую или банковскую деятельность;
- б) причинение крупного ущерба гражданину, организации или государству;
- в) причинную связь между указанными действиями и наступившим результатом.

Коммерческая организация считается созданной с момента ее государственной регистрации, но при этом у ее учредителей должно отсутствовать намерение осуществлять предпринимательскую или банковскую деятельность, определяемую уставом этой организации или полученной лицензией.

По конструкции состав преступления материальный. В качестве последствий уголовному закону можно обязательно предусмотреть причинение крупного и особо крупного ущерба – извлечение криминального дохода и сопряженный с уклонением от уплаты обязательного государственного налога или соответствующих платежей. Ответственность за лжепредпринимательство может наступить лишь при условии, что причинение крупного и особо крупного ущерба явилось результатом фиктивной деятельности коммерческой организации.

Субъектом преступления признается физическое, вменяемое лицо, достигшее на момент совершения преступления 16-ти лет.

Субъективная сторона характеризуется виной в форме прямого умысла, на что указывает цель преступления – получение кредитов, освобождение от налогов, извлечение имущественной выгоды, прикрытие запрещенной деятельности. В последнем случае речь идет как о тех видах предпринимательской деятельности, которыми запрещено заниматься отдельными субъектами, так и о преступной деятельности [1].

Следует добавить вывод С.П. Кушниренко, что «... существенной особенностью лжепредпринимательства является отсутствие фактической деятельности. Предприятие не производит никакой продукции, не выполняет никаких работ, не оказывает услуг и это логично, поскольку ... цель лжепредпринимательства состоит отнюдь не в удовлетворении общественных потребностей и не в получении прибыли, а исключительно в достижении преступного результата. Даже в том случае, если такая организация и занимается какой-либо деятельностью, то только для отвода подозрений, с целью вызвать к себе доверие, как к партнеру» [6, с.6].

Таким образом, цель статьи состоит в обеспечении надежности хозяйственного, экономического и финансового оборота. Кроме того, уголовно-правовая защита правил деятельности на цивилизованном рынке, охране экономических интересов гражданина, общества и государства от причинения им имущественного ущерба. Помимо этого, юридическому лицу или индивидуальному предпринимателю предполагается выполнение налоговых и кредитных обязательств перед всеми контрагентами.

Криминалистически значимые объекты преступления в виде лжепредпринимательства, являясь источниками криминалистической информации и входящие в структуру содержания методики досудебного расследования уголовного правонарушения, имеют одинаковую природу возникновения и отражения их в преступной деятельности лица, как и при совершении незаконного предпринимательства.

На основе анализа материалов оперативно-розыскных подразделений Департамента службы экономических расследований Комитета государственных доходов МФ РК по области Абай и в Республики Казахстан, лжепредпринимательство может найти свое отражение в следующих криминалистически значимых объектах:

- в существенном различии между предметом деятельности, которая формально указана в учредительных документах, и реальной деятельностью, если таковая имелась. Например, ТОО «Парма» получила кредит в филиале г. Семей «Народного банка» на

развитие производства, связанного с заготовкой и переработкой пиломатериалов. Затем денежные средства направило на коммерческо-посредническую деятельность по закупке продовольственных продуктов питания в Российской Федерации и Китайской Народной Республике. В последующем ТОО «Парма» реализовала их на территории Республики Казахстан [7]. Кроме того, подозреваемый использует другие предлоги и официально запрашивает у правления коммерческого банка кредит на освоение новых технологий, осуществление крупномасштабных строительных проектов;

- в кредитных ресурсах, которые зачисляются на расчетные или текущие счета фирм-однодневок, полученные от коммерческих банков;

- платежном документе: чеки, чековые книжки, кредитные карточки;

- ценных бумаг: облигации, акции, сертификаты, векселя;

- различных товарно-материальных ценностях (подозреваемый приобретает ликвидное имущество и дефицитные изделия: сырье, полуфабрикаты, технику, готовую продукцию, компьютерную технику, средства связи, видеоаппаратуру, автомашины, запчасти);

- регистрационных документах предприятия: фальшивых учредительных документах (учредительный договор, устав, протокол общего собрания, где фигурируют вымышленные или подставные лица. В дальнейшем не составляет особого труда в ходе допроса установить факт фиктивного участия указанных лиц в подготовительной деятельности подозреваемого. Подозреваемый всегда вознаграждает данных «помощников»);

- платежных поручениях по перечислению денежных средств от контрагентов на расчетные или текущие счета «фирм-однодневок», учрежденных субъектом преступления, а также в договоре подряда, поставки, купли-продажи;

- объявлениях и рекламе в средствах массовой информации, на любых носителях, в том числе на рынках, остановках общественного транспорта и т.д. (как целенаправленная, завуалированная, криминальная деятельность, ограничена во времени и осуществляется с корыстной целью, и, подозреваемому приносит желаемый результат).

Свободные денежные средства населения республики лицо привлекает в различные, сомнительные финансовые проекты или «пирамиды». «Лжефинансовые документы», в виде акций, сертификатов не обеспечены платежными обязательствами, а некоторых случаях подозреваемый заключает письменные обязательства, которые, естественно, гарантийным исполнением не подтверждены.

Это однозначно относится и к криминалистически значимым объектам, образовавшимся в результате лжепредпринимательства, но ещё дополняются документами финансово-хозяйственной деятельности, в которых отражается движение материальных средств «обанкротившегося предприятия».

Лицо, как правило, злоупотребляют полученным кредитом, используют махинации или мошенничества, прикрываются именем несуществующей фирмы или уже существующей. Можно привести пример на основе материалов проверки о финансовой несостоятельности Семипалатинского мясокомбината.

В начале 1993г. в ходе приватизации и акционирования данный комбинат, не выдержав требования начальной рыночной экономики, прошел процедуру банкротства. В 1998г. в ходе реанимации и модернизации производства и улучшения выпуска продукции, руководители администрации мясокомбината добились официального получения от государства и коммерческих банковских структур многомиллионного денежного кредита. Однако в сентябре 2001г. конкурсные руководители вновь объявляют о банкротстве предприятия и создании ликвидационной комиссии. Денежные средства «растворились» в просторах Казахстана и за рубежом [7].

Под методикой досудебного расследования преступлений в сфере экономической деятельности, связанной с лжепредпринимательством, следует понимать следующее. Это - обусловленная предметом доказывания система тактических задач и операций, отражающая специфику досудебного расследования данного вида преступления и отвечающая критериям

эффективности и экономичности, которые обусловлены одним видом уголовного правонарушения, объединенного в одном составе преступления, который предусмотрен ст. 215 УК РК, и характером преступных последствий. в практической деятельности службы экономических расследований.

Структура частной методики досудебного расследования в сфере экономической деятельности, связанной с лжепредпринимательством базируется на содержание ст. 113 УПК РК [8], дающей перечень обстоятельств о предмете доказывания. Так, структура частной методики досудебного расследования уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 215 УК РК, может включать в себя следующие элементы:

а) теоретические основы частной методики досудебного расследования данного вида преступления в сфере экономической деятельности;

б) организационно-методические основы досудебного раскрытия данного уголовного правонарушения;

в) круг обстоятельств, подлежащих обязательному установлению рассматриваемого вида преступления и его доказыванию;

г) криминалистическую характеристику вышеуказанного преступления (позволит войти в курс специфики данного вида преступления);

д) типичные следственные ситуации на момент начало досудебного расследования уголовного дела, система типичных тактических задач и тактических операций, направленных на их решение хода начального и последующего этапа досудебного расследования;

е) содержание первоначального этапа досудебного расследования преступления данного криминалистического вида, включающего в себя организационные вопросы и первичную проверку материалов в оперативно-розыскном режиме;

ж) организационно-тактические особенности следственных и негласных следственных действий, и оперативно-розыскных мероприятий на последующем и сопровождающем этапе досудебного расследования данного вида уголовного правонарушения в сфере экономической деятельности;

з) меры по предупреждению уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности.

Особенности криминалистической характеристики исследуемого вида преступления, по нашему мнению, в большей степени проявляются в таких ее элементах: 1) характеристике исходной информации о преступлении; 2) сведения о предмете и средствах преступного посягательства; 3) данные о способе приготовления, совершения и сокрытия преступления, образующем механизм совершения преступления, где подозреваемый учитывает обстановку совершения преступления; 4) данные о типичных личностных особенностях подозреваемого; 5) сведения о личностных особенностях потерпевшего; 6) обобщенные данные о наиболее распространенных мотивах преступления.

Типичный механизм преступлений в сфере экономики по Республике Казахстан проявляется в 4 видах: добывающее производство; перерабатывающее и выпускающее производство; финансово-кредитная и сфера услуг. Это может выражаться в следующих формах:

- незаконное производство товаров народного потребления (алкогольная и продовольственная продукция, табачные изделия, медико-лекарственные препараты и т.д.);

- финансирование заведомо убыточных объектов;

- построение финансовых пирамид;

- искусственное создание организационных, финансовых, производственных и управленческих условий и предпосылок, заведомо ведущих к банкротству;

- ведение домашнего хозяйства, уход престарелыми, инвалидами, детьми и т.д., репетиторство, ремонт автомашин, различная работа по найму, нелегальный игорный бизнес, оказание строительно-ремонтных услуг и т.д.

Типичными местами совершения и обнаружения следов лжепредпринимательства является: арендуемые помещения - 79%; оптово-розничные предприятия - 21%. Таким образом, криминалистически значимыми элементами обстановки совершения преступления являются пространственно-конструктивные, производственно-бытовые, поведенческо-психологические, временные, вещественные факторы. В рассматриваемом виде криминалистической характеристики преступлений обстановка выражена в открытости территории, вовлечения разных субъектов предпринимательской деятельности, природных и географических условиях места осуществления криминального бизнеса, условиях постоянного или временного формального и неформального контакта субъектов преступления с друг другом, в результате которого они обмениваются криминальным опытом.

В ходе досудебного расследования криминального бизнеса мы выделим две типичные следственные ситуации: а) неизвестное лицо, совершило общественно опасное деяние; б) преступник задержан. Но есть предложение. Имеется ещё одна менее типичная ситуация – подозреваемый установлен, но он скрывается от органов уголовного преследования РК.

Специфические превентивные задачи начало досудебного расследования уголовного дела (ст. ст. 179, 180, 185, 196 и 200 УПК РК), реализуются в создании необходимых условий для ведения досудебного расследования с целью предотвращения экономических преступлений. По трем следственным ситуациям они трансформируются в:

- определение подследственности уголовного дела;
- обеспечение сохранности предметов и документов, которые могут быть приобщены к делу в качестве вещественных доказательств;
- установление очевидцев содеянного, в том числе потерпевших;
- проведение первоначальных или неотложных следственных и негласных следственных действий;
- организация преследования подозреваемого «по горячим следам» и пресечение попыток скрыться от следствия и суда;
- поиск материально-денежных средств, получение в виде преступного дохода и т.д.

Криминалистически значимые объекты в виде производственного помещения, технологического оборудования, иного места изготовления продукции или товаров, производства строительных работ или оказания услуг, тара, затраты электроэнергии, иные вспомогательные предметы закрепляются как осмотр места совершения преступления или выявленных иных материальных объектов – ст.ст.219, 220, 221 и 224 УПК РК.

Допросы лиц криминального события в виде нелегального бизнеса в лице подозреваемого, свидетеля и потерпевшего, является способом собирания личностной информации, которая поступает вербальным путем, которое имеет доказательственное значение, то он оформляется по правилам ст.ст.208-217 УПК РК.

Перед началом обыска и другими следственными и негласными следственными действиями, как алгоритм досудебного расследования первоначального этапа лжепредпринимательства, следователь СЭР может провести рекогносцировку и составить план. То есть в ходе рекогносцировки следователь может изучить расположение постоянного или временного проживания подозреваемых как потенциальных лиц криминального бизнеса и возможные места локализации криминалистически значимых объектов лжепредпринимательства.

Одновременно с осмотром, выемкой или обыском производится обычно наложение ареста на имущество. Это является реальной уголовно-процессуальной мерой (ст.161 УПК РК) обеспечения возмещения причиненного материального ущерба криминальным бизнесом, в целях возможной конфискации имущества по приговору суда. Мы считаем, что арест необходимо наложить на имущество субъекта преступления и близких ему лиц: супруг или супруга, дети, родственники, коллеги по бизнесу и т.д.

По вещественным доказательствам, приобщенным к материалам уголовного дела, как на первоначальном, так и на последующем этапе досудебного расследования, необходимо

получить результаты экспертной деятельности. В зависимости от предмета исследования можно назначить следующие виды судебно-экономических экспертиз: а) судебно-бухгалтерская; б) судебная финансово-кредитная экспертиза; в) судебная экспертиза хозяйственной деятельности; г) судебная финансово-бюджетная экспертиза. Статья 250 УПК РК регламентирует порядок производства комплексной экспертизы. Имеется предложение, о производстве и назначению комплексной судебной бюджетно-кредитно-финансовой экспертизы, где – соединят свои теоретические знания и практический опыт – налоговики, финансисты и экономисты. Мы считаем, что привлекаемые специалисты могут максимально использовать свой научно-практический потенциал в целях экономии уголовно-процессуальных средств собирания доказательств и соблюдению уголовно-процессуального срока ускоренного производства по уголовному делу.

Помимо этого, перед назначением экспертизы следователю СЭР необходимо с помощью специалиста получить образцы для сравнительного исследования (ст.ст. 262 и 265 УПК РК). Так, специалист-экономист поможет отобрать документы, где имеются бухгалтерские нарушения, а специалист-товаровед поможет изъять образцы промышленных или продовольственных товаров, а при необходимости определить их доброкачественность, комплектность или стандартность. К вышеуказанным экспертизам можно добавить ещё типичную экономическую экспертизу – судебно-товароведческую, которая позволит на основе изучения хозяйственного учета выводным путем установить фактические данные о совершенных финансово-хозяйственных операциях, экономических показателях, наличии или отсутствии хозяйственных средств и тем самым расширит пределы доказательственной базы, совершенных преступлений в сфере предпринимательства.

Негласные следственные действия в виде перехвата и снятия информации, передающиеся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи, негласное получение информации о соединениях между абонентами, негласный контроль почтовых и иных отправлений (ст. ст. 243, 244 и 246 УПК РК), как показывают эмпирические данные, это необходимо производить по таким следственным ситуациям. Это когда подозреваемый установлен и задержан, и, если он известен и скрывается от органов уголовного преследования. В первом случае можно получить дополнительные источники доказательственной информации о соучастниках криминального бизнеса, лицах, которые активно желают осуществить противодействие предварительному расследованию. В отношении лиц, которые препятствуют ходу досудебного расследования нужно провести контрпротиводействие. Во втором случае имеется возможность выяснить, установить место пребывания субъекта преступления, незаконно полученных в виде дохода валютных ценностей и др.

По третьей следственной ситуации, когда подозреваемый установлен и он скрывается от предварительного следствия, дополнительно нужно получить его личные данные для последующего задержания. В материалы уголовное дело они вводятся после допроса свидетелей, потерпевших, соучастников, другими следственными и негласными следственными действиями или оперативно-розыскными мероприятиями. В этом случае необходимо составить субъективный портрет с помощью аппаратно-программного комплекса «Образ плюс», «Образ плюс плюс», «Экспресс-розыск», «Фото-систем», «Поток» и «Папилон». Следователь СЭР, используя возможности Центров оперативного управления, может организовать и осуществить оперативно-розыскные мероприятия по установлению и розыску место нахождения подозреваемого и доставления его в органы следствия или суда (ч.3 ст.193 УПК РК).

Все вышеизложенное, в конечном счете, являются аналитической попыткой определить рациональное направление по установлению и закреплению доказательств, положительному использованию потенциала уголовно-процессуального закона при производстве следственных, негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий при досудебном расследовании данного вида уголовного правонарушения в сфере экономической деятельности на первоначальном, последующем и завершающем этапе.

Список использованной литературы

- 1 https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovnyj_kodeks/215.htm /26.11.2023./ Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2023. – 240 с.
- 2 Концепция правовой политики РК до 2030 года. Указ Президента РК от 15 октября 2021 г. за № 674. – Нур-Султан, Ак-Орда, 15.10.2021. – [adilet.zan.kz>rus/docs/v2100000674](https://adilet.zan.kz/rus/docs/v2100000674) – 26/11/2023/
- 3 Президент РК Токаев К-Ж.К. Послание народу Казахстана: «Экономический курс Справедливого Казахстана». – Нур-Султан, Ак-Орда, 01 сентября 2023г. // <https://primeminister.kz/ru/addresses/01092023.> //
- 4 Утебаев Е.К. Методика расследований преступлений в сфере экономической деятельности, связанных с незаконным предпринимательством, лжепредпринимательством и ложным банкротством. – Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Астана, 2005. – 173с.
- 5 Ye.K. Utebaev, R.Kh.Temirgazin, A.B. Seidanov. Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan. Pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economic activity, using the example of illegal business, illegal banking, microfinance and collection activities. Том 143 № 2 (2023): ВЕСТНИК Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ПРАВО. – Астана, 2023. - С. 77-92.
- 6 Нурғалиев Б.М., Туманян Ю.Р., Пинкевич Т.В. Актуальные проблемы борьбы с правонарушениями в банковской и кредитно-денежной сфере: «Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией». – Караганда, 1999. – С.74-85.
- 7 Материалы ДСЭР по области Абай РК. – 2000-2023.
- 8 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2023. – 368 с.

Секция 2. ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Секция 2. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

ҒТАХА 10.27.65

Ерлан Майданович Айтказин,
«заң ғылымдарының магистрі,
Alikhan bokeikhan University
азаматтық - құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы
aytkazin1805@mail.ru

Жулдыз Еркиновна Раймбекова
заң ғылымдарының магистрі,
Alikhan bokeikhan University
азаматтық - құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУДІҢ ӨЗЕКТІ СҰРАҚТАРЫ

Аннотация. Қазақстан Республикасында медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесін енгізу және тиісті нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау жоспарлануда.

Мақалада шет елдердегі дәрігерлер мен басқа да медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру тетіктеріне шолу жасалынып, оларды Қазақстанда енгізу мүмкіндігі талқыланған.

Зерттеудің мақсаты медициналық көмектің сапасын арттыруға, медицина қызметкерлерінің құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін және науқасқа келтірілген зиян үшін өтемақы төлеуге кепілдік болатын жүйені ұсыну бойынша шетелдік тәжірибені қолдану мүмкіндіктерін талдау болып табылады.

Жүргізілген зерттеулерге шолу негізінде авторлар сақтандырудың бұл түрі бүгінгі күні науқастар мен медицина қызметкерлерінің құқықтарын қорғаудың ең тиімді құралдарының бірі болып табылады, бұл Қазақстан Республикасы үшін сөзсіз қажет және уақытылы деген қорытындыға келеді.

Бұл механизмнің басты артықшылықтары ретінде авторлар науқасқа келтірілген залал үшін өтемақыға кепілдік берілетінін және нақты төлем механизмі қалыптасатынын, сонымен қатар медицина қызметкері мен денсаулық сақтау ұйымының келтірілген залал үшін ортақ жауапкершілігінің бекітілуіне қол жеткізілетінін атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: медицина қызметкері; медициналық мекеме; науқас; сақтандыру; кәсіби жауапкершілікті сақтандыру; кәсіби жауапкершілік; өтемақы; медициналық қызмет.

Аннотация. В Республике Казахстан планируется введение системы страхования профессиональной ответственности медицинских работников и принятие соответствующих нормативно-правовых актов.

В статье проведен обзор механизмов страхования профессиональной ответственности врачей и других медицинских работников за рубежом и обсуждена возможность их внедрения в Казахстане.

Целью исследования является допустимость применения иностранного опыта по представлении системы, гарантирующей выплату компенсации за причиненный больному вред, что обеспечит повышение качества медицинской помощи и правовую защиту медицинских работников.

На основе обзора проведенных исследований, авторы пришли к выводу, что данный вид страхования на сегодняшний день является одним из наиболее эффективных средств защиты прав больных и медицинских работников, что безусловно, необходимо и своевременно для Республики Казахстан.

В качестве главных достоинств этого механизма авторы подчеркивают тот факт, что за причиненный больному ущерб гарантируется компенсация и формируется четкий механизм оплаты и достигается закрепление солидарной ответственности медицинского работника и организации здравоохранения за причиненный ущерб.

Ключевые слова: медицинский работник; медицинское учреждение; пациент; страхование; страхование профессиональной ответственности; профессиональная ответственность; компенсация; медицинская деятельность.

Abstract. In the Republic of Kazakhstan, it is planned to introduce a system of professional liability insurance for medical workers and the adoption of appropriate regulatory legal acts.

The article reviews the mechanisms of professional liability insurance of doctors and other medical workers abroad and discusses the possibility of their implementation in Kazakhstan.

The purpose of the study is the permissibility of using foreign experience to present a system that guarantees compensation for the harm caused to the patient, which will ensure an improvement in the quality of medical care and legal protection of medical workers.

Based on the review of the conducted studies, the authors came to the conclusion that this type of insurance is currently one of the most effective means of protecting the rights of patients and medical workers, which is certainly necessary and timely for the Republic of Kazakhstan.

As the main advantages of this mechanism, the authors emphasize the fact that compensation is guaranteed for the damage caused to the patient and a clear payment mechanism is formed and the consolidation of joint responsibility of the medical worker and the health organization for the damage caused is achieved.

Keywords: medical worker; medical institution; patient; insurance; professional liability insurance; professional liability; compensation; medical activity.

Кіріспе. Тәуекелге баратын жағдайлардың көп болуына байланысты медициналық қызмет ең қауіптілердің қатарына жатады, бұл, ең алдымен, медициналық қателік жіберілген жағдайда адам өміріне қауіп төнуінен көрінеді. Осы тұрғыдан кәсіби жауапкершілікті сақтандыру жүйесі медицина қызметкерлерін қорғаудың ең тиімді құралдарының бірі деуге негіз бар. Медицинасы жоғары дамыған әлемнің біраз елдерінде бұл жүйені қолдану міндетті болып табылады.

Қазақстан Республикасында да ағымдағы жылы тиісті заң қабылданғаннан кейін медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің енгізілуі жоспарлануда. Бұл шара науқастар мен медицина қызметкерлерінің құқықтарының қорғалуын қамтамасыз етуге септігін тигізіп, медицина мамандығына деген құрметті көтеріп, сала қызметкерлерінің беделін арттыруға, сондай-ақ жас буынды денсаулық сақтау саласына тартуға көмегін тигізуі тиіс деп болжануда.

Заң жобасы ұзақ уақыт бойы талқыланып келеді және 2023 жылы жоспарланғанына қарамастан әлі қабылданған жоқ. Кәсіби жауапкершілікті сақтандырудың механизміне қатысты сұрақтар бар.

Кез келген мемлекетте кәсіби жауапкершілікті сақтандыру секілді құралды енгізу елде қалыптасқан қолданыстағы құқықтық жүйенің ерекшеліктерімен тығыз байланысты және оларды ескеру міндетті талаптардың бірі болып табылады. Қазақстанда мұндай сақтандыру түрін енгізу қажеттілігі қоғамда белсенді талқылануда, тиісінше, тақырып біраз

жылдар бойы өзінің өзектілігін жоймай келеді. Сондықтан да, қазіргі уақытта зерттеу тақырыбына деген ғылыми қызығушылық жоғары.

Осы зерттеудің мақсаты шет елдердегі медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру технологияларын зерттеу, үздік тәжірибелерді елімізде қолдану мүмкіндіктерін қарастыру болып табылады. Түпкі мақсат науқасқа келтірілген зиян үшін өтемақының төленуіне кепіл болатын, медициналық көмектің сапасын арттыруға және медицина қызметкерлерінің құқықтық қорғалуына кепіл беретін жүйені ұсыну.

Әдістер мен материалдар. Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру тақырыбын зерттеу бағытындағы отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектеріне шолу жасалынып, елдердегі қалыптасқан сақтандыру жүйелеріне теориялық және жүйелік талдау әдістері пайдаланыла отырып зерттелді. Зерттеу барысында статистикалық мәліметтер мен ғылыми ақпарат көздерін талдау үшін аналитикалық әдіс қолданылды.

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі мен денсаулық сақтау қызметін реттейтін өзге де нормативтік актілер қолданылып, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасы мен «Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру қағидаларын бекіту туралы» Денсаулық сақтау министрі бұйрығының жобасы терең талданды.

Талқылау. Бүгінгі күнде науқастарға келтірілген зиянды өтеу жағдайы еліміздегі осы бағыттағы жалпы тәртіппен реттеледі. Айталық, ота барысында хирургтың немесе анестезиологтың қателіктерінен зардап шеккен адамға «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі Кодексінің 77-бабы 12) тармағында азаматтық құқық көздейтін жалпы тәртіппен қорғалу ұсынылған[1]. Бұл тәртіп өз кезегінде Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 9-бабымен регламенттеледі[2].

Статистикалық деректерге сүйенсек Қазақстанда медицина қызметкерлерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауына байланысты әкімшілік және қылмыстық істердің саны азаймай келеді. Бұған келесі факторлар әсер етуде:

1. «Науқас-дәрігер» қатынастарын реттейтін нормативтік-құқықтық база жеткілікті деңгейде пысықталмаған.

2. Медицина қызметкерлерінің өз құқықтық қорғау мәселелерінде нашар хабардарлығы.

3. Медициналық ұйым басшылығының оқиға себептерін анықтауға, оған терең талдау жүргізуге және құқық қорғау органдарына жүгінуге мүдделі болмауы.

4. «Медициналық қателік» терминінің заңды анықтамасының болмауы.

5. Кәсіподақтар мен медициналық қоғамдық ұйымдардың әлсіз жұмысы.

6. Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру қорының болмауы [3].

Соңғы жылдары дамыған елдердің денсаулық сақтау жүйелерінің мол тәжірибесін қабылдай отырып, біздің мемлекетіміз денсаулық сақтау жүйесін дамыту шеңберінде медициналық қызметтердің сапасын жақсартуға бағытталған түрлі реформалар жүргізіп келеді. Медициналық қызмет сапасының басты көрсеткіштері ретінде науқастардың қауіпсіздігі мен медицина қызметкерлерінің құқықтық және әлеуметтік қорғалуы қарастырылуда.

Осы орайда, 2022 жылы медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру тұжырымдамасын елімізде енгізуді Денсаулық сақтау министрі Ажар Ғиният ұсынған болатын [4]. Науқасқа келтірілген зиян үшін өтемақы төлеуді Денсаулық сақтау министрлігі айқындаған жағдайлар бойынша сақтандыру компаниясы жүргізетін болады. Төлемнен бас тартқан немесе мөлшеріне қанағаттанбаған жағдайда науқас сотқа жүгінуге құқылы. Сақтандыру жарнасының мөлшері тәуекел дәрежесіне байланысты бекітілген

актуарлық есептеулер негізінде медицина қызметкерінің жауапкершілік дәрежесін ескере отырып айқындалатын болады.

Денсаулық сақтау министрлігінің пікірінше, мұндай тәсіл көрсетілетін медициналық көмектің сапасын арттыруға мүмкіндік береді және тұтастай алғанда республиканың халықаралық аренадағы денсаулық сақтау рейтингіне жағымды әсер ететін болады.

Осыған орай, Денсаулық сақтау министрлігі Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру ережесін әзірлеп үлгерді. Ережеге сәйкес медицина қызметкерінің медициналық қызметті кәсіби жауапкершілігін сақтандыру шартын жасаспай жүзеге асыруға құқығы болмайды.

Сақтандыру жүйесін енгізудің бастапқы кезеңінде сақтандыру жағдайы бойынша сақтандырушының жауапкершілігінің шекті көлемін анықтау ұсынылады: науқастың өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиян үшін және: өлімге – 1000 АЕК; мүгедектікті белгілеу: бірінші топ – 800 АЕК; екінші топ – 600 АЕК; үшінші топ – 500 АЕК; «мүгедек бала» – 500 АЕК; мүгедектік белгіленбей мертігу немесе жарақат алу немесе денсаулыққа өзге де зақым келтіру – нақты шығыстар мөлшерінде, науқасты амбулаториялық немесе стационарлық емдеу – 300 АЕК.

Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру шарты жыл сайын жасалатын болады. Құжат сақтандыру төлемі түскен күннен бастап күшіне енеді және тараптар үшін міндетті болады, ал оны бөліп төлеген жағдайда – сақтандырушының банктік шотына бірінші сақтандыру жарнасы түскен кезден бастап қолданысқа енеді [5].

Министр халықаралық тәжірибеге сүйене отырып және қазақстандық қоғамның дамуын ескере келе, медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандырудың оңтайлы тетігі ретінде АҚШ, Германия, Жапония және Түркия модельдері бойынша сақтандырудың бейімделген нарықтық моделін ұсынады [6].

Жүйенің басты міндеті – науқас денсаулығына келтірілген залал үшін медицина қызметкері мен медициналық мекеменің ортақ жауапкершілігін бекіту болып табылады. Отандық ғалымдардың пікірінше міндетті кәсіби жауапкершілікті сақтандыруды енгізу, әсіресе, денсаулық сақтау мамандары үшін маңызды, себебі ол медициналық көмек көрсетуде келтірілген залал жағдайында оны өтеу кепілдігін қамтамасыз етеді, көрсетілетін медициналық қызметтердің сапасын арттырады, жанжал деңгейін төмендетеді, науқасқа келтірілген залал үшін өтемақы кепілдендірілген болады және құқықтық қақтығысты шешудің нақты механизмі бекітіледі [7].

Дегенмен, қаржыландырудың жеткіліксіздігі жағдайында жауапкершілік қаупінің артуына қарамастан, отандық клиникалар өз мүдделерін қорғау үшін сақтандыру құралдарын пайдаланғысы келмейді. Қарсылықтың себебі де түсінікті. Мәселен, медицинадағы абайсызда жіберілген қатенің құны өте жоғары, егер оған жол берілсе медицина қызметкері мен ол жұмыс істейтін ұйым қолданыстағы заңнама шеңберінде әртүрлі жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Ал жаңадан қабылданып жатқан жүйе жауапкершілік құнын аталған тараптар арасында тең бөлуді көздейді.

Сонымен қатар аталған сақтандыру түріне деген қоғам тарапынан сенімсіздік де байқалады. Бұл әрине қарсылық емес, бірақ қоғамда жүйе оң нәтижелі болады дегенге күмән бар. Мұндай пікірдің болуының бір себебі осыған дейін енгізілген міндетті медициналық сақтандыру жүйесінің қызметіндегі кемшіліктер болуы мүмкін [8]. Ондай кемшіліктердің бар екендігі туралы және жалпы медициналық қызметтің сапасына байланысты сұрақтардың күрделі екендігін еліміздің Президенті Қ.К. Тоқаев та өз жолдауында атап өткен болатын. Мемлекет басшысының пікірінше сақтандыру моделі тұрақсыз, әрі жүйесіз дамуда және бұл үлкен олқылық [9].

Медициналық мекемелердің қызметі адам өмірін күнделікті құтқарумен байланысты болғандықтан әлеуметтік жауапкершіліктің жоғары деңгейіне жатады. Байқаусызда жіберілген қатенің құны өте жоғары, егер оған жол берілсе, медицина қызметкері мен ол жұмыс істейтін ұйым қолданыстағы заңнама шеңберінде әртүрлі жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Науқас немесе оның туыстары медициналық мекемеге талап қойып, ол қанағаттандырылған жағдайда оны өтеу медицина қызметкеріне өте ауыр тиюі мүмкін. Тәжірибеде ондай жағдайлар кездесіп тұрады. Сондықтан да, өзін жағымсыз салдардан қорғау үшін дәрігердің кәсіби медициналық жауапкершілігіне байланысты күтпеген шығындарды жабатын қосымша қаржыландыру көздері болуы тиіс [10].

Қазақстанда медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесін енгізудегі басты кедергі болып отырған мәселелердің бірі де осында жатыр. Елімізде денсаулық сақтау саласын қаржыландыру тұрақты болғанымен ол дамыған елдерден қарағанда 3-4 есе аз [11]. Әрине, бұл көрсеткіштер мемлекет есебінен қаржыландырылатын медициналық ұйымдарға қатысты, ал жеке сектордағы жағдай жақсырақ деуге болады. Елімізде жыл сайын жеке клиникалардың саны артып келеді. Олар мемлекеттік тапсырысты орындауда тең қолжетімді мүмкіндік ала отырып, заңдық та, стратегиялық та жеткілікті қолдауға ие.

Әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының мәліметінше Қазақстанда 700-ден астам жеке клиникалар Тегін медициналық көмектің кепілдендірілген көлемі (ТМККК) мен Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС) жүйелерінің негізінде қызмет көрсетеді. Қор 2022 жылы 1389 медициналық ұйыммен медициналық қызмет көрсетуге шарт жасасқан, оның жартысынан көбі – жеке меншік ұйымдар. Өткен жылы халыққа медициналық қызметтерді қаржыландыруға 2 трлн теңге қарастырылса, мұның ішінде МӘМС жүйесінде 838 млрд теңге қарастырылған. Қажетті медициналық қызметті алу үшін қормен осы қызметтерді көрсетуге шарт жасасқан клиникалардың кез келгенін таңдауға болады. Қор өнім берушілерінің арасында жеке клиникалар үлесі басым, олардың саны – 717 медициналық ұйым. Бұл қордың барлық өнім берушілерінің 50%-дан астамы [12].

Қазіргі уақытта, жалпы әлемдік тәжірибеде науқастың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу мәселесін шешудің негізгі екі тәсілі бар. Олардың біріншісі бойынша – зардап шеккен адам медициналық қызметкердің кінәсі болған жағдайда ғана өтемақы алуға құқылы. Мұндай жүйе әлемнің көптеген елдерінде, соның ішінде АҚШ, Жапония, Германия, Франция, Ұлыбритания және Ресейде қолданылады. Мұндай тәсіл дәрігер мен оның ұйымының кінәсі заңды түрде дәлелденбеген жағдайда өтемақы төлеуден бас тарту мүмкіндігін қарастырады. Сондай-ақ бірқатар елдерде (Швеция, Австралия, Финляндия, Дания) сақтанушының кінәсі болмаған жағдайда да зиян келгені үшін жауапкершілікті сақтандыру жүйесі жұмыс істейді. Мұндай схема зардап шеккендерге дәрігердің кінәсін дәлелдеусіз де өтемақы алуға мүмкіндік береді. Бірақ көп жағдайда мұндай өтемақылардың мөлшері заңмен шектеледі және бұл өз кезегінде сақтандыру құнын едәуір төмендетуге мүмкіндік береді [13].

Жекелеген елдердің сәтті тәжірибелері елімізде аталған жүйені енгізу мүмкіндіктерін қарастыруға негіз болып отыр. Бұл процесс елімізде қалыптасқан қолданыстағы құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асуы тиіс және мемлекеттердегі құқықтық базалар терең зерттелуі қажет. Сондықтан да осы зерттеу барысында әлемдегі медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйелерінің бірнеше үздік тәжірибелеріне шолу жасауды жөн көрдік.

АҚШ. Медициналық жауапкершілікті сақтандыру тұрғысынан АҚШ нарығы ең дамығандардың қатарына жатады. Ортақ мемлекеттік заң жоқ, әр штатта жалпы ортақ қағидаларға негізделген ережелер бекітілген. Сақтандыру негізінен жеке коммерциялық сақтандыру қорлары арқылы жүргізіледі. Бұл процеске үлкен акционерлік капиталы және айтарлықтай сақтандыру резервтері бар ірі сақтандыру компаниялары қатысады. Алайда, сонымен қатар дәрігер сақтандыру полисін Біріккен сақтандыру қауымдастығы түрінде құрылған арнайы мемлекеттік сақтандыру қорларынан да ала алады. Ондай сақтандыру қызметкер үшін арзанға түсуі мүмкін. Елде дәрігердің тұрғылықты жеріне немесе оның мамандығына қарамастан медициналық кәсіби жауапкершілікті сақтандыру операцияларының әр алуан түрлері жүзеге асырылады.

АҚШ медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің артықшылықтары ретінде келесілерді атауға болады:

1. АҚШ-та дәрігер мамандығы жоғары беделге ие және медицина қызметкеріне төленетін жалақы мөлшері жоғары деңгейде. Сондықтан да әрбір қызметкер сақтандыруға байланысты шығындарды қиындықсыз көтере алады.

2. Тағы бір ғылыми қызығушылық тудыратын ерекшелік – ортақ жауапкершілік деңгейінің жоғары болуы. АҚШ-та дәрігерлер ғана емес, сонымен қатар медициналық ұйымдар да заңды тұлғалар ретінде өздерінің азаматтық жауапкершілігін сақтандыруды әдетті тәжірибеге айналдырған. Жұмыс берушілер ретінде олар заң бойынша өз қызметкерлерінің немқұрайлылығы үшін жауап береді. Ауруханалар кейде медбикенің немесе штаттық дәрігердің немқұрайлылығы туралы сот процестерінде жауапкер ретінде қатысатын кездер болады. Ауруханалар көбінесе өздерін қорғаумен қатар өз жұмысшыларының атынан қорғауды жүзеге асырады және талапкер жеңген жағдайда өтемақы төлеуге міндеттенеді.

3. АҚШ-та «медициналық қателік» пен «немқұрайлылық» арасындағы айырмашылық ажыратылмайды. Мұнда медицина қызметкерлеріне «соңғысының зиян немесе зиян келтірмеуі үшін басқа адамдарға қатысты сақтықты» сақтаудағы жалпы талап маңызды болып табылады. Шағымдар мен сот істерін қарау кезінде «көмек стандарты» ұғымы әрбір нақты жағдай үшін жеке айқындалады.

4. Тағы бір маңызды айырмашылық – бұл істі сотта қарау кезінде талапкер абайсыздықтың келесі төрт белгісінің болуын дәлелдеуі керек, онсыз ол сақтандыру төлемін ала алмайды:

1) Дәрігер науқасқа қатысты сақтық талаптарын сақтауға ресми міндетті болуы.

2) Дәрігер өз міндетін науқасты диагностикалау мен емдеуге қатысты кәсіби стандартты бұза отырып орындағаны анықталып, осылайша кәсіби немқұрайлылыққа жол берілуі тиіс.

3) Науқастың денсаулығына шынымен зиян келуі тиіс.

4) Науқастың денсаулығына келтірілген зиян дәрігердің өз міндеттерін орындамауының (немқұрайлылығының) тікелей салдары болуы міндетті [14].

Ал американдық денсаулық сақтау жүйесінің кемшілігі ретінде қызметтердің жоғары құнын атауға болады. Оның себептері медицина қызметкерінің науқасқа зиян келтіретін және кейіннен талап қоюға әкелетін кәсіби қателік жасау қорқынышында жатыр. Тиімді, бірақ қауіпті емдеуді (мысалы, хирургиялық араласу) тағайындаудың орнына дәрігерлер қосымша диагностикалық процедураларды немесе консервативті емдеу әдістерін жасауға бейім. Бұл әрине қолданыстағы емдеу стандарттарына сәйкес жүзеге асырылады және аз қауіпті, бірақ тиімділігі төмен және қымбаттырақ болады. Бұл тактика «қорғаныс медицинасы» (defensive medicine) деп аталып кеткен және зерттеушілердің бағалауы бойынша американдық денсаулық сақтау жүйесіндегі барлық қызметтердің төрттен бір бөлігі осы «қорғаныс медицинасы» шеңберіндегі әрекеттерден туындайды. Мұның барлығы медициналық қызметтердің тым жоғары құнына әкелуде [13].

Түркия Республикасы. 2003 жылы «Денсаулық сақтауды қайта құру» бағдарламасының қабылдануымен Түркия медицинасының жаңа кезеңі басталды деуге болады. Жалпы бұл елдің медицинасы бүгінгі күндері жоғары деңгейде және мемлекеттегі медициналық жауапкершілікті сақтандыру жүйесі де тиімді жұмыс істеуде.

Елде дәрігерлер мемлекеттік немесе жеке денсаулық сақтау мекемелерінде жұмыс істеуіне қарамастан, заң бойынша медициналық қателіктер үшін жауапкершілікті сақтандыруы міндетті талап болып табылады. Үкімет мемлекеттік денсаулық сақтау мекемелерінде жұмыс істейтін дәрігерлердің барлық сыйақы шығындарының жартысын төлейді. Сақтандыру полисінің нақты құны мамандықтың саласына (мысалы, пластикалық және эстетикалық хирургия, шұғыл медициналық көмек, хирургиялық онкология, кардиохирургия, ми хирургиясы, анестезиолог, гинеколог, неонатолог және т.б.) және кәсіби мәртебесіне (мысалы, жалпы тәжірибелік дәрігер) байланысты. Сонымен қатар дәрігерлердің

сақтандыру сыйақыларының мөлшері олардың қолайсыз оқиғаларының тарихы мен тәжірибе көлеміне де байланысты [15].

Науқас өзіне келтірілген зиянның өтемақысын сақтандыру компаниясына жауапкер ретінде тікелей талап қою арқылы немесе сотқа жүгіну арқылы ала алады. Сонымен қатар өтемақы өндіріп алудың үшінші тәсілі қарастырылған, ол – «Сақтандыру туралы» №5684 заңымен құрылған сақтандыру арбитраждық комиссиясына жүгіну арқылы. Алайда, бұл процестің ұзақтығы мен тек белгіленген шеңберде ғана өтемақы беруіне байланысты тәжірибеде көп қолданыла бермейді [16].

Дегенмен, Түрік жүйесінің де кем тұстары бар. Оның негізгісі американдық жүйедегі секілді «қорғаныс медицинасы» проблемасы болып отыр. Медициналық жауапкершілік туралы алаңдаушылық дәрігерлерді «қорғаныс медицинасымен» айналысуға түрткі болуда.

Мәселен, нейрохирург мамандары арасында жүргізілген зерттеулер нәтижесінде аталған мамандық өкілдерінің 72 пайызы «қорғаныс медицинасы» тактикасын қолданғандығы анықталған. Бұл үрдіс негізінен тәжірибесіз нейрохирургтар арасында (74,4%) жиі орын алған, олардың көпшілігі 40 жасқа толмаған (75,2%), олар көбінесе (72,7%) мемлекеттік ауруханаларда жұмыс істеген. Респонденттер жоғары қауіпті операцияларды тағайындамау (62,6%), зертханалық зерттеулерге жіберу (33,7%), науқастарды кеңесшілерге жіберу (31,2%) арқылы «қорғаныс медицинасы» тактикасын қолданғанын хабарлаған.

Осылайша, жоғары қауіпті операцияларды тағайындамау, қажетсіз диагностикалық сынақтарды тағайындау және науқастарды кеңесшілерге жіберу арқылы нейрохирургтар өздерін заңды тәуекелдерден қорғауға тырысқан, ал бұл өз кезегінде емделу шығындарының артуы мен мерзімінің ұзаруына әкеліп соғуда [17].

Канада. Канадада медицина қызметкерлерінің құқықтарын қорғау және кәсіби жауапкершілігін сақтандыру қызметін Канадалық медициналық қорғаныс қауымдастығы атқарады.

Канадалық медициналық қорғаныс қауымдастығы (СМРА) – мүшелікке негізделген, Канададағы дәрігерлер үшін заңды қорғауды, жауапкершілікті қорғауды қамтамасыз ететін және тәуекелдерді басқару бойынша оқытуды жүргізетін коммерциялық емес ұйым. СМРА сонымен қатар клиникалық күтімнен абайсызда зардап шеккен науқастар мен олардың отбасыларына өтемақы төлеуді жүзеге асырады. Бүгінгі күнде 95% канадалық дәрігерлер аталған қауымдастықтың мүшесі болып табылады.

Дәрігер Канаданың сот жүйесіне келгенде, оның заңды қорғанысын СМРА қаржыландырады, ол өзі қабылдаған істерді тек өзінің қалауы бойынша жүргізеді. СМРА азаматтық сотта медициналық немқұрайлылық үшін сотқа тартылған дәрігерді қорғайды, сондай-ақ қаржылық алаяқтық (мысалы артық төлемдер), лауазымдық қылмыстар, жыныстық құқық бұзушылықтар, тіпті ұрып-соғу және ауыр қылмыстар үшін қылмыстық сотта айыпталған дәрігерді құқықтық қорғауы мүмкін [10].

Алайда, канадалық жүйенің бір ерекшелігі бар. СМРА дәрігерлердің құқықтарын қорғау қызметімен айналысуына қарамастан ол сақтандыру компаниясы емес, дәрігерлерге көмегін қатаң түрде дискрециялық негізде атқарады. СМРА кеңесі ешқандай себепсіз көмекті шектеуге, қабылдамауға немесе тоқтатуға толық құқылы. СМРА дәрігерлермен олардан келген зиян үшін шығынды өтеу туралы келісім жасамайды немесе медициналық қателік салдарынан жарақат алған науқастарға ешқандай кепілдіктер бермейді.

Мұндай жағдай қоғамда, бағытты зерттеп жүрген ғалымдар мен мамандар арасында алаңдаушылық тудыруда. Олардың пікірінше СМРА талаптарға жауап беруі керек деген тікелей заңды міндеттеменің жоқтығы медициналық қызмет тұтынушыларын қорғаусыз қалдыруда [18].

Нәтижелер. Осы зерттеу аясында шетелдік дәрігерлер мен басқа да медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру технологияларына шолу жасалынып, оларды Қазақстанда енгізілу мүмкіндігі талқыланды. Өзінің кемшіліктеріне қарамастан шетелдердегі, оның ішінде осы зерттеу барысында талқыланған елдердегі медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйелері сәтті жұмыс атқаруда.

Мемлекеттердегі медициналық қызмет сапасы жоғары және сала қызметкерлерінің құқықтары толыққанды қорғалуда. Сақтандыру процесіне үлкен акционерлік капиталы мен айтарлықтай сақтандыру резервтері бар ірі сақтандыру компаниялары қатысады. Науқастарға келтірілген зиянды өтеу кепілдендірілген және жауапкершілік пен сапалы қызмет көрсетуге деген мүдделілік медицина қызметкері мен ұйым арасында ортақ болуына қол жеткізілген.

Аталған елдердегі орын алып отырған «қорғанис медицинасы» мәселесіне келетін болсақ, қалай дегенмен де, ондай емдеу тактикасының жиі қолданылуы медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің сол мемлекеттерде болуы немесе болмауына тікелей байланысты емес деп санаймыз. Тіпті, өзі жұмыс істейтін ұйыммен заң шеңберінде әртүрлі жауапкершілікке тартылуы жағдайы медицина қызметкерін одан да жоғары қорғансыз сезінуіне әсер етуі мүмкін.

Ал, еліміздегі медицина қызметкеріне төленетін жалақының төмендігі мен жалпы денсаулық сақтау саласын қаржыландырудың дамыған елдерден қарағанда 3-4 есе аз болуы елімізде медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесін енгізудегі тікелей кедергі болып отыр. Медицина қызметкерінің жалақысы жыл сайын көтерілуіне қарамастан әлі де жеткіліксіз деңгейде қалып отыр [19]. Сол себепті, өкілетті орган жүйені ағымдағы жылы енгізу жоспарына қарамастан, тек 2025 жылдан бастап сақтандыру сыйақысының сомасын медициналық ұйым мен медицина қызметкері арасында бөліп төлеу ұсынылып отыр деп болжаймыз.

Қорытынды. Қазақстанда өткен жылдардың тәжірибесін ескере отырып, халықаралық тәжірибені талдау негізінде, сондай-ақ жұртшылықтың, мемлекеттік органдар мен сақтандыру компанияларының қатысуымен жүргізілген талқылаулардың қорытындылары негізінде медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандырудың мезанизмі қабылдану үстінде. Оған сәйкес жұмыс беруші, яғни медициналық ұйым сақтанушы болады, ол бастапқы кезеңде сақтандыру сыйақысының сомасын өзі төлейді, ал 2025 жылдан бастап медицина қызметкерлерімен бірлесіп төлеу жоспарлануда.

Жүргізілген зерттеулер мен шетелдік тәжірибелерге шолу негізінде елімізде аталған сақтандыру түрін енгізу қажет және уақытылы деген түйінге келдік. Бүгінгі күнге науқастар мен медицина қызметкерлерінің құқықтарын қорғаудың ең тиімді құралдарының бірі осы болып отыр. Бұл шара медициналық қызмет сапасын жақсартуға және науқастар мен медицина қызметкерлерінің құқықтарының қорғалуын қамтамасыз ете отырып, сала қызметкерлерінің беделін арттырып, жас буынды денсаулық сақтау саласына тартуға көмегін тигізуі тиіс. Сонымен қатар бұл механизмнің басты артықшылығы ол арқылы науқас денсаулығына келтірілген залал үшін медицина қызметкері мен медициналық мекеменің ортақ жауапкершілігінің бекітілуіне қол жеткізілуінде болмақ.

Сонымен Қазақстанда медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесін енгізу келесідей нәтижелерге немесе медицина саласындағы мәселелердің шешілуіне қол жеткізуге мүмкіндік беруі тиіс деп санаймыз:

- зиянды өтеу кепілдігін қамтамасыз етеді: келтірілген залал үшін өтемақы кепілдендірілген және төлем жүргізудің нақты механизмі қалыптасады;
- медициналық қызмет көрсету сапасының жақсаруына әсер етеді;
- науқас денсаулығына келтірілген залал үшін медицина қызметкері мен медициналық мекеменің ортақ жауапкершілігі орнайды, тиісінше тараптар сапалы қызметке бірдей мүдделі болады;
- медициналық ұйымдардағы жанжалдар көлемі азаяды және туындаған мәселелерді сотқа жеткізбей шешу мүмкіндігі пайда болады;
- еліміздің сот жүйесін жүктемеден жеңілдететін болады.

Халықаралық тәжірибеге талдау жүргізіп отыру аса маңызды. Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандырудың оңтайлы тетігі ретінде АҚШ, Германия, Жапония және Түркия модельдері бойынша сақтандырудың бейімделген нарықтық моделін енгізу тұрғысындағы Денсаулық сақтау министрлігінің ұсынысымен

келісеміз. Мұндай модель қазақстандық медицинаның қазіргі даму кезеңінде қолайлы болуы керек. Сақтандыру түрінің міндетті болуы да бүгінгі күнде қажеттілік деп санаймыз. Себебі медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруының міндетті болуы жүйені елімізде жүйелі түрде енгізуге мүмкіндік беріп, бастапқы кезеңде сәтті енуіне көмегін тигізуі тиіс. Ал болашақта дәрігерлердің кәсіби қауымдастықтары арқылы жүзеге асыратын сақтандырудың канадалық моделін де қарастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі №360-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (жүгінген күні: 14.08.2023).
2. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 ж. 27 желтоқсандағы №268-XIII [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (жүгінген күні: 15.08.2023).
3. Toleubayev, M. Attitude towards of medical errors in Kazakhstan and in the world / M. Toleubayev // Journal of Clinical Medicine of Kazakhstan. – 2016. – Volume 4, Issue 42. – Pp. 22-26.
4. В Мажилісе Парламента законопроект о страховании профответственности медработников принят в первом чтении / Министерство здравоохранения Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/479118?lang=ru> (дата обращения: 20.08.2023).
5. «Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы денсаулық сақтау министрлігімен әзірленген бұйрық жобасы / «Ашық НҚА» порталы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14462379> (жүгінген күні: 20.08.2023).
6. Документ по страхованию профответственности медработников одобрили в Мажилісе / Международное информационное агентство «Казинформ» [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/dokument-po-strahovaniyu-profotvetstvennosti-medrabotnikov-odobrili-v-mazhilise_a4015205 (дата обращения: 20.08.2023).
7. Alchimbayeva, M. Medical Liability, Defensive Medicine, and Introduction to Professional Insurance in the Republic of Kazakhstan / M. Alchimbayeva, et al. // Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences. – 2022. – №10(F). – Pp. 495-500.
8. Разиева, Д.Б. Қазақстан Республикасында медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру / Д.Б. Разиева, Е.М. Айтказин, М.А. Амирова // «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы» ғылыми-құқықтық журналы. – 2023. – №2(73). – 53-62 бб.
9. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (жүгінген күні: 22.08.2023).
10. Орлов, С.Ф. Российский и зарубежный опыт страхования профессиональной ответственности медработников / С.Ф. Орлов // *Экономист лечебного учреждения*. – 2019. – №9. – С. 177-186.
11. Omir, A.S. Measuring Main Public Health Indicators of the Republic of Kazakhstan / A.S. Omir, N.A. Abilkaiyr // *Economics: the strategy and practice*. – 2021. – №16(3). – Pp. 192-203.
12. 700-ден астам жеке клиникалар ТМККК және МӘМС қызметтерін көрсетеді / «Әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры» коммерциялық емес акционерлік қоғамының баспасөз орталығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://fms.kz/kz/press-center/press-relizy/36648/> (жүгінген күні: 25.08.2023).

13. Завражский, А.В. Анализ отечественного и зарубежного опыта страхования профессиональной ответственности медицинских работников / А.В. Завражский // Финансы и управление. – 2019. – №1. – С. 79-90.
14. Пилат, В.Б. Сравнительный анализ российской и зарубежной практики страхования ответственности в медицине / В.Б. Пилат // Путеводитель предпринимателя. – 2013. – №20. – С. 209-219.
15. Durmuş, V. A broad overview of medical malpractice liability policy in Turkey / V. Durmuş // *International Journal of Tourism Management*. – 2017. – №2(2). – Pp. 3-18.
16. Tunc, O. Private health insurance in Europe and Turkey / O. Tunc, M. Kiyak // *Journal of Economics, Finance and Accounting*. – 2015. – №2(3). – Pp. 409-425.
17. Solaroglu, I. Health Transformation Project and Defensive Medicine Practice among Neurosurgeons in Turkey [Electronic resource] / I. Solaroglu, et al. // *PLOS*. – 2014. – Access mode: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0111446> (Access data: 28.20.2023).
18. Shoo, K. Canada's System of Liability Coverage in the Event of Medical Harm: Is It Time for No-Fault Reform? / K. Shoo, et al. // *Journal «Health Policy»*. – 2021. – №17(1). – Pp. 30-41.
19. Ибрагимова, Ф.Г. Қазақстан Республикасының фармацевтика нарығында дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасы қағидаларының сақталуы / Ф.Г. Ибрагимова, Е.М. Айтказин, А.Е. Исмагулов // «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы» ғылыми-құқықтық журналы. – 2022. – №4(71). – 101-109 бб.

МРНТИ 10.31.01

Амирова Меруерт Аскарвна

магистр юридических наук,
старший преподаватель
кафедры гражданско-правовых дисциплин
Alikhan Bokeikhan University
amirova_mika@mail.ru

Мурзабекова Жыпар Таавалдиевна

доктор юридических наук,
профессор кафедры гражданского и трудового права
Юридического института
Кыргызского национального университета
имени Ж. Баласагына

ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ В СФЕРЕ ЗАКУПОК ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД

Аннотация. В статье говорится о важности электронных государственных закупок в Республике Казахстан. Эффективная система государственных закупок повышает возможности государства в регулировании бизнеса, создавая формы воздействия системы государственных заказов на экономику, стимулирующие ее развитие. Государственные закупки позволяют производить закупки с большей прозрачностью и сохранением конкуренции между потенциальными поставщиками. Все операции, проводимые на веб-портале электронных государственных закупок, сопровождается единый оператор - АО «Центр электронных финансов».

Ключевые слова: электронные государственные закупки, единый оператор, веб-портал государственных закупок, АО «Центр электронных финансов», поставщик.

Аннотация: Мақалада Қазақстан Республикасында электрондық мемлекеттік сатып алудың маңыздылығы туралы айтылады. Мемлекеттік сатып алудың тиімді жүйесі мемлекеттің бизнесті реттеудегі мүмкіндіктерін арттырады, оның дамуын ынталандыратын экономикаға Мемлекеттік тапсырыстар жүйесінің әсер ету нысандарын жасайды. Мемлекеттік сатып алулар әлеуетті жеткізушілер арасындағы бәсекелестікті сақтай отырып, ашықтықпен сатып алуға мүмкіндік береді. Электрондық мемлекеттік сатып алу веб-порталында жүргізілетін барлық операцияларды бірыңғай оператор – «электрондық қаржы орталығы» АҚ сүйемелдейді.

Түйінді сөздер: электрондық мемлекеттік сатып алу, бірыңғай оператор, Мемлекеттік сатып алу веб-порталы, "электрондық қаржы орталығы" АҚ, өнім беруші.

Annotation: The article talks about the importance of electronic public procurement in the Republic of Kazakhstan. An effective public procurement system increases the state's ability to regulate business by creating forms of influence of the public procurement system on the economy, stimulating its development. Public procurement allows purchases to be made with greater transparency and maintaining competition between potential suppliers. All transactions carried out on the e-government procurement web portal are accompanied by a single operator - JSC "Center for Electronic Finance".

Key words: electronic public procurement, single operator, web portal of public procurement, JSC Centre for Electronic Finance, supplier.

На сегодняшний день государственные закупки играют большую роль и являются действенным инструментом управления экономикой Республики Казахстан. Государственные закупки в электронном виде осуществляют взаимодействие 25 000 государственных организаторов, заказчиков и более 200 000 потенциальных поставщиков при закупках товаров, работ и услуг в режиме онлайн. Портал государственных закупок организует сбор и публикацию информации о нуждах заказчиков на поставку товаров, выполнение работ, оказание услуг, исполнение публичных процедур для определения поставщика различными методами, заключение договоров и отслеживание их осуществления на едином веб-портале государственных закупок Республики Казахстан.

Единым оператором в сфере государственных закупок является АО «Центр электронных финансов». АО «Центр электронных финансов» - юридическое лицо, являющаяся ИТ-компанией со 100 % долей участия государства и также является единым оператором в сфере государственных закупок и оператором в сфере информатизации [1].

В настоящее время Центр занимается выполнением проектов, которые имеют важный общественный характер, обеспечивающий прозрачность и результативность деятельности государственных органов. Главные проекты организации – Электронные государственные закупки, е-Минфин и Казначейство-клиент способствуют эффективному управлению финансами государства, развитию конкуренции в сфере государственных закупок, уменьшению расходов на содержание государственного аппарата и повышению прозрачности использования бюджетных средств. Электронные государственные закупки являются государственной информационной системой и неотделимой частью электронного правительства РК [2].

Система государственных закупок состоит из разных подсистем и модулей, которые обеспечивают:

- регистрацию участников государственных закупок;
- планирование государственных закупок;
- предоставление информации публичности о планируемых, проводимых и осуществленных государственных закупках посредством веб – портала государственных закупок;
- создание отчетности и статистики по проведенным государственным закупкам;

- публикация пояснений и нормативно-справочной информации в сфере государственных закупок;

Задачи, решаемые системой «Электронные государственные закупки»:

- уменьшение бюджетных расходов на приобретение товаров, работ и услуг для государственных нужд;

- единый порядок создания и размещения государственного заказа;

- организацию равных условий конкуренции среди поставщиков продукции;

- быстрый доступ к накопленной информации;

- уменьшение бумажного документооборота;

- повышение прозрачности процесса государственных закупок;

- уменьшения количества правонарушений в процессе государственных закупок [3, с.21].

Преимущества веб-портала государственных закупок:

- высокая устойчивость к нагрузкам;

- импортозамещение;

- гибкое перестраивание бизнес-процессов под любые изменения законодательства о государственных закупках;

- облегченная работа с электронной цифровой подписью + шифрование цен поставщиков;

- легкость интеграций с системами потенциальных поставщиков;

- низкие требования к вычислительной технике;

- система управления рисками + удаленный камеральный контроль.

Полная автоматизация системы государственных закупок привела к организации электронного камерального контроля. Теперь он выполняется без посещения объекта, в онлайн-режиме посредством веб-портала. Целью камерального контроля является своевременность пресечение и недопущение нарушений, предоставление объекту государственного аудита права самостоятельного устранения нарушений, обнаруженных по результатам камерального контроля, и уменьшение административной нагрузки на объекты государственного аудита.

Поэтому камеральный контроль имеет следующие преимущества:

- отсутствие контакта между объектом контроля и контролирующим органом;

- возможность своевременного устранения нарушений не прекращая, процедуры государственных закупок;

- освобождение от ответственности лиц, которые самостоятельно устранили выявленные нарушения.

Вместе с тем, на сегодняшний день для повышения эффективности системы электронных государственных закупок необходимо решение следующих выявленных проблем:

1. Изменение налогово-правовой базы государственных закупок, порождает необходимость изменений в работе программного обеспечения, что усложняет работу веб-портала государственных закупок;

2. Сбои в работе веб-портала зачастую связаны с низким качеством программного обеспечения. Для решения этой проблемы возможно необходимо регулярно и постоянно проводить мероприятия по переподготовке кадров за рубежом для изучения мирового опыта;

3. Ограниченность доступа незарегистрированных потенциальных поставщиков к информации на сайте не позволяет проанализировать рынок товаров, работ и услуг, являющихся объектами государственных закупок и увеличить конкуренцию между потенциальных поставщиков, а также снизить количество несостоявшихся государственных закупок конкурентными способами.

4. Ежегодное увеличение количество государственных закупок затрудняет работу сайта из-за нахождения на нем большего количества пользователей. Поэтому оператору

необходимо регулярно обновлять имеющиеся оборудование на более высокотехнологичное и прогрессивное.

Кроме того, после вступления Казахстана в Таможенный Союз произошли большие изменения в законодательстве государственных закупок и в работе сайта для обеспечения доступа поставщиков-членов Таможенного Союза к общим государственным закупкам. Но при этом были вскрыты такие проблемы как:

1. Техническая интеграция электронных площадок. К примеру, в Казахстане сегодня действует единая государственная площадка проведения государственных закупок, в России их пять, и находятся они в частных руках, в Беларуси - две. В долгосрочной перспективе необходимо создание единой информационной системы для всех стран-участниц таможенного союза в целях увеличения эффективности проведения закупок, где как минимум, будут выпускать извещения о проведении закупок, а, как максимум, эта система будет выступать в качестве единой электронной торговой площадки, где будет применяться единая электронная цифровая подпись.

2. Вопросы, связанные с созданием единой системы криптографической защиты. Она приведет к общему знаменателю технические параметры участия в торгах, даст возможность идентифицировать того или иного игрока и обеспечить его безопасность. После решения основного вопроса о создании сервиса, который бы удостоверял подлинность криптографической подписи национального уровня на уровне союза, откроются новые возможности для производителей единого рынка. Имеющаяся ситуация с признанием электронных цифровых подписей и технической интеграции электронных торговых площадок на общем рынке государственных закупок Евразийский экономический союз подтверждает, что страны недостаточно подготовились к созданию рынка государственных закупок.

3. В договоре Евразийского экономического союза прописано, что создание реестра недобросовестных поставщиков остается на усмотрение законодателя. Государственный заказчик заинтересован в выборе качественного поставщика, с этой целью он будет вынужден проверить реестр недобросовестных поставщиков по каждой стране Евразийского экономического союза, если реестр существует. Соответственно, в целях увеличения эффективности проведения закупки, а также защиты государственного заказчика, необходимо создать единый реестр недобросовестных поставщиков из стран союза с единой базой и определить общие требования по включению недобросовестных поставщиков в реестр.

4. Следует предусмотреть для каждого способа проведения закупки общие сроки проведения процедуры. Данная мера будет способствовать выполнению принципа равного доступа и к участию в закупке и повышению эффективности системы государственных закупок.

5. В целях выполнения принципа прозрачности должны устанавливаться общие критерии оценки заявок участников, которые государства-участники должны использовать в национальном законодательстве. Таким образом, сегодня система государственных закупок предоставляет единую точку доступа к электронным услугам в сфере государственных закупок и позволяет осуществлять участие в государственных закупках в качестве заказчика, организатора и поставщика с любого компьютера подключенного к сети Интернет. Площадкой для проведения государственных закупок в электронном формате является веб-портал государственных закупок в РК, разработанный АО «Центр электронных финансов», которое сопровождает пользователя от регистрации на сайте до подписания договора, при этом устраняя все неполадки и ошибки в работе сайта. Однако при этом существуют некоторые проблемы в работе сайта, такие как: постоянное изменение налогово-правовой базы государственных закупок; техническая интеграция электронных площадок; ограниченность доступа незарегистрированных потенциальных поставщиков и т.д., которые должны решиться в будущем.

В заключении стоит отметить, что сфера государственных закупок за последнее десятилетие значительно продвинулась в использовании цифровых технологий. Созданные платформы полностью автоматизировали важнейшие процессы закупочной деятельности, перевели торги в электронную форму, что позволило принимать участие в закупках поставщикам из отдалённых от заказчика регионов. Использование таких информационных систем повышает прозрачность закупочных процедур, расширяет географию участия и стимулирует здоровую конкуренцию среди поставщиков. В такой форме реализуются функции государства в сфере антимонопольного регулирования, защиты конкуренции и контроля над ценообразованием.

Список использованной литературы

1. Электронный сайт: [История нашей компании | АО «Центр электронных финансов» \(ecc.kz\)](#)
2. Закон РК «О государственных закупках» от 4.12.2015г. №434-V ЗРК
3. «Проблемы и перспективы развития системы электронных государственных закупок в РК» Аубакирова Б.Б., Горковенко Л.А., Протасова О.В. Инновационная Экономика: Перспективы Развития И Совершенствования, №3 (29), 2018

ҒТАХА 10.63.47

Әбділдә Еркебұлан Мешітбайұлы
Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов
атындағы Қарағанды академиясы
жоғары оқу орнынан кейінгі білім
беру факультетінің 2курс магистранты,
doul_zare4ka@mail.ru

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Мақалада қазіргі жағдайда еңбек тәртібін қамтамасыз етудегі ішкі еңбек тәртібі ережелерінің маңызы, атап айтқанда, олар еңбек қызметінің қандай аспектілерін реттейтіні қарастырылады. Еңбектің ұйымдастырушылық және экономикалық жағдайларын қамтамасыз етуден, көтермелеу шараларын қолданудан, сондай-ақ тәртіптік және қоғамдық ықпал ету шараларын қолданудан тұратын еңбек және өндірістік тәртіпті қамтамасыз етудің негізгі әдістері белгіленді. Мақалада қызметкерлердің тәртіптік теріс қылықтарының түрлері және оларға ден қою әдістері де көрсетілген.

Түйін сөздер: Заңды жауапкершілік, тәртіптік теріс қылық, еңбек тәртібі, еңбек қызметі, тәртіптік жауапкершілік.

Аннотация. В статье рассматривается значение правил внутреннего трудового распорядка в обеспечении трудовой дисциплины в современных условиях, в частности какие аспекты трудовой деятельности они регламентируют. Установлены основные методы обеспечения трудовой и производственной дисциплины, заключающиеся в обеспечении организационных и экономических условий труда, применение поощрительных мер, а также применение мер дисциплинарного и общественного воздействия. В статье так же раскрыты виды дисциплинарных проступков работников и методы реагирования на них.

Ключевые слова: Дисциплинарный проступок, трудовой распорядок, трудовая деятельность, дисциплинарная ответственность.

Annotation. The article examines the importance of internal labor regulations in ensuring labor discipline in modern conditions, in particular, what aspects of labor activity they regulate. The main methods of

ensuring labor and industrial discipline have been established, which consist in ensuring organizational and economic working conditions, the use of incentive measures, as well as the use of disciplinary and social impact measures. The article also reveals the types of disciplinary misconduct of employees and methods of responding to them.

Keywords: Disciplinary misconduct, work schedule, work activity, disciplinary responsibility.

Кез-келген ұйымда еңбек тәртібін сақтаудың маңыздылығын бағаламауға болмайды. Еңбек тәртібі өндірістік тиімділікті қамтамасыз етуде, жұмыс процестерін жақсартуда және жұмыс орнындағы тәртіпті сақтауда шешуші рөл атқарады. Еңбек тәртібін сақтаудың бірнеше маңызды аспектілерін атап өтетін болсақ:

- Еңбек тәртібін сақтау өнімділікті арттыруға ықпал етеді, өйткені ол жұмыс міндеттерін орындау тәртібін және жұмыс кестесін сақтауды белгілейді. Тәртіпті ұстанатын жұмысшылар тиімдірек және нәтижелі жұмыс істеуге бейім

- Еңбек тәртібін сақтау орындалатын жұмыстың сапасын жақсартуға ықпал етеді. Бұл нұсқауларды мұқият орындауда, сапа стандарттарын сақтауда және жалпы еңбек өнімділігін арттыруда көрінеді.

- Еңбек тәртібі сонымен қатар жұмыс орнындағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету және жұмысшылардың денсаулығын қорғау үшін маңызды аспект болып табылатын қауіпсіздік ережелері мен процедураларын сақтауды қамтиды.

- Еңбек тәртібін сақтау оң және кәсіби жұмыс атмосферасын сақтауға ықпал етеді. Бұл сонымен қатар басшылық пен қызметкерлер арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға ықпал етеді.

- Еңбек тәртібін сақтау Компания туралы тәртіп пен кәсібилікті бағалайтын ұйым ретінде жағымды әсер қалдырады

Жалпы, еңбек тәртібін сақтау ұйым жұмысының тиімділігіне ықпал етіп қана қоймай, қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, жұмыс сапасын жақсартуға және салауатты жұмыс ортасын сақтауға ықпал етеді. Жауапкершілік институтының табиғаты туралы ғылыми түсінік әртүрлі аспектілерге негізделген-әлеуметтік, философиялық, моральдық-этикалық, саяси, маркетингтік, құқықтық, бұл зерттелетін құбылыстың жан-жақты және күрделі сипатын көрсетеді.

Жауапкершілік-бірнеше мағынаға ие күрделі және көпжақты ұғым. Құқықтық ғылымда әлі күнге дейін заңды жауапкершіліктің мәні туралы жалпы қабылданған пікір жоқ [1, б.63].

Л. И. Спиридонов құқықтық жауапкершілік ұғымы көптеген объективті қасиеттерге ие күрделі әлеуметтік-құқықтық құбылысты білдіретінін атап өтті. Жауапкершіліктің қажетті белгілері ретінде ол құқықтық нормалардың талаптарын орындауға мемлекеттік мәжбүрлеуді, сондай-ақ қоғамның әрекетін құқық бұзушылық ретінде айыптауды көрсетеді. Тек қоғамдық айыптау және мінез-құлықты заңсыз деп бағалау мемлекеттік мәжбүрлеуді заңды жауапкершілік шараларына айналдыра алады [2].

Н. В. Беднякованың пікірінше, жауапкершілік ұғымын құқықтық мағынада оның жалпы мағынасынан ажыратуға болмайды және құқықтық шындық шарттарын ескере отырып, жалпы ұғым ретінде ашылуы керек [3].

Р. О. Халфина жауапкершілікті кең мағынада түсіну оның заңды мағынасының ерекшелігін жоғалтуға әкеледі деп санайды, бұл жаңа термин іздеуді қажет етеді. Ғалым жауапкершілікті филологиялық түсіну заңдылықтан түбегейлі ерекшеленеді, сондықтан оның жалпы мағынасы арқылы осы тұжырымдаманы ашуда ақылға қонымды мағына жоқ деп сендіреді. Оның пікірінше, заңды жауапкершілік құқық бұзушы үшін жағымсыз салдардан басқа ештеңе емес [4].

А. К. Мәмбетов құқықтық жауапкершілік ұғымына құқық бұзушы үшін мәжбүрлеу шараларын қолдану салдарынан кемшілікті міндеттердің нақты көлемін, оң өкілеттіктердің қысқартылған ауқымын, сондай-ақ жеке тұлғаның кепілдігі ретінде бірқатар ерекше өкілеттіктерді құрайтын субъективті өкілеттіктер мен міндеттердің жиынтығын қамтиды [5].

Заңды жауапкершілікті түсіндірудің заманауи тәсілдері оның негізгі аспектісі ретінде «жазалау» сипатын бөліп, оның шегін заңда белгіленген жазалау шараларымен шектейтінін атап өтуге болады. Осыған байланысты, өзара эксклюзивті теориялардың санын сапалы түрде азайту үшін «жауапкершілік» ұғымында ортақ ұғымды анықтау мақсатында заң ғылымында бар пікірлерді бағалау және анықтау арқылы заңды жауапкершілікті қарастыруды ұсынамыз.

Осылайша, позитивті құқықтық жауапкершілік теориясының негізінде адамның әртүрлі қоғамдық қатынастардағы рөліне (отбасында, жұмыста, білім беру мекемесінде және т.б.) саналы, жауапты қатынасы жатыр. Субъект мұндай мінез-құлықты Санкциялар басталмай, құқықтық нұсқамаларды тиісінше орындау жағдайында қамтамасыз етеді. Нарықтық экономика жағдайында қарастырылып отырған тәсіл ерекше маңызға ие. Өндірістік ортада, еңбек қарқындылығының жоғарылауымен, өз міндеттерін орындауға жауапкершілікпен қарау еңбек қатынастарын үйлестіру және олардың сындарлы дамуы үшін қажетті негіз жасайды. құқыққа қайшы мінез-құлық мемлекеттік мәжбүрлеуді заңды жауапкершілік шараларына айналдыруы мүмкін [2].

Позитивті аспект жауапкершілікті құқықтық қатынастар субъектілерін заңды мінез-құлыққа бейімдейтін, жалпы және жергілікті деңгейдегі заңдар мен басқа да нормативтік талаптардың бұзылуын болдырмайтын ережелерді белгілейтін құқықтық категория ретінде анықтайды. «Еңбек-құқықтық жауапкершілік» терминінің анықтамасы негізгі ұғым, ал оның кіші түрлері туынды болып табылады. Негізгі тұжырымдамаға негізделген туындылар арнайы біліктілік белгілері есебінен нақтыланады және өздерінің нақты мазмұнын алады.

Тұжырымдаманың дамуы күрделі жүйелік тәсілді қажет ететін күрделі логикалық операция екенін ескеру қажет. Логиканың белгіленген заңдарына сәйкес анықталатын және анықталатын өрнектердің көлемі сәйкес келуі керек, яғни біз анықтаманың пропорционалдылығы туралы айтып отырмыз.

Құқық теориясында құқықтық жауапкершілікті жіктеудің дәстүрлі тәсілі қалыптасты, онда оның жүйесінде келесі түрлер бөлінеді: Конституциялық, қылмыстық, әкімшілік, қаржылық, азаматтық - құқықтық, тәртіптік және материалдық [6]. Осылайша, еңбек құқығындағы жауапкершілік олардың салалық байланысын көрсететін жалпы анықтамамен белгіленбеген тәуелсіз кіші түрлерімен ұсынылады.

П. Р. Ставискийдің әділ пікірі бойынша жауапкершілік құқықтық қатынастармен тығыз байланысты, өйткені соңғысының салалық байланысы біріншісінің сипатында көрінеді, яғни заңды жауапкершіліктің табиғаты бұзылған міндеттің мағынасын анықтайды [7]. Еңбек жауапкершілігінің құқықтық жауапкершіліктің басқа түрлерімен арақатынасы еңбек құқығы теориясының күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Заңды жауапкершілік түрлерінің ұқсастығы олардың бірегейлігінде емес, олардың функцияларында көрінетінін ескеру қажет. Екі түрлі құқықтық институттардың арасында ортақ нәрсені тауып, олардың сәйкестігі туралы айту дұрыс емес болады.

Заңды жауапкершілікті түсінудің жоғарыда аталған теориялық тәсілдеріне сүйене отырып, еңбек жауапкершілігі заңды жауапкершіліктің **дербес түрі болып табылатындығын, еңбек қатынастары мен функцияларының** ерекшеліктеріне байланысты салалық ерекшеліктері бар екенін анықтауға болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Хасенов М.Х. Правовой механизм социального партнерства в сфере труда: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра философии (PhD). – Астана, 2016. – 237 с. / Полетаев Ю.Н. Правопорядок и ответственность в трудовом праве. – М.: Проспект, 2001.– 184 с.
2. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. – М.: Проспект, 1996. –304 с.
3. Беднякова Н.В. Правовые проблемы материальной ответственности работодателя: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Моск. гос. юрид. акад. – М., 2006. – 228 с.

4. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Ин-т государства и права АН СССР. – М.: Юрид. лит., 1974. – 351 с.
5. Мамбетов А.К. Юридическая ответственность по трудовому праву Республики Казахстан: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. – Алматы, 1997.
6. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: монография. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 950 с.
7. Разиева Д.Б. Теоретические и практические аспекты совершенствования института трудовправовой ответственности: дис. ... д-ра философии (PhD). – Семей, 2020. – 130 с./ Ставиский П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве. – Киев, Одесса: Вища школа, 1982. – 183 с.

МРНТИ 10.31.01

Батраханов Арман Аблайханович
студент Института Юстиции,
Уральского государственного
юридического университета
им. В.Ф.Яковлева
abatorykhanov@bk.ru

Жарылгасин Айдос Максатович
магистр юридических наук, старший преподаватель
кафедры уголовно правовых дисциплин юридического
факультета «Alikhan Bokeikhan University», адвокат
коллегии области Абай Республики Казахстан, член
Общественного объединения "Организация ветеранов
прокуратуры области Абай"
Aidos.prok@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЕ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ В КОЛЛЕГИИ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ ВЕРХОВНОГО СУДА КАЗАХСТАНА, АЗЕРБАЙДЖАНА И РОССИИ. СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

ҚАЗАҚСТАН, ӘЗІРБАЙЖАН ЖӘНЕ РЕСЕЙ ЖОҒАРҒЫ СОТЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР ЖӨНІНДЕГІ АЛҚАСЫНДА АЗАМАТТЫҚ ІСТЕРДІ ҚАРАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аннотация. Статья посвящена производству гражданских дел в Верховном Суде Казахстана, Азербайджана и России. Рассматриваются вопросы компетенции отдельных должностных лиц в данной судебной инстанции. Оценивается соотношения деятельности кассационной инстанции при решении поставленных перед ними целей и задач, с принципами гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: кассация, пересмотр, интерес, компаративистика, процесс.

Аннотация. Мақала Қазақстан, Әзірбайжан және Ресей Жоғарғы сотында азаматтық істерді жүргізуге арналған. Осы сот сатысында жекелеген лауазымды тұлғалардың құзыреті мәселелері қаралады. Кассациялық тәртіпте істерді қарау кезінде, олардың алдына қойылған мақсаттар мен міндеттерді шешу тәртібінің азаматтық сот ісін жүргізу қағидастарына сәкестігі бағаланады.

Түйінді сөздер: кассация, қайта қарау, қызығушылық, салыстыру, процесс.

Annotation. The article is devoted to the production of civil cases in the Supreme Court of Kazakhstan, Azerbaijan and Russia. The issues of competence of individual officials in this judicial

instance are considered. The correlation of the activities of the cassation instance in solving the goals and objectives set for them with the principles of civil proceedings is evaluated.

Keywords: cassation, revision, interest, comparative studies, process.

Страны постсоветского пространства после распада СССР пошли по пути формирования своих национальных правовых систем. Однако, ряд правовых институтов уходят своими корнями в общее советское прошлое. Институт кассации как экстраординарного способа проверки судебных актов, вступивших в законную силу, традиционен для правопорядков стран СНГ и имеет генетические корни в советском правовом регулировании. Тем не менее основные институты защиты гражданских прав, формирующих общее наследие, несмотря на самостоятельный политико-правовой путь, сохраняются. Более того, отдельные правовые институты стран СНГ, как две капли воды похоже друг на друга. Это обстоятельство, создает огромную базу для компаративных исследований. В настоящей статье предлагаю проанализировать особенности рассмотрение гражданских дел Верховном Суде некоторых стран постсоветского пространства. Предметом исследования настоящей статьи выступает полномочия отдельных должностных лиц в кассационном производстве по гражданским делам в высшей судебной инстанции.

В соответствии со ст.435 ГПК РК, помимо лиц, участвующих в деле, правом на кассационное обжалование наделены Председатель Верховного Суда и Генеральный Прокурор Республики Казахстан путем внесения протеста. Данная норма закона в связке с ч.4 ст.434 ГПК РК фактически наделяет Генерального Прокурора Республики Казахстан правом кассационного обжалования минуя апелляционную инстанцию. В данном случае протест Генерального Прокурора РК может выступить основанием для пересмотра судебного акта в кассационном порядке. Возникает закономерный вопрос, соответствует ли данное положение закона, институту последовательного обжалования? В зарубежной доктрине, имеет место мнение, о том, что последовательное обжалование судебных актов является неотъемлемой частью права на судебную защиту. Так Барышников считает, что обращение в суд вышестоящей инстанции возможно только после прохождения всех предусмотренных законом нижестоящих инстанций [1, с.61]. Мы так же осмелимся предположить, что нарушение последовательного обжалование судебных актов, «девальвирует» право на судебную защиту. На наш взгляд, целесообразней было бы, привести данную норму в соответствие с институтом последовательного обжалования. В таком случае, участие прокурора в кассационном производстве возможно было бы только после апелляционной инстанции. Данный подход полностью соответствовал бы, доктринальной концепции, которая считает прокурора «процессуальным истцом».

Как было отмечено ранее, Председатель Верховного Суда Республики Казахстан так же является субъектом кассационного производства. Если обратиться к ч.2 ст.435 ГПК РК, то можно увидеть право Председателя Верховного Суда Республики Казахстан вносить представление на вступившие в законную силу судебные акты по ходатайству лиц, указанных в части первой ст.435 ГПК РК. Тут стоит отметить, что в соответствии п.1 ч.1 ст.20 КЗ «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» Председатель Верховного Суда является судьей и наряду с выполнением обязанностей судьи: возглавляет Верховный Суд как высший судебный орган. Возникает обоснованный вопрос, соответствует ли данная норма процессуального закона принципу независимости судей, указанному в ст.12 ГПК РК. Отвечая на него, осмелимся предположить, что данное нормативное регулирование вступает в противоречие с вышеприведенным принципом независимости судей. По мнению С.С. Алексева, принципы-выражение в праве исходные нормативно-руководящие начала, характеризующие его содержание, его основы, закрепленные в нем закономерности общественной жизни [2, с.98].

Хотелось бы отметить, что на постсоветском пространстве Республика Казахстан не единственное государство с аналогичным подходом к регулированию кассационного производства. В подтверждение данной гипотезы, предлагаем обратиться к опыту

Азербайджана. В соответствии с п.2 ст.403 ГПК Азербайджана Председатель Верховного Суда Азербайджанской Республики, на основании обращений лиц, не привлеченных к участию в деле, интересы которых затрагиваются судебным актом, может выступить с представлением о решениях и определениях суда апелляционной инстанции. На наш взгляд в данной норме, идет смешение процессуальных и организационных функции председателя Верховного суда. Ведь в соответствии со ст.83 Закона Республики Азербайджан «О Судах и судьях» Председатель Верховного суда руководит организацией работы Верховного суда. В связи с этим считаем уместным выразить опасение, что институт кассационного производства в такой форме может повлиять на независимость судей при отправлении правосудия. Так п.7.2 ст.7 ГПК Азербайджана говорит, что суд разрешает споры в условиях, исключающих постороннее воздействие. Однако, в связи с вышеуказанными положениями закона, позволим себе предположение о несоответствии п.2 ст.403 ГПК Азербайджана принципу независимости судей.

Крайний интересным выступает право лиц на обращение к Председателю Верховного Суда Республики Азербайджан. С одной стороны, может сложиться ошибочное представление о правовой природе данного института. А как следствие обоснованный вопрос, не порождает ли право на обращение к высшему должностному лицу судебной системы «квазиинстанцию» в гражданском судопроизводстве? В данном случае было бы эффективней, наделить лиц, не привлеченных к участию в деле, интересы которых затрагиваются судебным актом правом прямой подачи кассационной жалобы, минуя обращение к Председателю Верховного Суда Республики Азербайджан. Ответим на вопрос, можно ли считать данное должностное лицо, лицом участвующим в деле? В теории процессуального права выделяются следующие признаки лиц, участвующих в деле: наличие юридического интереса к исходу дела; – выступление в процессе от собственного имени; право на совершение процессуальных действий, влияющих на развитие гражданского процесса; распространение на лиц, участвующих в деле, законной силы судебного решения. Соотнося данные признаки лица, участвующего в деле со статусом Председателя Верховного Суда Республики Азербайджан, сделаем вывод, что данный субъект не является лицом участвующим в деле. Соответственно, считаем излишним, наделение его правом выступить с представлением, в порядке предусмотренным ГПК.

Аналогичные институты имеются и в российском законодательстве. Так ч.4 ст.390.3 ГПК РФ говорит о праве Председателя Верховного Суда Российской Федерации, его заместителя не согласиться с определением судьи Верховного Суда Российской Федерации по результатам рассмотрения заявления о восстановлении срока подачи кассационной жалобы или представления. В положение данной нормы, мы можем усмотреть прямое вмешательство в процессуальную деятельность судьи по отправлению правосудия. Позволим выдвинуть предположение, что данная норма закона, противоречит принципу независимости судей предусмотренного ст.8 ГПК РФ. Основанием для такого предположение, может служить положение ст. ст.12, 13 ФКЗ «О Верховном Суде Российской Федерации», и то обстоятельство что, Председатель Верховного Суда Российской Федерации, заместитель Председателя Верховного Суда Российской Федерации являются высшими должностными лицами судебной системы. Считаем целесообразным согласиться с мнением ряда российских процессуалистов по данному вопросу. Так, например, И.В. Рехтина считает, что дискреционные полномочия Председателя (заместителя Председателя) Верховного Суда РФ по отмене определения судьи Верховного Суда Российской Федерации об отказе в передаче кассационной жалобы для рассмотрения в судебном заседании суда кассационной инстанции противоречат принципам правовой определенности [3, с.125]. М.Ш. Пацация отмечает, что дискреционные полномочия Председателя суда – это симбиоз процессуального и административного начал [4, с.10].

Считаем целесообразным, уделить внимание положению ч.2 ст.390.8 ГПК РФ. В соответствии с данной нормой Председатель Верховного Суда РФ, а так же его заместитель вправе в случае истребования дела с учетом его сложности продлить срок рассмотрения

кассационных жалобы, представления, но не более чем на два месяца. Однако заметим, что текст ГПК не раскрывает понятие «сложность дела». На наш взгляд, было бы целесообразней раскрыть дефиницию данного понятие в тексте гражданско процессуального закона. Профессор О. А. Кожевников пишет об определенности как «золотом правиле законотворчества», полагая, что это основное условие качества правовой регламентации [5, с.130].

Как видим отдельные полномочие должностных лиц при рассмотрении дел в Верховном Суде как кассационной инстанции, в корне противоречит ряду принципов гражданского судопроизводства. Предметное изучение особенностей рассмотрение дел в данной судебной инстанции, дает нам право говорить о наличии отдельных аспектах, которые существенно могут повлиять на правильность разрешение того или иного спора. Последние в свою очередь повышает качество судебных решений, и дает возможность гражданам гораздо качественней реализовать право на судебную защиту. Дальнейшие исследования судопроизводства в Верховном Суде как в кассационной инстанции в гражданском процессе по законодательству Республики Казахстан и Республике Азербайджан, а также Российской Федерации позволит наметить перспективы сравнительно-правовых исследования, а соответственно заметить и предложить пути устранения пробелов в действующем законодательстве.

Список использованной литературы

1. Барышников П.С. Влияние Совета Европы на гражданское процессуальное право России // Актуальные проблемы российского права. 2016. N 2. С. 61
- 2.Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т, Т. I. – М.: «Юридическая литература», 1981. С.98
- 3.Рехтина И.В. Изменения Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации в области обжалования судебных постановлений // Юрист. 2011. № 9. С.125
- 4.Пацация М. Ш. О дискреционных полномочиях должностных лиц Верховного Суда РФ в гражданском и арбитражном процессах // Вестник гражданского процесса. - 2015. - № 5. - С. 10.
5. Кожевников О. А. Неопределенность содержания правовых норм института государственной регистрации юридических лиц может привести к нарушению конституционных принципов равенства и верховенства закона // Право и образование. 2008. № 12. С. 130.

МРНТИ 10.27.91

Ибрагимова Флюра Галимовна

кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры
гражданско- правовых дисциплин, PhD
Alikhan Bokeikhan University

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТЕЛЕМЕДИЦИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы оказания дистанционных медицинских услуг и возможность перенятия положительного опыта Эстонской республики в практику Республики Казахстан.

Ключевые слова: Телемедицина, цифровизации здравоохранения, медицинские услуги, медицинский специалист.

Аннотация: Мақалада қашықтан медициналық қызмет көрсету проблемалары және Эстония Республикасының оң тәжірибесін Қазақстан Республикасының тәжірибесіне енгізу мүмкіндігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: Телемедицина, денсаулық сақтауды цифрландыру, медициналық қызметтер, медицина маманы.

Annotation: The article discusses the problems of providing remote medical services and the possibility of adopting the positive experience of the Republic of Estonia into the practice of the Republic of Kazakhstan

Keywords: Telemedicine, digitalisation of health care, medical services, medical specialist.

С 2020 г. в законодательство Республики Казахстан внесены изменения, которые впервые определили понятие «дистанционных медицинских услуг».

Однако практическое применение медицинских услуг, оказываемых с применением дистанционных технологий в Республике Казахстан и их доступность для населения не получили широкого распространения.

В качестве одной из существенных причин сложившейся ситуации на наш, взгляд является несовершенство нормативного правового регулирования (вопросы ответственности медицинского работника при оказании услуг дистанционно, отсутствие нормативно закреплённого понятия «телемедицина» и т.д.)

Учитывая сложившуюся практику, не только в Республике Казахстан, но и во всех странах – предоставляющих возможность оказывать медицинские услуги дистанционно, авторами будет применен термин «телемедицина», что по своему смыслу и значению идентично нормативно- закреплённому термину «дистанционное оказание медицинских услуг».

Столь небольшой опыт объективно недостаточен для того, чтобы сложилась серьезная практика их применения. Учитывая общемировую тенденцию унификации медицинских и информационных технологий, было бы нелогично игнорировать опыт зарубежных стран, во многих из которых право на применение телемедицинских технологий было закреплено раньше, чем в Республике Казахстан и наработан опыт решения целого ряда возникающих в этой сфере проблем.

Тем более что детальный анализ позволяет выявить основные проявляющиеся в этой сфере тенденции.

Согласно проведенному исследованию HealthIndex компании Synovate Comcon, вопросы в сфере медицины находятся на пятом месте среди интернета запросов людей после новостей, прогноза погоды, музыке и различных развлечений [1]

Обзор зарубежной практики демонстрирует, что большинство стран пошло по пути как законодательного регулирования применения телемедицинских технологий, так и более детальной регламентации в стандартах медицинской помощи или аналогичных документах. Во многих случаях эта регламентация осуществляется медицинскими ассоциациями либо страховыми компаниями.

В целях оценки возможности применения в Республике Казахстан зарубежного опыта оказания телемедицинских услуг авторами проанализированы основные нормативные документы, регламентирующие вопросы организации оказания медицинской помощи с применением телемедицинских технологий:

- О здоровье народа и системе здравоохранения. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК;

- Об утверждении правил организации, предоставления и оплаты дистанционных медицинских услуг. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 1 февраля

2021 года;

- Об утверждении требований к электронным информационным ресурсам для дистанционных медицинских услуг. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 12 мая 2021 года;

- Об утверждении Концепции развития здравоохранения Республики Казахстан до 2026 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2022 года № 945;

- Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан "Об утверждении правил разграничения прав доступа субъектов цифрового здравоохранения" от 23 июня 2021 года и тд.

Пандемия коронавируса заставила весьма активно цифровизироваться многие сферы жизни человека. Наибольший удар, пожалуй, пришелся на медицину — в условиях вспышек заболевания по всему миру отрасли пришлось не только спасать жизни, но и срочно переводить на «удаленку» часть сервисов, чтобы обеспечить медицинскую помощь тем, кто не может попасть к врачу.

Согласно оценкам Juniper Research, рынок цифровой терапии (программного обеспечения, дополняющего или заменяющего традиционные методы лечения) будет быстро расти, с ростом выручки до 32 миллиардов долларов в 2024 году (по сравнению с 2,2 млрд долларов в 2019 году). Приложения для здоровья также активно растут — к 2024 году будет использоваться более 870 миллионов потребительских оздоровительных приложений, которые принесут более пяти миллиардов долларов дохода. Исследование также показало, что количество людей, использующих цифровые терапевтические и оздоровительные приложения, вырастет с 627 миллионов в 2020 году до более 1,4 миллиарда в 2025 году. Стимулом для роста служит реакция регулирующих органов на Covid-19 — они ослабили правила, которые ранее мешали разработчикам таких приложений [2].

Международные обзоры показывают, что более широкое использование ИКТ и особенно паспортов электронного здравоохранения, может помочь улучшить качество обслуживания, уменьшить количество медицинских ошибок и усилить администрирование.

Современные технологические разработки, использование электронных устройств и инновации расширяют диапазон использования цифрового здравоохранения. Предполагается, что все большее внедрение данных систем медиками по всему миру откроет огромные возможности для того чтобы достичь целей в области здравоохранения. В то же время государства сталкиваются со значительным количеством трудностей при реализации таких проектов, в том числе: отсутствие законодательства и нормативно-правовой базы, недостаточные ресурсы и возможности, необходимость создания и введения различных единых стандартов, низкое качество предоставляемых данных, трудности при сборе данных из источников и др. [3].

Республика Казахстан, фактически начала строить рынок дистанционных медицинских услуг в связи с пандемией Covid-19, фактически не имея никакого опыта, экономического и правового фундамента и до сих пор, на наш взгляд в этом направлении мы используем метод «проб и ошибок».

В данной статье, нам бы хотелось осветить опыт Эстонской Республике – как показательного и полезного для Казахстана.

Качество цифрового здравоохранения в Эстонии на сегодняшний день является самым лучшим в мире.

Цифровое здравоохранение в этой стране работает с начала двухтысячных годов и уже сегодня к цифровым медицинским системам подключены абсолютно все медицинские клиники, а вместе с тем и каждый гражданин. Эстония совсем с небольшим населением находится на первом месте в мире по цифровизации как государственного управления, так и в сферы здравоохранения.

Перейти к оцифровке системы здравоохранения страна планировала в двухтысячном году, однако деньги из бюджета поступили только в 2005 году. В начале 2008 года цифровую

систему здравоохранения привели в полную готовность.

Все медицинские клиники, аптеки синхронизировали свои действующие платформы с единой системой. Благодаря этому была создана полностью открытая система финансирования отрасли.

Каждый гражданин теперь получает абсолютно любые медицинские услуги, которые есть в доступе. Правительство страны поменяло и усовершенствовало нормативно - правовые акты в данной отрасли около 20 раз.

Данная мера и позволила сделать цифровое здравоохранение страны самой прозрачной и защищенной в мире. Единым государственным реестром записаны все диагнозы, поставленные медицинскими специалистами, результаты проведенных анализов, медицинские снимки, диагнозы. В цифровую систему можно включить данные с приложений такие как цифровой тонометр и др.

Цифровые системы автоматизируют все медицинскую деятельность, записывают все информацию о больном, полностью защищены и прошли испытания по всей стране. Касательно защиты информации хотелось бы отметить что данные защищены от любого взлома. Информация доступна только медицинскому специалисту и пациенту при использовании идентифицированных данных.

Пациент имеет возможность просмотра о том, кто и когда изучал его медицинские данные. Качество оцифровки медицинских услуг настолько хороши что это оказывает колоссальный эффект при поставке диагноза больному и назначению качественной помощи используя информацию за различные года.

Так к примеру, если пациент поступает в медицинское учреждение в очень плохом состоянии лечащий врач может открыть все данные пациента и узнать о хронических болезнях, аллергию на те или иные препараты и многое другое.

Запись на прием к специалисту осуществляется посредством интернета для того чтобы не стоять в очередях. Страна полностью перешла на безбумажную медицину и это позволило сократить бюрократию. Все проведенные исследования и анализы можно получить в электронном виде. Пациент в любой момент может увидеть нужную ему информацию с телефона и распечатать. Созданная интегрированная платформа смогла облегчить доступ к различным медицинским услугам, а также упростила принципы для того чтобы использовать данные. Она может собрать всю статистику по стране для того чтобы правительство могло увидеть тенденции в данной области, а также следить за тем чтобы правильно расходовались средства в данную отрасль [4].

В целом принятые в Республике Казахстан нормативные документы позволяют внедрять в практику организации медицинской помощи на территории страны наиболее распространенные в мире направления применения телемедицинских технологий.

Рекомендации:

- Необходимо для интегрированного толкования и применения ввести на нормативном уровне понятие «телемедицина», за основу можно взять, дефиницию предложенную ВОЗ либо «American Telehealth Association» [5]. - Более четко рассмотреть вопросы ответственности медицинского работника при оказании им дистанционных медицинских услуг;

- Рассмотреть возможность создания платформы «Медицина без границ», с привлечением зарубежных специалистов, для получения качественной медицинской помощи, при особо сложных и не типичных случаях заболеваний, проблем с диагностикой и протоколом лечения (услуга платная, оплачивается через ФСМС, с обязательной персональной ответственностью медицинского работника);

- Рассмотреть возможность принятия Закона РК «О цифровом здравоохранении» с целью создания единой терминологической, понятийной и логической базы для построения интегрированной национальной системы цифрового здравоохранения в Республике Казахстан;

- Приоритетным направлением деятельности курирующих Министерств, должно быть

соответствующее техническое обеспечение медицинских учреждений, особенно в отдаленной и сельской местности, с целью возможности получения всем слоям населения качественной дистанционной медицинской помощи;

- Требуется совершенствование нормативной правовой базы, регламентирующей оказание медицинской помощи в части доработки порядков оказания медицинской помощи, включая расширение перечня необходимого оборудования для оказания телемедицинских услуг, также телемедицинские услуги необходимо учитывать при разработке клинических рекомендаций.

- Платформы медицинских учреждений, предоставляющих услуги онлайн-диагностики и лечения, должны быть подключены к платформе надзора, установленной властями, и обеспечивать отслеживаемость всей онлайн-медицинской услуги;

- Необходимо сформировать стабильную систему защиты, которая предотвратит свободный доступ к персональным данным граждан.

Список использованных источников

1 Семь способов заработать на буме биотехнологий, не вкладывая сотни миллионов // Финансово-экономический журнал Forbes.ru <https://www.forbes.ru/tehnо/meditsina/101286-sem-sposobov-zarabotat-na-bumebiotehnologii-ne-vkladyvaya-sotni-millionov>. Дата обращения: 4.09.2023

2 <https://profit.kz/news/59042/PROFIT-Healthcare-Day-2020-na-cifrovizaciu-nadejsya-a-sam-ne-ploshaj/> Дата обращения 15 сентября 2023 г.

3 OECD Health Policy Studies. Strengthening Health Information Infrastructure for Health Care Quality Governance. – 2013. – С.184.

4 Цифровая медицина в Эстонии // <https://tallinn.mhealth.events/article/vsyoo-tsifrovoy-meditsinskoj-reforme-v-estonii-97213> Дата обращения 27.09.2023 г.

5 <https://velikan.info/telemedicizina/chto-takoe-telemedicizina/>

ҒТАХА 10.27.55

Исмагулов Аскербек Еркинович
азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы Alikhan Bokeikhan University
e-mail: askerbek_ismagulov@inbox.ru

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ БАСҚАРУДАҒЫ ОРЫН АЛАТЫН АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Аннотация. Мақалада мемлекеттік мүлікті азаматтық-құқықтық тұрғыдан қорғауды жетілдіру тетіктері мен қазына мүлкін басқарудың өзекті мәселелері қарастырылған. Ғылыми зерттеу әдістері қолданыла отырып тиісті ережелерге, материалдарға анализ жасалынған. Азаматтық құқық пен мемлекеттік басқарудың өзекті мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді жүргізу барысында мемлекеттік меншікті басқару саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің сұрақтары жан-жақты талқыланып, нәтижелері ұсынылған.

Түйін сөздер: мүлік, мемлекеттік мүлік, мәміле, қазына мүлкін басқару, мемлекеттік басқару, мемлекеттік меншік, кәсіпорын

Аннотация. В статье рассмотрены механизмы совершенствования гражданско-правовой охраны государственного имущества и актуальные вопросы управления имуществом казны. Проведен анализ соответствующих положений, материалов с применением методов научного исследования. В ходе проведения научных исследований по

актуальным вопросам гражданского права и государственного управления всесторонне обсуждены и представлены результаты правового регулирования общественных отношений в сфере управления государственной собственностью.

Ключевые слова: имущество, государственное имущество, сделка, управление имуществом казны, государственное управление, государственная собственность, предприятие

Abstract. The article discusses the mechanisms for improving the civil protection of state property and current issues of treasury property management. The analysis of the relevant provisions, materials with the use of scientific research methods is carried out. In the course of conducting scientific research on topical issues of civil law and public administration, the results of legal regulation of public relations in the field of state property management are comprehensively discussed and presented.

Keywords: property, state property, transaction, treasury property management, state administration, state property, enterprise

Бүгінгі таңда мемлекеттік мүлікті қорғау мемлекеттік саясаттың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл, бірінші кезекте мемлекеттік мүліктің мазмұнының және оларды басқару тәртібінің өзгеріске түсуімен тығыз байланысты. Егер, бұрын жоспарлы экономика тұсында мемлекет өзінің меншігіне тиесілі мүлікті мемлекеттік мекеме-кәсіпорындарға жедел басқаруға немесе шаруашылық жүргізу құқығына беріп келген болса, қазір мемлекеттік мүлікті жеке меншікке беру оқиғалары қалыпты жағдай. Яғни, енді мемлекет жеке заңды тұлғаның, соның ішінде, көбінесе акционерлік қоғамның немесе жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің қатысушысына айналады. Бұл жерде, әрине, акциялардың мемлекеттік пакеттері мен шаруашылық серіктестіктеріне қатысу үлестері мемлекеттік мүліктердің санатына жатады. Алайда, мұндай мүліктің құқықтық режимі мемлекеттік кәсіпорын немесе мекеме мүлкінің құқықтық режимімен салыстырғанда түбегейлі өзгеріске ұшырайды. Акционерлік қоғамда акциялар пакетіне немесе жауапкершілігі шектеулі серіктестікте үлеске ие бола отырып, мемлекет заңды тұлғаға қарапайым қатысушы мәртебесін алады. Сол себепті, мемлекет азаматтық заңдылықпен реттелетін қатынастарға заңды тұлғалардың қатысуын, соның ішінде жеке заңды тұлғаларға қатысуын анықтайтын ережелерге толыққанды бағынады.

Сонымен бірге, мемлекет экономика үшін айрықша маңызға ие мекеме-ұйымдардың акцияларына немесе олардағы белгілі бір үлестерге иелік ете алады. Бұлар: ірі өндіріс ошақтары, көлік кәсіпорындары, энергетикалық компаниялар және т.б. Сондықтан, қазіргі кезеңде, мемлекеттік меншік құқығын жүзеге асыру барысында, ең алдымен, мемлекеттік акциялар пакетін немесе жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердегі үлестерді тиімді басқару мәселелері басты орынға шығады. Осыған орай, мүліктердің аталмыш санатын анықтап, нақты көрсету үшін заңдылықта түсінуге ыңғайлы – «мемлекеттік активтер» деген ұғым кеңінен қолданылып жүр.

Мемлекеттік активтерді жеке меншікке бергендегі негізгі мақсат оларды басқарудың тиімділігін арттыру еді. Өкінішке орай, бұл мақсатқа жүз пайыз жету мүмкін болмады. Жеке инвесторлар өздеріне берілген нысандардың, мүліктердің функцияларын, мақсаттарын ескерместен, қысқа мерзімде мол пайда табуға пайдаланды. Бірқатар білім беру, электр қуатын өндіру, көлік компаниялары, телерадиотарату корпорациялары, өндірістік, әлеуметтік сипаттағы нысандар осындай жағдайлардың «құрбаны» болды. Мемлекеттік мүлікті жекешелендіру бойынша сот практикасы көрсеткендей, мемлекеттік нысандарды иеліктен шығару көп жағдайда өрескел заң бұзушылықпен жасалған, жекешелендіру заңдылығын заңсыз айналып өту схемалары қолданылған, жеке меншікке мүлде берілмейтін мемлекеттік мүлікті пайдалану фактілері орын алған.

Тәуелсіздік алған жылдар ішінде іргетасы бекіткен мемлекет енді өзіне тиесілі меншік құқығын жүзеге асырудың саясаты мен тәртібін жоспарлы және мақсатты түрде қайта

қарастырып, бұл қатынастарды реформалауда. Біріншіден, ол шикізат секторына қатысты. Себебі, республика экономикасына түсетін түсімдердің елеулі бөлігі Қазақстанның қазба байлықтарын экспорттаудан құралады (негізінен мұнай, газ, рудалар).

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, жер қойнауы мен ондағы пайдалы қазба байлықтары мемлекеттің меншігі болып табылады. Ал мемлекет жер қойнауын пайдаланушылар мен арада жасалған келісімшарттар негізінде қазақстандық және шетелдік жеке және заңды тұлғаларға келісімшартта көрсетілген аумақтың шегінде жер қойнауына иелік ету мен пайдалануға құқық береді.

Қазіргі таңда Қазақстандағы аса ірі мұнай мен газ кен орындарын шетелдік инвесторлар сонау 90-жылдардың басы мен ортасында жасалған екі жақты ұзақ мерзімді келісімшарттарға сәйкес игеріп отыр. Ол кезең заңдылықтың дұрыс жетілмегендігімен, мәртебесі мен қызмет аясы жиі өзгерген сан алуан мемлекеттік органдардың болуымен, Қазақстан экономикасына шетелдік инвестиция тартудың ауадай қажеттілігімен сипатталады. Яғни, ресейлік зерттеушілердің айтуынша, Қазақстан Республикасы шегірткедей қаптаған трансұлттық мұнай корпорацияларының жаппай жаулауына ұшырады. Олармен келісімшарттар тиісті дәрежедегі заңды негізсіз, Қазақстан үшін үлкен қаржылық, ұйымдастырушылық және құқықтық тиімсіз формаларда жасалды [1].

Мысалы, тәжірибеде жер қойнауын пайдалану үшін келісімшарт моделі ретінде - өнімді бөлу шарты барынша кең қолданылды. Бұл шарт өзінің жер қойнауындағы байлықты өз алдына дербес игеруге техникалық, қаржылық жағынан мүмкіндігі жоқ дамушы немесе өтпелі экономикасы бар елдерге тән жағдай. Өндірістің өзіндік құнының жоғары болуына, көлік қатынасының қиындығына, ішкі өңдеу көлемінің шектелгендігіне байланысты өнімді бөлу шарты мемлекет үшін тиімсіз және жер қойнауын пайдалану шарттарының ішінде қолдануға күрделі. Бүгінге дейін жасалған өнімді бөлу шарттарының іс-тәжірибесі көрсеткендей, мұнайға баға жоғары болғанның өзінде республика бұл жобалардан мол үлес ала алмайды. Салыстыру үшін айта кетсек, Ресей Федерациясының заңдылығында да өнімді бөлу шарты моделі қарастырылған. Нақты айтқанда, 1995 жылғы 30 желтоқсанда «Өнімді бөлу шарттары туралы» Ресей Федеральдық заңы қабылданған. Алайда, Қазақстаннан айырмашылығы Ресейде мұндай келісімшарттар өте сирек жасалады (Сахалин-1, Сахалин-2, Харьягинское мұнайгаз кеніштері) және шарт жасасу тәртібі өте күрделі, өйткені, өнімді бөлудің әрбір шартына заң шығарушы органның келісімі керек. Қазақстанда қазір өнімді бөлу шарты негізінде оннан аса кен орындары игерілуде. Бірақ, алдағы уақытта отандық заң шығарушылар жер қойнауын пайдаланудың мұндай шарттарынан бас тартулары тиіс. Ол үшін өнімді бөлу шартына мораторий жариялауға болады.

Қазақстандағы жер қойнауын пайдалануды құқықтық реттеудің тағы бір маңызды аспекті – жер қойнауын пайдалану жөніндегі келісімшарт ережелерінің тұрақтылығын қамтамасыз ету, әсіресе, салық салу мәселелерін негізінде біржақты шешу қажеттігі. Бұл сұрақ әлі күнге дейін отандық заңдылықта да, құқықтық доктринада да толыққанды шешімін таппай келеді [2, 55 б.].

Расымен, қазіргі кезде Қазақстанда мемлекеттің экономикалық мүдделерін қорғау мақсатында ағымдағы заңдылық талаптарын қайта қарау бойынша тұрақты жұмыстар жүргізілуде. Мәселен, 2004 жылы отандық заңдарда жер қойнауын пайдаланудың иеліктен шығарылатын құқықтарын және жер қойнауын пайдаланушы компаниялардағы қатысу үлестерін (акцияларын) сатып алуға басымдық құқығы туралы норма пайда болды. Заң шығарушы бұл норманы бұған дейін жасалған барлық келісімшарттарға қатысты деп белгіледі. 2005 жылы Азаматтық кодексте мемлекеттік меншік құқығының пайда болуына әкелетін жаңа негіздеме пайда болды. Ол: жеке меншіктегі мүлікті өз еркімен, өтемақысыз мемлекеттік меншікке беру. 2007 жылы кері күші бар заң қабылданды. Оған сәйкес, Үкімет енді жер қойнауын пайдаланушылардан елдің мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келетіндей жағдай туындаса, жер қойнауын пайдалану туралы келісімшарттардан біржақты бас тарта алады. [5, 75 б.].

Мемлекеттің ұлттық мүдделерінің заңдылық тұрғысынан қорғалуына тұтастай алғанда оң баға берілгеніне қарамастан, отандық заңдылықтың жекелеген новеллалары асығыс, дұрыс құқықтық талдаусыз, ғылыми негіздеусіз қабылданып кетіп жатыр. Нәтижесінде, олар ғалымдар мен іскер тұлғалар тарапынан дұрыс сынға алынуда, инвестициялық ахуалға теріс әсерін тигізуде.

Мемлекеттік активтердің құқықтық режимін реформалау процесінде оң өзгерістер де аз емес. Нақты айтқанда ұзақ жылдар бойы іс жүзінде мемлекеттік мүлікке мемлекет тарапынан иелік етіп келген, тиімсіз жұмыс істеген мемлекеттік орган – Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру жөніндегі комитеттің өкілеттіліктері қайта қарастырылуда. Бұл орган заңды тұлғалардағы мемлекеттік акциялар пакеттерін қоса алғанда, барлық мемлекеттік мүліктерді басқарып келді. Тиімсіздігі сол, осы басқару барысында нысандардың ерекшеліктері ескерілмей қалып, мемлекеттік мүлік мемлекет үшін пайдасыз шарттар нысанына айналып отырды.

Күні бүгін экономиканың мемлекеттік секторындағы субъектілердің коммерциялық қызметі реформалануымен қатар, ол субъектілерді мемлекет тарапынан басқару тәртібі де жетілдірілуде. Мәселен, соңғы кездері Қазақстандағы экономиканың мемлекеттік секторында мемлекеттік кәсіпорын түріндегі ұйымдастырушылық-құқықтық формадан бас тарту үрдісі байқалуда. Олардың орнын жеке заңды тұлғалар – мемлекеттік басымдау қатысуымен жасақталатын акционерлік қоғамдар басуда. Кәсіпкерліктің мұндай ыңғайлы формалары «жариялы және жеке құқықтағы өзіндік субъект, коммерциялық заңды тұлғаның айрықша бөлек ұйымдастырушылық-құқықтық формасы» [3, 54 б] - ұлттық компаниялардың пайда болуына әкелді.

Ұлттық компания түсінігі Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік» Заңының 1-бабы 34-тармағында былай келтірілген: «ұлттық компания – Қазақстан Республикасы Үкіметінің немесе облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдарының шешімімен құрылған, акцияларының бақылау пакеті мемлекетке, ұлттық басқарушы холдингке немесе ұлттық холдингке тиесілі және қызметін ұлттық экономиканың негізін құрайтын салаларда жүзеге асыратын немесе өңірлердің экономикасын дамытуға жәрдемдесу үшін құрылатын (әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар) акционерлік қоғам». Алайда, ұлттық компаниялардың ерекше құқықтық мәртебесі бола тұра, олардың қызметін реттейтін әлі дербес заңдылық база жоқ. Бұл саладағы әрекет ететін заңдылықтар, көбінесе, мұнай операцияларымен айналысатын салалық жекелеген ұлттық компаниялардың мүддесіне жұмыс істеуде. Мұнда ұлттық компаниялардың өкілеттіліктерін белгілейтін, жиі-жиі қайта құрылуын көрсететін нормативтік актілер саны ұдайы өсуде.

Негізгі назар осы салада жұмыс істейтін ұлттық компаниялар мен мемлекеттік басқару органдарының өкілеттіліктерін шектеуге, сондай-ақ, экономиканың осы саласында мемлекеттік мүдделерді жүзеге асыратын ұлттық компаниялардың стратегиялық мәселелерді шешудегі функцияларына аударылады.

Мемлекеттің қатысы бар ұлттық компаниялар мен өзге де заңды тұлғаларды басқару үшін Қазақстанда холдинг жүйесі енгізілуде. Бұл жағдайда мемлекет тарапынан холдинг құрылады да, оларға меншік ретінде мемлекеттік акциялар пакеті және шаруашылық етуші субъектілердегі үлестер беріледі.

Мемлекеттік компаниялардағы корпоративтік басқаруды жетілдіру үшін көптеген елдер мемлекеттік холдингтер құру жүйесін таңдаған. Холдингтік компаниялар – бұл өзге коммерциялық ұйымдардың акцияларын (үлестерін) ұстаушы ұйымдар. Холдингтер әлемде кең таралғанымен, «холдингтік компания» термині негізінен англо-американдық жүйеде жиі қолданылады. Мәселен, Германияда осындай өндірістік-шаруашылықтық кешендер жүйесі «концерн» деп аталады [4, 25 б.].

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. 27.12.1994
2. Гражданское право. Том. 1. Учебник для вузов (академический курс) / Ю.Г.Басин, М.К.Сулейменов. - Алматы: Изд. КазГЮА, 2000
3. М.К. Сулейменов. Право и собственность в Республике Казахстан. - Алматы: Жеты Жаргы, 1999.
4. Каудыров Т.Е. Гражданско-правовая охрана объектов промышленной собственности в Республике Казахстан. - Алматы: Жеты Жаргы. 2001
5. Басин Ю.Г. Национальная компания. Избранные труды по гражданскому праву. Серия «Классика казахстанской цивилистики». Алматы: АЮ-ВШП «Әділет», НИИ частного права КазГЮУ. - 2003. – 210 с

10.27.51 FTAХА

Калияуов Женис Толеугазинович
магистр юридических наук,
старший преподаватель
кафедры гражданско-правовых дисциплин
Alikhan Bokeikhan University
e-mail: Santana_85@mail.ru

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье рассмотрена о модернизации гражданского законодательства в связи с применением цифровых технологии. Какие есть плюсы и минусы применения инновационных технологии. Внедрение цифровых технологий, дало импульс для снижения бюрократии и препятствует к проявлениям коррупционных рисков.

Ключевые слова: электронные договора, электронные ключи, подпись, Гражданский кодекс, токен, домен

Аннотация. Мақалада цифрлық технологияларды қолдануға байланысты азаматтық заңнаманы жаңғырту қарастырылған. Инновациялық технологияларды қолданудың оң және теріс жақтары қандай. Цифрлық технологияларды енгізу бюрократияны төмендетуге серпін берді және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің көріністеріне кедергі келтіреді.

Түйінді сөздер: Электрондық шарттар, Электрондық кілттер, қолтаңба, Азаматтық кодекс, токен, домен

Annotation. The article discusses the modernization of civil legislation in connection with the use of digital technology. What are the pros and cons of using innovative technologies. The introduction of digital technologies gave impetus to reduce bureaucracy and to manifestations of corruption risks.

Keywords: electronic contracts, electronic keys, electronically digital signature, Civil code, token, domain

С момента принятия интернета как привычного для современного мирового сообщества явления темпы использования его в различных сферах человеческой жизни растут с каждым годом. Использование цифровых технологий продиктовано не только развитием этих технологий и их непроизвольным высачиванием в бизнес-пространство, но и соображениями прагматичности воспользования возможностями, которые они могут предоставить. На данном этапе роль данных технологий дошла до той точки, когда ее можно считать повсеместной и в достаточной мере, укрепившейся в жизни и производстве людей. В связи с этим появляется необходимость принятия и признания процессов,

сопровождающихся использованием цифровых технологий, в законодательном пространстве Республики Казахстан и, естественно, его регулирования. Президент Касым Жомарт Кемелевич Токаев в Послании народу Республики Казахстан «Конструктивный общественный диалог - основа стабильности и процветания Казахстана» от 2 сентября 2019 года отметил, что Правительству предстоит приспособить законодательство под нарастающее технологическое развитие: «Умные города», большие данные, 5G, блокчейн, цифровые активы, новые цифровые финансовые инструменты [1; 3].

Характер общественных отношений, регулировать которые призваны нормы права, меняется под воздействием цифровых технологий, и соответственно, подталкивает право на совершенствование. Одним из первых, законодательно отраженных на цифровизирование редакций стал Закон РК «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 07.01.2003 года. Данный закон положил начало активному распространению небумажного документооборота – дефинировал понятие электронных документов, электронного архива, электронных копий документов, а также электронной цифровой подписи (далее – ЭЦП) и ключей к ней, приравняв ее собственноручной подписи подписывающего лица. Следовательно, при наличии регистрационного свидетельства, выданного аккредитованным удостоверяющим центром и правомерности владения электронной подписью, ЭЦП влечет одинаковые юридические последствия, что и собственно ручная подпись [2]. Таким образом, принятие вышеуказанного закона отразилось и на нормах Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК). А именно, был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам электронного документа, электронной цифровой подписи и информатизации» от 07.01.2003 года, который дополнил пункты 2,3 ст. 152 ГК РК, приравняв обмен электронными документами, определяющими субъектов и содержание их волеизъявления, к совершению сделки в письменной форме [3].

Следует отметить, что наряду с ЭЦП имеет место иная технология, используемая в целях удостоверения документов, – цифровая рукописная подпись (ЦРП). В отличие от ЭЦП, ЦРП не может быть приравнена к подлинной собственноручной подписи и зачастую используется в государственных структурах для запечатления биометрических данных и переноса изображения подписи без изменений [4;5]. Тем не менее, данный способ не урегулирован законодателем прямо. Применению в этом вопросе подлежит только норма ГК РК. Такой электронный оттиск подписи является факсимиле: «допускается при совершении сделки использование средств факсимильного копирования подписи, электронной цифровой подписи, если это не противоречит законодательству или требованию одного из участников» (п. 2 ст. 152).

24.11.2015 года принятие Закона РК «Об информатизации» запускает новую волну изменений. Вслед за ним для приведения иных законодательных актов в соответствие с нормами нового закона принимается Закон РК № 419-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информатизации» от 24.11.2015. П. 1 ст. 1 нового закона затрагивает ст. 152 ГК РК, в этот раз – введением пункта 1-1., согласно которому «письменная форма сделки совершается на бумажном носителе или в электронной форме» [5]. В последующем данное дополнение дало большой толчок широкому применению ЭЦП при заключении договоров, увеличению документооборота в электронном формате и в целом хранению и обработке информации с использованием новых технологий. Так, 04.12.2015 года ранее действовавший Закон «О государственных закупках» (от 21.07.2007) был признан утратившим силу с принятием нового закона, который был введен в действие 01.01.2016 года. Данным законом было введено понятие веб-портала государственных услуг, определявшегося как информационная система государственного органа, предоставляющая единую точку доступа к электронным услугам государственных закупок [6]. При этом, была законодательно закреплена следующая дефиниция: «договор о государственных закупках - гражданско-правовой договор, заключенный посредством веб-портала государственных закупок между заказчиком и

поставщиком, удостоверенный электронными цифровыми подписями, за исключением случаев, предусмотренных настоящим Законом» (п.22 ст.2), соответствующий новому подпункту ГК. Таким образом, изменения и дополнения в ГК РК, модернизация его норм оказывают влияние на широкий спектр гражданско-правовых отношений.

25.06.2020 года Парламент принимает Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» (далее – «Закон о цифровых технологиях»). В связи с его принятием п. 2 ст. 115 ГК РК был изменен, и в перечень имущественных благ были добавлены «цифровые активы». Само понятие цифровых активов раскрывается не в ГК РК, а в изменениях и дополнениях к Закону РК «Об информатизации», и звучит следующим образом: «цифровой актив – имущество, созданное в электронно-цифровой форме с применением средств криптографии и компьютерных вычислений, не являющееся финансовым инструментом, а также электронно-цифровая форма удостоверения имущественных прав». Соответствие данной новеллы концепции, на которую основывается ГК РК, является спорным. Так, М.К. Сулейменов отмечает, что под «цифровыми активами» понимается «имущество в электронно-цифровой форме, за исключением денег и личных неимущественных прав». Трудность состоит в обособлении нововведенного понятия от имущественных прав. Так, несмотря на то, что цифровые активы были введены как разновидность имущества, они определяются как «форма удостоверения имущественных прав», что создает противоречие [7].

С появлением и распространением криптовалют стало невозможным игнорировать их существование и с правовой точки зрения. Сложность состоит не столько в увеличении их количества и их независимости от официальных валютных систем, устанавливаемых государством, столько и в малопонятности их генерирования для подавляющего большинства людей. Законом РК «О цифровых технологиях» была сделана попытка определить круг терминов для дальнейшего урегулирования взаимоотношений, вытекающих из майнинга (добычи) криптовалют. В разъяснении этих понятий стоит проблема определения технологических процессов, сопутствующих процессу добычи криптовалют. Попытка упорядочивания понятий чревата фигурированием в законе терминов, носящих характер, относимый сугубо к информационным и математическим наукам, таких как токен, форжинг, блокчейн, хэширование, валидация, форк-валюта.

Отнесение цифровых активов к виду имущества также означает, что они не являются вещами в юридическом смысле. Тем не менее, правовой режим оборота цифровых активов, изложенный в Законе РК «О цифровых технологиях» хоть и не определяет, но включает в свое изложение термины «собственник», «владелец» и «пользователь». Объективно, данные термины неприменимы в рассматриваемой сфере. Любое лицо, к которому может перейти цифровой актив, начинает им обладать, однако владение есть одно из правомочий права собственности. «Цифровые права не могут быть вещами, они могут быть только имущественными правами, и к ним понятие «собственность» неприменимо», –отмечает М.К. Сулейменов. Следует отметить, что проблема образовалась и при попытке включения «токена» в качестве одного из основных понятий, используемых в Законе РК «Об информатизации». Понятие цифрового токена раскрывается из положения о том, что он является одним из видов цифровых активов – обеспеченных. При том, что сами цифровые активы, согласно слову закона, являются имуществом, характер его разновидности описывается как «цифровое средство учета, обмена и удостоверения имущественных прав» (ст. 56-1). Это свидетельствует о том, что существует необходимость перерассмотрения фактов, на которые основывался законодатель при разработке данных изменений, так как цифровые активы не могут одновременно являться и имуществом, и средством удостоверения имущества.

Значительный импульс распространения цифровых технологий в гражданско-правовые отношения был произведен введением карантинных мер, к которым государство вынуждено было прибегнуть в обстоятельствах пандемии. Совершение покупок через сеть

Интернет обрело новые масштабы. При этом следует отметить, что рост онлайн-торговли предусматривался в государственной программе «Цифровой Казахстан», утвердить которую постановило Правительство РК на основании оглашенного ранее Послания Президента РК "Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность" от 31 января 2017 года. Было установлено, что в качестве стимуляции распространения бизнеса в онлайн пространство, необходимо продвигать онлайн-торговлю путем повышения уровня доверия населения к продавцам и производителям. Предпринять все это предстояло в рамках первого приоритета, объявленного в Послании Елбасы – ускоренная технологическая модернизация экономики страны. Тем не менее, в ГК РК еще не привнесены нормы, регулирующие удаленную куплю-продажу. А именно, речь идет о дистанционной розничной купле-продаже, осуществляемой с использованием информационно-коммуникационных технологий.

По Е.В. Авдейчиковой, дистанционная торговля являет собой «сферу торговой деятельности, при которой продавец непосредственно не вступает в контакт с покупателем при заключении договора купли-продажи и выборе товара, а процесс продажи осуществляется посредством дистанционных способов реализации; интернет магазина; почтовых каталогов; телемагазина, торговых автоматов и прочее» [8, 104]. Способ продажи и приобретения товаров(т.е. осуществление заказов) онлайн через Интернет отличается от традиционного по ряду следующих моментов: 1) наличие расстояния между продавцом и покупателем, между покупателем и товаром; 2) невозможность физического осязания и оценки качественных характеристик товара; 3) независимость от временных рамок и неопределенное количество людей, которые могут иметь доступ к информации о товаре; 4) возможность организации каждого из факторов дистанционной онлайн-торговли обусловлена наличием связи с Интернетом. В настоящий момент действует и подзаконный нормативный акт, регулирующий дистанционную торговлю – Постановление Правительства РК от 14.09.2005 года «Об утверждении Правил розничной торговли вне торговых мест путем сетевого маркетинга, общественных распространителей, продажи по почте и другими способами». Объективно говоря, данные правила являются оторванными от современных реалий и требуют актуализации. Необходимо детализировать введенное понятие в правовых актах. Так, розничная торговля через Интернет только лишь добавлена в перечень «других способов розничной торговли», и далее по содержанию акта не регулируется. Сложность есть и в вопросах прав потребителей, пользующихся дистанционной покупкой товаров. Информация о товаре размещается нематериально и предоставляется в сочетании с программным обеспечением, что отрывает покупателей от привычных представителей продавцов, так как само интернет-приложение не является юридическим лицом.

В этой связи считается необходимым внести соответствующие изменения и дополнения в законодательство и заменить заголовок ст. 450 «Продажа товаров по образцам» общей части ГК РК на «Дистанционную продажу»; п. 17 Постановления Правительства РК «Об утверждении Правил розничной торговли вне торговых мест путем сетевого маркетинга, общественных распространителей, продажи по почте и другими способами» от 14 сентября 2005 года № 918 изложить в редакции «При осуществлении торговли дистанционным способом оформляется заказ на покупку того или иного вида товара, определяется время и место доставки, а также способ оплаты приобретаемого товара» [9].

Ввод чрезвычайного положения на территории страны в 2020 году повлиял и на условия труда. Переход на дистанционный режим привел к тому, что трудовое законодательство РК также адаптировалось к карантинным мерам. Так, 4 мая 2020 года на территории Казахстана была введена единая электронная база данных трудовых договоров. Она была сформирована на основании Приказа Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 3 сентября 2020 года № 353 «Об утверждении Правил представления и получения сведений о трудовом договоре в единой системе учета трудовых договоров». В последующем Закон РК от 4 мая 2020 года статью 11 Трудового кодекса РК дополнил частью второй следующего содержания: «Акты работодателя оформляются в

письменной форме или форме электронного документа, удостоверенного посредством электронной цифровой подписи». В результате был введен электронный документооборот актов работодателя.

Таким образом, привнесенные в жизнь общества цифровые технологии расширили круг правовых отношений, которые необходимо урегулировать. Данная задача требует четко расставленных приоритетов в сфере новых технологий и первичной проработки теоретических аспектов для принятия в дальнейшем эффективных норм. Необходима выработка единой концепции и юридические механизмы воздействия на отношения, которые прямо или косвенно переплетены с использованием цифровых технологий. Вводимые в настоящее время технические термины являются дефинитивным изложением понятий, которые по своей природе не регулируют никакие отношения. Отвечая на вызовы современности также важно обеспечить соответствующие механизмы защиты прав и персональных данных граждан. Стиль модернизации гражданского законодательства, регулируя отношения, должен быть призван способствовать развитию цифровых технологий, сохраняя при этом ориентированность на высшие ценности ввиду обеспечения защиты прав и интересов человека.

Список использованной литературы

1 Сарпеков Р.К. Цифровизация правового пространства // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Серия ПРАВО. – 2020 г. – №3 (61) УДК 349, Нур-Султан – С.3. // <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-pravovogo-prostranstva>

2 Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 года N 370 «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000370_

3 Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061#sub_id=0

4 Куранбек Ж.А. О некоторых юридических и технических вопросах применения электронных (цифровых) подписей в Республике Казахстан // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Серия ПРАВО. – 2020 г. – №3 (61) УДК 343.98.067, Нур-Султан – С.

5 // <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-yuridicheskikh-i-tehnicheskikh-voprosah-primeneniya-elektronnyh-tsifrovyyh-podpisey-v-respublike-kazahstan> 5 Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 419-V ЗРК О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информатизации // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000419>

6 Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках» // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34050877&pos=3;-108#pos=3;-108

7 М.К.Сулейменов Цифровизация о и совершенствование гражданского законодательства (статья третья, исправленная и откорректированная в связи с принятием Закона цифровых технологиях) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35012332&pos=6;-88#pos=6;-88

8 Авдейчикова, Е.В. Анализ понятия «удаленная торговля» и ее особенности // Сибирский торгово-экономический журнал. 2013. № 1.– С.104-109.

МРНТИ 10.27.41

Каражанова Жанат Кокеновна
PhD, азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы
Alikhan Bokeikhan University

Раймбекова Жулдыз Еркиновна
заң ғылымдарының магистрі,
Alikhan bokeikhan University
азаматтық - құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы

ОЙЫН БИЗНЕСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ СҰРАҚТАРЫ

Түйін. Мақала ойын бизнесі құқықтық реттеудің кейбір сұрақтары қаралған. Авторлар ат жарыстарын ұйымдастыру және ипподром ұғымына талдау жасаған, заңда көзделген кемшіліктерді ашып оны реттеу жолдарын көрсеткен.

Түйін сөздер. Ойын бизнесі, құқықтық реттеу, ипподром, ат жарыстары, тотализаторлар.

Abstract. The article examines some issues of legal regulation of gaming business. The authors analyzed the organization of horse races and the concept of the hippodrome, revealed the shortcomings provided by the law and showed ways to regulate it.

Keywords. Game business, legal regulation, hippodrome, horse racing, totalizers.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында ойын бизнесі саласында елде осы қызметпен айналысуға 50 қолданыстағы лицензия бар, оның ішінде 6 казино, 10 Ойын автоматтары залы, 26 букмекерлік кеңсе және 8 тотализатор бар, онда 4 мыңға жуық жұмыс орны құрылған.

Айта кету керек, бүгінгі күні 8 тотализатордың ешқайсысында тіркелген салық салу объектілері жоқ, яғни іс жүзінде бұл бағыттағы қызмет жүзеге асырылмайды. Бұл мән-жайлар оларды Алматы облысының Қапшағай су қоймасының аумақтарындағы және Ақмола облысының Бурабай ауданындағы құмар ойын аймақтарына шығаруға байланысты.

Сондай-ақ, Қазақстанда 45 ипподром жұмыс істейді, оның 33-і мемлекеттік және 12-сі жеке меншік. Бұл ретте тек 4 ипподромның техникалық және инфрақұрылымдық жарақтандырылуы жарыс кезінде жарыстарды кәсіби ұйымдастыру және сапалы телевизиялық көрсетілімдер үшін қажетті шарттарға сәйкес келеді. Бұл ипподромдар саланың флагманы болып табылады, бірақ олар қаржыландыру көздерінің болмауына байланысты қиындықтарға тап болады [1].

Қазақстан Республикасының заңнамасында ипподром түсінігінің анықтамасы жоқ, алайда Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 17 қарашадағы № 1202 қаулысымен бекітілген сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы мемлекеттік нормативтерге сәйкес Қазақстан Республикасының ашық спорт алаңдарын жобалау ережелер жинағында (бұдан әрі – Ережелер жинағы) 3.14-тармағында ипподром түсінігін анықтайды, оған сәйкес ипподром стендтермен қоршалған, ашық жазық ат спорты жарыс алаңы болып табылады.

Ережелер жинағының 3.5 тармағына сәйкес жарыс алаңы – спорттық және ат спорты түрлерін өткізуге арналған алаң.

«Ойын бизнесі туралы» Заңның (бұдан әрі – Заң) 1-бабының 11-тармағына сәйкес ойын бизнесі - құмар ойындарды және (немесе) бәс тігуді ұйымдастыруға және өткізуге байланысты кәсіпкерлік қызмет» [2].

Алайда, Заңның негізгі мақсаты құмар ойындарды және (немесе) бәс тігулерді ұйымдастыруға және өткізуге байланысты қатынастарды реттеу болып табылады және «ипподром» ұғымы Заңның құқықтық реттеу нысанасы болып табылмайды.

Ипподромның нысанылы мақсаты – ат спорты жарыстарын өткізу. Ат спорты жарыстары кең түсіндірмеге ие және әртүрлі жарыс түрлерін, спорттық ойындарды және атқа мінуді және аттардың қатысуын пайдаланатын жаттығуларды қамтиды.

Сонымен, бұл тек жақшада көрсетілгендер «ат жарысы мен жарыс» қана емес, ат жарыстарының басқа түрлерінің болуын да білдіреді.

Заңның негізгі мақсаты құмар ойындарды және (немесе) бәс тігулерді ұйымдастыру мен жүргізуге байланысты қатынастарды реттеу болғандықтан, біздің ұсыныс бойынша ат спортының жекелеген түрлеріне қатысты бәс тігу (бәс тігу) мәселелерімен ғана шектелу қажет.

«Құқықтық актілер туралы» Заңның 24-бабының 3-тармағына сәйкес нормативтік құқықтық актінің мәтіні әдеби тіл нормалары, заң терминологиясы және заң техникасы сақтала отырып жазылады, оның ережелері барынша қысқа болуға, нақты мағынаны және әртүрлі түсіндіруге жатпайтын мағынаны қамтуға тиіс. Нормативтік құқықтық актінің мәтінінде мағыналық және құқықтық жүктемесі жоқ декларативтік сипаттағы ережелер қамтылмауға тиіс.

Осылайша, ипподромның ат спорты жарыстарын (ат жарысы, бәйге) немесе тазы жарысын өткізуге арналғанын нақты көрсету қажет [3].

Тағы бір айта кетерлігі, тазы жарысы – дөңгелек жол бойымен жасанды қоян немесе қоян түріндегі жемді қуған иттердің жарысы түріндегі спорттық жарыс.

Ережелер жинағының 4.4.11 тармағында жарыс алаңдарының, жолдардың және олардың материалының параметрлері нақты анықталған, алайда заңда тазы жарыс алаңдарының негізгі сипаттамалары анықталмаған, сондықтан оларды дербес анықтау үшін жағдайлар жасалған.

Осыған байланысты тазы жарысы үшін алаңдарды салу бойынша нормативтік-техникалық құжат қажет.

Сондай-ақ, осы анықтамадан сұрақ туындайды, неге ипподромдағы жануарлар жарысының ауқымы тек жылқылар мен иттермен шектеледі? Шетелдік тәжірибеде сонымен қатар құс жарысы, түйе жарысы, шошқа жарысы, түйеқұс жарысы, тасбақа жарысы, піл жарысы, т.б.

Сондай-ақ, Заңның 11-бабының 1-тармағына сәйкес казино, ойын автоматтары залдары, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлар (букмекерлік кеңселердің және (немесе) тотализаторлардың кассалары) Алматы облысында Қапшағай су қоймасының жағалауында және Ақмола облысының Бурабай ауданында жергілікті атқарушы органдар айқындайтын аумақтар шегінде орналастырылуға жатады. Казино, ойын автоматтары залдары, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлар (букмекерлік кеңселердің және (немесе) тотализаторлардың кассалары) Алматы облысында Қапшағай су қоймасының жағалауында және Ақмола облысының Бурабай ауданында жергілікті атқарушы органдар айқындайтын аумақтар шегінде орналастырылуға жатады.

Өз кезегінде ипподромдар ешқандай аумақтық өлшемдермен шектелмейді. Жеке аумақта ипподром құрылысы Қазақстан Республикасының Жер кодексімен, жер пайдалану актісімен, ал салынып жатқан нысанды қабылдау және пайдалануға беру «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Заңымен реттеледі [4].

Осылайша, Заңға «ипподром» ұғымын енгізу құқықтық аспектіде осал болып, жетілдіруді талап етеді.

Заңның 1-бабының 18-тармағына сәйкес тотализатор – бәс тігу жасалған кезде оған қатысушылар арасында делдалдық қызметтер көрсететін ойын бизнесін ұйымдастырушы.

Заңның 1-бабының 12-тармағына сәйкес ойын бизнесін ұйымдастырушы – құмар ойындарын және (немесе) бәс тігуді Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкес ұйымдастыруды және өткізуді жүзеге асыратын заңды тұлға.

Заңның 9-бабына сәйкес ойын бизнесі саласындағы қызметті жүзеге асыру үшін лицензия алу қажет.

Лицензия алуға үміткерлерге қойылатын біліктілік талаптары Заңның 13-бабында айқындалған.

Бәс тігу кассаларының жақшада көрсетілуі енгізілген нормаға басқаша түсінік береді, көрсетілген аумақтардан тыс бізде не бар екені түсініксіз болып қалады: бәс тігу дүкендері ме, әлде ставкалар кассасы ма?

Заңның 1-бабының 19-тармағына сәйкес тотализатордың немесе букмекер кеңсесінің кассасы – бәс тігуге мөлшерлемелерді қабылдау, ол бойынша ұтыс төлеу жүзеге асырылатын орын.

Орын кез келген ғимараттың, құрылыстың бір бөлігі болуы мүмкін және ипподром аумағында тотализатор кассалары қандай нысанда орналасады? Филиал, өкілдік, бөлім?

Осыған байланысты Қапшағай су қоймасының жағалауында және Ақмола облысының Бұрабай ауданында Алматы облысының аумағынан тысқары жерде кімдерге тұруға рұқсат етілгенін арнайы реттеу қажет деп санаймыз.

Сондай-ақ Заңның 1-бабының 19-1 тармағында тотализатордың немесе букмекер кеңсесінің электрондық кассасы түсінігі бар екенін атап өткен жөн, ол - ақпараттық-коммуникациялық желілерді пайдалана отырып, мөлшерлемелер қабылдау (есепке алу) жүзеге асырылатын және ұтыстарды төлеу жүргізілетін ақпараттық жүйе болып табылады.

«Ойын бизнесі туралы» Заңда ұтыс ойынын өткізуге болатын аумақтар нақты көрсетілген және ипподром аумағынан тыс жерде ұтыс ойынын көрсету оның нормаларын бұзу болып саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262>

2. «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы N 219 Заңы.//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219>

3. «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ.//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480>

4. «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі N 242 Заңы.//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000242>

ҒТАХА 10.15.59

Мағауянов Даурен Абильтаевич
заң ғылымдарының магистрі,
Alikhan bokeikhan University
азаматтық - құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы
daurxxvek@bk.ru

Жампеисов Думан Абильтаевич
PhD, азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы
Alikhan Bokeikhan University

КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСТЕРІН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЖӘНЕ ЕУРООДАҚ ЕЛДЕРІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Көші-қон саласындағы цифрландыру ұзақ мерзімді және өзекті мәселе болып табылады, оның шешімі ұлттық деңгейде көші-қон ағындарын есепке алу, ақпарат

алмасу және қадағалау процестерін айтарлықтай жақсартуға уәде береді. Көші-қонды басқаруға цифрлық технологияларды енгізу бюрократияны азайту және көші-қон үдерістеріндегі сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету сияқты практикалық міндеттерді шешуді ғана емес, сонымен қатар барлық қатысушылар үшін көші-қон саласындағы ашықтықты, құрылымдылықты және жалпы қауіпсіздікті арттыруды ескертетін негізгі үрдіс болып табылады. Бұл мақалада озық елдердің миграция саласын цифрландыру тәжірибесі мен Қазақстандағы миграциялық үдерістердің цифрландырудың дамуы көрсетілген.

Кілт сөздері: «Мигранттар қозғалысын есепке алудың бірыңғай ақпараттық жүйесі», цифрлық мемлекет, цифрлық технология, «бір терезе» қағидаты.

Аннотация.

Цифровизация в сфере миграции является долгосрочной и актуальной проблемой, решение которой обещает значительно улучшить процессы учета, обмена информацией и надзора за миграционными потоками на национальном уровне. Внедрение цифровых технологий в управление миграцией является ключевой тенденцией, предупреждающей не только решение практических задач, таких как сокращение бюрократии и снижение уровня коррупции в миграционных процессах, но и повышение прозрачности, организованности и общей безопасности в сфере миграции для всех участников. В данной статье представлен опыт цифровизации сферы миграции передовых стран и развитие цифровизации миграционных процессов в Казахстане.

Ключевые слова: «Единая информационная система учета движения мигрантов», цифровое государство, цифровые технологии, принцип «одного окна».

Annotation. Digitalization in the field of migration is a long-standing and urgent problem, the solution of which promises to significantly improve the processes of accounting, information exchange and supervision of migration flows at the national level. The introduction of digital technologies in migration management is a key trend that warns not only the solution of practical tasks, such as reducing bureaucracy and reducing corruption in migration processes, but also increasing transparency, structuring and overall security in the field of migration for all participants. This article presents the experience of digitalization of the migration sphere of advanced countries and the development of digitalization of migration processes in Kazakhstan.

Keywords: The Digital State, Digital technologies, the principle of «one window», «Unified information system for accounting for the movement of migrants».

Көші-қон саласын цифрландыру ертеден келе жатқан өзекті мәселелердің бірі болып табылады, оның шешімін табу ұлттық деңгейде көші-қон ағының қадағалау, ақпарат алмасу және есепке алу үдерістерін елеулі көлемде жақсартуға мүмкіндік береді.

Көші қонды басқаруға цифрлық технологияларды енгізу бюрократияны азайту, көші-қон үдерістері барысындағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету сияқты тәжірибелік міндеттерді шешіп қана қоймай, сонымен қатар көші-қон саласында барлық қатысушылар үшін ашықтығын, құрылымдануын және жалпы қауіпсіздігін арттыруға мүмкіндік беретін маңызды тенденция болып табылады.

Алайда қазіргі таңда көші-қон үдерісіне цифрлық технологияларды енгізу және көші-қон саясатын цифрландыруға қатысты Қазақстанда да, Евроодақ елдерінде де кешенді зерттеулердің жетіспеушілігі байқалады.

Орталық Азияның барлық елдері тұрақты даму саясатын қолдайды, онда көші-қон мәселесі маңызды орын алады. Көші-қон жүйесін нәтижелі нығайту мен реттеу үшін мигранттар мен үкімет арасында сенімді қатынастар орнатуға, сондай ақ өңірлік ынтымақтастықты нығайтуға, әлсіз қорғалған мигранттардың адам құқығын қорғау саласындағы қажеттіктерін қанағаттандыруға негізделген бағдарламалар қажет. Көші-қон үдерістеріне жаңа цифрлық технологияларды енгізу мемлекетке көші-қон ағының реттеу барысында мигранттардың құқықтарын қорғау және заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін қосымша құралдармен қамтамасыз етілу мүмкіндігін береді.

Цифрлық технологиялар мемлекеттік басқару құрылымдарына белсенді түрде кіріктірілуде, мұның өзі мемлекетті басқару процесін жеңілдетуге және мемлекеттік қызмет көрсету стандарттарын арттыруға ықпал ететін болады.

Цифрлық мемлекет– топология мен логистиканы нақтылы жұмыс істеп тұрған мемлекеттік басқару жүйесіне және оны байланыстырып тұратын электронды (ақпараттық телекоммуникациялық, математикалық және компьютерлік бағдарламалық), инфрақұрылымдық құқықтық реттіліктің (және оның негізіндегі тұжырымдаманың) қондырмасын жасауды қалыптастырудың (қатаң құқықтық шектер – *vinculum juris*) жүйелі ұйымдық технологиялық көзқарасы [1,64-69 б]. Цифрлық мемлекет тұжырымдамасы ақпаратты және талдауды нәтижелі және шұғыл басқару мүмкіндігін, сондай ақ сараптамалық талдауды қамтамасыз етеді, мұның өзі мәліметтерге мониторинг жүргізу, оларды верификациялау мен валидациялауды объективті жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Цифрлық мемлекеттің құрамдас бөліктерінің бірі – электронды үкімет, оның бірінші кезекте атқарушы билік органдары жүйесіне қатысы бар, электронды үкімет– ақпараттық қарым қатынастық технологияларды кеңінен пайдалану арқылы нәтижеліліктің жаңа жоғары деңгейіне көтерілуді және азаматтар мен мекемелердің мемлекеттік органдардың қызмет нәтижелері туралы ақпарат алуы және мемлекеттік қызмет алуын жеделдететін және ыңғайлы етудің технологиялық жаңа сапалық деңгейі болып табылады [2, 72-76 б].

Мысалы Қазақстан Республикасында көші-қон ағының қозғалысын есепке алу мақсатында мигранттар қозғалысын есепке алудың бірыңғай кіріктірілген ақпараттық жүйесі бар. Бұл мемлекеттік шекарадан өтетін шет елдіктер мен Қазақстан азаматтарының келу мақсаттары мен болу ұзақтық мерзімі бойынша бірыңғай есебін жүргізуге мүмкіндік береді. Миграциялық үдерістердің қолданыстағы 13 бағыты бойынша «бір терезе» қағидаты бойынша мемлекеттік қызмет көрсету. Азаматтар бірте бірте рұқсат ету қызметтерін қашықтықтан қосымшалар арқылы алатын болады; бюджетке салық түсімдерінің есебі жүргізіледі; жұмыс берушілердің кадр саясатында жергілікті мазмұнды сақтауы қадағаланатын болады. Басты мәселе— ішкі нарықты қорғау. Жұмыс берушілер шет елдік жұмыс күшін тарта отырып бірте бірте жергілікті мамандарды әзірлеуге міндеттенеді, сол арқылы болашақта жергілікті мамандармен шет елдіктерді алмастыру мүмкіндігі жасалынады. Сондай ақ шет елдіктердің Қазақстанда болған кезінде денсаулық жағдайы мен анықтамалары қойылатын талаптарға сәйкес келуі үшін медициналық қызмет алуына мониторинг жүргізілетін болады. Қазақстанның көші-қон заңнамаларын бұзу фактілерін анықтау және көші- қон үдерістерімен байланысты барлық мәселелерді реттеу» [3].

Қазақстан Республикасында ұлттық заңнамаларды Біріккен Ұлттар Ұйымы белгілеген халықаралық стандарттарға үйлестіру бойынша күш жұмсау шеңберінде «Мигранттар қозғалысын есепке алудың бірыңғай ақпараттық жүйесі» енгізіледі. Бұл жүйе миграциялық заңнамалардың бұзылуын нәтижелі анықтау және сонымен қатар мигранттардың мемлекеттік қызмет алуын қамтамасыз етуге арналған. Жүйе азаматтар үшін мерзімдік және ұйымдастырушылық жұмсалатын уақытын қысқартады және мемлекеттік органдармен байланыс жасау қажеттіктерін барынша азайтады. Миграция саласындағы цифрлық өзгерістер процесі тұтас алғандағы мигранттар қозғалысын қамтып қана қоймайтынын, сонымен қатар атап айтқанда жұмыс күштері миграциясы саласын да қамтиды, мұның өзі көші- қон заңнамаларының бұзылуын нәтижелі анықтауға және БҰҰ ережелерін жүзеге асыруға қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 қарашадағы № 961 «Қазақстан Республикасының 2023–2027 жылдарға арналған көші-қон саясаты тұжырымдамасы» қаулысымен бекітілген көші-қон саясатының барлық өзекті бағыттарын қамтиды [4] және Қазақстандағы көші-қон үдерістерінің бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйесі құрамына келесідей 13 бағыт кіреді: 1. Белгіленген квота шеңберінде шетелдік жұмыс күшін тарту. 2. Шетелдік жұмыс күшін – еңбек мигранттарына рұқсат беру. 3. Қажет етілетін мамандықтар тізімі бойынша шетелдік жұмыс күшін тарту. 4. Шетелдік жұмыс күшін

арнайы экономикалық аймақтарға тарту. 5. Ішкі корпоративтік ауыстыру шеңберінде шетелдік жұмыс күшін тарту. 6. Инвестициялық контрактілер шеңберінде шетелдік жұмыс күшін тарту. 7. Инвесторлар үшін виза рәсімдеу (оның ішінде 300 мың доллар). 8. Қандас. Мысалы, қандас мәртебесін алуға өтінішті қандас мәртебесін алудан үміткер этникалық қазақ «Құтты мекен» ақпараттық жүйесінің мобильді қосымшасы арқылы, немесе Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелері арқылы тиісті құжаттарын ұсына отырып бере алады. «Құтты мекен» АЖ мобильді қосымшасы арқылы берілген өтініш, «Кандас» ААЖ енгізіледі, этникалық қазаққа оның өтінішінің тіркелгені туралы хабарлама беріліп, әлеуметтік қорғау және еңбекпен қамту бойынша жергілікті атқарушы органдары арқылы қаралады. «Құтты мекен» ақпараттық жүйесі (Migration.enbek.kz) — электронды еңбек биржасы бірыңғай жүйесінің (enbek.kz) мигранттар қозғалысын есепке алуды қамтамасыз ететін, сондай ақ миграция саласындағы қызмет көрсетуге мониторинг жасалынатын бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасының шет елдік мекемелері арқылы берілген өтініштерді Қазақстан Республикасының шет елдік мекемесінің қызметкері «Кандас» ААЖ тіркейді және «Кандас» ААЖ арқылы этникалық қазақтың өтінішінің қандас мәртебесін беру және ұзарту Ережесінің 3 к қосымшасына сәйкес форма бойынша тіркелгені туралы хабарламамен бірге жергілікті әлеуметтік қорғау және еңбекпен қамту органына жіберіледі. [5]. 9. Көшу, жұмысқа орналасу. 10. Босқындар, пана іздеуші тұлғалар. 11. Еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында шет елдерде жұмысқа орналасушы тұлғаларды есепке алу. 12. «Атамекен» картасы. 13. Шет елдіктерге өзге мақсаттар бойынша визалық қолдау көрсету (оның ішінде азаматтық алу, оқу және іскерлік туризм).

Қазақстанда елге келген шет елдік азаматтарды тіркеу жүйесі қабылдаушы жақтың жауапкершілігінде болады, ол Қазақстан Республикасы азаматы (туыстары мен достарын қоса есептегендегі) немесе заңды тұлғалар (хостелдер, қонақ үйлер, отелдер, оқу орындары, кәсіпорындар, санаторилер мен демалыс үйлері) болуы мүмкін. Шет елдік азаматтың келуі, болуы, уақытша тұруға рұқсат рәсімдеуі туралы хабарлама беру бойынша барлық жауапкершілік қабылдаушы тарапқа жүктеледі. Олардан талап етіледі: 1. Шет елдік азамат келген күннен бастап үш жұмыс күні ішінде миграциялық қызметке хабар беру, оны vmp.gov.kz немесе [Egov.kz](http://egov.kz) порталы арқылы жүзеге асыруға болады. Шет елдік азаматтарға электронды виза алу үшін www.vmp.gov.kz. визалық миграциялық порталына өтініш жасауы қажет 2. Егер де шет елдік азамат Қазақстанда 30 күннен артық мерзім болуды жоспарлаған болса, қабылдаушы тарап қонағына уақытша тұруды рәсімдеуге міндетті болады, шет елдік азамат оны өз бетінше рәсімдей алмайды. Уақытша тұруға рұқсат рәсімдеу бірден келген уақытында емес, келгеніне 30 күн толғаннан кейін жүзеге асырылады. Уақытша тұруға рұқсат шет ел азаматының төлқұжатына қосымша ретінде беріледі және елде келу мақсатын көрсете отырып көрсетілген мерзімге дейін жария түрде тұруына рұқсат етіледі.

Шет елдіктерге миграция заңнамаларын бұзғаны үшін ҚР ӘҚБК 517 бабына сәйкес жауапкершілікке тартылады. ҚР ӘҚБК 517 бабының 3 және 4 тармақтарына сәйкес заңнамамен белгіленген мерзім аяқталғаннан кейін ҚР аумағынан шықпағаны үшін 3 тәулік мерзімі ішінде – ескерту; 3 тәуліктен 5 тәулікке дейін –10 АЕК көлемінде айыппұл; 5 тәуліктен 10 тәулікке дейін –15 АЕК көлемінде айыппұл. 10 тәуліктен асқан жағдайда – 25 АЕК көлемінде айыппұл салынады немесе Қазақстан Республикасы аумағынан күштеп шығарылады [6].

Сондай ақ Қазақстан Республикасында «eQонақ» - туристер легі мен миграцияны бақылау үшін ақпарат жинау және есепке алу ақпараттық жүйесі жұмыс істейді. Жүйені енгізу туристік қызмет көрсету сапасын арттырады және отандық қонақ үйлерге қызығушылықты арттырады, сондай ақ Қазақстан Республикасы көші-қон заңнамаларының сақталуын бақылауды жақсартады. Жүйені туристік саланы дамыту мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру шеңберінде Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің қолдауымен мәдениет және спорт министрлігі құрастырған [7].

Қазақстан Республикасы азаматтары, қандастар, Қазақстан Республикасы аумағында тұрақты тұратын шет елдіктер үшін бекіту процедурасы өзгеріссіз қалдырылған. Бекіту www.egov.kz электронды мекен жайы бойынша қол жеткізуге болатын электронды үкімет веб порталын пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, денсаулық сақтау саласын қарастырған жағдайда алғашқы медициналық санитарлық көмек көрсететін медициналық мекемеге тіркеу үшін веб порталдың тиісті бөлімі арқылы өтініш беру қажет. Өтініш беру тиісті жолдардың толтырылуын талап етеді. Пациент туралы мәліметтер мемлекеттік ақпараттық жүйелерден автоматты түрде алынады. Мақұлдаушы шешім қабылданған жағдайда медициналық мекеме тарапынан электронды сандық қол қойылған электронды құжат түрінде бекіту туралы хабарлама беріледі. Цифрландыру процестеріне және еңбек иммигранттарына қатысты күтіліп отырған либералдық саясат жүзеге асырылған жағдайда заңсыз мигранттар жарыққа шығу мүмкіндігіне ие болады және Қазақстан Республикасы аумағында заңды тұрған жағдайда неғұрлым көбірек артықшылықтарға ие болады.

2023–2027 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы көші-қон саясаты тұжырымдамасы шеңберінде қабылданған шаралар соңғы 10 жыл ішінде тұңғыш рет оң сальдоны қамтамасыз етті. Шет елдіктер негізінен тұрақты тұруға ТМД елдерінен, ҚХР, Моңғолиядан келеді. Шет елдерден техникалық, экономикалық, педагогикалық және медициналық мамандық иесі болып табылатын шет ел азаматтары келуде. Сонымен қатар мүмкін болатын инвесторлар үшін «бір өтініш» қағидаты бойынша шет елдердегі мекемелерде жеке сәйкестендіру номерін (ЖСН) және электронды сандық қолды (ЭСК) беру процедурасы жеңілдетілген және шет елдерде сәтті бизнес кейстері бар этникалық қазақтар үшін «Ата жолы» картасын беру тәртібі бекітілген. Этникалық иммиграцияны регламенттеуші бағыт шеңберінде «қандас» мәртебесін алуға өтініш қабылдау тетігі қайта қарастырылды. Мысалы, Қазақстанның шет елдердегі консулдықтары этникалық қазақтардың өтінішін қарау кезінде 2023 жылдың 1 шілдесінен бастап «Бір терезе» қағидаты бойынша жұмыс істей бастады. Сонымен қатар Тұжырымдама шеңберінде шет елдерде жұмыс істейтін Қазақстан азаматтарының еңбек құқықтарын қамтамасыз ету бойынша жұмыс жүргізіледі. Бірінші тоқсан қорытындысы бойынша мұндай адамдар саны 194 мыңнан астам адамды құрады. Еңбек құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету үшін ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі Түркия, БАӘ, Ұлыбритания және өзге де елдермен жаңа келісімдер жасау бойынша бастама көтеру арқылы қосымша шаралар қабылдады. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі сыртқы істер министрлігімен бірлесе отырып шет елдерде бізге қажетті мамандық иелерін немесе сәтті бизнес жобаларды жүзеге асырушы азаматтардың осы мүмкіндіктерін одан әрі Қазақстанда жүзеге асыруы үшін олардың елге келуіне жеңілдетілген жағдайлар жасалуы қажет және заңсыз миграциямен күрес бойынша жұмысты күшейту қажет, шет елдерде жұмыс істейтін Қазақстан азаматтарының құқықтарын қорғау бойынша шараларды күшейту және жыл соңына дейін «Бүркіт» жүйесіне кіріктірілуін қамтамасыз ете отырып елдегі миграциялық процестерді реттеудің бірыңғай жүйесін енгізу қажет [8].

Европа тәжірибесіне сүйенуге болады, онда ішкі шекараларды ашты және сыртқы шекараларды нығайту бойынша шаралар қабылдады сондай ақ мүмкін болатын келушілер тарихы туралы иммиграциялық полицияға шұғыл ақпарат беруге бағытталған Шенген ақпараттық жүйесін құрастырды (Schengen Information System). Евроодақта (бұдан әрі – ЕО) Шенген ақпараттық жүйесі мигранттардың шыққан еліне қайта оралу процедурасын жеңілдету үшін түрін тану, ДНК және биометриялық мәліметтер алу үшін пайдаланылады. Германияның көші қон және босқындар бойынша Федералдық ведомствосы (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, BAMF) түрін және диалектілерін автоматты түрде тану, аттарының транскриптерін ұғыну және мобильді құралдарына талдау жасайтын технологияларды тұлғаны тексеру мақсатында мәліметтер жинақтау мақсатында пайдаланатын пилоттық жоба жүзеге асырды [9, 65 б].

Цифрлық технологиялардың көмегімен мигранттардың өтініштерін, тұлға туралы мәліметтерді, шыққан елі туралы мәліметтерді тексеру жүзеге асырылады. Бұдан бұрын осы

процедуралардың барлығы өте ұзақ тексеру жүргізу мен мамандардың баға беруін талап еткен болатын, ал қазір тек бірнеше минут уақыт алады [10, 271 б]. Үкімет осындай әдіспен келесі «көші-қон дағдарысын» болжау үшін цифрлық көшіру технологияларын пайдалану мүмкіндіктерін зерттеу үстінде [11, 20 б].

Мысалы, Швецияда билік органдары болашақ миграциялық үдерістерді болжау үшін машиналық оқыту сияқты әдістерге негізделген «миграция алгоритмін» пайдаланады [12, 1-9 б]. Қытайда миграцияны басқаруда цифрлық технологияларды белсенді түрде пайдаланады, әлеуметтік несиелендіру жүйесі мәліметтеріне негізделген цифрлық технологияларды игеру үстінде [13, 123 б].

Осы мысалдар халықаралық көші-қон үдерісін басқару және шекараның қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ағымдағы мерзім ішінде жаңа цифрлық технологияларды пайдаланудың арту тенденциясының орын алып отырғанын анық көрсетеді.

Миграция саласын цифрландыру түрлі елдерде әр түрлі қалыптасуда. Цифрлық трансформациялау осындай өзгерістерді жүзеге асыруға қабілетті дамыған елдердің озық позицияларын нығайта түседі және миграциялық үдерістермен байланысты қатерлерді басқарудың шешуші факторлардың біріне айналады [14, 9-14 б].

Халықаралық қозғалыстар артып келе жатқан дәуірде миграцияны басқаруды нәтижелі цифрландыру Евроодақ елдерінің (ЕО) саясатының ажырамас бөлігіне айналып отыр. Технологиялық құралдар шекарадан заңсыз өту, лаңкестік және қылмыс қатерлеріне қарсы іс қимылдың құралы қызметін атқарады. Әлемдік аренада бәсекелестікке төтеп беруге ұмтыла отырып Европа жинақталған тәжірибеге және цифрлық инновациялар саласындағы принциптерге сүйене отырып саяси және техникалық жақтары арасында тепе теңдік іздестіруде. Бұл тәжірибе Қазақстан жағдайында қолдануға болатын құнды білімдер мен әдіснамаларға қол жеткізу мүмкіндігін береді. Европа көші-қон үдерістерін басқару үшін мемлекет пен жеке меншік саласының ынтымақтастығы сәтті болуы мүмкін екенін көрсетіп отыр. Бұл екі тараптың да сараптама мүмкіншіліктері мен қорларын біріктіре отырып инновациялық және нәтижелі жүйе құрастыруға ықпал ететін болады.

Цифрлық шешімдер Тұжырымдамасы құрамына барынша толық миграциялық статистиканың жинақталуы мен талдануы кіреді, мұның өзі шет елдік азаматтардың еңбек миграциясымен, салық салумен, медициналық қызмет көрсетумен және әлеуметтік бейімделумен байланысты процестерге толық мониторинг жасау арқылы басқарудың нәтижелілігін арттыра түсетін болады. Миграция саласындағы мемлекеттік саясат қысқа мерзімге, орта мерзімге және ұзақ болашаққа арналған болжамдық сценарийлер құрастыру үшін көлемді мәліметтерді өндеудің қазіргі заманғы ақпараттық жүйелері мен технологияларымен қамтамасыз етіледі, сондай ақ шешім қабылдаудың барынша ашық жүйесі құрастырылады. Бұл болжам жасау сапасын арттырады және іс шараларды жоспарлау мен енгізудің нәтижелілігін арттырады, олардың жүзеге асырылуына үздіксіз мониторинг жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Оқу танысу жағынан алып қарағанда Батыс Европа елдерінің кіріктірілу арқылы бірігуінің тәжірибесі де пайдалы болуы мүмкін. Мысалы, Европалық одақ иммиграциялық саясаты құрамына үш басты мәселе кіреді:

1. Европалық одақ шеңберінде азаматтардың көшіп қонуы мен ауысуын барынша жеңілдету.

2. Европалық одақ аумағына кіретін шет елдік азаматтармен байланыс жасаудың жалпы стандарттарын енгізу, сондай ақ босқындар мен паналауды қажет етуші тұлғалар үшін қатысты қатаң иммиграциялық ережелер құру және олардың мәртебесін танудың жалпы процедураларын қалыптастыру.

3. Европалық одақ шеңберінде заңсыз миграцияға қарсы күресу үшін шаралар қабылдау.

Мысалы, Европалық одақ шеңберінде құрастырылған бірнеше келісімдер үшінші елдердің азаматтарымен әділетті қарым қатынас жасау [15], қабылдаған елдерде жария заңды

негізде тұрып жатқан жұмысшы мигранттардың отбасыларымен қосылуына қолдау көрсету міндеттілігі мәселелерін қарастырады [16].

Мысалы, Эстонияда және Қырғызстанда елде ІТ саласы мамандарының көшіп келуі мен тұруына ынталандыру үшін визалық миграциялық заңнамаларда жеңілдіктер қарастыру бойынша нақтылы шаралар қабылданған. «Цифрлы көшпенді» визасы (Digital Nomad Visa, соқрашпенно DNV) — бұл қашықтықтан жұмыс жасайтын қызметкерлерге арналған визаның абсолютті түрдегі жаңа түрі болып табылады. Эстония осындай виза түрін алғаш пайдаланған елдердің бірі болып табылады. Бұл виза 1 жылға дейінгі мерзімге беріледі және Эстония жерінен фрилансер түрінде немесе шет елдік компанияның қызметкері ретінде қашықтықтан жұмыс істеуге мүмкіндік береді. DNV Эстония аумағында бір жыл көлемінде тұру құқығын береді және осы визаны тұрақты тұрғылықты мекен жай алу үшін бастапқы алаң ретінде пайдалануға болады.

Қырғызстан елге қашықтықтан жұмыс істеу үшін көшіп келуді жоспарлаған «сандық көшпенділерге» визасыз көшіп қону және тағы да бірнеше жеңілдіктер берді. Олар виза алусыз немесе өзге де иммиграциялық процедуралардан өтпестен Қырғызстан аумағында болуға, оған кедергісіз енуге, еңбек қызметтерін заңды негізде орындау үшін алдын ала рұқсат беруші құжаттарды алмастан шет елдік тапсырыс берушілерге қашықтықтан орындау режимінде қызмет көрсету міндеттерін орындауға (жұмысты орындауға рұқсат алу) құқылы болады, заңды тұлғаны тіркеу бастамасын көтеру мүмкіндігіне ие болады, сондай ақ нақтылы тұрып жатқан жері бойынша міндетті түрде тіркелу міндеттілігі жойылған. Мұнда Қырғызстандағы жаңа бағдарлама қол жетімді болатын Digital Nomad, елдерінің тізімі алты елмен шектелген [4].

ЕО саяси күн тәртібінде миграцияның маңызының артуы директивті органдарға ақпарат берумен қатар кең көлемде қоғам өкілдерін ақпараттандыру үшін қажетті мигранттардың демографиялық мәліметтері, миграциялық ағындары туралы нақтылы, шынайы, қол жетімді мәліметтер алу қажеттігі туралы ұсыныстар түсе бастады. Мұның өзі миграциялық реттеу саласына ақпараттық және қарым қатынастық технологияларды енгізу бойынша күн тәртібін қалыптастырды. Цифрлық платформалар қазіргі таңда ЕО миграциялық саласы үшін өзекті маңызға ие болып отыр, ол биометриялық мәліметтер алу, өмір бойғы ID номерін алу, бармақ көшірмесін алу тақырыптарын қамтиды. Миграциялық бақылау саласында ЕО үшін келесі технологиялар үлкен маңызға ие болып отыр: 1) Шенген ақпараттық жүйесі (SIS) — жабық мәліметтер базасы, оған заңды бұзған тұлғалар, жалған немесе жоғалтылған құжаттар туралы мәліметтер енгізіледі. Оған Европаның 30 жуық елдері қосылған, демек, бұл ұлттық мәліметтер базасын қоса есептегендегі орталық жүйе болып табылады және өзге жүйелердің бірлесе әрекет етуін қамтамасыз ететін желі болып табылады. 2) Саусақ көшірмелері мәліметтер базасы — EURODAC. 3) Визалық ақпараттық жүйе — VIS.

Миграция тұтас алғандағы ақпараттық және қарым қатынастық технологиялардың жылдам дамуымен тығыз байланысты. Ақпараттық коммуникациялық технология жаһандық көлемде енгізу миграция динамикасына ықпал етті, оның өзі мемлекеттік қадағалау, бақылау және басқарудан көрініс тапты. Осылайша смартфондар, әлеуметтік желілер платформалары, қосымшалар ақпаратқа қол жеткізудің жаңа каналдарына айналды. Миграциялық ағындарды реттеу миграция бойынша үлкен көлемді мәліметтерді талдауға жатқызылады, оның құрамына мыналар кіреді:

1. Шекаралық бақылаудың нәтижелілігі үшін толықтырылатын және өзара байланыстырылатын биометриялық мәліметтер;
2. Миграция ағындарын болжау және тосқауыл қоюдың, тежеудің мақсатты әлеуметтік бағдарламаларын таратуға арналған әлеуметтік желілер мәліметтері;
3. Мигранттар мәдениетімен танысуға арналған жаһандық интернет мәліметтері, оған мысалға Diminescu e-Diasporas Atlas2 жаңашыл жобасын келтіруге болады, ол 27 электронды диаспораларды және 8000 мигранттар сайтының карталауды қамтиды.

Европада миграция бойынша кең көлемді мәліметтер жинақтау жүргізіледі (migration data), олар тікелей немесе жанама түрде мигранттар ағындары туралы ақпарат береді, сондай ақ пана беру, тұруға рұқсат беруді қоса есептегендегі миграцияның бірнеше жақтарының өлшемін көрсетеді, сондай ақ көптеген әлеуметтік экономикалық көрсеткіштерді көрсетеді. Мәліметтерді елдер Европалық одақ ережелеріне сәйкес, сондай ақ ерікті негізде береді. Бұдан кейін Европалық комиссия (Евростат) және Европалық одақ мекемелері европалық деңгейде салыстырылатын ресми статистика мен шұғыл мәліметтерді тексереді, жинақтайды және таратады [17].

Мемлекеттік сала миграцияны басқару үшін ақпараттық технологияларды құрастыру саласында жеке меншік саласымен белсенді түрде ынтымақтастықта жұмыс жасайды. Миграция бойынша болашақтың жаһандық кеңесі (The Global Future Council on Migration) осы тақырыпты зерттеумен белсенді айналысып келеді. Сондай ақ миграция және даму бойынша жаһандық форум (The Global Forum on Migration and Development, GFMD) миграциялық саясатты нәтижелі жүзеге асыру мақсатында мемлекеттік және жеке меншік салалары арасында диалог ұйымдастырады. Европалық Одақтың цифрлық саясаты бірыңғай цифрлық нарық құруға негізделген (Digital Single Market, DSM) және оның ішіндегі кірігу процесстерімен параллель дамиды. Европалық одақ цифрлық саясатын анықтайтын басты құжат цифрлық ынтымақтастықтың жаһандық стратегиясы болып табылады (Global Digital Cooperation Strategy). Европалық институттардың көзқарасы цифрлық технологиялардың ЕО экономикалық және әлеуметтік қызметінің барлық жақтары үшін басты құралға айналғанын танудан тұрады. ЕО миграциялық саясатын талдау барысында мақсатты қатер тобы лаңкестер мен қылмыскерлерден ғана емес, сонымен қатар заңсыз мигранттардан, демек, ЕО аумағында ресми мәртебесіз тұрып жатқан немесе оның аумағына қажетті құжаттарсыз енгісі келетіндерден тұрады. Мұның өзі Европа аумағына енуі мен онда тұруына ЕО мүше мемлекеттер рұқсат бермеген заңсыз мигранттар ағынын анықтау мен оқшаулау әрекеттерінің жүзеге асырылуынан көрініс табады.

Испандық зерттеуші И. Барберо атап көрсеткендей, «Европалық одақ «азаматтарды стратификациялауға» негізделген саяси құқықтық режим құрастыруда». Азаматтардың белгілі бір топтары Европалық истеблишмент құрастырған демократия құндылықтарымен, құқықтың, бостандықтың, қауіпсіздіктің үстемдік құруымен сәйкес келмейтіндігімен негізделініп басқарылады және санаттарға бөлінеді. Европалық одақ «реттелмеген» мигранттар санаты және негізінен Азия мен Африканың «артта қалған елдер» аталатын мұсылман елдерінен шыққан азаматтар топтары лаңкестік сияқты қауіпті қылмыс түрлерімен байланыстырылады [18, 153-168 б].

Европалық ғалымдар М. Бестерс пен Ф. Бромның пікірі бойынша, цифрландыру процесі нәтижесінде европалық миграциялық саясат қатерлерді басқару жүйесіне айналды. Шекаралық бақылау деп аталатын дәстүрлі ұғым миграциялық ағындарды басқару деп ауыстырылды, демек, оны «саналы мигрант» санатына сәйкес келмейтіндерді анықтау үшін «қатер фильтрі» ұғымын пайдалану арқылы реттеледі. Цифрлық ақпаратты кеңінен қолдану ЕО аумағында болуы шектелуі тиіс қатер тобына кіретіндерді неғұрлым дәл және толық қарастыруға мүмкіндік береді [19, 455-470 б].

Европада цифрлық қызмет көрсету туралы заң сияқты заңдар бар, демек бұл қауіпсіз және есепке алынатын онлайн орта құру, чиптер туралы Европа заңы, демек, Европаның жартылай өткізгіштер технологиялары саласында бәсекеге қабілеттілікті арттыру, цифрлық нарық туралы заң, демек, ашық және әділетті цифрлық нарық қызметін қамтамасыз ету, Европалық цифрлық бірегейлік демек, сізге үшінші тараппен бөлісетін ақпарат көлеміне толық бақылау орнату мүмкіндігін беру, жасанды интеллект, демек, жасанды интеллект көмегімен жүзеге асырылатын денсаулық сақтауды жақсарту, неғұрлым қауіпсіз және таза көлік, неғұрлым тиімді өндіріс, неғұрлым арзан және тұрақты энергия [20]

Миграциялық қызмет көрсетуге жаңа көзқарастардың мүмкіншілігі елеулі көлемді және әлі күнге дейін жеткіліксіз зерттелген болып табылады. Соған байланысты бірнеше объективті шектеулер бар, оларға мыналарды жатқызуға болады: мигранттарда мобильді

қосымшалардың болмауы немесе Қазақстанның белгілі бір аумақтарында интернетке қол жетімділіктің болмауы. Цифрлық технологияларды енгізу шет ел азаматтары үшін электронды құжаттар мен мобильді қосымшаларды енгізумен байланысты тиісті құқықтық негіз және заң актілері қабылданған жағдайда неғұрлым нәтижелі бола түседі. Сонымен қатар миграциялық үдерістерді басқарудың өңірлік бағдарламаларына мемлекеттік басқаруды цифрлық басқарумен өзгерту мәселесін енгізу қажет.

Европаның оң тәжірибесін есепке ала отырып Қазақстанның институционалдық және құқықтық базасын жақсарту миграциялық саланы дамытудың маңызды факторына айналады. Соған қарамастан мақсатты бағдарламаларға да шекаралық бақылауды ұйымдастыруды жетілдіру, миграциялық бақылау қызметіне арналған техникалық базаны жаңғырту, байланыс және ақпаратты өңдеу құралдарын жетілдіру және көрші елдердің шекара қызметімен ынтымақтастық мәселелері енгізілуі тиіс.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Понкин И.В., Редькина А.И. (2020). Цифровое государственное управление: метод цифровых моделей-двойников (ВІМ) в праве // Государственная служба. Т. 22. № 2. С. 64–69.
2. Панкратов И.Ю. (2016). Цифровые технологии государственного управления // Государственная служба. № 3 (101). С. 72–76.
3. В РК создадут Единую информсистему учета движения мигрантов. <https://profit.kz/news/64173/V-RK-sozdadut-Edinuu-informsistemu-ucheta-dvizheniya-migrantov/>
4. Об утверждении Концепции миграционной политики РК на 2023 – 2027 годы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>
5. Об утверждении Правил присвоения или продления статуса кандаса. Приказ Министра труда и социальной защиты населения РК от 22 июля 2013 года № 329-Ө-М. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1300008624>
6. Кодекс РК «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>
7. Информационная система eQonaq. <https://eqonaq.kz/?lang=ru>
8. Единую систему регулирования миграционных процессов планируется внедрить в Казахстане. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39652908&pos=15;-19#pos=15;-19
9. Tangermann J. (2017). Documenting and establishing identity in the migration process. Challenges and practices in the German context. Nuremberg: Federal Office for Migration and Refugees. 65 p.
10. Patrick P.L., Schmid M.S., Zwaan K. (2019). Language analysis for the determination of origin. Current perspectives and new directions. Cham: Springer. 271 p.
11. Gelb S., Krishnan A. (2018). Technology, migration and the 2030 Agenda for sustainable development. London: Overseas Development Institute. 20 p.
12. Carammia M., Dumont J.-C. (2018). Can we anticipate future migration flows? Paris: OECD. Pp. 1–9.
13. Backer L.C. (2018). Next generation law: data-driven governance and accountability based regulatory systems in the West, and social credit regimes in China // Southern California Interdisciplinary Law Journal, V. 28. No. 1 Pp. 123–72.
14. Глущенко Г.И. (2018). Роль международной трудовой миграции в трансформации рынка труда к требованиям цифровой экономики // СОТИС – социальные технологии, исследования. Т. 93. № 7. С. 9–14.
15. Директива 2003/109/ЕС «О статусе граждан третьих стран, проживающих на долгосрочное основе» - закрепляет основы правового положения легальных мигрантов из зарубежных стран, включая принцип их равноправия с гражданами Европейского союза.
16. Директива 2003/86/ЕС «О праве на семейное воссоединение» - закрепляет

основы для переезда в ЕС членов семей легальных мигрантов, а также предоставляет им возможность заниматься в государствах – членах трудовой или иной социально-экономической деятельностью.

17. «Чем больший поток мигрантов движется в ЕС, тем активнее он «оцифровывается» - <https://media-mig.ru/technology/kachestvo-cifrovizacii-stanovitsya-sinonimom-jeffe/>

18. Барберо И. Ориентализация мигрантов в Европейском Союзе // Журнал исследований социальной политики. 2014. № 2. С. 153–168.

19. Besters, M. & Brom, F. (2010) «Greedy» Information Technology: The Digitalization of the European Migration Policy. European Journal of Migration and Law. 12 (4). pp. 455–470. doi: 10.1163/157181610X535782

20. A Europe fit for the digital age-https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en

МРНТИ 10.15.59

Латышев Олег Юрьевич

Доктор философии в филологии,
п.д.н., к.филол.н., действительный член
МАС, МАЕ, ЕАЕ, ISA, МОО АД ЮТК,
член-корр. МАПН, профессор университета «Сайпресс»,
США, профессор РАЕ, президент,
Международная Мариинская академия
имени М.Д. Шаповаленко, г. Москва, Россия;
e-mail: papa888@list.ru

Латышева Полина Александровна

исполнительный директор,
Международная Мариинская академия
имени М.Д. Шаповаленко, г. Москва, Россия;
e-mail: papa888@list.ru

Радаэлли Массимо

д.м.н., вице-президент,
Международная Мариинская академия
имени М.Д. Шаповаленко, г. Милан, Италия;
e-mail: radamass1@gmail.com

Луизетто Мауро

д.ф.н., почетный вице-президент,
Международная Мариинская академия
имени М.Д. Шаповаленко, г. Пьяченца, Италия;
e-mail: maurolu65@gmail.com

DUTIES, RESPONSIBILITIES AND GUARANTEES: WAYS OF ESTABLISHING AND PROBLEMS OF REALISATION

Abstract. The responsibilities of every citizen of the Russian Federation are a consequence of the rights he has. Or the presence of a right for one subject of law results in the presence of an obligation for another citizen of the Russian Federation. In any case, the relationship between the rights and obligations of everyone in the Russian Federation remains quite close.

Key words: Russia, law, freedom, citizen, country.

Аннотация. Ресей Федерациясының әрбір азаматының міндеттері оның құқықтарының салдары болып табылады. Немесе құқықтың бір субъектінде құқықтың болуы Ресей Федерациясының басқа азаматында міндеттің болуына айналады. Қалай болғанда да, әр Ресей Федерациясының құқықтары мен міндеттерінің өзара байланысы өте тығыз болып қала береді.

Түйінді сөздер: Ресей, құқық, Бостандық, азамат, ел.

Аннотация. Обязанности каждого гражданина Российской Федерации являются следствием имеющихся у него прав. Либо наличие права у одного субъекта права оборачивается наличие обязанности у другого гражданина Российской Федерации. В любом случае, взаимосвязь прав и обязанностей каждого Российской Федерации остаётся достаточно тесной.

Ключевые слова: Россия, право, свобода, гражданин, страна.

O. S. Ioffe, having thoroughly examined the legal relationship under Soviet civil law, considers it necessary to state that the duties of each citizen are an integral element of the constitutional and legal status inherent in all of them [1, P. 562].

In the process of studying the concept of legal obligation, E.I. Ivanov considers it appropriate to express the opinion that the obligation of each individual is ensured by coercive measures established by law and, at the same time, responsibility [2, p. 109].

N.I. Matuzov and A.B. Malko express the conviction that the natural rights inherent in every citizen presuppose the presence of his own responsibilities, while these hypostases are called upon to actively and proactively interact and, thanks to such positive manifestations, balance each other [3, P. 201].

It should be noted that out of 47 articles in the content of chapter two “Rights and freedoms of man and citizen” of the Constitution of the Russian Federation, only 7 articles are devoted to the duties of citizens of the Russian Federation, the remaining 40 are devoted to the rights of citizens of the Russian Federation.

However, when considering the rules of law and legal relations, S. F. Kechekyan considers it necessary to express the opinion that the responsibilities inherent in an individual almost automatically accompany the rights belonging to every citizen [4, pp. 24, 27].

Responsibilities are in a state of fairly strict and complete correlation in relation to the rights existing among citizens of the Russian Federation. In this case, two most widespread types of correlations should be distinguished. The first of them is that a certain right of citizens of the Russian Federation corresponds to the obligation of these same citizens of the Russian Federation.

Thus, the right of citizens of the Russian Federation to freely receive and disseminate information is in full compliance with the duty of these same citizens of the Russian Federation of non-interference in someone’s private life or the universal communication of reliable information.

The second type of correlation of the rights and obligations of citizens of the Russian Federation should be called the correspondence of the right of one citizen of the Russian Federation with the obligation of another citizen of the Russian Federation to perform certain actions, otherwise the right of the first citizen of the Russian Federation will not be realized.

An example of this compliance is the right to be forgotten, during the implementation of which, in relation to one citizen of the Russian Federation, search engines are required to stop issuing links to information that is subject to “oblivion.”

In a digital telecommunications network, there is an increase in the proportion of responsibilities that should belong to the providing entity as having the greatest ability to influence the numerous technological processes occurring in it.

Considering human rights and information and communication technologies, it seems possible to express a deep conviction that the introduction of the institution of Internet police, which

was designed to act mainly in the direction of protecting intellectual property, did not lead to the expected results.

Thus, as a result of the research carried out in this work, it should be concluded that the responsibilities of every citizen of the Russian Federation are a consequence of the rights he has.

Or the presence of a right for one subject of law results in the presence of an obligation for another citizen of the Russian Federation. In any case, the relationship between the rights and obligations of everyone in the Russian Federation remains quite close.

Just as without executors of duties, holders of any rights cannot arise, and without holders of these rights, executors of duties directly or indirectly arising from a given range of rights cannot appear.

At the same time, it should be noted that for the most part, the rights and obligations of citizens of the Russian Federation are in a state of fairly clear correlation. Therefore, failure by anyone to fulfill their direct duties may lead to the fact that the rights of any citizen of the Russian Federation cannot be implemented in a timely manner and in full.

Among other things, it is also necessary to remember that in the era. When the digital telecommunications environment begins to dominate what is happening in the real world, the legal foundations of the real world must be refracted in a special way in relation to users of the virtual space.

So, in this work, duties, responsibilities and guarantees are subjected to a comprehensive examination: methods of establishment and problems of implementation.

In the future development of this research, it seems appropriate to also consider the algorithm for acquiring and terminating the constitutional and legal status of an individual in the digital telecommunications environment: conditions, methods, consequences.

In addition, it is necessary to study ways to transform the constitutional and legal status of the individual in the digital telecommunications environment: factors, forms, criteria.

At the same time, the specification of the constitutional and legal status of the individual in judicial practice and the activities of the prosecutor's office should also be addressed in the development of this research, which will allow us to obtain a detailed understanding of the topic of the research being undertaken.

Thus, as a result of the research conducted in this work, the following conclusions should be drawn:

The rights and freedoms that can arise and be realized in the digital telecommunications environment still have a long way to go. The stability of the traditions of realizing rights and freedoms in accordance with modern Russian legislation helps in many ways, but sometimes also hinders the successful implementation of the process of formation of the digital telecommunications environment as a clearly defined legal space for unambiguously law-abiding actions of all subjects participating in its development. Unambiguous assistance from the modern legal system in the formation of the legal space of the digital telecommunications environment occurs due to the fact that rights in the real and virtual world must have the property of continuity. At the same time, the obstacle on the part of the modern legal system to the formation of the legal space of the digital telecommunication environment consists mainly in the fact that not all rights and freedoms implemented in the real world sufficiently take into account the features of the virtual world and the relations of subjects in it. The main difficulty in this case lies in the relative "youth" of the digital telecommunications environment as such, and at the same time, the consequent unpreparedness of traditional jurisprudence for dialogue with new realities. At the same time, the formation of completely independent social foundations within the digital telecommunications environment is happening at a fairly rapid pace, and the reluctance or unpreparedness of the existing legal system for dialogue with these relations can turn out to be disastrous for its own state. As a result of the progressive improvement of the digital telecommunications environment and the formation of user habits among millions of its civically active and proactive users, the latter may end up with a reluctance on the part of the latter in one way or another to support the existence of the traditional legal system of the Russian Federation.

Legitimate interests in the digital telecommunications environment have been the subject of lengthy and intense debate for a considerable period of time. This discussion directly affects the numerous interests of both the authors of modern legislative initiatives, law enforcers, and at the same time also users of the digital telecommunications environment. There is an abundance of extremely diverse opinions of domestic and foreign scientists about what timely and most acceptable expression should acquire legitimate interests in the digital telecommunications environment. In the process of versatile self-realization of the individual in the digital telecommunications environment, there are also certain legal risks arising from the uncertainty and insufficient stability of the conceptual apparatus in this area. At the same time, it is necessary to remember that over time the number of such legal risks will gradually increase if the legitimate interests of users of the digital telecommunications environment do not become the object of close attention from the authors of legislative initiatives.

The responsibilities of every citizen of the Russian Federation are a consequence of the rights he has. Or the presence of a right for one subject of law results in the presence of an obligation for another citizen of the Russian Federation. In any case, the relationship between the rights and obligations of everyone in the Russian Federation remains quite close. Just as without executors of duties, holders of any rights cannot arise, and without holders of these rights, executors of duties directly or indirectly arising from a given range of rights cannot appear. At the same time, it should be noted that for the most part, the rights and obligations of citizens of the Russian Federation are in a state of fairly clear correlation. Therefore, failure by anyone to fulfill their direct duties may lead to the fact that the rights of any citizen of the Russian Federation cannot be implemented in a timely manner and in full. Among other things, it is also necessary to remember that in the era. When the digital telecommunications environment begins to dominate what is happening in the real world, the legal foundations of the real world must be refracted in a special way in relation to users of the virtual space.

List of references

1. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву // Избранные труды по гражданскому праву. М.: Статут, 2000. С. 562.
2. Иванов Э.И. Понятие юридической обязанности // Марийский юридический вестник. 2012. Вып. 9. С. 109.
3. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Юристъ, 2005. С. 201.
4. Кечекьян С. Ф. Нормы права и правоотношения // Советское государство и право. 1955. № 2. С. 24, 27.

МРНТИ 10.53

Нурекешов Талап Кайратович

PhD, азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы Alikhan Bokeikhan University
e-mail: nurekechovt@mail.ru

ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ПАЙДАЛАНУ МЕН ДАМЫТУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ САЛАСЫНДАҒЫ ШЕТ ЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Түйін. Бұл мақалада жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытуды құқықтық реттеу саласы бойынша отандық және шет елдік тәжірибеге талдау жасалынды.

Түйін сөздер: Энергетика, жаңартылатын энергия, Энергетикалық сектор

Аннотация. В данной статье проведен анализ отечественного и зарубежного опыта в области правового регулирования использования и развития возобновляемых источников энергии.

Ключевые слова: Энергетика, возобновляемые источники энергии, энергетический сектор

Abstract. This article analyzes domestic and foreign experience in the field of legal regulation of the use and development of renewable energy sources

Keywords: Energy, renewable energy sources, energy sector

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру жөніндегі уәкілетті орган бұл, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды жүзеге асыратын мемлекеттік орган [1].

Жаңартылатын энергия көздерін дамытумен айналысатын шет мемлекеттерінің органдарының құқықтық мәртебесі мемлекеттің басқару нысаны мен құрылым нысандарына байланысты ерекшеленеді.

Мәселен, АҚШ мемлекетінде жаңартылатын энергетика саясатында құзырлы орган федералды орган және әрбір штатының жекелеген органдары қызмет атқарады. АҚШ мемлекетінде жаңартылатын энергия саласындағы бірден бір құзырлы орган Энергетика министрлігін болып табылады (Department of Energy). АҚШ энергетика министрлігінің негізгі миссиясы ұлттық, экономикалық және энергетикалық қауіпсіздікке қол жеткізе отырып энергия, қоршаған ортаны қорғау және ядролық мәселелерді ғылыми және технологиялық шешімдерді қабылдау негізінде Американың қауіпсіздігі мен жетілуін қамтамасыз етуге бағытталған. АҚШ энергетика министрлігі тиімді, таза және қолжетімді энергетиканың дамуын қолдау арқылы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ықпал етеді. Министрлік сонымен қатар, америкалық экономикалық бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету және американдықтардың өмір сүру жағдайын жақсарту мақсатында инновациялар мен жаңалықтар ашу үшін, ғылыми зерттеулердің федералды қаржыландырылуын басқарады [2].

Жаңартылатын энергия көздеріне қатысты бағдарламалық басқарма құрамында энергетикалық тиімділік және жаңартылатын энергия көздері басқармасы (Office of Energy Efficiency and Renewable Energy) қызмет етеді. Бұл басқарма Америка энергетика министрлігінің бір бөлігі ретінде жаңартылатын энергия көдерінен алынатын энергияның экономикадағы дәстүрлі энергетикамен бәсекелестігін қамтамасыз ету үшін инновациялық технологиямен ғылыми зерттеу желілерін басқара отырып энергетика стратегиясы арқылы американың дамуында елеулі орынды иеленеді.

АҚШ энергетика министрлігінің құрамына сонымен қатар ұлттық жаңартылатын энергетика зертханасы да кіреді. Оның қызметінің мәні экологиялық таза энергия көздерін өндіру мен технология және әдістердің энергетикалық тиімділігін қамтамасыз ету, солармен байланысты ғылым мен техниканы дамыту, барлық деңгейде энергетикалық желілердің интеграциясы үшін инновация мен білімді қалыптастыру [2].

Австралия үкіметі әрдайым заңи тетіктер арқылы алдыңғы қатарлы технологиялар енгізу, арнаулы мемлекеттік бағдарламаларды қаржыландыру энергия тұтыну саласын қадағалауда заңнамалық бастамашылық ету құқығын пайдалану арқылы энергетиканың тиімділігін арттыру мен үнемдеуде кең ауқымды қолдау жасап отыр. Австралияда энергетикалық тиімділік пен энергетиканың үнемделуі мен тікелей айналысатын мемлекеттік органдар бар. Энергетикалық тиімділік және энергетиканы үнемдеудегі негізгі органдарға мыналарды жатқызамыз:

Энергия жөніндегі үкіметтік кеңес (the Ministerial Council on Energy) – Австралия үкіметінің үкімет аралық кеңесі қабылдайтын ұлттық энергетикалық саясатының нәтижесі негізінде Австралия үшін экономикалық және экологиялық басымдықтар ұсынуға жауапты австралия энергетика нарығының ұлттық саяси және үкіметтік органы.

Австралия энергия жөніндегі үкіметтік кеңесі австралия үкіметінің бастамасымен 2001 жылы маусым айында құрылды. Оның негізгі мақсаттары:

Австралия энергетикалық секторының болашақта орын алуы мүмкін мәселелерін шешуде саясат қалыптастыру мен оның жұмысын үйлестіру және оған ұлттық қадағалауды қамтамасыз ету;

Энергетикалық сектордың интеграциясы барысында қоршаған ортаға қолайлы ықпал ету жөніндегі кең ауқымды мәселелерге ұлттық жетекшілік ету [3].

Австралия Үкіметтерінің Кеңесі (The Council of Australian Governments (COAG)) - Австралия үкіметаралық форумының жүйесі. Аталған орган Федералды үкімет пен штаттар үкіметінің өзара бірлесе отырып әрекет етуді қажет ететін салалар бойынша ұлттық сипаттағы реформалардың орындалуына мониторинг жасау және дамыту, бастамашылық жасау қызметін атқарады. Австралия Үкіметтерінің кеңесі мүшелері құрамына премьер министр, штат және аумақ басшылары мен министрлері, австралия жергілікті өзін-өзі басқару органдары ассоциациясының президенті кіреді.

Сонымен қатар премьер министр жанындағы энергетикалық тиімділікті арттыру саласы бойынша мақсатты топ (Prime Minister's Task Group on Energy Efficiency) – мақсатты топ үшін жобалар шешімі мен баяндама әзірлеу, кеңес беру, ақпараттандыру бойынша кеңесшілер тобы қызмет атқарады.

Жалпы, австралия үкіметі департаменттер және агенттіктерден тұрады. Соның ішінде жаңартылатын энергия көздеріне қатысты жұмыс жасайтын Австралия жаңартылатын энергетика көздері жөніндегі агенттік (Australian Renewable Energy Agency) 1 шілде 2011 жылы Австралия жаңартылатын энергия жөніндегі агенттік туралы заңының қабылдануы негізінде құрылды. Австралия жаңартылатын энергия агенттігі туралы заңы агенттіктің мақсаты мен міндеттерін анықтай отырып, агенттіктің қызметін ұйымдастыру, оның құзыреті, жаңартылатын энергия көздері технологиясына қатысты қаржылық қызмет секілді мәселелерді реттейтін нормативтік құқықтық актісі. Аталған заң актісінің мақсаты мынандай:

- Жаңартылатын энергия көздері технологиясында бәсекелестікті қамтамасыз ету;
- Австралияда жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды дамыту. Осы заңның 8-бабына сәйкес, агенттіктің қызмет түрлері келесі мәселелер үшін қаржылық көмек көрсету:
 - жаңартылатын энергия көздері саласында технологияны зерттеу; немесе жаңартылатын энергия көздері технологиясын жасау, демонстрациялау комерциализациялау;
 - жаңартылатын энергия көздері туралы ақпаратты сақтау немесе бірлесе отырып қолдану;
 - қаржылық көмек көрсету мақсатында келісім шарттар жасасып және келісімшарттарға жетекшілік ету;
 - жаңартылатын энергия көздері технологиясына қатысты ақпараттарды анықтау, жинау және талдап тарату;
 - жаңартылатын энергия көздері технологиясына қатысты министрге келесі мәселелер бойынша ұсыныстар мен кеңес беру:
 - 1) жаңартылатын энергия көздері технологиясының бәсекеге қабілеттігін арттыру;
 - 2) Австралияда жаңартылатын энергия көздері технологиясын арттыруға қатысты ұсыныстар;
 - 3) Жаңартылатын энергия көздері секторындағы технология саласында тәжірибені жақсарту туралы ұсыныстар;
 - 4) Жаңартылатын энергия көздері технологиясын қолдануды кеңейту жөнінде ұсыныстар;
 - ережелермен көзделген кез-келген функциялар;
 - агенттікке осы заң арқылы немесе достастықтың өзге заңдарымен жүктелген кез келген функциялар;
 - осы қызметтерді жүзеге асыру үшін кез келген қызмет түрін жасай алады [4].

Жаңартылатын энергия көздері саласындағы келесі құзыретті орган таза энергетикалық реттеуші (Clean Energy Regulator), яғни мемлекеттің энергетикалық нарығында жаңартылатын энергия көздерін қолдау бағдарламаларының жүзеге асырылуына

қадағалау жасайтын органы. Осы органның құқықтық мәртебесімен қызметнің тәртібі 2011 жылғы №163 таза энергетикалық реттеуші туралы (Clean energy regulatorly act) заңымен ретеледі. Осы заңға сәйкес, реттеуші органның келесі қызметі мен құзыреттері анықталады:

- климат өзгерісі заңнамасымен берілген қызметтер;
- заң актілерімен бекітілген кез келген қызметтер;
- өзінің қызметін жүзеге асыру үшін кез келген әрекет жасай алады. Реттеушінің

құзыреттері:

- реттеуші өзінің функциясын орындау үшін кез келген әрекеттер жасауға құзыретті;
- өзінің құзыретін жүзеге асыру масатында реттеуші органның келісім шарт жасасу

құзыреті шектелмеген;

- реттеуші жасаған кез келген келісім шарт достастық атынан жасалынған болып есептелінеді;

- реттеушінің кез келген нақты немесе меншігі Достастық атынан иеленеді;

- реттеушінің кез келген қарысы Достастық қаржысы болып саналады;

- реттеуші иелігінде Достастық меншігінен басқа ешқандай мүлік болмауы тиіс [5].

Үндістан жаңартылатын энергия көздері мемлекеттік органдарының тәжірибесі де өзіндік ерекшеліктерге ие. Үндістанның жаңа және жаңартылатын энергия көздері министрлігі жел энергетикасы, кіші гидроэнергетика, биогаз және күн энергетикасы секілді энергияның жаңартылатын түрлері саласында халықаралық ынтымақтастық орнату және осы салада интеллектуалдық меншікті қорғау, зерттеулер жасай мен осы саланың қызметін үйлестіру мен дамытуда жауапты мемлекеттік орган болып табылады. Министрлік жаңа және жаңартылатын энергия көздеріне қатысты мәселелердің барлығы бойынша шешуші роль атқарады. Министрліктің жалпы елдің энергетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жаңа және жаңартылатын энергия көздерін қолдануды ждәмытуды көздейді. Министрліктің қысқаша тарихи даму сатыларына келетін келесіден тұрады:

- 1981 жылы Қосымша энергия көздері жөніндегі комиссия;

- 1982 жылы Дәстүрлі емес энергия көздері бойынша департамент;

- дәстүрлі емес энергетика бойынша министрлік 1992;

- 2006 жылы дәстүрлі емес энергетика бойынша министрлік жаңа және жаңартылатын энергия көздері бойынша министрлік болып атауы өзгертілді. Үндістанда жаңа және жаңартылатын энергия көздерін дамытуға қызығушылық соңғы уақытта энергетикалық қауіпсіздік мәселесінің артуымен байланысты.

Министрліктің миссиясы мыналарды қамтамасыз ету:

- энергетикалық қауіпсіздік: мұнай импортына тәуелділік деңгейін төмендету, отынның баламалы түрлерін енгізу (көмірсутек, биоотын, синтетикалық отын) және оларды енгізу арқылы мұнайға сұранысты төмендету;

- таза энергетика үлесін арттыру: энергияның жаңартылатын түрлері (био, жел, су, күн, геотермалды және ағынды);

- энергияның болуы және қолжетімділігі: Ауыл, қала, өндірістік және коммерциялық секторда жылумен қамтамасыз ету және тағам жасауда қосымша энергиямен қамтамасыз ету;

- энергетикалық үнемділік: экономикалық және бәсекеге қабілетті, ыңғайлы, қауіпсіз және тиімді жаңа және жаңартылатын энергия түрлеріне басымдық беру;

- энергетикалық құралдар: жеке басқа шаққандағы энергияның көлемін арттыру [6].

Сонымен жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытудағы мемлекеттік органдар дегеніміз – заңнамаға сәйкес бекітілген өзіндік құрылымы бар, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытуда мемлекеттік қызметін іске асыратын және сол қызметті атқару үшін биліктік құзыретке ие мемлекеттік аппаратының бөлшегі.

Қолданыстағы ҚР және шет мемлекеттерінің заңнамасы мен тәжірибесі отандық жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытудың мемлекеттік органдары қызметін жетілдіруді қажет ететінін көрсетті. Осыған байланысты келесі ұсыныстарды келтіреміз:

ҚР энергетика министрлігінің министрлік миссиясы қатарына республикада жаңартылатын энергия көздерін дамытуға үнемі жағдай жасау арқылы жаңартылатын энергия көздерінің бәсекеге қабілеттігін қамтамасыз ету деген міндет енгізген жөн.

Қазіргі кезде табиғи ресурстарды үнемдеу мақсатында жаңартылатын энергия көздерін жаппай енгізу үрдісі орын алып отыруына байланысты жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамыту саласындағы мемлекеттік реттеу органдарының қызметі жетілдірілуі тиіс. ҚР энергетика министрлігі қарамағындағы жаңартылатын энергия көздері департаменті қызметін жетілдіру ұсынамыз. Департамент қарамағына қызмет ету ерекшелігіне қарай жаңартылатын энергия көздерін енгізу мен дамыту қатынастары қатысушыларының қызметін мемлекеттік қолдау басқармасын құру керек. Осы басқарманың қызметінің бағыттары келесідей болуы тиіс:

- жаңартылатын энергия көздері инвесторларымен байланыс орнату;
- жаңартылатын энергия көздері тұтынушыларымен жұмыс;
- жаңартылатын энергия көздері жөнінде құқықтық көмек көрсету;
- жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды насихаттау.

Жергілікті атқарушы органның жаңартылатын энергия көздерін пайдаланудағы қызметін жетілдіру мақсатында жаңартылатын энергия көздерін қолдау туралы заңына келесі нұсқада толықтырулар енгізген жөн:

- Жер заңнамасына сәйкес мемлекеттік кадастрға жаңартылатын энергия көздерін орналастыру бойынша ұсыныстар беруге құқылы;
- Жаңартылатын энергия көздері үшін жерді алып қоюға және жаңартылатын энергия көздерін пайдалану үшін санаттарын ауыстыруға ұсыныс беру.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 шілдедегі N 165-IV Заңы.
2. АҚШ энергетика министрлігінің сайты // www.energy.gov/mission
3. Ministerial Council on Energy 11 December 2003 Report to the Council of Australian Governments Reform of Energy Markets // <http://www.efa.com.Au/Library/MinCouncilonEnergyRpttoCOAG.pdf>.
4. Australian Renewable Energy Agency Act 2011 // <https://www.legislation.gov.au/Details/C2012C00629>
5. Clean Energy Regulator Act. – 2011. - №163 // <https://www.legislation.gov.au/Details/C2011A00163>
6. Үндістан жаңа және жаңартылатын энергия көздері министрлігінің ресми сайты // <http://mnre.gov.in/mission-and-vision-2/mission-and-vision/role-mnre/>

МРНТИ 10.63.49

Разиева Динара Багдатовна
Старший преподаватель кафедры
гражданско- правовых дисциплин, PhD
Alikhan Bokeikhan University
e-mail: razieva@mail.ru

Карынов Чолпонбай Карыпбаевич
кандидат юридических наук, доцент,
профессор кафедры международных отношений
и юриспруденции
Международного Кувейтского университета.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОЗМЕЩЕНИЯ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы возмещения (компенсации) морального вреда в рамках трудовых отношений.

Ключевые слова: Моральный вред, трудовые отношения, работник, работодатель, возмещение

Аннотация. Мақалада еңбек қарымқатынастар аясында моральдық зиянның орнын толтыру (өтеу) мәселесіне орай.

Түйінді сөздер: Моральдық зиян, еңбек қатынастары, қызметкер, жұмыс беруші, өтемақы

Abstract. The article reveals legal aspects of compensation of moral damage caused to an employee by an employer in the sphere of labor relations.

Keywords: Moral damage, labor relations, employee, employer, compensation

Исторически признанный институт морального вреда долгое время законодательно отвергался в социалистическом обществе. Впервые норма о моральном вреде нашла законодательное определение в Основях гражданского законодательства СССР и союзных республик 1991г. [1]. В ст. 131 Основ, моральный вред был определен как виновное причинение гражданину физических и нравственных страданий неправомерными действиями, возмещаемый в денежной или иной материальной форме, в размере, определяемых судом [1].

В последующем нормы о моральном вреде получили необходимую регламентацию в содержании Гражданского кодекса Республики Казахстан 1994 года [2]. Общая часть Кодекса ввела нормы о праве на компенсацию морального вреда как способе защиты гражданских прав, о праве требовать возмещения морального вреда как элементе правоспособности граждан, о возмещении морального вреда, причиненного нарушениями личных неимущественных прав и обязательств. В связи с возникающими в практике судов вопросами, касающимися ответственности за причинение морального вреда, было принято Постановление №10 Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 1995 года «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» [3].

В настоящее время вопросы возмещения морального вреда регламентируются нормами Гражданского кодекса Республики Казахстан (особенная часть) [4] и Постановления Верховного суда от 21 июня 2006 года «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» [11].

Регулирование исследуемого института нормами гражданского законодательства вполне оправдано в современном Казахстане, так как личные неимущественные правоотношения составляют предмет указанной отрасли. Отметим, что в условиях нестабильной рыночной экономики, нарушение прав личности приобретает немислимые размахи. Следовательно, на защиту граждан должен встать сильный Гражданский кодекс, как необходимое условие эффективной государственной политики [6].

В Трудовом кодексе Республики Казахстан нормы о возмещении морального вреда не нашли своего подтверждения [7]. В тоже время законодатель не отрицает возможность защиты нарушенных прав в трудовых отношениях, указав в ст.2 Постановления Верховного суда РК, что «способы защиты личных неимущественных прав могут применяться судом и в тех случаях, когда защита таких прав специально не закрепляется в законодательных актах о труде...» [5].

На основании указанной нормы в стране сложилась практика субсидиарного применения норм гражданского права и к трудовым спорам. Однако из-за отсутствия нормативного закрепления этих положений в содержании Трудового кодекса многие работники даже и не предполагают о наличии законного способа возмещения морального вреда, и, следовательно, не обращаются в судебные органы с целью защиты своих прав.

Моральный вред, согласно нормам гражданского законодательства, выражается в причинении нравственных или физических страданий, испытываемых гражданином в

результате противоправного нарушения, умаления или лишения принадлежащих ему личных неимущественных прав и благ. Данное определение, навеянное теоретическими воззрениями ученых цивилистов, носит межотраслевой характер и является универсальным как для гражданского, так и для трудового аспектов возмещения морального вреда. Указанные отрасли права, являясь смежными, оказывают взаимное влияние друг на друга, и, используя принцип социальной диффузии, взаимно обогащают и дополняют друг друга. Однако специфика предмета и метода трудового права, субъектного состава, содержания трудового правоотношения обуславливают существенные особенности компенсации морального вреда, причиненного работнику в процессе трудовой деятельности [8, с.4].

В качестве отраслевых особенностей института морального вреда можно выделить строгий персонифицированный характер причинителя вреда и потерпевшей стороны. Причинителем вреда всегда выступает работодатель, лицо, состоящее в трудовых отношениях с потерпевшим. Степень материальной ответственности работодателя перед работником качественно иная, чем в гражданско-правовых отношениях. Трудовые отношения относятся к категории длящихся, так как минимальный срок трудового договора не может быть менее одного года. В классическом же понимании трудовые отношения возникают на основе бессрочных трудовых договоров, и действуют в течение всей сознательной жизни человека.

Работодатель выступает ключевой фигурой трудовых отношений. Именно в содержание его правоспособности включены такие функции как организация труда работников, создание условий труда, установление формы, системы и размеров оплаты труда, предоставление льгот и мер социальной защиты и др. Налицо такой признак субъектного состава, как прямое подчинение потерпевшего воле причинителя вреда в ходе предшествующих причинению морального вреда правоотношений. Зависимость поведения потерпевшего от работодателя обусловлена целым рядом факторов, такими как получение с «казны» работодателя заработной платы, зачастую являющейся единственным источником средств существования, боязнь потерять рабочее место и пополнить ряды безработных. Отметим, что с провозглашением рыночных отношений в экономике, указанная зависимость носит усугубленный характер. В соответствии с этим значительное количество работников терпят всякого рода издевательства и унижения, связанных с психологическим террором, дискриминацией, отсутствием здоровых и безопасных условий труда. Участники же гражданских правоотношений находятся в юридически равном положении, и не имеют вышеупомянутых факторов воздействия на свою волю.

В гражданском праве моральный вред в большинстве своем выступает юридическим фактом возникновения деликтных правоотношений, так как причинитель вреда и потерпевший не связаны условиями заключенного договора. В трудовых правоотношениях оба участника находятся при исполнении трудового договора, значит, претерпевают психологический дискомфорт в ходе реализации своего трудового потенциала.

Отраслевой особенностью обладают и объекты причинения морального вреда в трудовых правоотношениях, в числе которых наряду с общими (жизнь и здоровье, половая неприкосновенность, личная информация и персональные данные) находятся и такие нематериальные блага как трудовая честь и деловая репутация, представляющие собой оценку профессиональных качеств конкретного работника [9].

Таким образом, моральный вред может быть причинен работнику в следующих случаях нарушения его личных неимущественных прав:

- 1) незаконного лишения возможности трудиться (увольнение, перевод на другую работу, отстранение от работы);
- 2) разглашения персональных данных работника;
- 3) незаконного привлечения к дисциплинарной ответственности;
- 4) необеспечения здоровых и безопасных условий труда на рабочем месте;
- 5) причинения вреда жизни и здоровью;
- б) сексуальные домогательства;

7) психологические прессинги и др.

Указанные нарушения отражаются на работнике в виде страданий нравственного или физического характера. Для возможности обеспечения защиты прав работника необходимо установить условия ответственности работодателя за причинение работнику морального вреда. К ним, по мнению большинства ученых, относятся противоправность поведения работодателя, вина, причинная связь между поведением работодателя и страданиями работника [10, с. 181].

В нашу задачу не входит подробное раскрытие каждого условия ответственности, хотя проводимый в ходе подготовки статьи анализ указанных условий предоставил возможность выявить их специфические особенности, рассмотрением которых мы и ограничимся в рамках проводимого исследования.

Противоправность предполагает нарушение работодателем наряду с нормами трудового законодательства норм и других отраслей права (конституционного, гражданского, уголовного и др.), но только в рамках выполнения работником своей трудовой функции.

Трудовой кодекс РК не содержит специального определения понятия вины работодателя. По нашему мнению, требует законодательного закрепления презумпция вины работодателя. А.Г. Диденко рассматривает презумпцию как предположение, основанное на вероятности [11]. Заметим, что высока вероятность злоупотребления своими правами работодателем, выражающимся в форме причинения морального вреда работнику, в силу рассмотренных выше отраслевых особенностей трудового правоотношения.

Закрепленная в нормах закона презумпция вины работодателя предоставит возможность трудовому законодательству выполнить свое социальное предназначение, обеспечив процессуальной гарантией более слабую сторону трудового договора – работника. В связи с этим, работник освобождается от обязанности доказывания факта перенесения нравственных или физических страданий, но для оценки их объема и характера тяжести причиненных страданий вправе предоставлять суду все факты, лежащие в обосновании суммы компенсации морального вреда. Работодатель же, в свою очередь, должен предоставить необходимые доказательства отсутствия своей вины в причинении морального вреда работнику.

Из смысла действующего гражданского законодательства вытекает главная особенность объектов морального вреда – их неимущественный характер и сопутствующие признаки, такие как неотчуждаемость, непередаваемость, отсутствие денежного эквивалента и др. Однако, анализ Трудового кодекса Республики Казахстан вполне определенно указывает на универсальный характер исследуемого способа защиты трудовых прав работника.

Так, например, ст.9 Трудового кодекса РК и ст.11 Закона РК «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях» к минимальным социальным стандартам в сфере труда отнесены такие блага имущественного характера как оплата труда и основной оплачиваемый ежегодный трудовой отпуск [7], [12]. В соответствии с указанным Законом, минимальные социальные стандарты в сфере труда обеспечивают реализацию социальных гарантий и социальных прав граждан страны [12]. Следует иметь в виду, что нарушение вышеназванных имущественных прав одновременно посягает и на личные неимущественные блага работника – право на свободу труда, на достойное существование, на отдых и др. Помимо этого, природа имущественного элемента в трудовом праве имеет некоторую специфику, обусловленную тем, что заработная плата выступает стоимостной оценкой трудового потенциала работника, в соответствии с затраченным временем, количеством, сложностью и качеством выполняемой работы. В связи с этим, отношения имущественного характера, возникающие в трудовых правоотношениях, не являются идентичными гражданско – правовым, и, соответственно, требуют иной регламентации.

Теоретические расчеты авторов свидетельствуют о разумности предложения расширить круг объектов морального вреда в трудовом праве, предоставив возможность

требовать возмещения морального вреда работником и в случаях нарушения регламентированных законом прав имущественного характера. Берем смелость утверждать о верности такой позиции, и соответствии ее реалиям сегодняшнего времени, поскольку современное социальное государство должно обеспечить защиту жизненно важных интересов личности от различного вида угроз.

Дискуссионным продолжает оставаться вопрос о нормативном закреплении размеров возмещаемого морального вреда. Считается, что отсутствие в законодательном акте критериев и методов оценки компенсации морального вреда нежелательным образом сказывается на качестве принимающих судом решений по гражданским делам. Так, А.М. Эрделевский разработал формулу расчета, способной, по его мнению, обеспечить единообразное применение законов при осуществлении правосудия по рассматриваемой категории дел. Указанная формула содержит «общий базис и подход к определению размера компенсации морального вреда, оставляя при этом достаточный простор усмотрению суда при решении конкретных дел» [13].

Отметим, что Трудовой кодекс РК предпринял попытки регламентировать минимальный размер компенсации за «созданные неудобства» работнику. Так, например, ст. 131 Кодекса предусматривает, что работодатель должен выплатить работнику компенсацию в размере среднемесячной заработной платы в связи с потерей работы в случаях ликвидации работодателя (прекращения деятельности); сокращения численности или штата работников; неисполнения работодателем условий трудового договора (п.1) [7].

Сумма компенсации в связи с потерей работником работы в случае снижения объема производства, выполняемых работ и оказываемых услуг, повлекшего ухудшение экономического состояния работодателя должна быть не менее средней заработной платы за два месяца (п.2) [7].

Более проблематичным представляется определение базисного размера компенсации морального вреда в случаях, когда переживания потерпевшего работника являются сугубо индивидуальными и зависят от личностных свойств личности и факторов, заслуживающих внимание как субъективного, так и объективного характера. Таким образом, глубина переживаний потерпевшего зависит исключительно от отношения самого потерпевшего к самому себе, и подвергаться «уровню» не может.

На основании указанных суждений авторы настаивают на возможности установления в Законе лишь предела минимальной границы компенсации морального вреда в трудовых отношениях, устанавливая его в размере среднемесячной заработной платы работника, которую он получал либо должен был получить на день причинения морального вреда.

Можно без всякого преувеличения сказать, что институт компенсации морального вреда в трудовом праве прошёл сложный путь становления и развития. Теоретический анализ показывает, что данной проблеме уделялось достаточно внимания как зарубежными, так и отечественными учеными.

В то же время целый ряд вопросов остается мало разработанным и требует глубокого осмысления и поиска новых эффективных путей решения актуальных проблем в этой отрасли с целью оптимизации и гармонизации трудовых отношений.

Список использованной литературы

1. Основы Гражданского Законодательства Союза ССР и республик (утверждены Постановлением Верховного совета СССР 31 мая 1991 года № 2211-1) <http://online.zakon.kz>;
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061;
3. Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 1995 г. № 10 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда». Утратило силу – нормативным постановлением Верховного Суда РК от 21 июня 2001 г. N 3 ~P01003S. <http://online.zakon.kz>;

4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880;
5. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» (с изменениями от 31.03.2017 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39217526;
6. Сулейменов М.К. Гражданское право Казахстана в современном мире: влияние на развитие национального права // <http://www.zakon.kz>;
7. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.09.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832;
8. Шафилова Г.Х. Компенсация морального вреда, причиненного работнику. Дисс....канд.юрид.наук, Москва, 2002.– с.190;
9. Алауханов Е., Самалдыков М. Права казахстанского журналиста в вопросах возмещения морального ущерба нуждаются в защите // <http://www.zakon.kz/4468875-prava-kazakhstanskogo-zhurnalista-v.html>;
10. Беднякова Н.В. Правовые проблемы материальной ответственности работодателя: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006.– 228 с;
11. Диденко А.Г. Фикции и презумпции в гражданском праве // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30071299#pos=4;-124;
12. Закон Республики Казахстан от 19 мая 2015 года № 314-V «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37608800;
13. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. - 320с.// <http://lawlibrary>.

ҒТАХА 10.19.25

Раймбекова Жулдыз Еркеновна

заң ғылымдарының магистры,
азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы Alikhan Bokeikhan University
e-mail: zhuldyzraiybekova@mail.ru

Айтказин Ерлан Майданович

заң ғылымдарының магистрі,
азаматтық - құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы
Alikhan bokeikhan University
e-mail: aitkazin1805@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН АҚШ-ДА ИНТЕРНЕТТЕ ХАБАР ТАРАТУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аннотация. Интернет, заңды тұрғыдан алғанда, өте күрделі объект болып көрінеді. Алайда, күрделілік заң шығару саласында емес, құқық қолдану саласында жатыр. Салыстырмалы әдіске негізделген мақалада Қазақстан Республикасы мен АҚШ-тағы интернет-хабар таратуды құқықтық реттеу қарастырылады

Түйін сөздер: Интернетте хабар тарату, ақпарат, БАҚ, контент, киберқауіпсіздік

Annotation. The Internet, in legal terms, seems to be a rather complex object. However, its complexity lies not so much in the sphere of lawmaking as in law enforcement. The article, based

on the comparative method, examines the legal regulation of Internet broadcasting in the Republic of Kazakhstan and the USA

Keywords: internet broadcasting, information, media, content, cybersecurity

Ақпаратты көпшілікке қолжетімді ету құқығын Интернетте әртүрлі субъектілер кеңінен пайдаланады, бірақ таратылатын ақпарат үшінші тұлғалардың құқықтарын бұзуы мүмкін. Сондықтан бұл құқықты жүзеге асыру кезінде субъектілер ең алдымен интернет арқылы таралатын ақпараттың авторлық құқық иелерін анықтауы керек. Өкінішке орай, Қазақстан Республикасы заңнамасының қолданыстағы құқықтық нормалары интернет-ортасында пайда болатын құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін әрдайым ескере бермейді.

Ақпаратты тарататын интернет-тарату ұйымдары өзара қарым-қатынаста электрондық тасымалдаушы (БАҚ) немесе ретранслятор ретінде әрекет ете алады, сонымен қатар бұл ұйымдар Интернет қызметінің операторларымен өзара әрекеттеседі. Қазақстан Республикасында интернет таратуды дамыту тек өз жолының басында тұр, бұл Интернет тарату ұйымдары мен ақпарат тұтынушыларының өзара әрекеттесуін құқықтық реттеудің көптеген мәселелерін тудырады.

Алдымен интернет таратудың түсінігі Қазақстан Республикасының заңнамасында анықталмағанынан бастайық. Сондықтан бұл ұғымды ашу, осы ұғымды қамтитын терминдер жиынтығын түсіндіруден туындауы керек, оның ішінде, Интернет пен радиохабар жүйесін түсіндіруден бастау алауы керек.

Интернет жүйесі құқықтық реттеуге жатпайды және бұл түсінікті – жүйенің иесі жоқ және өзінің технологиялық сипаттамаларына сәйкес дамиды. Сонымен қатар, бұл жүйенің технологиялық және құқықтық тұрғыдан да берілген көптеген анықтамалары бар. Қазақстан Республикасының заңнамасында Интернеттің заңмен бекітілген дефинициясы жоқ. Мәселен Ресей Федерациясында осындай анықтама берілген: «Интернет жүйесі жалпыға қолжетімді ақпараттық және телекоммуникациялық желі ретінде анықталады»[1].

«Интернет ешкімге тиесілі емес» фактісін мойындай отырып, Интернеттің азаматтық айналым объектісі ретінде әрекет етуі және бір меншік иесіне тиесілі болуының түбегейлі мүмкін еместігімен келісе алмаймыз, осындай көзқарасты Петровский С.В. өз еңбектерінде ұстанады[2].

Айта кету керек, бұл жағдайда азаматтық құқықта жаңа объектінің пайда болуын тану туралы емес, Интернеттің техникалық кешеннің бір түрі ретінде құқық объектісінің сипаттамаларына ие болуының мүмкіндігін қарастырамыз.

Интернет ұғымына неғұрлым дұрыс анықтаманы, біздің ойымызша, зерттеуші В.П.Талимончик берген. Ол құқықтық реттеу үшін маңызды сипаттамаларды ескере отырып, Интернетті «...құқықтық реттеудің күрделі субъектісі, ғаламдық компьютерлік желінің даму процесінде құрылған және бұқаралық ақпарат пен коммуникацияны жүзеге асыруға арналған біртұтас әлеуметтік-техникалық жүйеге әртүрлі қоғамдық қатынастарды біріктіру» [3].

Интернет тарату процедурасы Америка Құрама Штаттарында біршама уақыт бойы қолданылып келеді. Бұл мемлекеттің заңнамасы интернет-хабар тарату ұйымдарының авторлық және сабақтас құқықтар объектілерін желілік тәртіпте пайдалану процесінде туындайтын қатынастардың әртүрлі аспектілерін кеңінен қамтиды.

Осылайша, АҚШ-та музыканы лицензиялаудың міндетті процедурасы бар, ол авторлық құқықпен қорғалған музыкалық материалдарды пайдаланғаны үшін заңдастырылған роялти төлеу схемасы болып табылады. 1976 жылғы Авторлық құқық туралы заңның 115-тарауында ән жазылып, көпшілікке таратылғаннан кейін, баспагер әнді жазып, таратқысы келетін кез келген адамға ақыға айырбас ретінде әнге лицензия беруі керек екенін қарастырады.

Бұл тіркелген лицензиялық алымдар әртүрлі ұйымдар мен сауда бірлестіктері арқылы басқарылады және музыка баспаларына беріледі. Бұған қоса, 1998 жылы қабылданған АҚШ-тың «Цифрлық мыңжылдық авторлық құқық туралы» заңы (DMCA) АҚШ-тың авторлық құқық туралы заңын ақпаратты көшіру және тарату саласындағы заманауи технологиялық

жетістіктерді ескеретін нұсқаулармен толықтырады. Бұл заң хабар таратуға ыңғайлы болу үшін туындылардың көшірмелерін жасауға мүмкіндік береді, цифрлық хабар таратуды жеке түр ретінде ажыратады және хабар таратудың жаңа цифрлық түрі үшін көшірмелерді жасауға мүмкіндік береді, коммерциялық емес кітапханалар мен мұрағаттарға хабар таратудың цифрлық көшірмесін жасауға мүмкіндік береді. тек кітапхана ішінде сақтау және пайдалану үшін жұмыс істейді.

Сондай-ақ, АҚШ-тың 1999 жылғы Жерсеріктік үйді қарау құралын жақсарту туралы заңы аэронавигациялық радиосигналдарды таратуға арналған лицензиялардың үш түрін анықтайды. Бір лицензия кабельдік теледидар жүйелеріне, ал екеуі спутниктік авиакомпанияларға қолданылады. Кабельдік лицензия кабельдік жүйеге жергілікті және басқа радио және теледидар станцияларын абоненттерге қайта жіберуге мүмкіндік береді.

Өкінішке орай, отандық заңнамада мұндай мүмкіндіктер қарастырылмаған, бізде мұндай нормалар жоқ. Сонымен қатар, олардың болуы телерадио хабарларын тарату ұйымдарының авторлық және сабақтас құқықтар объектілерін цифрландыруға ғана емес, сонымен қатар кітапханаларға да мүмкіндік береді, сонымен қатар, хабар тарату ұйымдарына ақпаратты Интернет арқылы еркін таратуға мүмкіндік береді.

Мәселен, 1978 жылдың 1 қаңтарынан бастап Америка Құрама Штаттарында жасалған кез келген туынды (алғаш рет материалдық түрде жазылған) жасалған сәттен бастап автоматты түрде қорғауға ие болады және әдетте автордың бүкіл өміріне және оның өлімінен кейін тағы 70 жыл бойы қорғауға беріледі. Авторлық құқық материалдық түрде жазылған «авторлық туындыларды» қорғайды. Бекітуді, тікелей қабылдаудың қажеті жоқ, бірақ ол қандай да бір машина немесе құрылғы арқылы берілуі мүмкіндігі бар деп емеспейміз.

Мұндай объектілерді құқықтық қорғауды түсінудегі біздің заңнама АҚШ заңнамасына ұқсас, бірақ зияткерлік қызмет нәтижелерін желілік әдістермен беруді реттеу тұрғысынан қазақстандық заңнама сәл артта қалып келеді.

Бірақ, Қазақстан Республикасында интернет-хабар тарату саласында мақсатты заңдардың жоқтығына қарамастан, кейбір нормалар бар, олардың әсері Интернет-хабар тарату арқылы тарату кезінде пайда болатын қатынастарға сол немесе басқа түрде таралуы мүмкін.

Мұндай нормаларға «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының заңының 4 бабында белгіленгендей ақпаратты таратуының негізгі принциптері басқа субъектілердің құқықтарын ескеру қажеттілігіне негізделгенін анықтайды.

Қазақстан Республикасының нормаларын қолдану кезінде «нақты» және «виртуалды» ортада хабар таратудың өзіндік ерекшеліктері бар екенін ескеру қажет. Мәселен, мысалы, «виртуалды» ортада бұл процесс басқа субъектілердің - әртүрлі Интернет қызметтерінің операторларының қатынасына тікелей байланысты, оларсыз ақпаратты беру болмайды, мысалы, байланыс операторы немесе қатынау операторы, контент операторы, хост операторы. Бірақ, өкінішке орай, қазақстандық заңнамада заңды түрде анықталған оператор термині бірнеше заңнамалық актілерде ғана бар - Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 5 шілдедегі N 567 Заңында абоненттік нөмірлердің орталықтандырылған дерекқорының операторы, сонымен қатар байланыс операторы анықтамасы «Байланыс қызметтерін көрсету қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің м.а. 2015 жылғы 24 ақпандағы № 171 бұйрығында қарастырылған. Қазақстанда оператор түрлерінің болмауы, халықаралық заңнамалық тәжірибеден айырмашылығы, үлкен мәселе болып тұр, себебі бұл субъектілерге жүктелетін жауапкершілік қызмет көрсету операторларының түріне байланысты. Ал егер АҚШ мен ЕО мемлекеттерін алатын болсақ, оларда әрбір опертаор түріне бацланысты жекелеген жауапкершілік түрлері белгіленген.

Мысалы, Еуропалық Одақтың электрондық коммерция жөніндегі директивасына сәйкес (Directive on Certain Legal Aspects of Information Society Services, in particular Electronic Commerce, in the Internal Market, Jul 17, 2000, 2000/31/EC) [5] провайдерлердің үш санатын – контент провайдерлерін (мазмұнын), хост провайдерлерін және қол жеткізу провайдерлерін ажырату әдеті белгіленген. Бұл санаттар олар орындайтын функциялармен

анықталады және бірнеше функцияларды орындайтын бір қызмет провайдері, мысалы, Интернеттегі деректерге қол жеткізуді қамтамасыз етсе және бір уақытта меншікті серверден контент ұсынатын болса, бірнеше санаттарға жатқызылуы мүмкін.

АҚШ § 512 заңы, «Онлайн материалға қатысты жауапкершілікті шектеу» (1976, Америка Құрама Штаттарының авторлық құқық туралы заңы (Copyright Law of the United States of America) сәйкес, егер қызмет жеткізушісі материалды осындай тасымалдау кезінде аралық немесе уақытша сақтауды жүзеге асырса, жауапкершіліктен босатылады, егер:

- 1) көрсетілетін қызметті берушінің бастамасы бойынша материалды беру;
- 2) беру немесе сақтау көрсетілетін қызметті берушінің материалды таңдауынсыз автоматты техникалық процесс арқылы жүзеге асырылады;
- 3) көрсетілетін қызметті беруші материалды алушыларды таңдамаған;
- 4) көрсетілетін қызметті берушінің осындай аралық немесе өтпелі сақтау кезінде жасаған материалдың бірде-бір көшірмесі көрсетілетін қызметті берушінің серверінде қажетті беру үшін қажетті мерзімнен артық сақталмаған;
- 5) материал оның мазмұнын өзгертпей жүйе немесе желі арқылы тасымалданады.

Қазақстан Республикасының заңнамасын АҚШ заңнамасымен салыстырсақ «Ақпараттандыру туралы» Заңының сәйкес 16 бабында:

біріншіден, ақпаратты сақтау және оған қол жеткізуді қамтамасыз ету жағдайында оператор ақпаратты таратудың заңсыздығы туралы біледі;

екіншіден, басқа тұлға ұсынған ақпаратты берген жағдайда, оған өзгертулер енгізу және оператордың ақпаратты түзетуі.

Бұған қоса, АҚШ-тың 1976 жылғы «Авторлық құқық туралы» заңында (Copyright Law of the United States of America), егер шығарманың авторлық құқықты бұзатын көшірмесі анықталып, провайдерге хат жіберілсе, ол мұндай материалға қол жеткізуді дереу тоқтатуы керек деп жазылған. Бұл ережені қолдану механизмі АҚШ-тың басқа заңнамалық актісі - Online Copyright Infringement Liability Limitation Act - Интернет-провайдеріне өтініш беру ережелерін егжей-тегжейлі анықтайтын «Авторлық құқықты онлайн түрде бұзғаны үшін жауапкершілікті шектеу туралы» заңда ашылған, ол бойынша авторлық құқық иесінің авторлық құқықты бұзатын сайтты бұғаттауы және мұндай жағдайларда Интернет-провайдердің әрекетіне байланысты өтініш беру регламентін анықтайды.

Өкінішке орай, қазақстандық заңнамада мұндай норма жоқ. Бұл интернет-қызмет көрсету операторының заңсыз әрекеттерге әрекет жасамауына мүмкіндік береді. Осылайша, қазіргі уақытта дамып келе жатқан интернет-хабар тарату Қазақстан Республикасының заңнамасына жіті назар аударуды талап етеді.

Осылайша, осы саладағы қолданыстағы заңнаманы интернет тарату кезінде туындайтын қатынастарды реттеу саласындағы нормативтік құқықтық актілерде бар қайшылықтарды, олқылықтар салдарын жоюға мүмкіндік беретін нормаларды әзірлеу және қабылдау қажет. Қорыта келгенде, бұл бізге анағұрлым дайындалған тұжырымдамамен Интернеттің құқықтық мәселелерін халықаралық талқылау жүзеге асырылатын алаңға кіруге мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Пункт 5 ст. 2 Федерального закона от 27.07.2010 № 224-ФЗ «О противодействии неправомерному использованию инсайдерской информации и манипулированию рынком и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации»; ст. 185.3 УК РФ; ст. 5.5 КоАП РФ

2. Петровский С.В. Правовое регулирование оказания Интернет-услуг Специальность 12.00.03 – гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук.

3. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена в Интернет. Дис. канд. юр. наук. – СПб., 1999. – С. 65–76

4. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35010910#activate_doc=2

5. Directive on Certain Legal Aspects of Information Society Services, in particular Electronic Commerce, in the Internal Market, Jul 17, 2000, 2000/31/EC <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/6393>

МРНТИ 10.19.01

Раймбекова Жулдыз Еркеновна
магистр юридических наук,
старший преподаватель
кафедры гражданско-правовых дисциплин
Alikhan Bokeikhan University
e-mail: zhuldzyraiymbekova@mail.ru

Каражанова Жанат Кокеновна
PhD, старший преподаватель
кафедры гражданско-правовых дисциплин
Alikhan Bokeikhan University

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТРИМИНГА В РАМКАХ ИНТЕРНЕТ ВЕЩАНИЯ

Аннотация. Одной из актуальных проблем является правовой статус игрового стриминга. Как в Казахстане, так и в зарубежной доктрине литературы на эту тему мало, а зарубежные юристы даже называют ее «серой правовой зоной», которая, с одной стороны, регулируется общими положениями законодательства об интеллектуальной собственности, но с другой стороны, требует специального регулирования.

Ключевые слова: стриминг, интернет вещание, стриминговые платформы, киберспорт

Аннотация. Өзекті мәселелердің бірі-ойын ағынының құқықтық мәртебесі. Қазақстанда да, шетелдік доктринада да бұл тақырып бойынша әдебиеттер аз, ал шетелдік заңгерлер оны "сұр құқықтық аймақ" деп те атайды, ол бір жағынан зияткерлік меншік туралы заңнаманың жалпы ережелерімен реттеледі, бірақ екінші жағынан арнайы реттеуді қажет етеді.

Түйінді сөздер: ағын, интернет-хабар тарату, ағындық платформалар, экспорт

Annotation. One of the current problems is the legal status of game streaming. Both in Kazakhstan and in foreign doctrine there is little literature on this topic, and foreign lawyers even call it a “legal gray area”, which, on the one hand, is regulated by the general provisions of intellectual property law, but with on the other hand, requires special regulation.

Keywords: streaming, internet broadcasting, streaming platforms, cybersports

Видеоигры уже давно переросли из простого развлечения для детей и подростков, в качестве которого их воспринимали на этапе зарождения индустрии, в нечто большее. Развитие данной сферы бросает нестандартные вызовы праву, так как видеоигры относятся к недавно появившимся объектам интеллектуальной собственности и в значительной мере отличаются от иных результатов интеллектуальной деятельности. Поскольку рынок игровой индустрии дорогой и быстро растущий, очевидно, что правовых споров будет больше и больше – а к их урегулированию необходим особый подход.

Стриминг представляет собой потоковое онлайн-вещание, которое может осуществляться в различных плоскостях: есть разговорные стримы (когда стример ведет монолог на какую-либо тему, шутит, общается со своими зрителями через чат, отвечает на

их вопросы), музыкальные, кулинарные, распаковочные и другие. Наиболее популярны игровые стримы, которым и посвящена данная статья. Описывая их простыми словами, можно сказать, что они являются трансляцией видеогры, осуществляемой игроком (стримером) или вещательной организацией (в случае стриминга киберспортивных турниров).

Существует три вида игровых стримов: трансляции турниров, стримы профессиональных киберспортсменов и любительские трансляции развлекательного характера. Часто в ходе стриминга демонстрируется не только непосредственно экран стримера, на котором происходят игровые действия, но и изображение с его веб-камеры, а также чат (особенно в любительских стримах, которые направлены на взаимодействие стримера со зрителями, а не только на трансляцию игры). Отметим, что для придания исследованию большей глубины в данной статье предметом анализа станут не только стримы, но и обзоры видеоигр, летсплеи (прохождения игр).

Одной из актуальных проблем в данной области является правовой статус игрового стриминга. Поток онлайн-вещания контента стало одним из наиболее популярных видов деятельности пользователей в интернет-пространстве. Среди многочисленных разновидностей трансляций (музыкальных, кулинарных, разговорных и т.д.) наиболее распространен игровой стриминг.

Согласно статистике, в 2021 году его доля в общем объеме потокового онлайн-вещания составила 54% [1]. Стриминговые платформы, их пользователи, разработчики видеоигр и правообладатели ежедневно вовлекаются в правоотношения интеллектуальной собственности. Ключевым вопросом является определение правовых оснований проведения игровых трансляций и использования объектов авторского права в них. Как правило, игровые трансляции представляют собой доведение объекта авторского права до всеобщего сведения. Если речь идет о трансляции киберспортивных турниров, осуществляется сообщение в эфир или по кабелю. Особый интерес представляет такой способ использования видеоигр как создание производного произведения или переработка.

К видеоиграм применимы различные институты права интеллектуальной собственности, включая патентное право и нормы о товарных знаках. Тем не менее в контексте рассматриваемой темы интерес представляет именно исключительное право на видеоигру как на объект авторского права, включающее способы использования произведения, перечисленные в Гражданском Кодексе РК. Чтобы определить, что из себя представляет стриминг с точки зрения права интеллектуальной собственности, необходимо установить, к какому способу использования произведения он относится.

Игровой стриминг в большинстве случаев соответствует критериям переработки. Во-первых, в его основе лежит конкретный узнаваемый результат интеллектуальной деятельности – видеоигра. Во-вторых, стрим имеет объективную форму выражения, поскольку воспринимается зрителями при помощи технических средств. В-третьих, большинство игровых трансляций является результатом творческой деятельности, поскольку отличаются новизной и оригинальностью. При этом даже стримы без большого числа комментариев со стороны игрока (например, профессиональные стримы, которые пользователи смотрят с целью развития игровых навыков) также могут отличаться творческим характером, который проявляется в манере игры или стратегии [2, с. 114].

Особого внимания требует такой способ использования результата интеллектуальной деятельности, как переработка, или создание производного произведения. Главным признаком переработки является создание одного произведения на основе другого, заимствование элементов результата интеллектуальной деятельности. При этом оригинальное произведение должно быть узнаваемо в производном – как это обычно бывает в классических вариантах переработки, таких как перевод, инсценировка, экранизация. Кроме того, производное произведение должно соответствовать общим требованиям, предъявляемым к объектам авторского права, а именно – являться результатом творческой деятельности и обладать объективной формой выражения.

Безусловно, важно решить вопрос о правовом основании создания такого производного произведения. Правовое регулирование данной сферы во многом зависит от лицензионных соглашений. Некоторые компании (например, Ubisoft) прямо допускают игровые стримы при условии бесплатного просмотра таких трансляций для пользователей [3].

Таким образом, стриминг представляет собой такие способы использования произведения, как доведение до всеобщего сведения, сообщение в эфир или по кабелю и переработка. Вместе с тем отдельные части видеоигры с юридической точки зрения чаще всего во время стрима не используются – только игра в целом и входящая в ее состав лицензированная музыка.

Тем не менее многие стримеры жалуются на отсутствие правовых указаний по поводу использования видеоигр в стримах. Если в лицензионном соглашении к игре нет прямого запрета или прямого разрешения на стриминг, использовать видеоигру можно только в рамках случаев свободного использования произведения, установленных в законе. Можно ли отнести стриминг к одному из них?

В первую очередь нужно подчеркнуть, что подход к свободному использованию произведений отличается в каждой конкретной стране и к стримингу обычно применяется именно американское право, поскольку наиболее популярные стриминговые площадки находятся в пределах юрисдикции США. Американский подход к стримингу, или концепция *fair use* (добросовестное использование),

Однако если подобные прямые указания отсутствуют, возникает вопрос о пределах свободного использования видеоигры. В связи с тем, что наиболее известные стриминговые сервисы (в том числе Twitch) относятся к юрисдикции США, целесообразно рассмотреть присущую данной правовой системе концепцию *fair use*. Идея, лежащая в основе данной доктрины, заключается в том, что в целях поощрения свободы выражения и свободы творчества в определенных условиях допускается использование объекта интеллектуальной собственности без разрешения владельца авторских прав.

Концепция основывается на анализе четырех критериев. При рассмотрении производного произведения с точки зрения первого критерия – цели и характера использования – устанавливается, каким образом изменяется предназначение оригинальной работы.

Как правило, игровые трансляции преследуют новые, дополнительные цели по сравнению с исходным замыслом (т.е. характер использования игры является преобразующим) [4]. Например, в видеоинструкциях стримеры дают комментарии по игровому процессу и стратегиям, создают оригинальные игровые ситуации; в видеообзорах игры подвергаются анализу, критике, оценке плюсов и минусов. Важнейшую роль играет определение коммерческого или некоммерческого характера использования.

Второй фактор – сущность оригинальной работы – предполагает анализ природы видеоигры как объекта авторско-правовой охраны и рассматривается в составе первого критерия, поскольку невозможно определить цель использования объекта без ее сопоставления с назначением и характером оригинальной работы.

Третий критерий связан с оценкой объема и существенности заимствований. Копирование оригинального произведения в полном объеме, безусловно, не может являться добросовестным использованием, однако стримеры во время трансляций не показывают все составные элементы видеоигры (графику, программный код и т.д.). Наиболее важную роль в трансляции играет сам стример, его взаимодействие с игрой, другими стримерами и пользователями.

Четвертый фактор предполагает анализ воздействия на рынок и ценность оригинального произведения: оценивается, какую выгоду или вред стрим может принести рынку (как существующему, так и потенциальному) и самому правообладателю. Также устанавливается, может ли производное произведение быть прямым субститутутом оригинала. Применительно к игровым трансляциям это невозможно, поскольку просмотр игрового

процесса не может заменить сам процесс. Игровые стримы также могут повысить популярность видеоигры, привлечь внимание новых пользователей [5, с. 47].

В целом, по сравнению с более сложным процессом получения разрешения от правообладателя видеоигры применение принципов fair use в стриминге представляется наиболее оптимальным способом правомерного использования видеоигр. Хотя соблюдение критериев определяется в зависимости от конкретных фактических обстоятельств, некоммерческий и преобразующий характер использования играет наиболее важную роль при квалификации игровой трансляции как удовлетворяющей требованиям fair use.

Одним из наиболее интересных является вопрос об использовании отдельных объектов авторского права в составе видеоигры. В 2020 году стриминговая платформа Twitch обязала стримеров не использовать охраняемые авторским правом музыкальные композиции и удалять существующие трансляции, которые нарушают данное правило. При рассмотрении вопроса использования саундтреков видеоигр, компания заявила, что вовремя стримов их необходимо отключать [6]. Предполагает ли это, что во время трансляции используется не только видеоигра, но и ее составные части? В стриминге видеоигра как сложный объект используется полностью. Если такое использование является правомерным, то правомерно и воспроизведение саундтреков видеоигры.

Ситуация с лицензированными музыкальными произведениями (композициями, которые были включены в видеоигру на основании соглашения между разработчиками и исполнителями) выглядит иначе. Как правило, такие композиции существуют отдельно от видеоигры, как, например, песня Power из игры Saints Row 3. В таких случаях необходимо согласование использования музыки с правообладателями, что бывает затруднительно. Некоторые стриминговые сервисы предлагают использовать на фоне стримов бесплатные композиции из специальных библиотек [7].

Использование лицензированной музыки может регулироваться при помощи соглашений между стриминговыми сервисами и правообладателями (как это сделал сервис Facebook Live) или по инициативе разработчиков видеоигр, предусматривающих опцию «выключение лицензированной музыки» [2, с. 116]. Так, например, разработчики игры Cyberpunk 2077 добавили "режим стримера", предусматривающий отключение лицензированных композиций, чтобы трансляции игроков не удалялись вследствие ошибки в работе автоматизированных онлайн-инструментов, которые сканируют каналы на предмет нарушения авторских прав [8]. Таким образом, стриминг представляет собой такие способы использования произведения, как доведение до всеобщего сведения, сообщение в эфир или по кабелю и – при соблюдении критериев – переработка.

Закрепление возможности добросовестного игрового стриминга без согласия правообладателя как правового основания использования видеоигры предоставляет большую свободу выражения авторам трансляций. Как правило, составные части игры с юридической точки зрения не используются в стриминге – только игра как сложный объект и входящие в ее состав лицензированные музыкальные композиции, правомерность воспроизведения которых во многом зависит от соглашений и превентивных инструментов стриминговых сервисов.

Подводя итог данного исследования, можно сделать ряд выводов.

Во-первых, игровой стриминг можно квалифицировать как доведение видеоигр до всеобщего сведения, сообщение в эфир или по кабелю, а также как переработку. При этом отдельные части мультимедийного продукта (персонажи, музыка и т.д.), вопреки позиции некоторых юристов, в ходе трансляции не используются с точки зрения законодательства об интеллектуальной собственности, и их появление в стриме не будет составлять отдельные правонарушения. Единственным исключением из этого правила является лицензированная музыка.

Во-вторых, по общему правилу стриминг в настоящее время можно осуществлять лишь с согласия правообладателя, однако некоторые трансляции видеоигр могут подпадать под такие случаи свободного использования произведений, как цитирование и пародия.

Цитирование, в частности, будет иметь место при создании видеообзоров на игры и проведении профессиональными киберспортсменами учебных стримов, в ходе просмотра которых зрители совершенствуют свои игровые навыки.

В-третьих, установление условий стриминга путем саморегулирования отрасли, то есть на уровне лицензионных соглашений, представляется наиболее удачным на данный момент способом регулирования трансляций видеоигр. Реализация идеи свободного стриминга возможна с юридической точки зрения и некоторым исследователям кажется необходимой. Тем не менее это может привести лишь к двум последствиям: либо к несправедливому ущемлению прав разработчиков видеоигр, либо к возвращению к текущей ситуации.

Список использованной литературы

1. Benitez, C. The Ultimate List of Live Streaming Statistics for 2022 [Electronic resource] / C. Benitez // The official website of Findstack. – Mode of access: <https://findstack.com/live-streaming-statistics/>. – Date of access: 01.12.2023
2. Артемьева, Е. А. Правовое регулирование игрового стриминга по российскому законодательству / Е. А. Артемьева // Журнал Суда по интеллектуальным правам, № 3 (33), 2021. – С. 112-123.
3. Ubisoft Video Policy [Electronic resource] / The official website of Ubisoft. – Mode of access: <https://legal.ubi.com/VideoPolicy/en-INTL>. – Date of access: 01.12.2023
4. Lopez, D., Shaikh, U. Let's Play Fair: Streaming Video Game Content [Electronic resource] / D. Lopez, U. Shaikh // U.S. Law Group, 2021. – Mode of access: <https://uslawgroupinc.com/lets-play-fair-streaming-video-game-content/>. – Date of access: 01.12.2023
5. Чурилов, А. Ю. Некоторые вопросы правового режима и охраны трансляций компьютерных видеоигр / А. Ю. Чурилов // Сибирское юридическое обозрение, № 17 (1), 2020. – С. 43-50.
6. Pearson R. Twitch Asks Users to Mute Game Audio to Avoid Music DMCA Strikes [Electronic resource] / R. Pearson // The Niche Gamer Blog. – Mode of access: <https://nichegamer.com/twitch-asks-users-to-mute-game-audio-to-avoid-musicdmca-strikes/>. – Date of access: 01.12.2023
7. Twitch Music Guidelines [Electronic resource] / The official website of Twitch. – Mode of access: <https://www.twitch.tv/p/en/legal/community-guidelines/music/>. – Date of access: 27.04.2022.
8. Calvin, A. Streamers can turn off licensed music in Cyberpunk 2077 to avoid DMCA strikes [Electronic resource] / A. Calvin // The official website of VG247. – Mode of access: <https://www.vg247.com/cyberpunk-2077-streamers-music-cd-projekt>. – Date of access: 01.12.2023

FTAХА 10.23.21

Смагулова Акмарал Бакытказыевна
заң ғылымдарының магистры,
азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы
Alikhan Bokeikhan University
e-mail: akmaral555@mail.ru

**ЦИФРЛАНДЫРУ ЗАМАНЫНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН
ҚОРҒАУ**

Аннотация. Өмірдің көптеген салалары цифрлық кеңістікке өтіп жатқан қазіргі уақытта тұтынушылардың құқықтарын қорғау өзекті және күрделі болып келеді. Цифрландыру дәуірі жаңа технологиялар, жүйелердің пайдал болуына алып келді. Әлбетте олар өз кезегінде өмірімізді жеңілдетеді, алайда тұтынушылардың мүдделерін ерекше қорғауды талап етуіміз керек. Бұл мақалада тұтынушылардың құқықтарын қиырлық әлемде қорғауға қатсты бір қатар мәселелерді қарастырамыз.

Түйінді сөздер: тұтынушы, онлайн сауда, заң, цифрлық технология, интернет, құқықтарды қорғау.

Аннотация. В настоящее время, когда многие сферы жизни переходят в цифровое пространство, защита прав потребителей становится все более актуальной и сложной. Эпоха цифровизации привела к появлению новых технологий, систем. Очевидно, что они, в свою очередь, облегчают нам жизнь, но мы должны требовать особой защиты интересов потребителей. В этой статье мы рассмотрим ряд вопросов, касающихся защиты прав потребителей в мире.

Ключевые слова: потребитель, онлайн-торговля, право, цифровые технологии, интернет, защита прав.

Annotation. Nowadays, when many areas of life are moving into the digital space, consumer protection is becoming more and more relevant and complex. The era of digitalization has led to the emergence of new technologies and systems. Obviously, they, in turn, make our life easier, but we must demand special protection of the interests of consumers. In this article, we will consider a number of issues related to the protection of consumer rights in the world.

Key words: consumer, online trade, law, digital technologies, internet, protection of rights.

Қазіргі уақытта нарық әртүрлі шығу тегі мен әртүрлі сападағы тауарлармен қаныққан кезде тұтынушы өнім туралы білуі керек. Әр адам өз өмірінде тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді тұтынушы тұтыну нарығында қалыптасқан құқықтық қатынастарға қатысушы ретінде әрекет етеді. Бұл жағдайда тұтынушының құқықтары жиі бұзылады. Сондықтан тұтынушылардың құқықтарын қорғау тұтынушыларды қауіпсіз және сапалы тауарлармен қамтамасыз етуден тұратын азаматтардың негізгі өзекті құқықтарының бірі болып табылады [1, 129].

Компьютерлік сауаттылық және цифрлық технологиялық дәуірінде барлық адамдар интернет-дүкен қызметтерін жиі қолданады. Бұл әрине өте ыңғайлы – ұнаған тауарлы үйден шықпай ақ таңдап, тапсырыс беруге болады. Алайда бұндай ыңғайлылықтар тауарды алып төлеген сәтте, сәйкес келмейтін тауарды қайтару кезінде бізге жағымсыз әсер қалдыруы мүмкін. Осындай тәуекелдерді азайту үшін Интернет арқылы тауарларды сатып алардағы негізгі ережелерді ұстанған жөн.

Тұтынушылардың интернеттегі құқықтары шын өмірдегідей қорғалуы тиіс. Оларға мәліметтердің қауіпсіздігі мен құпиялылығына құқық, ақпаратқа және таңдауға құқықтарды жатқызуға болады. Цифрлық кеңістікте тұтынушылар өз мәліметтерін бақылау мүмкіндігіне, олардың қалай қолданылатынын, өз ақпараттарын үшінші тұлғалармен қолдануынан бас тарту мүмкіндігіне ие болуы қажет.

ҚР Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы заңының 2-1 бабы бойынша негізгі қағидаларының бірі «электрондық коммерцияда тұтынушылардың заңды мүдделерінің басқа сауда нысандарында ұсынылатын қорғау деңгейінен кем емес қорғалуын қамтамасыз ету» [2]. Алайда электрондық коммерция кезінде тұтынушылар интернет арқылы тауарларды төлеу кезінде алдау мен алаяқтыққа жиі ұшырайды.

Цифрлық ортадағы бастапқы мәселелердің бірі – пайдаланушылардың деректері қолданылатыны туралы ашықтығы мен хабардарлығының жеткіліксіздігі. Көптеген пайдаланушылар компаниялар олардың әрекеттерін тексеріп және олар туралы жеке ақпарат

жинайтынын білмейді. Бұл тұтынушылардың құқықтарын бұзылуы мен теріс пайдалануға әкеп соғуы мүмкін.

Тағы да бір мәселелердің бірі құқықтары бұзылған кездегі тұтынушылардың жүгінуіне тиімді тетіктердің жетіспеушілігі. Тұтынушылардың олардың құқықтары бұзылғанда немесе қанағаттанбаған қызмет болғанда тез, әрі тиімді түрде жүгінудің мүмкіндігінің болуы маңызды.

Онлайн сатып алудың көптеген артықшылықтары бар, өйткені ол біздің уақытымыз бен күшімізді үнемдейді. Тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) алуан түрлілігі мен ассортиментінің арқасында біз оларды өз талғамымызға қарай таңдай аламыз, сондай-ақ ұсынылатын тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) құнын салыстырып, оларды барынша тиімді бағамен сатып ала аламыз. Алайда, интернет-дүкендердің өсуімен жосықсыз сатушылар саны да өсті. Тұтынушы қашықтықтан сауданың артықшылықтарына қарамастан, мұндай сатып алулармен байланысты белгілі бір тәуекелдер бар екенін ұмытпауы керек. Құқықтарың қорғау үшін сапасыз өнімдерден және электрондық сауданы жосықсыз сатушылардан барынша қорғау үшін кейбір ережелерді сақтау қажет. Бұрын кездестірмеген интернет-дүкенді таңдағанда, оның ресми сайтымен мұқият танысу керек: заңды мекенжайы, толық деректемелері, телефон нөмірлері және электрондық пошта мекенжайы көрсетілуі тиіс дүкеннің байланыс деректері туралы ақпарат берілуі тиіс. Бұдан басқа, тұтынушы пайдаланушы келісімі және жария офферта шарты, тауарды жеткізу, қайтару және кепілдік шарттары туралы ақпараты бар беттерді егжей-тегжейлі зерделеуі қажет. Сондай-ақ, әртүрлі форумдарда немесе сайттарда дүкеннің беделі, тауарлардың сапасы және оның тұтынушыларға қатынасы туралы тұтынушылардың пікірлерімен егжей-тегжейлі танысу керек.

Көбінесе интернет-дүкендер сатып алу-сату шартына тұтынушылардың құқықтарын бұзатын шарттарды қосады. Сондықтан интернет-дүкендерде тауар сатып алу кезінде электрондық сауданы жүзеге асыру ережелері, оның ішінде тауарды қайтару және жеткізу шарттары азаматтық заңнамаға, сондай-ақ "Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" 2010 жылғы 4 мамырдағы ҚР Заңына сәйкес реттелетінін білу қажет.

Сатып алу-сату шартын жасасу кезінде тұтынушы тауардың шығу тегін, қауіпсіздігін және сапасын растайтын құжаттарды, сондай-ақ тауарды сатып алу фактісін растайтын құжатты (кассалық чек, шот-фактура, кепілдік талон және т.б.) талап етуге құқылы. Сондай-ақ, тұтынушының тауардың кемшіліктері салдарынан олардың өміріне, денсаулығына және (немесе) мүлкіне келтірілген залалды (зиянды) толық көлемде өтеуге және моральдық зиянды өтеуге құқығы бар екенін білу маңызды. Қашықтықтан сатып алу кезінде тұтынушылардың құқықтары бұзылған жағдайда, құқықтар мен заңды мүдделерді қорғау әдеттегі бөлшек сауда сияқты жүзеге асырылады[3].

Қазақстандық тұтынушының құқықтарын қорғау тетігі E-Tutynushy бірыңғай ақпараттық жүйесі арқылы тұтынушылардың талаптарын цифрлық форматта қабылдауды қамтиды. Бұл жүйенің процесі алдымен сатушыға шағымның түсуін қарастырады, егер мәселе 10 күнтізбелік күн ішінде шешілмесе, содан кейін тиісті мемлекеттік органға түседі. Алайда, кәсіпкерлік субъектілері ерікті негізде тіркелетіндіктен, бұл платформа тиімсіз жұмыс істейді. Тұтынушының талабы көбінесе 10 күнтізбелік күн платформасында "ілулі" болады, содан кейін ол тек мемлекеттік органға түседі. Сатушыдан кері байланыс болмаса, тұтынушы оның шағымын қараудың қай сатысында екенін білмейді.

Айта кету керек, заңда шағымды ресми түрде жіберудің 3 әдісі қарастырылған:

- 1) қолма-қол;
- 2) хабарламасы бар тапсырыс хатпен;
- 3) Егер сатушы өз сайтында көрсеткен болса, электрондық пошта арқылы.

Демек, сатушы портал арқылы жіберілген шағымды елемей мүмкін және ол үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылмайды. Қазіргі уақытта портал пысықталуда, сондықтан тұтынушылар электрондық порталдар арқылы бірден мемлекеттік органға жібереді [4].

Елімізде "Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" заң жобасына қазіргі таңда жаңа өзгерістер енгізілу жоспарлануда. Заң жобаларын әзірлеу кезінде азаматтардың өтініштерін талдау мен мониторингтеу нәтижелері, тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі қоғамдық институттардың ұсыныстары, әлеуметтік зерттеулер қорытындылары мен әлемдік тәжірибе ескеріледі.

Өзгеріске ұсынылатын негізгі тармақтардың бірі — тұтынушылардың шағымдарын қараудың қисынсыз және міндетті бюрократиялық реттілігін алып тастау. Бұл дегеніміз, тұтынушылардың құқықтары бұзылған жағдайда, олар өз құқықтарын қорғаудың еркін жолдарын таңдай алады. Бұл әкімшілік құқық бұзушылық бойынша жауапқа тарту үшін сотқа тікелей талап қою немесе мемлекеттік органға жүгіну мүмкіндігін қамтиды.

Заң жобасындағы тағы бір маңызды жаңалық – тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша омбудсмен институтын енгізу. Бұл орган шағымдарды қараумен, кеңес берумен, қоғамдық институттарды үйлестірумен айналысады және нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге қатысады. Мұндай механизм тұтынушылардың құқықтарын неғұрлым тиімді және жедел қорғауды қамтамасыз етеді.

Заң жобасы сонымен қатар тұтынушылардың құқықтарын қорғау ережелерін тұрғын үй-коммуналдық тұтыну, байланыс, туризм, мәдениет, сауда және көлік салаларына таратуды көздейді. Бұл тұтынушылардың құқықтары осы салаларда анағұрлым нақты бекітіліп, бұзушылықтар қатаң жауапкершілікке тартылатынын білдіреді.

Айта кету керек, заң жобасында кәсіпкерлерге жүгінген кезде құқықтары бұзылған және сотқа дейінгі кезеңде шешілмеген тұтынушының пайдасына сот өндіріп алатын айыппұл түрінде салынатын кәсіпкерлер үшін азаматтық құқықтық жауапкершілікті енгізу көзделген. Айыппұл мөлшері тұтынушының талап-арызының мөлшеріне байланысты өзгеріп, жанжалдарды тез және әділ шешуге ықпал етеді.

Қарқынды дамып келе жатқан онлайн-саудаға ерекше назар аударылады. 2023 жылы тұтынушылардың электрондық сауда сегментіне қатысты шағымдары 2022 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 411% - ға өсті. Заң жобасымен шарттарда тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзатын және оларға қысым жасайтын шарттарға жол бермеуді бекіту ұсынылады. Сондай-ақ тауарларды өткізу үшін пайдаланылатын интернет-ресурстар сауда объектілеріне теңестірілетін болады. Бұл бизнес субъектілерін бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді.

"Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" заң жобасы онлайн-сауда ойынында төңкеріс жасауға және тұтынушылардың құқықтарын күшті қорғауды қамтамасыз етуге уәде береді. Бұл өзгерістер нарықтың барлық қатысушылары үшін әділ және қауіпсіз ортаны құруға бағытталған. Олар сондай-ақ Қазақстанның тұтынушылардың құқықтарын қорғау және әділ бизнес-тәжірибелерді қолдау саласындағы әлемдік стандарттарды сақтауға ұмтылысын көрсетеді.

"Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" заң жобасы Қазақстанда тұтынушылардың құқықтарын неғұрлым күшті қорғауды қамтамасыз ету бағытындағы маңызды қадам болып табылады. Ол тұтынушылардың өтініш беру процедураларын жеңілдетуден бастап, бұзушылар үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілікті енгізуге дейінгі көптеген өзгерістерді қамтиды. Бұл өзгерістер нарықты оның барлық қатысушылары үшін әділ және қауіпсіз етуге уәде береді.

Алайда, бұл заң жобасының сәттілігі оның тиімді іске асырылуына және оның ережелерін іс жүзінде сақтауға байланысты болады. Мұндай өзгерістер олардың тиімділігін қамтамасыз ету үшін мемлекет, кәсіпкерлер және қоғамдық институттар арасындағы ынтымақтастықты талап етеді. Сайып келгенде, "тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" заң жобасы Қазақстандағы барлық тұтынушылар үшін анағұрлым күшті құқықтар мен қорғауды қамтамасыз етуге және елдегі бизнес-тәжірибелерді жақсартуға бағытталған[5].

Интернеттегі саудадағы алаяқтық пен алдаулардың көлемін өсуін тоқтату үшін электрондық сауданың құқықтық реттелуінің нақты тәртібі қажет. Ол үшін заңнамаға

тауарларды қашықтықтан сату тәсіліне арналған жеке бөлімді қосу керек. Тұтынушылардың құқықтарын тиімді қорғау үшін азаматтық қоғам ұсынған шараларды ескеру қажет.

Цифрландыру дәуірінде тұтынушылардың құқықтарын қорғау барған сайын маңызды бола түсуде, өйткені көптеген адамдар цифрлық технологиялар мен қызметтерге тәуелді. Цифрлық әлемде қауіпсіздікті, ашықтықты және тұтынушылардың құқықтарын құрметтеуді қамтамасыз ету үшін мемлекеттің, компаниялардың және тұтынушылардың бірлескен күш-жігері қажет. Тек осылай ғана тұтынушылардың құқықтары мен мүдделері қорғалатын әділ және тиімді цифрлық экономиканы құруға болады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Жусупбекова М.Қ. Тұтынушылардың қажетті және анық ақпарат алуға құқықтары. Вестник Института законодательства РК №1 (55) – 2019 ж. 129-133б.
2. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274_ (жүгінген күні 23.11.23)
3. <https://xn--80aeaj2aesddcjte.kz/что-нужно-знать-североказакстанкам-о-потребителских-правах-в-цифровую-эпоху/> (жүгінген күні 30.11.23)
4. Махатова С.А. Государственное регулирование в области защиты прав потребителей. Маг. дис. 2023 ж.
5. <https://kz-expert.info/novosti/item/173750-kak-zakonoproekt-o-zaschite-prav-potrebiteley-revolucioniziruuet-onlayn-torgovlyu-i-zaschitit-interesy-potrebiteley> (жүгінген күні 02.02.23)

Секция 3. ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ МЕН ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Секция 3. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

ҒТАХА 10.15.34

Абдрахманов М.К.
Alikhan Bokeikhan University
medet-abdrahmanov@mail.ru

ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ ЖЕРГІЛІКТІ ӨКІЛДІК ОРГАННЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ БАСТАМАЛАРЫ

Аннотация. Мақалада өкілдік органның теориялық қалыптасу тарихы мен құқықтық жағдайы туралы мәлімделген. Сонымен қатар жергілікті мәслихаттың құқықтық мәртебесін қалыптастырудағы алыс жақын шетел ғалымдарының еңбектері қолданылған.

Түйінді сөздер: халық өкілдері, билік, жергілікті басқару, мәслихат, халықтың еркі.

Аннотация. В статье описывается история и правовой статус представительного органа. При этом труды ученых дальнего и ближнего зарубежья использовались при формировании правового статуса местного маслихата.

Ключевые слова: народные избранники, власть, местное самоуправление, маслихат, воля народа.

Annotation. The article describes the history and legal status of the representative body. At the same time, the works of scientists from far and near abroad were used in the formation of the legal status of the local maslikhat.

Keywords: people's deputies, government, local self-government, maslikhat, will of the people.

Бүгінгі таңдағы мемлекеттік басқару саласында өзекті мәселелердің бірі ол жергілікті өзін-өзі басқару мәселесі. Бұл мәселе жылдан жылға өз өзектілігін жоғалтқан емес. Анықталған мәселені зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі әлемдік қауымдастықтың бірқатар философтарының, құқықтанушылар-дың, әлеуметтанушыларының және саясаттанушыларының еңбектерінде жиі кездеседі.

Аристотельдің пікірінше, мемлекетті басқаруда азаматтары тең болатын демократия, барлығын көпшілік шешеді, барлығы үкіметке қатысты. «Осындай құрылымға ие мемлекет әрине, жақсы басқаруға ие болады, өйткені лауазымдарда әрқашан халықтың қалауы бойынша ең жақсы азаматтар алады. Әдептілер мен тектілер бұл тәртіпке қанағаттанатын болады, өйткені оларды өздерінен нашар басқалар басқармайды және олар әділетті түрде басқарылады, өйткені олардың әрекеттерін бақылау басқаларға тиесілі болады.

Рим Республикасының саяси жүйесінде параллельді екі саяси құрылым болды: сенат (негізінен патрициандық) және халық жиналыстары (плебей).

Ежелгі орыс қоғамындағы өкілді биліктің ең алғашқы түрі халық жиналыстары – Вече болды. Вече - Ежелгі Ресейде: қоғамдық істерді шешуге арналған қала тұрғындарының жиналысы, сондай-ақ осы жиналыстың орны. Вече заң шығарушы орган болған жоқ, ол тек нақты мәселелер бойынша шешім қабылдайтын; сонымен бірге вече жүйесі халықтың өкілді билік пен басқаруға қатысу принципін айқын көрінісі болды.

Батыс Еуропа орта ғасырларындағы феодалдық республикаларда заң шығару функциялары аристократиялық олигархиялық топтардың билігін бейнелейтін институттарға тиесілі болды, бірақ олардың арасында өкілді билік басты рөл атқарды. Кейіннен жаңа саяси

құрылымдар – алдымен жергілікті, содан кейін ұлттық (парламенттер, жалпы штаттар) таптық өкілдік органдары құрылды.

Францияда 11 ғасырдан бері муниципалдық өзін-өзі басқару органдары дамып келеді. Өзін-өзі басқаратын қалаларда қазіргі муниципалдық жүйе мен қазіргі парламенттердің прототипі болған басқару органдары мен өкілді институттар құрылды.

Ресейде 17 ғасырдың екінші жартысына қарай саяси жүйенің эволюциясы Ресей империясының саяси сахнасында өкілді органдарға еш орын қалдырған жоқ. 19 ғасырдың аяғында ғана өкілді идеясы орыс саяси ойында маңызды рөл атқара бастады.

Батыста 18 ғасырда халықты биліктің ең жоғарғы және бірден-бір қайнар көзі деп санайтын идея кең таралып, өкілді институттардың өз тарихының жаңа кезеңіне өтуін белгіледі.

Осылайша, Макиавеллидің пікірінше, халық саяси салаға үнемі кіреді, олар өте нақты және өте маңызды саяси күшті білдіреді, оны мемлекет есепке алмау мүмкін емес. Егеменді және азаматтарды («халық») тікелей екі саяси күш ретінде салыстырады, соңғысына артықшылық беріледі. «Қалауына келгенін істеуге мүмкіндігі бар егемен құтырған тиранға айналады, ал Автократия сатқындығына ұшыраған халық қисынсыз әрекет етеді. Бірақ, егеменді, заңға бағынушыны, олар да тежеген халықпен салыстырсақ, халықтың жоғары екенін көреміз, сол сияқты автократия кезінде халық егемендікке қарағанда қателеспейді, сонымен қатар оның қателіктері де аз...» [1, 256б.].

Оның егемендерді «халықпен достыққа» табанды түрде шақыруы кездейсоқ емес [2, 330б.].

Демократияның өкілді концепциясын алғашқылардың бірі болып К.Монтескье «Заңдар рухы туралы» еңбегінде дамытты. Ол Руссоның тікелей халықтық өзін-өзі басқару идеясын қабылдамады, егер бұл «үлкен мемлекеттерде мүмкін болмаса және тіпті кішігірім мемлекеттерде де көптеген қолайсыздықтармен байланысты болса, онда халық өз өкілдері арқылы барлық нәрсені жасау керек» деп есептеді олар өздері жасай алмайды» [3, С. 170].

С.Монтескьенің көзқарасы бойынша, халықтың өзі мемлекетті тиімді басқара алмайды. Ол үшін ол өз арасынан ең білімді, құрметті адамдарды таңдауы, яғни өкілдік енгізуі керек. Халық өкілдері округтерде жалпыхалықтық дауыс беру арқылы сайланады және өз аймағының мұң-мұқтажын, көршілерінің мүмкіндігін біліп, мәселелерді бірге талқылайды. Шыққан тегі, дәрежесі және байлығы бойынша ерекшеленетін адамдардың арасындағы айырмашылықты ескере отырып, олардың арасынан ұлттық жиналыстың шешімдерін тоқтата алатын, бірақ өзі болмаса, ештеңе істей алмайтын арнайы бірлестік құру қажет. Осылайша, сайлау актісі таза техникалық рәсімнен халықтың еркін орындауға емес, оны қоғамдық игіліктің мүддесі үшін іздеуге және билікті түсіндіруге бағытталған әрекетке айналады. Өкілетті орган сайып келгенде толық тәуелсіз институттың мәніне ие болды, оның міндеті талқылау барысында халықтың еркін, жалпы мүддесін анықтау және оларды тиісті заңдарда көрсету [4, 330б.].

Қазіргі Қазақстандағы билікті бөлу принциптерін қарастырғанда Дж.Локк, Ш.Монтескье, И.Кант және басқа философтардың еңбектеріне жүгіну қажет. Дж.Локк өзінің «Үкімет туралы екі трактатында» бұл принципті мемлекеттік озбырлықтан қорғауды қамтамасыз ете алатын негізгі құрал ретінде көрсетті. Оның мәні мемлекеттік билікті бір-бірін ынтымақтаса және бақылай алатын бірнеше тәуелсіз, бірақ өзара байланысты тармақтарға бөлуде жатыр: «... жақсы ұйымдастырылған, жалпының игілігі қажетінше ескерілетін мемлекеттерде заң шығарушы билік атқарушы биліктен бөлінген» [5, 347б.]. Бұл, алайда, Локктың пікірінше, атқарушы биліктің заң шығарушы билікке толық тәуелді екенін және тәуелсіз әрекеттерді орындай алмайтынын білдірмейді.

Биліктердің бөлінуі туралы жаңа идеялар Шарль Монтескьенің еңбектерінде тереңірек дамыды. Әрбір мемлекетте биліктің үш түрін - заң шығарушы, атқарушы және сотты ажырата отырып, билікті асыра пайдалануды болдырмау үшін биліктің әртүрлі тармақтары бірін-бірі тежей алатын тәртіп қажет екенін атап көрсетті.

«Егер беделді адамдардан, дворяндардан немесе қарапайым адамдардан тұратын бір адамда немесе мекемеде осы үш билік біріксе, бәрі жойылар еді: заңдарды жасау билігі, ұлттық сипаттағы шешімдерді орындау билігі және қылмыстар мен сот істерін соттау билігі».

Ж.Ж.Руссоның ережелеріне кейбір түзетулерді Францияның Құрылтай жиналысының көрнекті қайраткері, халық өкілдігін халық егемендігінің көрінісі деп санайтын ғалым Аббат Сийес жасады. Сийес Монтескьенің сонынан ерді, үлкен мемлекеттерде халықтық өкілдіксіз мұны істеу мүмкін емес деген пікірде болды [6, 164 б.].

Халықтық өкілдіктің қарсыласы Ж.Ж.Руссо заңдарды талқылауға және қабылдауға әрбір азамат жеке қатысуы керек деп есептеді. Руссоның пікірінше, жалпы ерікті білдіруге болмайды. Депутаттар тек халықтың кеңсе қызметкерлері, сондықтан олардың шешімі халық референдум арқылы мақұлданғаннан кейін ғана заң күшіне ие болады. Руссо идеалы шағын мемлекетпен он мыңға жуық азаматтармен байланысты, онда олар барлығы белгілі бір мәселелерді талқылап заңдар қабылдай алады [7, 158б.].

Ресейдегі бұл бағытты жақтаушылар 18 ғасырдағы ағартушы болды. Заң кафедрасының профессоры С.Е. Десницкий [8, 292б.] және революциялық демократиялық ойдың өкілі А.И. Радищев [9, 49б.], ол белгілі бір тапқа жататынына қарамастан әрбір азаматтың толық құқық қабілеттілігін қорғап, заңдарды қабылдауға барлық азаматтардың қатысуы идеясын алға тартты.

Орыс саяси ойының тарихында азаматтың бостандығы мен қауіпсіздігінің кепілі ретіндегі құқықтық мемлекет идеяларын алғаш рет М.М. Сперанский. «Мемлекеттік заңдар кодексіне кіріспе» жобасында ол мемлекеттік құрылымның негізі ретінде тежемелік және тепе-теңдік қағидасымен толықтырылған билікті бөлу принципін ұсынды [10, 615б.].

Декабристтерді биліктің құқықтық құрылымының проблемалары да толғандырды. Олардың көзқарастары бойынша заң шығарушы және өкілді органдар биліктің бір тармағы ретінде қарастырылады. Пестельдің пікірінше, жоғарғы заң шығарушы билік халық өкілдері жиналысына – бір мандатты Халық Кеңесіне тиесілі болуы керек, таптық жіктелу жойылып, бүкіл халық біртұтас азаматтық тапқа біріктірілді, біртұтас республика құрылды. Пестель Ресейде халық билігін жүзеге асыруды көздеді. «Орыс халқы ешбір отбасына жатпайд керісінше, билік халықтыкі және ол халық игілігі үшін орнатылады, ал халық үкіметтің мүддесі үшін жоқ» [11, б. 661б.].

Заң шығарушы-өкілді орган да Н.П.Огарев көзқарастарында таптық сипатын жоғалтты. Н.П.Огарев заң шығарушы билік органы Ресейдің жалпы жаңа құрылымы үшін тапқа бөлінбестен барлық халық таңдаған барлық округтердің елшілерінен тұратын Земский Собор болуы керек деп есептеген.

Декембристер билікті құқықтық реттеу мәселелерімен де айналысты. Олардың көзқарастарында заң шығарушы және өкілді органдар биліктің бір тармағы ретінде қарастырылады. Пестельдің пікірінше жоғарғы заң шығарушы билік халық өкілдерінің жиналысына - бір мандатты халықтық кешке тиесілі болуы керек, таптық бөліну жойылып, бүкіл халық біртұтас азаматтық тапқа біріктірілді, біртұтас республика бекітілді. Пестель Ресейде халықтың билігін жүзеге асыруды көздеді. «Орыс халқы кез-келген отбасының меншігі немесе меншігі емес. Керісінше, үкімет халықтың меншігі болып табылады және ол Үкіметтің игілігі үшін бар халық емес, халықтың игілігі үшін бекітілген» деген.

Социализмге көшу саяси қоғам өміріндегі түбегейлі жаңа құбылысқа айналды және ондағы билік халықтан шығуы керек болғандықтан, социалистік мемлекеттер демократиялық ретінде әрекет ете алады. Бірақ Ресей Кеңестік кезеңге енген кең саяси плюрализм Қазан төңкерісінен кейінгі алғашқы жылдары құлатылды. Пролетариат диктатурасы демократиялық жолмен сайланбаған, бірақ олардың құрамына берілген өкілдерден тұратын депутаттар кеңесі арқылы жүзеге асырылуы керек еді. Лениннің пікірінше, Социализм немесе биліктің интеграциясы имманентті қасиет ретінде әрекет етеді. Оның сөзінде бұл келесідей болды: «парламентаризмнің жойылуы (заң шығарушы жұмысты атқарушы жұмыстан бөлу ретінде) - заң шығарушы және атқарушы жұмыстардың бірігуі, басқарманың заңнамамен бірігуі».

КСРО-да биліктің барлық тармақтары бір түйінге тартылды. Биліктің ең көп шоғырлануы атқарушы билікке тиесілі болды, ал заң шығарушы іс жүзінде ешқандай билікке ие болмады. Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы халықтың еркін қалыптастыруда мемлекеттік биліктің өкілді органдарын алмастырды және атқарушы органдардың қызметіне үнемі араласып отырды. Ол халықтың саяси ерік-жігерін анықтау және оны міндетті түрде жүзеге асыру органы болды. Сайланған органдардың тағайындалған және өзін-өзі көбейтетін аппаратқа нақты тәуелділігі және осы аппараттың мүдделерінің бірігуі байқалды.

Өмір көрсеткендей, елдің аумағында орналасқан саяси құрылымдар билікті жүзеге асыруға халықтың қатысуын әлі қамтамасыз ете алмайды. Ол үшін оларға тұтастық беру керек болды. Билік халықтың қолына берілгенімен, оны материалдық негізден айыра отырып, іс жүзінде ол биліктің субъектісі болған жоқ.

Саясаттанушы Г.Шахназаров атап өткендей, «біз және бүкіл адамзат ұлы социалистік эксперименттен алған ең маңызды сабақ-қоғамды «әлеуметтендірудің» қатаң шарасын сақтау қажеттілігі» [12, 586.].

Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында КСРО-ның Демократиялық блогының көптеген басшылары авторитарлық, командалық-әкімшілік басқару әдістеріне, сайланған кеңестердің құзыреттілігін тарылтуға және билікті басып алуға көбірек бейім болды. Сайланған, өкілді демократияны қысқарту және басқа атаумен болса да, бұрынғы басқару жүйесіне оралу басталды.

Жергілікті басқару жүйесін реформалау нәтижесінде пайда болған мәслихаттардың - Қазақстан Республикасындағы жергілікті өкілді органдардың прототипі КСРО кеңестерінің бірыңғай жүйесінің бір бөлігі болған халық депутаттарының жергілікті Кеңестері болып табылады. Екеуі де халықтың өкілді билігінің ең жаппай түрі. Жергілікті кеңестер де, мәслихаттар да ұлттық мүдделерді негізге ала отырып, жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге арналған. Кеңестердің және мәслихаттардың депутаттарын тікелей сайлаудан бастап олардың жұмысының институционалдық нысандары мен әдістеріне дейінгі биліктің екі институтына да ортақ тағы көп нәрсе бар, бұл бұрынғы Кеңес Одағы халық депутаттарының жергілікті кеңестерін мәслихаттардың қызметін әдіснамалық және теориялық зерделеу негізіне алуға мүмкіндік береді.

Жергілікті Кеңестердің ұйымымен, құзыретімен және өкілеттіктерімен байланысты маңызды құқықтық аспектілерді көптеген ғалымдар теориялық тұрғыдан түсінеді және негіздейді, оны қазіргі жағдайда әдістемелік және қолданбалы жоспарларда қолдануға болады.

Белгіленген проблеманы зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі әлеуметтік құбылыстарды тану процестеріне диалектикалық-материалистік көзқарас, әлеуметтік маңызы бар құбылыстардың өзара шарттылығы және олардың салдары, сондай-ақ Қазақстан Республикасының егеменді даму кезеңінің факторларын диалектикалық түсіну, экономикалық реформалар мен ақпараттық процестердің жергілікті басқару органдарының қалыптасуы мен даму перспективаларына әсері болды.

Өтпелі кезеңдегі билікті, оның ішінде жергілікті билікті реформалау проблемаларына Қазақстан мен ТМД елдерінің көптеген ғалымдарының еңбектері арналған. Билікті, оның ішінде өкілді билікті жергілікті реттеу туралы заңнаманың шығындарына қарамастан, республика мәслихаттары өмір сүрген он жылдық кезең ішінде жинақталған тәжірибе негізінде өз қызметін жылдан-жылға жетілдіріп, ықпал ету тәжірибесін кеңейтуде, тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің әлеуметтік-экономикалық міндеттерін шешу жөніндегі халықты белсендіру және оны жергілікті маңызы бар шешімдер қабылдауға тарту үшін үлкен мәнге ие болады.

Бұл ретте алдағы жергілікті өкілді органдардың сайлауына нақты дайындық аясында әлеуметтік-құқықтық өлшемдердің сапалық және сандық көрсеткіштеріне сауалнамалар мен фокус-топтық бағалаулардың салыстырмалы талдауы жүргізілуде. Бүгінгі таңда сайлау механизмдерін жетілдіру шаралары жүзеге асырылуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Макиавелли Н. Государь. Сочинения. М.-Харьков: ЗАО Изд-во ЭКСМО - Пресс «Фолно», 1998. - С. 256.
2. Макиавелли Н. Избранные сочинения. - М.: Художественная литература, 1982. - С. 330.
3. Монтескье Ш. Избранные произведения. - М.: Изд. полит, литер. 1955. - С. 170.
4. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения. - М.: Художественная литература, 1982. - С. 330.
5. Локк Дж. Сочинения.: в 3-х томах. - М., 1988. - Т. 3. - С. 347.
6. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения. М.: Изд. полит, литер, 1995. - С. 291.
7. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. - СПб.: Д.Е. Жуковского, 1907. - С. 158.
8. Десницкий С. Е. Представление об учреждении законодательной, судебной и наказательной власти в Российской империи // Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII в. - М., 1952. - Т. 1. - С. 292.
9. Радищев А. Н. Избранные философские и общественно-политические произведения. - М.: Госполитиздат, 1972. - С. 49.
10. Сперанский М. М. Размышление о государственном устройстве империи // Политическая мысль в России. Первая половина XIX в.: в 5 т. - М.: Мысль, 1997. - Т. 3. - С. 615-623.
11. Пестель П. И. «Русская правда» // Антология мировой политической мысли.: в 5 т. Политическая мысль в России. Первая половина XIX в. - М: Мысль, 1997. - Т. 3. - С. 661-667.
12. Шахназаров Г. Обновление идеологии и идеология обновления // Коммунист. - 1990. - № 4. - С. 58.

ҒТАХА 10.17.25

Абылқаятова Ұлжан Асанқызы
Alikhan Bokeikhan University
ulzhan.abylkayatova@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІ КӘСІБИ ДАМУДАҒЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТӘСІЛ

Аннотация. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі болашағы зор, қызметшілерді әрдайым оқытқан жөн. Бүгінгі таңда елімізде мемлекеттік қызметшілерді «жаңа тұрпатта» оқыту маңызды міндет болып табылады. Жаһандық ақпараттық әлем, цифрлық трансформация олардан мемлекеттік қызметтің жаңа ерекшелігін түсінуді және өз дағдылары мен құзыреттерін жетілдіруді талап етеді. Сондықтан мемлекеттік қызметшілердің кәсіби дамуындағы құзыреттілік тәсіл өзекті бола түсуде. Бұл мақалада құзыреттілік тәсіл, мемлекеттік қызметшілердің кәсіби дамуы туралы түсінік беріледі. Аталған зерттеудің мақсаты Қазақстанда мемлекеттік қызметшілердің кәсіби даярлығы жүйесін реформалау жолдарын әзірлеу болып табылады. Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби құзыреттерін дамыту стратегиялық сипатқа ие болуға, перспективаға есептелуге тиіс.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметші, құзыреттер, құзыреттілік, кәсібилік.

Аннотация. Государственная служба Казахстана перспективна и обучаема. На сегодняшний день важной задачей является обучение госслужащих «новой генерации». В глобальном информационном мире цифровая трансформация требует понимания новой специфики государственной службы и совершенствования своих навыков и компетенций. Поэтому именно компетентностный подход в профессиональном развитии государственных служащих приобретает все большую актуальность. В данной статье дается понятие компетентностного подхода, профессионального развития государственных служащих.

Целью данного исследования является разработка путей реформирования системы профессиональной подготовки государственных служащих в Казахстане. Развитие профессиональных компетенций государственных служащих должно носить стратегический характер, считаться перспективным.

Ключевые слова: государственная служба, государственный служащий, компетенции, компетентность, профессионализм

Annotation. The civil service of the Republic of Kazakhstan is promising, and employees should always be trained. Today, the most important task in the country is to train civil servants in a "new type". The global information world, digital transformation requires them to understand a new feature of Public Service and improve their skills and competencies. Therefore, the competence approach to the professional development of civil servants is becoming more and more relevant. This article provides an understanding of the competence approach, professional development of civil servants. The purpose of this study is to develop ways to reform the system of professional training of civil servants in Kazakhstan. The development of professional competencies of civil servants should have a strategic character, be considered for the future.

Keywords: civil service, civil servant, competencies, competence, professionalism.

Адамзат қоғамының даму тарихының негізі — мемлекеттік қызметтегі кадрлар болып табылатын тиімді мемлекеттік аппаратсыз демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет қалыптастыру мүмкін еместігін айқын көрсетеді. Бұл ретте, мемлекеттің қалыптасуының басым міндеттерінің бірі — мемлекеттік органдардың жұмысының жоғары тиімділігін, құзыреттілігін және мінсіздігін қамтамасыз етуге бағдарланған мемлекеттік қызметшілерді кәсіби даярлау.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы әкімшілік реформалық дамудың жаңа сатысына көшуде. Осылайша, негізгі шаралар мемлекеттік басқару процестерін жетілдіруге және мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсартуға, олардың кәсіби деңгейін, мемлекеттік аппарат қызметінің нәтижелілігін арттыруға бағытталып отыр.

Қоғамдық өмірдің барлық жақтарын өтпелі кезеңнен кейін қайта құру барысында мемлекеттік-басқарушылық функциялар қайта бөлінді. Мемлекеттік билік органдарының жаңа жүйесі мен құрылымы, әкімшілік басқарудың жаңа нысаны құрылды. Ол кейіннен 1993 және 1995 жылдары қабылданған Қазақстан Республикасының Конституцияларында және конституциялық ережелерді іске асыру үшін әзірленген басқа да заңнамалық актілерде заңды түрде ресімделді.

Қазақстанның саяси жүйесін қайта құру, оның ішінде мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті реформалау жолдарын белсенді іздеудің қорытындысы 1993 жылғы 28 қаңтарда Республиканың мемлекеттік қызметінің тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуына бастау берген егемен Қазақстанның бірінші Конституциясын қабылдау болды.

1995 жылғы 30 тамыздағы республикалық референдумда Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы қабылданды. Осы сәттен бастап Қазақстанда Мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы дамытудың келесі негізгі кезеңі басталды. ҚР жаңа Конституциясының 33-бабының 4-тармағымен Республика азаматтарының мемлекеттік қызметке кіруге тең құқығы жарияланды, сондай-ақ «мемлекеттік қызметші лауазымына кандидатқа қойылатын талаптар лауазымдық міндеттердің сипатына ғана байланысты болады және заңмен белгіленеді» деп айқындалды.

Конституцияның осы ережелерін іске асыру үшін келесі қадам ретінде 1995 жылғы 26 желтоқсанда Қазақстан Президентінің №2730 «Мемлекеттік қызмет туралы» Жарлығы шықты, ол Қазақстанда мемлекеттік қызметті институттандыру процесіне заңды күші бар бастау берді. Онда мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттары айқындалды, оның ішінде, жалпыға бірдей қол жетімділікті, азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерінің мемлекет мүдделерінен басымдылығын ерекше атап өткен жөн. Осы актімен мемлекеттік қызметшілердің біліктілік талаптары енгізілді, мемлекеттік

қызметке кіру, өткеру, тоқтату, мемлекеттік қызметшілерді аттестаттау мәселелері регламенттелді, мемлекеттік қызметшілерді әлеуметтік қорғау шаралары белгіленді, көптеген басқа да маңызды ережелер енгізілді.

Алайда, тұтастай алғанда, осы нормативтік құқықтық актіні қолдану барысында пайда болған көптеген жағымсыз белгілерге қарамастан, оның мәнін жете бағаламауға болмайды, өйткені Егемен Қазақстан тарихында алғаш рет өтпелі кезеңде мемлекеттің маңызды институты ретінде мемлекеттік қызметті дамытудың негізін қалаған Мемлекеттік қызмет жүйесі ұсынылды.

Сонымен қатар, мемлекеттік қызметті реформалау процесін қиындатқан объективті де, субъективті де сипаттағы проблемалардың жиынтығы өсе түсті. Олардың ішінде мемлекеттік қызметті реформалаудың тұжырымдамалық тәсілдерінің пысықталмауын жаңа жағдайларда жұмыс істей алатын білікті, кәсіби даярлықтан өткен мемлекеттік қызметшілердің жетіспеушілігін, тиісті жобаларды жүзеге асыратын мемлекеттік органдар мен халықаралық ұйымдар тарапынан мемлекеттік қызметті реформалау мәселелерінде үйлестірілмегендікті, мемлекеттік қызметшілерге қойылатын лауазымдық талаптардың бірыңғай жүйесінің болмауы, олардың әлеуметтік-құқықтық қорғалу деңгейінің төмендігі, кадрларды көбінесе басшылардың жеке қалауы бойынша іріктеу, мемлекеттік қызметшілерді ілгерілетудің әділетсіз жүйесі, мемлекеттік аппаратта сыбайлас жемқорлықтың, парақорлықтың, жерлестіктің, отбасылық туысқандық, рулық және жүздік байланыстардың және т. б. болуын атауға болады.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметінің жаңа моделінің тұжырымдамасын табысты іске асырудың нәтижесі мемлекеттік әлеуметтік – экономикалық дамудың көптеген өзекті қажеттіліктеріне сәйкес келетін нәтижеге және сапалы мемлекеттік қызмет көрсетуге бағдарланған кәсіби мемлекеттік қызмет болды.

Бұл ретте мемлекеттік қызметтің қолданыстағы заңнамалық базасы да жетілдірілді. Мәселен, 2015 жылғы 23 қарашада Мемлекет басшысы 2016 жылғы 1 қаңтарда қолданысқа енген «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңға қол қойды. Мемлекеттік қызмет туралы заңның қолданыстағы редакциясы барлық мемлекеттік органдардың, соның ішінде құқық қорғау органдарының қызметшілеріне қолданылады. Мемлекеттік қызметке кіру рәсімін жаһандық жаңғырту жүргізілді. Жалпы мансаптық ілгерілеу құзыреттілік тәсіл негізінде жүзеге асырылады [1].

Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің негізгі факторларының бірі дамудың стратегиялық кезеңі. Қазақстанның тұрақты және қарқынды өсуінің кілті кәсіби мемлекеттік аппарат. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақтылығы мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі, олардың бастамашылығы және кәсіби даярлығы.

Мемлекеттік қызметте цифрлық кеңістікті дамыту, электрондық үкіметті енгізу мемлекеттік қызметшілердің, атап айтқанда цифрлық технологиялар саласындағы жаңа дағдылары. Осыған байланысты құзыреттілік тәсіл бар мемлекеттік қызметшілерді басқарудың негізгі құралдарының бірі болу. Өзгерген әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, нарықтың мамандарға қойылатын жаңа талаптары құзыретті кәсіби қажеттілікті тудырды. Мемлекеттік қызметтегі кадрлармен жұмыста өзгерістер, ауысу қажет іскерлік және жеке қасиеттерді көрсететін құзыреттерге сәйкес біліктілік талап етіледі.

Құзыреттілік тәсілдің өзіндік құрылымы бар: атауы, анықтамасы, мінез-құлық көрсеткіштерінің жиынтығы. Сонымен қазіргі уақытта отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде белгілі бір теориялық және практикалық жинақталған құзыреттілік тәсілдің мәнін ашуға арналған материал ретінде қарастыруға болады.

Құзыреттілік тәсілінің негізін қалаушылар Д.Макклелланд (1970), Р. Боякис (1982), Л.Спенсер (1993) сияқты ғалымдар болды [2]. «Құзыреттілік» термині шетелден шыққан, сондықтан оны түсіндіру негізінен ол аударылған тілге байланысты. Мысалы, француз тілінде «Құзыреттілік» сөзінің екі мағынасы бар – құзыреттілік және хабардарлық және ағылшын тілінде: қабілет немесе дағды, құзыреттілік, юрисдикция. Латын тілінен

аударғанда бұл заңды немесе сәйкес болу дегенді білдіреді. Қытайлықтарға келетін болсақ «Құзыреттілік» ұғымын түсіндіре отырып, оның азаматтық құқыққа толығымен қолданылатындығын атап өткен жөн.

Мемлекет басшысы бірнеше рет «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілері халыққа қызмет етуді, азаматтық қоғам қызметінің негізгі көрсеткішін ұмытпауы керек» деп айтқан болатын [3].

Құзыреттілік тәсілдің негізгі сипаттамаларына толығырақ тоқталайық. И.А. Зимняя «әлеуетті-нақты» негізінде «Құзыреттілік» және «құзыреттілік әлеуеті» ұғымдарын ажыратады.

Егер «Құзыреттілік» потенциал функциясын орындаса, онда «Құзыреттілік» өзекті, қалыптасқан жеке қасиет, білімге негізделген, интеллектуалды және жеке анықталған әлеуметтік және адамның кәсіби сипаттамасы деп түсініледі [4].

Мемлекеттік аппарат жұмысының тиімділігі кадрларды іріктеумен анықталады, олардың кәсіби дайындығы, іскерлік және адами қасиеттері, сондай-ақ тез және тиімді қабілеті өздерінің функционалдық міндеттерін орындайды. Осылайша, Г.В. Атаманчуктың айтуынша, «Қызметкерлерді даярлауда адам бар аспектілері: белгілі бір лауазымдарды толтыру үшін бастапқы дайындықпен байланысты қызметкерлердің біліктілігін арттырумен байланысты» деген болатын [5].

Кәсіптік оқытудың негізгі міндеттері білікті мамандарды даярлау болып табылады өзінің қызметтік міндеттерін орындау және мемлекеттік қызметшілердің кәсіби біліктілігін арттыру. Кәсіби оқыту теориялық білім алу, сондай-ақ практикалық игеру мақсатында жүргізіледі және қызметтік міндеттерін орындау кезінде дағдыларды бекіту. Кадрларды қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру мемлекеттік қызметшілер мемлекеттік қызметтің адами капиталын дамытудың негізгі элементі болып табылады.

Егер персоналды іріктеу, қызметкерлерді іріктеу жоғары деңгейде, сәйкес жүзеге асырылып, жұмыс орындары модельдерінің параметрлері, қажетті білімі мен дағдылары бар адамдар жұмысқа қабылданса, тек содан кейін ғана кадрларды даярлау мемлекеттік аппараттың дамуын қамтамасыз ететін басты факторға айналады.

Құзыреттерді басқару құралдары құзыреттілік модельдері және кәсіби стандарттар болып табылады. Олар қызметкерлерге және жұмыс іздеушілерге қойылатын талаптарды анықтауға, бағалау критерийлерін белгілеуге арналған адами ресурстар және олардың жұмысының нәтижелері, кәсібилік пен әлеуетті дамыту, сондай-ақ жұмыс сапасын жақсарту болып табылады.

Құзыреттілік модельдері алғаш рет шетелдік үкіметтік ұйымдарда кеңінен қолданылды. Біртіндеп, құзыреттілік модельдері пайда болған сайын, мемлекеттік қызметшілердің жұмыс принциптерін бекітетін заңнамалық актілер мен нормативтік құжаттар мақұлданыуы керек. Олар мемлекеттік қызметтің негізгі құндылықтары мен қызметкерлердің рөлін қамтуы керек [6].

Қазақстанда құзыреттердің бірыңғай жүйесі 2019 жылдан бастап енгізілді. Ол кәсіпқойдың сипаттамаларына сәйкес келетін 4 блокқа топтастырылған 11 құзыреттіліктің ішінен мемлекеттік аппарат және қызметкерлердің жеке қасиеттерінен тұрады. Бірыңғай құзыреттілік жүйесі мемлекеттік қызметте іріктеу мен жоғарылатуға сәйкес жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге бағытталған кез-келген мемлекеттік қызметкердің қандай деңгейіне қарамастан, сол құндылықтар мен принциптерді ұстануы керек. Осылайша, құзыреттілік тәсіл келесідей жүзеге асырылады жеке тұлғаларды анықтау мақсатында мемлекеттік қызметшілерді іріктеу және кешенді аттестаттау кезінде әр қызметкердің құзыреті ретінде.

Адалдық, тұтынушыға бағдарлану, жауапкершілік, бастамашылық және стресске төзімділік негізгі болып табылады. Лауазым деңгейіне қарамастан, өтініш берілетін барлық үміткерлер сәйкес келуі керек мемлекеттік қызметші үшін қажетті қасиеттер жиынтығы болып табылады. Қосымша құзыреттер ретінде басшылық лауазымдар үшін: өзін-өзі дамыту, тиімділік, ынтымақтастық және интеракция, қызметті басқару негізіне сәйкес келеді. Төменгі

деңгейдегі қызметкерлер үшін: шешім қабылдау, көшбасшылық, ынтымақтастық және өзара әрекеттесу, тиімділік және өзін-өзі дамыту қарастырылады. Орта деңгейдегілер үшін: стратегиялық ойлау, өзгерістерді басқару, көшбасшылық, шешім қабылдау, жұмыс тиімділігін басқару, ынтымақтастық және ынтымақтастық. Жоғары білім алу үшін: «А» корпусының лауазымдары: бойында көрсетілген құзыреттерге ие бола отырып, басқару жүйесі болуы керек.

Қазақстанның Мемлекеттік қызмет жүйесі біртіндеп бірінші кезекте қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталады.

Мемлекеттік басқарудың нақты органы немесе лауазымды адамы бар заңнамада бекітілген өкілеттіктер айқындалады. Конституция, заңдар, қаулылар және басқа да нормативтік құқықтық актілер. Осылайша, кәсібилік, сабақтастық мемлекеттік қызметшілерді оқыту, қажетті құзыреттерін дамыту негізгі ретінде белгіленді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің қалыптасуы <https://qulantany.kz/archives/11920> (қаралған күні: 14.11.2023).
2. Г.С.-Х. Дудаев Болашақ мемлекеттік басқару мамандарын кәсіби даярлау процесінде құзыреттілік тәсіл және "басқару құзыреттілігі" ұғымы // Іргелі зерттеулер. – 2014. – № 6–2. – 350-354 б.
3. Идеал мемлекеттік қызметші қандай құзыреттерге ие болуы керек https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kakimi-kompetentsiyami-doljen-obladat-idealnyiy-310479/ (қаралған күні: 14.11.2023).
4. И.А. Зимняя Негізгі құзыреттер - қазіргі білім беру нәтижесінің жаңа парадигмасы / И. А. Зимняя // Эйдос. – 2009. – № 5. – 13-17 б.
5. Е.И. Кудрявцева Мемлекеттік азаматтық қызмет жүйесіндегі құзыреттер менеджменті // Басқарушылық кеңес беру. – 2013. – № 6(54). – 22-31 б.
6. Е.С. Яхонтова Адам ресурстарын басқарудағы құзыреттілік тәсіл. - Мәскеу, 2014. – 9 б.

ҒТАХА 10.15.59

Васильев А.А.
Алтай мемлекеттік университеті
Ресей, Барнаул қаласы
e-mail: anton_vasiliev@mail.ru
Айтеке К.А.
Alikhan Bokeikhan University
3-курс докторанты
Қазақстан, Семей қаласы.
e-mail: kamshat.aiteke@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯЛАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ ОРНЫҚТЫРУДЫҢ НОРМАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясат принциптері негізделген конституциялық нормалар қарастырылады және әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасы қысқаша зерттеледі. Сондай-ақ мемлекеттік әлеуметтік саясаттың тиімділігі көрсеткіштерінің қаралатын конституциялық нормалардың мазмұнына сәйкестігіне талдау жасалады.

Түйінді сөздер: әлеуметтік мемлекет, әлеуметтік саясат, әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қатынастар, құқықтық ережелер, әлеуметтік қорғау, конституционализм.

Аннотация: В данной статье рассматриваются конституционные нормы, на которых основаны принципы социальной политики Республики Казахстан, и кратко изучается концепция социального государства. Также проводится анализ соответствия показателей эффективности государственной социальной политики содержанию рассматриваемых конституционных норм.

Ключевые слова: социальное государство, социальная политика, социальное страхование, социальные отношения, правовые нормы, социальная защита, конституционализм.

Annotation: This article examines the constitutional norms on which the principles of social policy of the Republic of Kazakhstan are based, and briefly examines the concept of a social state. The analysis of the compliance of the indicators of the effectiveness of the state social policy with the content of the constitutional norms under consideration is also carried out.

Keywords: social state, social policy, social insurance, social relations, legal norms, social protection, constitutionalism.

Еліміздің әлеуметтік саясаттың конституциялық негіздері Қазақстан Республикасының Конституциясының бірқатар іргелі ережелеріне негізделген Конституцияның 1-бабына сәйкес Қазақстан – бұл әлеуметтік мемлекет, ол іске асырылып жатқан саясаттың адамның лайықты өмірін қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға бағытталуынан көрінеді. Қазақстан Республикасы Конституцияның «Адам және азамат» деп аталатын екінші бөлімінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының тізбесі беріледі, сондай-ақ осы қағидатты мемлекет адамдардың еңбегі мен денсаулығын қорғауға кепілдік береді, еңбекақының ең төменгі рұқсат етілген мөлшерін белгілейді, әлеуметтік қызметтердің дамыған жүйесі арқылы отбасын, ана болуды, әке болуды және баланы, азаматтардың әлеуметтік қорғалмаған санаттарын қолдауды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, зейнетақылар мен жәрдемақылар сияқты әлеуметтік қауіпсіздік кепілдіктері белгіленеді. Конституцияда көрсетілген мемлекет кепілдіктері әлеуметтік саясат дамуының негіздерін білдіреді [1].

Конституцияға сәйкес Қазақстан өзін азаматтардың әлеуметтік-экономикалық және мәдени құқықтарына кепілдік беретін және барлық әлеуметтік топтар мен топтардың мүдделерін ескере отырып, өз саясатын құратын әлеуметтік мемлекет ретінде көрсетеді. Мемлекет басшысы Қазақстанда әлеуметтік бағдарланған қоғам құрылғанын атап өтті. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік саясаттың идеалды және әмбебап моделі жоқ. Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттілікті орнатуға және азаматтардың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беруге бағытталған бірқатар нормаларды қамтиды. Атап айтсақ, еңбек қатынастарын реттеу, әлеуметтік сақтандыру, зейнетақымен қамсыздандыру, денсаулық сақтау және білім беру саласындағы азаматтардың құқықтарын қорғау саласындағы әлеуметтік мемлекеттің функционалдығын толығырақ қарастырайық.

Тұтастай алғанда, адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің оның игіліктерін қорғауға бағытталған арнайы қызметімен қамтамасыз етіледі. Әлеуметтік құқықтардың ерекшелігі-адамның өз құқықтарын іс жүзінде жүзеге асыру үшін белсенді әрекеттер жасау қажеттілігі. Сондықтан, бұл салада құқықты бұзған жағдайда оны қалпына келтіруді қамтамасыз ететін кепілдіктер ғана емес, сонымен бірге оларды нақты іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін кепілдіктер де ерекше маңызға ие.

Әлеуметтік құқықтардың кепілдіктері ұғымына қатысты келесі тармақтарды бөліп көрсетуге болады: «жалпы әлеуметтік құқық» ретінде (жалпы ұғым ретінде) лайықты өмір сүру және еркін даму құқығын қарастыруға болады, ал жеке және ұжымдық дауларға құқық, еңбегі үшін сыйақы алу құқығы, қауіпсіз еңбек жағдайларына құқық, еңбек жағдайларына тұрғын үйді және басқаларды «жалпы әлеуметтік құқықтың» кепілдігі ретінде қарастыруға

болады. Теорияда бір топқа біріктірілетін және Конституцияның екінші бөлімінде көрсетілген тікелей әлеуметтік құқықтар ретінде тиісінше оның 24-31-баптарында бекітілген құқықтар әрекет ететін болады, олар сондай-ақ мемлекет тарапынан әлеуметтік қамсыздандыруды жүзеге асыру фактісін ғана емес, сондай-ақ оның айқындалғанын қамтамасыз ететін өз кепілдік жүйесін талап ететін болады деңгей. Конституциялардағы әлеуметтік құқықтарға қатысты материалдық кепілдіктерге баса назар аударылады. Ең алдымен, мемлекеттің нақты мүмкіндіктерін, мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлерін ескеру қажет.

Шетелдік конституциялық заңдармен реттелетін әлеуметтік қатынастар - бұл адамның өзіне, оның өмір сүру сапасына, қоршаған ортаға байланысты қатынастар. Әрине, белгілі бір адам үшін бұл қатынастар олардың материалдық байлығына, басқа материалдық игіліктер мен мүліктерге ие болуына байланысты. Алайда, аталған қатынастардың кейбір аспектілерін реттеу Конституциялық материалда айқын көрінеді. Оларға адамның денсаулығы мен өмірін қорғауға, жұмыс істеу мүмкіндігі мен құқығына және төменде талқыланыатын кейбір басқа қатынастарға байланысты қатынастарды реттеу кіреді.

Қазақстан Республикасының 24 бабында «Әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына құқығы бар» делінген, яғни әр адамның белгілі бір құқықтары бар, соның ішінде еңбек бостандығы және мамандық таңдау құқығы. Бұл бостандықтар жеке таңдау мен өзін-өзі анықтауды құрметтеу принципіне негізделген. Мұны түсіндірудің бірнеше әдісі: қызмет түрін және кәсіпті таңдау еркіндігі құқығы әр адамның жеке автономиясын құрметтеудің негізгі қағидатымен байланысты. Бұл адамдардың не істегісі келетінін және олардың таланттары мен мүдделерін қалай дамыту керектігін өз бетінше анықтауға құқығы бар дегенді білдіреді. Әр адам бірегей және мамандық таңдау құқығы сіздің қабілеттеріңізді, таланттарыңыз бен құмарлықтарыңызды дамытуға мүмкіндік береді. Бұл жеке әл-ауқатқа ғана емес, сонымен қатар қоғамды әртүрлі кәсіби дағдылар мен тәсілдермен байытуға ықпал етеді. Еңбек бостандығы мен мамандық таңдауына кепілдік беру әділетті қоғам құруға ықпал етеді. Бұл әртүрлі әлеуметтік және экономикалық топтардағы адамдарға өздерін жүзеге асыруға және жақсы өмір сүруге мүмкіндік береді. Еңбек бостандығы және мамандық таңдау құқығы адам құқықтарын құрметтеуге баса назар аударатын көптеген халықаралық құжаттарға енгізілген. Бұл әлемдегі көптеген елдер мойындайтын және қорғайтын негізгі құқықтардың бірі. Жалпы, еңбек бостандығы мен мамандық таңдауды қамтамасыз ету әлеуметтік әділеттіліктің, әртүрліліктің және қоғамдағы жеке тұлғаны құрметтеудің маңызды элементі болып табылады. Бұл жеке тұлғаның және жалпы қоғамның жан-жақты дамуына жағдай жасауға көмектеседі. Әлеуметтік қатынастардың сол тобында әлеуметтік қамсыздандыру, яғни белгілі бір жағдайларда әлеуметтік көмек пен қолдау көрсету құқығы маңызды орын алады; бұл жағдайлар заңмен белгіленеді. Әлеуметтік қатынастарды реттеу адамның қоғамда және мемлекетте өз орнын табуы үшін басқа мүмкіндіктерді бекітуді қамтиды.

Әлеуметтік қатынастарды реттеудің маңызды аспектісі-отбасын қорғау және некені ынталандыру. Отбасы - адамның қалыптасуы орын алатын қоғамның ең көп таралған бірлігі, ол қоғамның негізі болып табылады. Отбасы, неке сияқты, шетелдік конституциялық заңнаманың назарын аударады. Отбасы, жалпы ереже бойынша, адамның қоғамдағы жағдайын нығайтады; көбінесе бұл халықты толықтыру көзі болып табылады. ҚР-ң Конституциясының 27-бабында «Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады» делінген.

Мемлекет неке мен отбасын, сондай-ақ ана, әке және баланың құқықтары мен мүдделерін қорғауға кепілдік бергенде, бұл оның осы әлеуметтік институттар мен қатынастардың маңыздылығын мойындайтынын және қолдайтынын, сондай-ақ олардың қорғалуы мен әл-ауқатын қамтамасыз етуге міндеттенетінін білдіреді. Мұнда Неке мен отбасын, сондай-ақ әрбір отбасы мүшесінің құқықтары мен мүдделерін қорғаудың негізгі аспектілері берілген: мемлекет некені екі адам арасындағы одақ ретінде таниды және олардың құқықтары мен міндеттерін ерлі-зайыптылар ретінде таниды. Бұл неке шартына,

мүліктік қатынастарға, ажырасуға және неке өмірінің басқа аспектілеріне қатысты құқықтық ережелерді белгілейтін некені заңнамалық қорғауды қамтуы мүмкін. Мемлекет отбасы институтын қолдау және нығайту үшін әртүрлі шараларды жүзеге асыра алады, мысалы, отбасылық кеңес беру бағдарламалары, отбасылық әл-ауқатты қолдауға бағытталған білім беру және әлеуметтік бастамалар. Мемлекет ана, әке және баланың құқықтары мен мүдделерін қорғауға міндеттенеді. Бұған медициналық көмекке, білімге, әлеуметтік қорғауға, зорлық-зомбылық пен кемсітушіліктен қорғауға қол жетімділікті қамтамасыз ету және жеке және отбасылық өмір сүру құқығын құрметтеу кіреді. Мемлекет әсіресе балалардың құқықтары мен мүдделерін, соның ішінде қауіпсіз орта, денсаулық сақтау, білім беру және қанау мен зорлық-зомбылықтан қорғау құқығын қорғауға міндеттенеді. Бұл балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған арнайы заңдар мен органдарды құруды қамтуы мүмкін. мемлекет барлық отбасы мүшелерінің жынысына, жасына, нәсіліне, ұлтына немесе басқа сипаттамаларына қарамастан заң алдындағы теңдігін қамтамасыз етуге тырысады. Отбасына немесе оның мүшелеріне қатысты кемсітуге тыйым салынуы керек. Неке мен отбасын, сондай-ақ әрбір отбасы мүшесінің құқықтары мен мүдделерін қорғауға мемлекеттің жалпы назары тұрақты қоғам құруға ықпал етеді және оның мүшелерінің әл-ауқатын қамтамасыз етеді.

Денсаулық сақтау-ең маңызды әлеуметтік құқық. Бұл азаматқа денсаулығын тиісті деңгейде ұстап тұруға, медициналық көмек алуға мүмкіндік береді (29-бап). Көбінесе Конституциялық материал мемлекет үшін өз азаматтарының денсаулығын сақтаудың маңыздылығын атап көрсетеді. Қазақстан Республикасының азаматтары үшін денсаулықты сақтау құқығы сапалы медициналық қызметтерге қол жеткізуге және әрбір адамның денсаулығына қамқорлық жасауға кепілдік беретін негізгі құқық болып табылады. Бұл құқық бірнеше негізгі аспектілерге негізделген: Қазақстан азаматтары профилактикалық шараларды, диагностиканы, емдеуді және оңалтуды қоса алғанда, медициналық көмек алуға құқылы. Мемлекет халықтың барлық топтары үшін медициналық қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз етуге тиіс. Қазақстан заңнамасы қоғамның барлық топтары үшін медициналық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ететін азаматтардың белгілі бір санаттары үшін белгілі бір медициналық қызметтерді тегін немесе жеңілдікті тарифтер бойынша ұсынуды көздейді. Еліміздің құқықтық мемлекет ретінде дамуға бағдар алуы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын ресми түрде танығандығын білдіреді. Бұл ережелер Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген, демек адам және оның өмірі, денсаулығы, ар-намысы, қадір-қасиеті, жеке өміріне қол сұғылмауы ең жоғарғы әлеуметтік құндылықтар ретінде танылады.

Азаматтар медициналық ақпараттың құпиялылығына, сондай-ақ олардың денсаулығы мен емделуіне қатысты ақпараттандырылған таңдау жасауға құқылы. Денсаулық сақтау жүйесінің этикалық және кәсіби стандарттарды сақтауы да маңызды. Денсаулық сақтау құқығы салауатты өмір салты туралы ақпарат беру, вакцинация, әртүрлі ауруларға қарсы қоғамдық бағдарламалар және басқа бастамалар арқылы аурулардың алдын алу және қоғамдық денсаулықты сақтау шараларын қамтиды. Мемлекет денсаулық сақтау жүйесін дамытуы, медициналық инфрақұрылымды жақсартуы, медициналық персоналдың біліктілігін арттыруы және тиімді медициналық көмекті қамтамасыз ету үшін қажетті жабдықтар мен дәрілік заттардың болуын қамтамасыз етуі тиіс. Осылайша, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтау құқығы медициналық көмектің қолжетімділігін ғана емес, сонымен қатар қоғамдық денсаулықты қолдау және жақсарту үшін кең ауқымды іс-шараларды көздейді[2].

Әлеуметтік қатынастардың тағы бір аспектісі адамның табиғи ортасымен байланысты, ол ол үшін тіршілік ету ортасы болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-тармағына сәйкес: «Республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады».

Демек біздің еліміздің денсаулық сақтау жүйесі де мемлекет бекіткен төмендегідей халықаралық шарттардың нормаларына сәйкес келуі қажет.

– «Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Конвенция» (04.11.1950 жылы Рим қаласында қабылданған) (мыналарды қоса алғанда: «№ 1 Хаттама» (20.03.1952 жылы Париж қаласында бекітілген), «№ 4 Хаттама» (16.09.1963 жылы қабылданған), «№7 Хаттама» (Страсбургте 22.11.1984 жылы қабылданған);

– «Психикалық аурумен ауыртатын тұлғаларды мәжбүрлі түрде емдеу үшін беру туралы Конвенция» (Москва, 28 наурыз 1997 жыл);

– «Европаның әлеуметтік хартиясы» (03.05.96 ж.), Бұл конвенцияның 11-бабында денсаулықты қорғау құқығы қарастырылады. Осы бапқа сәйкес тараптар, денсаулықты қорғау құқығын тиімді жүзеге асыру үшін жария және жеке меншік ұйымдармен мынадай жағдайларды шешуге міндеттеме алды: мүмкіндігінше аурулардың себептерінің алдын алуға; халықтың денсаулығын нығайту мен адамдардың өз денсаулықтарын үшін жеке жауапкершілігін қолдау мақсатында кеңесшілік және білім беру мекемелерін құру; мүмкіндігінше эпидемиялардың, өзге де аурулар мен қайғылы жағдайлардың алдын алуға.

– «Тәуелсіз Мемлекеттер достастығының адамның құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы Конвенциясы» 26 мамыр 1995 ж., 15-бабы;

– «Әйелдерге қатысты кемісітушіліктің барлық түрлерін жою жөніндегі Конвенция» 18.12.79 ж.

Осындай халықаралық құқықтың қайнар көздерін біздің еліміз мойындай отырып, оларды басшылыққа алады, дегенмен белгілі қазақстандық ғалым Ғ.Сапарғалиевтің пікірінше: «халықаралық-құқықтық нормалар ұлттық заңдардың және мемлекеттік құрылыстың барлық салаларын қамти алмайды», алайда, «ҚР Конституциясы жалпыға мәлім халықаралық құқықтық актілердегі демократиялық, имандылық құндылықтарын бәрін барынша бойына сіңірген құжат болып табылады»[3].

Конституция – мемлекеттің негізгі заңы болғандықтан ол бастауларды көрсетпейді. Дегенмен, Қазақстан Республикасының Конституциясы бірқатар жағдайларда халықаралық құқықтың нормаларына тікелей жүгінеді» «Мемлекет адамның өмір сүру мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» (31-бап) – яғни бұл орта адамға биологиялық тіршілік иесі ретінде, оның қоршаған әлемде болуын қамтамасыз етеді. Шетелдік конституциялық құқық салауатты қоршаған ортаға құқықты да, оны сақтау міндетін де бекітеді. Бұл міндет адам қызметінің қоршаған әлемге зиянды әсерін азайтуға бағытталған, егер жоққа шығарылмаса, ол табиғи байлыққа ұқыпты қарауды білдіреді. Мемлекет қоршаған ортаны қорғауды адам өмірі мен денсаулығына қолайлы маңызды мақсат ретінде мойындаған кезде, ол әдетте келесі әрекеттер мен стратегияларды қабылдайды: Мемлекет қоршаған ортаны қорғауға бағытталған заңдар мен нормативтерді әзірлейді және енгізеді. Бұл ауа, су, топырақ сапасының стандарттарын белгілеуді, қалдықтарды басқаруды, табиғи ресурстар мен қорықтарды қорғауды және зиянды химиялық заттарды пайдалануға тыйым салуды қамтуы мүмкін. Экологиялық таза технологиялар мен жаңартылатын энергия көздерін дамытуға қолдау көрсету және инвестициялау арқылы мемлекет қоршаған ортаға зиянды әсерді азайтуға ықпал етеді. мемлекет қоғамды қоршаған ортаны қорғаудың маңыздылығы және тұрақты экологиялық тәжірибелерге қатысу туралы хабардар ету үшін білім беру науқандары мен бағдарламаларын жүргізе алады. Елдер қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер мен уағдаластықтарға қатыса алады, бұл табиғатты қорғау саласындағы күш-жігерді жаһандық деңгейде үйлестіруге ықпал етеді. бұл табиғаттың шамадан тыс жойылуын болдырмау және экожүйелерге төнетін қауіпті азайту үшін қорықтар, саябақтар құруды, ормандарды, су және минералды ресурстарды пайдалануды реттеуді қамтиды. Қалдықтарды кәдеге жарату, таза ауыз сумен қамтамасыз ету және ағынды суларды өңдеу жүйесін дамытуды қолдау, қалаларда саябақтар мен жасыл аймақтарды құру және қоршаған ортаның сапасын жақсартуға ықпал ететін басқа да шаралар. Мемлекет осы бағыттардың барлығында белсенді түрде әрекет еткенде, бұл оның адам денсаулығын

қолдайтын, табиғи байлықты сақтайтын және халық пен экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ететін ортаны құруға деген ұмтылысын көрсетеді[4].

Сонымен қорыта келе, қазіргі қазақ конституционализмінде Конституцияға тиісті ережелерді әзірлеу және енгізу: азаматтардың әлеуметтік құқықтары, әлеуметтік қорғау кепілдіктері, денсаулық сақтау, білім беру, тұрғын үй құқықтары және басқа аспектілер сияқты әлеуметтік мемлекеттің қалыптасу нормалары Конституция мәтініне тікелей енгізілуі мүмкін. Бұл мемлекеттің әлеуметтік саясатының құқықтық базасы үшін негіз болады. Азаматтарға Конституцияда берілген әлеуметтік құқықтардың іске асырылуын және қорғалуын қамтамасыз ететін тетіктер мен құралдарды көздеу қажет. Бұл азаматтардың әлеуметтік құқықтарын қорғау үшін соттарға немесе өзге де органдарға жүгінудің қағидаттары мен тетіктерін белгілеу арқылы жасалуы мүмкін. Азаматтардың әлеуметтік құқықтары және оларды іске асыру тәртібі туралы Конституцияның ережелерін растайтын тиісті заңдар мен нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу қажет. Бұл құжаттар азаматтардың құқықтары мен оларды қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттің міндеттерін нақты айқындауға тиіс. Мемлекет әлеуметтік саясатты жүзеге асыру үшін министрліктер, агенттіктер немесе әлеуметтік қорғауға, денсаулық сақтауға, білім беруге және әлеуметтік саланың басқа аспектілеріне жауапты комитеттер сияқты институттар мен тетіктерді құруы және нығайтуы керек. Азаматтар өздерінің әлеуметтік құқықтары мен міндеттерін түсінуі, сондай-ақ өз құқықтарын қорғауға қалай жүгіну керектігін білуі үшін ақпараттық жұмыс пен білім беру бағдарламаларын жүргізу маңызды. мемлекет проблемаларды анықтау және азаматтардың әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз етуді жақсарту үшін қажетті шараларды түзету үшін әлеуметтік саясаттың іске асырылуына жүйелі мониторинг пен бағалау жүргізуі керек. Қалыптасқан жағдайларда әлеуметтік мемлекеттің конституциялық тұжырымдамасына бірқатар өзгерістер мен оны іске асыру тетігімен толықтыру, сондай-ақ оны тиісті саладағы халықаралық құқық нормаларына сәйкес келтіру қажет.

Бұл қадамдар әлеуметтік нормаларды Қазақстан Республикасының Конституциясына енгізіп қана қоймай, оларды тиісті заңдарды әзірлеу, институционалдық құрылымды құру және қоғам тарапынан қолдау арқылы іс жүзінде іске асыруды қамтамасыз етуге көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (01.01.2023ж берілген [өзгерістер мен толықтырулармен](#)).
2. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеу / Қ.М. Қожабек. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.8-9 бет.
3. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: Академиялық курс. Өнд., толықт. - Алматы: Жеті жарғы, 2008.- Басылым 3. – Б.78-86.
4. Сорокин В. В. Ресейдегі әлеуметтік саясаттың конституциялық негіздері // өзекті зерттеулер. 2022. №33 (112). 29-32 бет.

ҒТАХА 10.15.59

Амерханова И.К.

С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ, Астана қ.

E-mail: indira_amirhanova@mail.ru

ЕЛІМІЗДЕГІ КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІМЕН САЛЫСТЫРУ

Аңдатпа. Көші-қон қазіргі әлемнің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Барлық елдердегі сияқты Қазақстанда да ішкі көші-қон үдерісі үнемі реттеуді қажет етеді. Қазақстанда көші-қонды әлеуметтік реттеуді жетілдіру мемлекеттік көші-қон саясатының басты міндеттерінің бірі болып табылады. Көші-қон үдерісін зерттеу бірінғай қағидаларға

яғни, ішкі, сыртқы, заңды және заңсыз көші-қон ағындарын анықтайтын факторларға негізделіп жүргізіледі. Мақалада, көші-қон үдерісін құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі зерттеліп, Қазақстанға көші-қон ағындарын басқарудың әдістері мен тетіктерін қолдануға, олардың қателіктері мен сәтті шешімдерін зерделеуге, институционалдық құралдар мен тетіктерді, құқықтық нормалар мен ұйымдастырушылық нысандарды енгізуге мүмкіндік беретіндігі туралы зерттелді.

Түйін сөздер: көші-қон, сыртқы көші-қон, ішкі көші-қон, көші-қон үдерісі, көші-қонның қайнар көздері, әлеуметтік жағдай.

Аннотация. Миграция является одной из актуальных проблем современного мира. Как и во всех странах, процесс внутренней миграции в Казахстане требует регулярного регулирования. Совершенствование социального регулирования миграции в Казахстане является одной из основных задач государственной миграционной политики. Изучение миграционного процесса основывается на единых принципах, т.е. факторах, определяющих внутренние, внешние, легальные и нелегальные миграционные потоки. В статье миграционный процесс сравнивается с отечественной и международной практикой правового регулирования. Рассматриваются методы и механизмы управления миграционными потоками этих стран, изучить их ошибки и удачные решения, внедрить институциональные инструменты и механизмы, правовые нормы и организационные формы.

Ключевые слова: миграция, внешняя миграция, внутренняя миграция, миграционный процесс, источники миграции, социальная ситуация.

Abstract. Migration is one of the urgent problems of the modern world. As in all countries, the process of internal migration in Kazakhstan requires regular regulation. Improving the social regulation of migration in Kazakhstan is one of the main tasks of the state migration policy. The study of the migration process is based on uniform principles, i.e. factors that determine internal, external, legal and illegal migration flows. The article compares the migration process with domestic and international practice of legal regulation. The methods and mechanisms for managing the migration flows of these countries, studying their mistakes and successful decisions, introducing institutional instruments and mechanisms, legal norms and organizational forms.

Keywords: migration, external migration, internal migration, migration process, sources of migration, social situation.

Соңғы жылдары көші-қоншылардың саны өсуде. Қоныс аудару масштабының мұндай күрт өсуі құқық бұзушылықпен қатар, экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан аймақтардың дифференциясын көрсетеді.

Көші-қон үдерістері, ең алдымен еңбек ресурстарының ішінде әлеуметтік-экономикалық және құқықтық жағдайға әсер ететін маңызды факторлардың қатарына жатады. Ішкі көші-қон үдерісі халқы тығыз орналасқан аймақтан, халқы сирек орналасқан аймаққа халық санының азаюына байланысты көшірілуі де мүмкін. Бұл үдеріс еңбек ресурстарын қамтамасыз етумен бірге әлеуметтік мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Көші-қон үдерісі аймақтық экономика мен экономикалық географиямен тығыз байланысты яғни, халықтың еңбек нарығындағы жұмыс күші тапшы аймақтарға келуі.

Әлемнің барлық елдерінде көші-қон үдерісі кездеседі. Біздің зерттеу жұмысымызда АҚШ, Австралия, ГФР, Жапония, ҚХР және Ресей мемлекеттерін алып зерттедік, осы мемлекеттерде ішкі көші-қон үдерісінің реттелуі қалай жүргізілетіндігі туралы тоқталып өтетін болсақ:

АҚШ тәжірибесі. Көші-қоншыларды қабылдаушы елдердің ішінде ең танымалы АҚШ мемлекеті. АҚШ елінің ішкі көші-қонға қатысты тәжірибесінің ішінде, ішкі көшіп қонушыларды жұмысқа алып немесе жұмыс берушілерге мемлекет тарапынан салықтық ынталандырулар немесе жеңілдіктер беріледі екен. 2019 жылдың соңында АҚШ-та шамамен 46,6 миллион иммигрант болды, бұл бүкіл халықтың 15% құрады. 2018 жылы да, 2019 жылы

да көші-қоншылардың ең көп ағымы Мексика, Оңтүстік Корея, Үндістан, Қытай елдерінде байқалады. Көші-қон саясаты институтының деректеріне сәйкес 2019 жылы АҚШ-тан 2,97 млн. адам көшіп келген. Көші-қоншылардың ең көп ағымы Мексикаға (877 мың адам), Канадаға (343 мың адам), Ұлыбританияға (212 мың адам) және Пуэрто-Рикоға (165 мың адам) келген [4].

Бұл елдегі көші-қонды мемлекеттік реттеудің маңызды тетігі – «Жасыл карта», ол көші-қоншыға АҚШ-та тұрақты тұруға және жұмысқа орналасуға құқық береді. АҚШ-та бес жыл тұрақты өмір сүргеннен кейін «жасыл карта» иесі және оның отбасы мүшелері Америка азаматтығын ала алады. Картамен көші-қоншы өзінің азаматтығын өзгертпестен және АҚШ азаматтарының барлық дерлік құқықтарына ие бола отырып, АҚШ-та белгісіз уақыт тұра алады. Тұруға рұқсат алудың негізгі жағдайлары:

1. Отбасын біріктіру.
2. АҚШ азаматымен некеге тұру.
3. Американдық жұмыс берушінің өтініші бойынша.

Ал, АҚШ-тың ішкі көші-қон мәселесіне тоқталып өтетін болсақ, американдықтар өте мобильді адамдар, сондықтан бұл елде тұратындардың шамамен 16%-ы жыл сайын жаңа жерге қоныс аударып тұрады екен. Соңғы жиырма жыл ішінде АҚШ халқы оңтүстіктегі штаттарға қарай қоныс аударуда. Осыған орай, елдің шығысы мен оңтүстігіндегі адамдар саны артып келеді, ал орталық шығыс пен солтүстігінде адамдар саны азаюда.

Бір ғасырдан астам уақыт бойы американдықтар ауыл шаруашылығынан қалалық жерлерге көшу үстінде. Бірақ 1950 жылдары олар қала орталықтарынан қала маңына көптеп кете бастады. Қазіргі уақытта қала маңына көші-қон жалғасуда, демографтар оны «ауылға оралу» деп атады.

Жыл өткен сайын американдықтар микро-штаттарға халық көп шоғырланған метрополиядан тыс орналасқан шағын қалалар мен қалаларға көшуде. Бұл шағын мемлекеттер өз тұрғындарына жұмыс берумен қатар, тамақтану орталықтары, ойын-сауық орындары, көлік кептелісі жоқ әлеуметтік өмір, яғни жоғары урбанизацияланған аймақтарға тән құбылыстары ұсынуда.

АҚШ халқы білімді ұлт қатарында. Мысалы, 2019 жылы 25 жастан асқан АҚШ халқының 84%-ы орта мектепті аяқтады, ал 26%-ы колледжді бітірді. Салыстыру үшін: 1990 жылы бұл көрсеткіштер сәйкесінше 69% орта мектепті аяқтады және 17% колледжді бітірген санын құрады. Білімді адамдардың көбеюі, сәнді қонақ үйлер, ұйымдастырылған саяхат, қымбат шараптар және жақсы мейрамханаларда тамақтану секілді сапалы өнімге сұраныстың артуына әкеледі.

Барлық елдер өздерінің популяцияларының этникалық және нәсілдік құрамымен ерекшеленеді. Мысалы, Жапонияда азаматтардың барлығы дерлік жапондықтар ал, Америка Құрама Штаттарының халқы әлемдегі кез келген ұлттың азаматтарынан тұрады.

АҚШ тұрғындарының штат аймақтары арасындағы көші-қоны туралы айта отырып, оның басты себептері неғұрлым тиімді жұмыспен қамту, сондай-ақ бизнес жүргізу саласындағы кең мүмкіндіктер болып табылатындығын атап өткен жөн. Ішкі көші-қонның әсіресе, елдің аз дамыған аймақтарының тұрғындары біртіндеп қоныстанған және жоғары деңгейде дамыған аймақтарға көшіп жатқанынан басқа жағымсыз салдары жоқ. Қазірдің өзінде кедей аймақтар кедейленуде. Бірақ АҚШ-тың ішкі көші-қонында дамыған аймақтардың бірі Калифорния мен Нью-Йорктен көші-қоншы саны басым. Баспана бағасы штаттағы ішкі көші-қонға да айтарлықтай әсер етеді - көбінесе адамдар, оның ішінде жас отбасылардың көпшілігі тұрғын үйдің орташа бағасы төмен аудандарға ауысады. Статистика көрсеткендей, адамдар ең төменгі күнкөріс деңгейі төмен аймақтарға жиі тартылады. Соңғы жылдары оңтүстік штаттар ішкі көші-қоншылар үшін ерекше тартымды болуда. Сарапшылардың пікірінше, оларда жайлы климат, сондай-ақ өмір сүруге қолайлы жағдайлар бар. Сонымен қатар, бұл мемлекеттер соңғы жылдары жақсы дамып келеді. АҚШ-тағы Флорида мен Техаста ішкі көші-қон бағыттары басым. Бұл құбылыс (көптеген әлеуметтанушылардың пікірі бойынша) халықтың тығыз шоғырланған штаттарының

тұрғындарының осы аймақтарда одан әрі дамудың және өздерінің жеке кәсіптерін құрудың тамаша мүмкіндіктерін көруіне байланысты. АҚШ-тағы ішкі көші-қонның негізгі проблемасы қылмыс болып қала береді. Бұл шынымен де өте күрделі мәселе. АҚШ-қа сыртқы ғана емес, сонымен қатар ішкі көші-қонның қатысушылары қылмыскерге айналады [5]. «Американдық арман және уәде актісі» және «Фермадағы жұмыс күшін модернизациялау туралы заң» атты екі заң жобасы жасалып қабылданыпты. Бұл заң жобалары ішкі көші-қонды реттеуде «Американдық азаматтық туралы» Заңының бір бөлігі болып табылады.

АҚШ, Канада, Швеция, Германия және т.б. сияқты шет елдердің көші-қон заңнамасында көші-қонның негізгі арналары бекітілген. Жалпы, олардың ішінен үш негізгі арнаны бөліп көрсетуге болады: отбасын біріктіру; гуманитарлық көші-қон (босқындар мен пана іздеушілер); еңбек (экономикалық) көші-қоны.

АҚШ-та көші-қон және натурализация туралы заң оның көші-қонның отбасын біріктіру бағдарламасын қолдау және еліміздің экономикалық қажеттіліктеріне сәйкес келетін жоғары кәсіби біліктілігі бар адамдардың көші-қонын ынталандыру сияқты басымдықтарын нақты анықтайды. Отбасын біріктіру үшін жыл сайын АҚШ-қа 600 мыңнан астам туыстары келеді. Америка азаматтарының жақын туыстары үшін виза алуға сандық шектеулер жоқ. Еңбек көші-қоншылары үшін жыл сайынғы 140 мың рұқсат квотасы белгіленген. Квота босқындарға қолданылмайды, бірақ олардың саны АҚШ Мемлекеттік Конгресс департаментінің кеңестер кезінде белгіленеді. Босқындар үшін ел ішінде арнайы қоныс аудару бағдарламалары бар, мұндай мәртебеге ие адамдар тұрақты тұруға құқылы [6].

АҚШ-тың тұрақты тұрғыны мәртебесін алу үшін жеңілдікті режим американдықтардың тікелей туыстарына-ерлі-зайыптыларға, балаларға (оның ішінде шетелде асырап алынған), АҚШ-тың кәмелетке толған азаматының ата-анасына, АҚШ азаматтарының жесірлеріне екі жылдан астам некеде болған жағдайда беріледі.

Германияның тәжірибесі. Германия мемлекетінде де көші-қон үдерісіне қатысты біршама тиімді жұмыстар атқарылуда. Көші-қон үдерісін ұйымдастыратын Германдық жүйе федеральдік лагерь мен земельдік лагерьден тұрады екен. Германияның бірінші деңгейдегі федеральдік лагерьінде жаңадан қоныстанған немістерді қабылдап олардың жеке басын куәландыру мен жеке құжаттарын тексеру жұмыстары жүргізіледі. Яғни бұл дегеніміз, қоныстанушылардың өткен өмірі толық тексеріліп, олардың тараптарынан қауіп қатердің туындамайтындығына көздерін жеткізу жұмыстарын жүргізеді. Ол елде бастапқыда қажеттілікті өтеу үшін мемлекет тарыпынан ақша қаражатымен көмектеседі. Біздің еліміздеде бұл шара жүргізілетіндігін атап өткеніміз дұрыс. Бір ерекшелігі федеральді лагерьде болған қоныстанушылар земельдік лагерьге өту барысында мемлекеттік органдардан қоныстанушылармен әлеуметтік бейімдеу және ықпалдастыру шараларын жүргізеді. Лагерьге жаңадан келген қоныстанушыларға ақпараттық көмек көрсетіліп, әлеуметтік көмек беретін көптеген гуманитарлық ұйымдар мен қорлар жұмыс жасайды. ЖОО арнайы білім беру мен қатар, тіл деңгейін анықтап алты айлық тіл курстарын да оқытады екен. Осылайша Германия мемлекеті өздерінің қоныстанушыларын әлеуметтік бейімдеуден өткізеді екен [7].

Еуропа Кеңесінің Адам құқықтары жөніндегі комиссары Томас Хаммарбер атап өткендей, «ізгілікті көші-қон саясаты барлық Еуропа елдерінен көші-қоншыларды қорғаудың баламалы тәсілдері туралы ақпарат жинауды және ең алдымен заңсыз көші-қоншылар туралы көбірек ақпарат алуды талап етеді. Заңсыз көші-қоншылардың халықаралық құқықта бекітілген жалпыға бірдей танылған құқықтары да бар сондықтан оларға құрметпен қарау керек». Германиядағы көші қон үдерісі үкіметаралық және халықаралық келісімдер мен декларациялармен реттеледі. Германиядағы көші қоншылардың құқықтары халықаралық шарттардан басқа келесі заңдармен де реттеледі: Шелелдіктердің Германияда тұру туралы Заңы (Aufenthaltsgesetz); Баспана туралы Заң (Asylgesetz); Тұру ережелері (Aufenthaltsverordnung), Шетелдік азаматтарды жұмысқа орналастыру (Beschäftigungsverordnung) туралы ереже. Бұл заңдар ГФР-дің негізгі заңы Германия конституциясына негізделіп қабылданған. ГФР-дің Конституциясының бірінші тарауына

сәйкес көші қоншыларға, өз азаматтарына қолданылатын құқықтар мен міндеттер көрсетілген [8].

Германияда ақпараттық технологияларды дамыту барысында көші-қоншылардың ішінен білікті қызметкерлерді тарту үшін «Жасыл карта» жүйесіне негізделген бағдарламаны енгізді. Жеңілдетілген әкімшілік процедураның арқасында «Жасыл карта» бойынша жұмыс істеуге кіру визасы тез беріледі. Ұқсас атауы бар американдық бағдарламадан айырмашылығы, Германиядағы «Жасыл карта» елде бес жыл тұруға және жұмыс істеуге құқық береді. Бағдарламаға қатысудың шарты жоғары білім (университеттік немесе политехникалық диплом) немесе жұмыс берушінің кем дегенде 100 мың неміс маркасын төлеуге қабілеттілігі болып табылады. Бір жылдан кейін маманның отбасы мүшелерінің Германияға кіруіне және жұмысқа орналасуына рұқсат етіледі. «Грин кард» бағдарламасы бойынша жұмыс істейтіндердің квотасы жылына 10 мың адамға белгіленген. Германияда 2005 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген «Көші-қон туралы» жаңа заңның қабылдануымен Green Card бағдарламасының барлық негізгі ережелері сақталып тіпті біршама кеңейтілген. Алайда, алдыңғы заңнамалық актілердің ережелері сақталған, атап айтқанда: шетелдік маман Еуропалық одаққа кіретін елдерде тиісті маман болмаған жағдайда ғана шақырылуы мүмкін. 2005 жылдан бастап Германиядағы азаматтық саясатты мемлекеттік реттеу барысында білім беру бағдарламалары жүзеге асырылды. Білім беру бағдарламаларының арқасында еңбекші көші-қоншылар әлеуметтік шәкіртақылар арқылы өздерінің біліктілерін арттырып, қосымша жұмыс орындарын ашып, жұмыссыздардың қатарын азайтты.

Германияда он төрт жылдан бері арнайы заң бар екен, оған сәйкес әр түрлі елдерден келген көші-қоншылар арнайы курстарға қатысу арқылы өздерінің «неміс қоғамына кіруді» дәлелдеуге міндетті. Қабылданған интеграция жоспары аясында және 1999 жылғы «ГФР азаматтығы және шетелдік елдердің құқықтары туралы» Заңның негізгі ережелеріне азаматтықты алу туралы тест енгізілді [9].

ГФР-дің көші-қон саласындағы құқықтық актілерінде көші-қон саясатының нақты заңнамалық бекітілген қағидаттары және сонымен бірге заңсыз еңбек көші-қонын болдырмау жөніндегі тетіктері бар, атап айтқанда:

- Қоныстанудың заңды орындарының көбірек санын ұсыну;
- көші-қон үдерістерін мониторингтеу және талдау үшін жеткілікті әкімшілік ресурстар бөлу;
- құқық қорғау функцияларын орындау;
- көшіп-қонушылардың заңды еңбекпен қамтылуын ынталандыруды ұлғайту. Әрине, көші-қоншылар Германияның қоғамдық және экономикалық дамуына маңызды үлес қосуда [10].

Лейбниц атындағы институтының қызметкерлері 2008-2014 жылдар аралығында Германия аймақтарындағы әр түрлі жас аралығындағы адамдардан ішкі көші-қоны бойынша зерттеу жүргізді. Зерттеу барысында ішкі көші-қонға әсер ететін факторларды талдады. 7 жыл ішінде 250 000 неміс ауылдан қалаға көшкен, бұл ауылдық аймақтарға айтарлықтай демографиялық зиянын келтірген. 18-29 жастағы немістердің арасында 460,000 немістер қалаға көшкен. Екінші жағынан, 30 жастан асқан немістер қаладан ауылға көбірек көшетіні байқалыпты. Жалпы алғанда 30 жасқа дейінгі жастар (43%) ішкі көші-қоншылардың ең үлкен үлесін құрайды. Оқуға түсу үшін барған жастар оқу бітіргеннен кейін қалалы жерде жиі қалады. Жастар үшін жұмыссыздық маңызды фактор болып табылады. Олар жұмыссыз аймақтардан кетуге мәжбүрлі [11].

Сонымен қатар, Германияда Федералды агенттіктің Конституциясы мен заңына сәйкес босқындарды тану ресми түрде танылған немесе осы мәртебені шетелде алған адамдар болып табылады. Германиядағы босқындар және олардың түрлері туралы біз ғылыми журналда жариялаған еңбегімізде кеңінен талқылап өткен болатынбыз. Атап айтар болсақ, конвенциялық босқындар-нәсілдік, конфессиялық, әлеуметтік немесе саяси сенімдерге байланысты өз отанындағы өміріне немесе бостандығына қауіп төнгендіктен

шығарып жіберілген адамдар, контингентті босқындар-гуманитарлық көмек акциялары негізінде ГФР-да қабылданған шетелдіктер (мысалы, еврейлерді ГФР-ға көшіру жөніндегі бағдарламалар) [12].

Ресей тәжірибесі. Ресейде ішкі көші-қон әскери-саяси, тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, діни, табиғи және басқа да факторлардың әсерінен жүреді. Экономикалық факторлардың әсерінен адамдар жалақысы жақсы және жалпы өмір сүру деңгейі жайлы аймақтарға қоныстандырылады. Осы факторға байланысты Батыс және Орталық Федеральды округтер мен Мәскеу, Санкт-Петербург, Ленинград, Белгород және Калининград облыстарының халқы көбеюде. Табиғи-климаттық факторлар оңтүстік аймақтарға жайлы климаттық жерге қоныс аударумен түсіндіреді.

Украиналық көші-қоншылар Ресейге табыс табу мақсатында жиі барады және де олар құрылыста жалдамалы жұмыскерлер ретіндегі қызмет түрімен айналысады. Ресейде Украиндықтардың еңбегі жүргізуші ретінде жоғары бағаланады. Еуропалық автомобиль нарығында Еуроодақтың әртүрлі елдері арасында көлік құралдарын жеткізуді ұйымдастыратын ресейлік фирмалар жұмысын жалғастыруда. Украиналық көші қоншылар Ресей аумағы арқылы Батыс мемлекеттеріне өтіп өздерінің экономикалық жағдайларын жақсарту істерін жүзеге асырды. Кейін Ресей ішіндегі шиеленісті жағдайларға байланысты мәжбүрлі қоныс аударушылар мен ішкі қоныс аударушылар ағымын қалыптастырды. ХХІ ғысырдың бірінші ширегінде Ресей Федерациясының арасында халықтың Солтүстік және шығыс аймақтардан сол елдің орталық және оңтүстік батыс аймақтарға көшу қарқынды болғандығы байқалды. Бүгінде Қиыр Шығыс федеральді округі демографиялық жағдайға теріс әсер ететін көші-қон үдерістерінің қолайсыз тенденцияларымен ерекшеленеді. Бұл халықтың тез қартаюына, өлім жетімнің өсуіне және ауылдық жерлердің құлдырауы мен еңбек әлеуетінің төмендеуіне ықпал етеді.

Ресей Федерациясында көші-қонды мемлекеттік реттеудің қазіргі заманғы, жан-жақты жүйесін дамыту үшін, 2003 жылы 1 наурыздағы №256 өкіміне сәйкес Ресей Федерациясы Үкіметінің «Көші-қон үдерісін құқықтық реттеу» тұжырымдамасы қабылданды. Аталмыш тұжырымдамада Ресей Федерациясындағы көші-қон жағдайына талдау жасалып, мақсаттары тұжырымдалып, көші-қон үдерісінің құқықтық реттеу қағидаттары мен міндеттері және билік органдараның көші-қон үдерістерін реттеу қызметінің негізгі бағыттары көрсетілген. Ол бағыттар:

1. Мәжбүрлі көші-қон интеграциясы үшін жағдай жасау.
2. Көші-қоншыларды Ресей Федерациясына жұмысқа тартуға жәрдемдесу барасында еңбек ресурстарын ел экономикасына қажеттілігін ескеру қажет.
3. Ресей Федерациясында көші-қон процесін бақылауды қамтамасыз ету.
4. Басқа жаққа орналасқан адамдарға жағдай жасау.
5. Шетелдегі отындастармен қарым-қатынасты қолдау және дамыту.
6. Ішкі көші-қон үдерісін оңтайландыру және еңбек ресурстарын тиімді пайдалану.
7. Ресей Федерациясының солтүстік және шығыс шекараларына жақын орналасқан халықты сақтап қалу және олардың жағдайларын оңтайландыру үшін әрекеттер жасау.
8. ТМД елдерінен отандастарын ерікті түрде қоныс аударуына әрекеттер жасау [13].

Ресей Федерациясы Президентінің 2006 жылғы 22 маусымдағы «Шетелде тұратын отандастардың Ресей Федерациясына ерікті түрде қоныс аударуына жәрдемдесу жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны әске асыру жөніндегі» №637 Жарлығына сәйкес Камчатка өлкесіне Мемлекеттік Бағдарлама аясында 2019 жылы 251 адам келген. Бағдарламаның ерекшелігі Ресей Федерациясының басқа аймақтарына қарағанда Камчатка өлкесінің әлеуметтік-экономикалық, климаттық жағдайларын ескере отырып, қызметкерлерге жалақыларына аудандық коэффициент пен пайыздық үстемақы қосылып отырады екен [14]. Біздің елімізде де оңтүстік пен солтүстіктің климаттық жағдайы ескеріле отырып, қысқы мезгілде солтүстікке көшіп барған ішкі көші-қоншылардың еңбек ақысына үстемақы қосылса орынды болар еді.

Көші-қон үдерісін құқықтық реттеуге байланысты қабылданған шешімдерге қарамастан, қазіргі кезеңде ішкі көші-қон үдерісіне қатысты біршама мәселелер бар. Ішкі көші-қон үдерісінің бақылануы төмен деңгейде болғандықтан, еңбек нарығына өз әсерін тигізіп ғана қоймай, әлеуметтік шиеленістің өсуіне де негізгі себеп болып табылады. Бақыланбайтын көші-қоншылардың арасында қылмыстың өсуі байқалып, құқық бұзушылықтар бел алады, көші-қоншылардың салық заңнамасын сақтамауы, өз елінен тұрақты елдерге ақша қаражатының жаппай кетуі, ұлттық мәселені өзектендіру болып табылады.

Жоғарыда келтірілген зерттеулер ішкі көші-қонның қазіргі әлемде еңбек, халықаралық ағындары күрделі саяси, экономикалық және құқықтық өзгерістерге әкелетінін көрсетеді. Сонымен, ішкі көші-қон мотивациясына олардың отанында өмір сүрген әлеуметтік ортаның объективті жағдайлары әсер етеді. Елінен кететін көші-қоншыларға әсер ететін сыртқы факторлар қоныс аударудың көптеген мотивтерінің пайда болуына және қабылдаушы елдегі көші-қоншылардың көптеген бейімделу стратегиялары мен тактикаларына (реципиент елінің әлеуметтік-мәдени нормаларына толық бейімделуге) әкеледі.

Сонымен, дамыған елдердің тәжірибесі Қазақстанға ішкі көші-қон ағындарын басқарудың әдістері мен тетіктерін қолдануға, олардың қателіктері мен сәтті шешімдерін зерделеуге, институционалдық құралдар мен тетіктерді, құқықтық нормалар мен ұйымдастырушылық нысандарды енгізуге мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандардың бәрінен белгілі бір елдердің ішкі көші-қон саясаты, ең алдымен, біліктілігі жоқ еңбек санаты бойынша көшіп-қонушылардың ағынын тежеуге және жоғары білікті мамандарға артықшылық беруге бағытталған деген тұжырым жасалады. Елімізге ішкі көші-қон үдерісін реттейтін реформа қажет. Канада мен Израильде көші-қон министрлігі бар. Олар көшіп келушілердің нақты бір психологиялық көңіл күйінен бастап кәсіби біліктілігін ескеретін іріктеу амалдарын жасайды екен. Шет елдердің көші-қон саласындағы заңнамаларының мазмұнын қарастыра отырып, (АҚШ, Австралия, ГФР, Жапония, ҚХР және Ресей мысалдарында) мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді – көші-қон саясатының мақсаттары заңнамалық деңгейде нақты бекітілген, олардың ең бастысы экономикалық, мәдени, әлеуметтік және демографиялық пайдаларды алу, сондай-ақ көші-қоншыларды қоғам өміріне ықпалдастыру қажеттілігін мойындау болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Миграционные процессы в современных международных отношениях и проблемы региональной безопасности в ЦА // https://articlekz.com/article/7849_02.10.2022.
- 2 РИА новости Число мигрантов в мире за последние девять лет выросло на 51 миллион // <https://ria.ru/20190918/1558790085>. 12.10.2022.
- 3 Международная миграция по оценкам ООН 2019 года // <http://www.demoscope.ru/weekly/2019/0835/barom01.php>. 13.10.2022.
- 4 Щербатова Е. Международная миграция по оценкам ООН 2019 года // <http://www.demoscope.ru/weekly/2019/0835/barom05.php> 25.10.2022.
- 5 Көші-қон в США: статистика и причины // <https://fb.ru/article/380038/migratsiya-v-ssha-statistika-i-prichinyi>. 25.10.2022.
- 6 Program: Migration Policy Institute. International Migration Statistics // <https://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/internationalmig>. 10.11.2022.
- 7 Шапак У. Оралмандарды әлеуметтік бейімдеу және ықпалдастыру қызметін ұйымдастырудың құқықтық проблемалары // Құқық және мемлекет. – 2013. – №1(58). – С. 20-23.
- 8 Современное состояние миграционного законодательства в федеративной республике Германия // <https://eurasia-law.ru/nashi-rubriki/yuridicheskie-stati>. 12.11.2022.

9 Правовой и организационный аспекты миграционной политики ФРГ в части социальной интеграции трудовых мигрантов: опыт для России // <http://xn7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/8223>. 12.11.2022.

10 Определили 5 стран – лидеров по числу мигрантов на 2017 год // <http://nashiusa.com/interesno/opredelili-5-stran-liderov-po-chislu>. 09.11.2022.

11 Внутренняя миграция: сельский исход молодых немцев // <https://nasha-germania.com/news/vnutrennjaja-migratsija-selskij-ishod>. 09.11.2022.

12 Амерханова И.К., Майшекина Э.С. ГФР мен Қазақстандағы көші-қон үдерістерінің қалыптасуының кейбір тарихи-құқықтық аспектілері // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2019. – №10/1. – Б. 48-52.

13 Федеральная Служба Государственной Статистики РФ // http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics. 20.09.2022.

14 О миграционной ситуации в Камчатском крае // <https://kamstat.gks.ru/storage/mediabank>. 04.11.2022.

МРНТИ 10.15.23.

Бақтыбеков Мұхтар Бақтыбекұлы,
Alikhan Bokeikhan University,
мемлекеттік құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы, құқық магистрі.
Семей қ. Қазақстан Республикасы.
mukhtar-79@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМА АЯСЫНДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Қазақстандағы конституциялық реформалар мемлекеттік құрылыс пен басқару жүйесінде көлемді өзгерістерді жүргізуді көздейді. Осының арқасында Конституцияның үстемдігі мен тікелей қолданылуы, билік тармақтарының арасындағы тиімді байланыс, адам құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы, конституциялық нормалардың шынайы мазмұнының ашылуы қаралады. Бұл процесте ҚР Конституциялық Сотының маңызы ерекше болмақ. Ол өз өкілеттігі арқылы конституция нормаларының терең түсіндірілуі мен жүзеге асуына негіздерді қалыптастырып, азаматтар мен адам құқықтары бойынша өкілдің өтініштерімен нақты жағдайлардағы талдауын жүргізеді. Конституциялық реформа аясындағы міндеттерді аталған органның қызметімен мүмкіндік туындайды. Зерттеу арқылы конституциялық бақылаудың бағыттары мен міндеттері, қызметін жетілдірудің ұсыныстары беріледі.

Түйін сөздер: Конституциялық реформа, Конституция, конституциялық бақылау, Конституциялық Сот, ақпаратқа қол жеткізу құқығы, адам құқықтары.

Аннотация. Конституционные реформы в Казахстане призваны провести масштабные изменения в государственном устройстве и системе управления. Благодаря этому рассматриваются верховенство и прямое применение Конституции, эффективная коммуникация между ветвями власти, защита прав и свобод человека, раскрытие истинного содержания конституционных норм. Особое значение в этом процессе будет иметь Конституционный Суд Республики Казахстан. Своими полномочиями он формирует основу для углубленного толкования и реализации норм конституции, проводит анализ конкретных ситуаций с запросами граждан и иных субъектов. Благодаря деятельности указанного органа появляется возможность выполнения задач в рамках конституционной реформы. В результате исследования направления и задачи конституционного контроля даются предложения по совершенствованию деятельности.

Ключевые слова: конституционная реформа, Конституция, конституционный контроль, Конституционный суд, право доступа к информации, права человека.

Annotation. Constitutional reforms in Kazakhstan are intended to carry out large-scale changes in the state structure and management system. Thanks to this, the supremacy and direct application of the Constitution, effective communication between branches of government, the protection of human rights and freedoms, and the disclosure of the true content of constitutional norms are considered. The Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan will be of particular importance in this process. With his powers, he forms the basis for an in-depth interpretation and implementation of the norms of the constitution, conducts an analysis of specific situations with requests from a representative of citizens and human rights. Thanks to the activities of this body, it becomes possible to carry out tasks within the framework of constitutional reform. As a result of the study of the directions and tasks of constitutional control, proposals are given for improving activities.

Key words: constitutional reform, Constitution, constitutional control, Constitutional Court, right of access to information, human rights.

Құқық тарихта әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалаудың құралы ретінде қайшылықтарды шешіп, қоғам дамуын түзетеді. Құқықтық реформалар арқылы ескірген саяси және құқықтық институттар мен тәжірибелер жойылады. 2022 жылы Қазақстан тарихында конституциялық дамуда реформа қарастырылып, мемлекет дамуының жаңа бағыттары анықталып отыр. Бұған себеп 2022 ж. қаңтардағы Қазақстанның бірнеше қалаларында орын алған жаппай тәртіпсіздік пен мемлекеттік төңкеріс қауіпі. Бұл жағдай еліміздің дамуындағы әлеуметтік-саяси мәселелердің дер кезінде реттелмеуі мен конституциялық заңнаманың қоғам дамуының табиғи қажеттіліктерін көрсете алмауынан деуге болады. «Бұл отыз жылдық кезеңіндегі мүліктік теңсіздік пен халықтың көп бөлігінің ірі олигархиялық топтардың жетегінде болуынан қаңтар оқиғасына ұласып, белгілі-бір күштердің халықтың негізгі бөлігінің наразылығын пайдалану арқылы билікке келуі мен мемлекеттік төңкерісті көздеді.» [1, 53] ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев қоғамда қалыптасып отырғанын проблеманың бар екенін, ұлттық байлықтың бөлінісіндегі әділдікте проблема бар екенін, халықаралық эксперттердің Қазақстанның бар байлығының жартысы 162 адамның қолында шоғырланғанын көрсетті.

2019 жылы Қазақстандағы мемлекет басшысының ауысуымен тұңғыш Президент пен қазіргі Президент арасындағы өкілеттіктер бөлінді, бірнеше маңызды басқару тетіктері тұңғыш Президенттің қолында шоғырланды. Бұл билік транзиті кезінде Президент өкілеттігі мен өзге құрылымдар арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталғанымен, шынайы жағдайда Президенттің шешімді әрекеттер жасауына мүмкіндік бермеді. Нәтижесінде елімізде мемлекеттік билікті жүргізуде екі ұшты жағдай орын алып, Президенттің ықпалды билігін төмендетті, конституциялық қауіпсіздікке қауіп төнді.

Тарихтың осы сынында еліміздің саяси-құқықтық дамуындағы қиындықтарды еңсеру мен енді оның қайталанбауы үшін ауқымды шаралар қажет болды. 16 наурыз 2022 жылғы Президенттің халыққа жолдауында конституциялық тұрақтылық пен қауіпсіздікті, әлеуметтік-саяси қатынастарды жаңаша қалыптастыратын конституциялық реформаның қажеттілігі көрсетілді. 5 маусым 2022 жылы Референдум арқылы ҚР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, қазіргі глобализация мен әлемдік қауіп-қатер жағдайында әділетті құқықтық мемлекетті құрудың негіздерін бекітті. Реформа барысында Президент институтын сақтай отырып, оның біраз құқықтары шектелді. Сайланған Президент заңи және шынайы тұрғыдан халықтың өкілі ретінде ешқандай партияның мүддесін көздемей, мүшесі болмайды. Парламенттің ролі күшейіп, төменгі палата Парламенттің тікелей халықпен (сайлаушылармен) байланысы бекіп, депутаттардың 30% аймақтардан өзін-өзі ұсынумен сайланып, электораттардың оларды қайта шақырып алу тетігі бекітілді. Аралас сайлау жүйесін енгізумен Парламенттің, оның ішінде Мәжілістің

қызметіндегі (заңшығарудағы) өкілеттігі барынша халықпен байланысты болып, жауапкершілігі артты. Парламенттің заңшығарудағы Президент қарсылығын еңсеру мүмкіндігі бекітілді.

Сонымен қатар Үкімет өкілеттігі мен қызметі артқан болатын. Үкімет қоғамда орын алған жағдайлар бойынша мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін жедел шараларды жүргізуде Парламентке маңызды заңжобаларын енгізе алады. Осы заңжобалары қабылданғанша өз жауапкершілігі негізінде уақытша нормативті актілерін қабылдайды.

Конституциялық реформа барысында мемлекеттік билікті қайта жасақтауда қоғамның сұранысына сай билік тармақтарын құру мен Конституцияның үстемдігін арттыруда Конституцияны қорғау өзекті болып отыр. 1990 жылдары құрылған Конституциялық Сот қызметі қайта жанданып, суперпрезиденттік басқару нысанындағы қолайлы «жұмсақ» орган болған Конституциялық Кеңес органы ауыстырылды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы Конституциялық Сот органы барынша тәуелсіз шешімдер қабылдау арқылы сот билігінің және конституциялық бақылаудың халық арасында беделін көтерген болатын. Конституциялық Сот органының қабылдаған шешімдері азаматтардың конституциялық құқықтарын тікелей қарауға мүмкіндік беріп, азаматтардың құқықтарын қорғау тетігі арқылы конституция ережелерінің қағаз жүзінде қалмай, шынайы конституциялық қатынастарда (конституциялық тәжірибеде) жүзеге асуына, құқыққолдану практикасында іске асуына мүмкіндік берді.

Жаңадан құрылып отырған Конституциялық Сотқа осы мақсаттарды жалғастыру талаптары қойылып отыр. Өз қызметінде тек Конституция мен заңдарды басшылыққа ала отырып тәуелсіз қызмет ету. Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ету, билік тармақтарында биліктің халықтық және егеменді болуын қамтамасыз етіп, мемлекеттік билікті Конституциямен шектеу.

Сонымен қатар Конституция теориясын дамыту. Конституцияның жазылған әрпін ғана емес, сонымен бірге оның рухын, потенциалын дамыту, жаңа қоғамдық қатынастар мен жағдайларда конституциялық доктринаны дамыту. Бұл конституция нормаларын түсіндіру, құқықтық позициялар мен құқықтүсінуді, конституциялық құқықтық сана мен идеологияны қалыптастыру.

Бүгінгі күні қазақстандық конституциялық бақылау институтының жоғарыда аталған міндеттерімен бірге Конституцияға өзгерістер енгізу туралы заңның 72-бабына сай азаматтардың және адам құқықтары бойынша уәкілдің тікелей шағымдануы көзделген. Конституциялық Сот органының құқыққорғаушылық қызметін арттырып, азаматтардың конституциялық құқықтарын кеңінен қорғауға мүмкіндік берді. Конституция нормаларының декларативті сипатта қалмай, оның шынайы құқықтық жағдайларда орындалуын қамтамасыз етіп, азаматтардың өз құқықтарын қорғаудағы белсенділігін арттырды.

Конституциялық Сот органы Конституцияның дамушы құқықтық материя ретінде тұрақтылығы мен бірге қоғамның шынайы талаптарына сай өзгеруі мен қолданылуы қамтамасыз етеді. «Негізгі заңның шектен тыс консервациялануы (өзгерістерге жатпауы) қоғамдағы қайшылықтарды күшейтіп, мемлекеттің эволюциялық дамуын бұзуы мүмкін. Бұның алғашқы негіздері қоғам өміріндегі жағдайлар болады. Бұл жағдайда оның заңи текстің өзгертпей жүргізуде Конституциялық бақылау органдары мен ғылыми қауымдастықтың теориялық негіздері ерекше орын алады.» [2, 9] Бұл айтылған жағдай «соттық конституционализм» арқылы Конституция нормаларын нақты жағдайда түрлендіруге, қолдануға мүмкіндік береді.

ҚР Конституциялық Сотына осы күнге дейін 5 мыңнан аса өтініш түскен, бұл конституциялық құқықтық қатынастар мен заңнамалардағы мәселелердің өзектілігінің артқандығын көрсетіп отыр. Соңғы кездері бірқатар мәселелер бойынша сұрақтар Сотта қаралып конституциялық құқықтық позициялар анықталып, қазақстандық құқық жүйесінің дамуына негіз болып отыр.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңның 11-бабы 2 және 16-тармақтарының Конституцияның 18-бабы 3-тармағындағы мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктер

мен лауазымды тұлғалардың, бұқаралық ақпарат құралдарының әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен мүдделеріне қатысты құжаттармен, шешімдер мен ақпарат көздерімен танысу мүмкіндігін қамтамасыз ету міндетіне сәйкестігі қаралды. 2018 жылғы 7 наурыздағы қызмет барысындағы тексеру бойынша азаматқа қатысты шығарылған анықтаманың «қызмет барысында пайдалану үшін» деген белгісі болғандықтан азаматтың сұранысына шектеу қойылған. Өтініш беруші мемлекеттік органға өзінің мүдделерін қозғайтын бөлігінде ведомствоаралық жұмыс тобының қорытындысымен және түйіндерімен танысу туралы өтініш білдірген [3]. Азаматтың өзіне қатысты мүддесін қозғайтын ақпараттарды алу бойынша бірінші, апелляциялық және кассациялық сатылардағы соттардың (Нұр-Сұлтан қаласының мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соты 2022 жылғы 23 маусымдағы шешімінде; Астана қаласы сотының әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы 2022 жылғы 15 қарашадағы қаулысында; Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы 2023 жылғы 16 мамырдағы қаулысында) шешімдерімен «қызметтік пайдалану үшін» деген негіздердің болуына байланысты қанағаттандырылмаған болатын. ҚР Конституциялық Соты Конституцияда көзделген әркімнің өзіне қатысты ақпараттарды шектеусіз алуға болатынын анықтап, бұл құқық өзге адамдардың құқықтары мен мүдделерін бұзбайтындай, конституциялық құрлыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келмейтіндей үйлесімде қолдануын көрсетті. Сондықтан ақпарат алу құқығы адамдардың өз құқықтарын қорғау мен жүзеге асыруда, білікті заң көмегін алуда, ана тілі мен төл мәдениетін пайдалануда, мемлекеттік басқару ісіне араласу мен өзге де жағдайларда маңызды болатынын анықтайды. Сонымен қатар адамдардың құқықтары мен беделін құрметтеу, мемлекеттік қауіпсіздікті қорғау, қоғамдық тәртіп пен халық денсаулығын, имандылығын қорғау мақсатында заңмен айқындай отырып аталған құқық шектелетіні тұжырымдалды. Бұндай шектеулер арнайы заңмен бекітіліп, адамның жеке өмірі мен отбасы құпияларын, салымдары мен қаражаттары, хат- хабар байланыстарын, мемлекеттік құпияларын сақтауды көздейді. Және де мұндай шектеулер мөлшерлес бола отырып, адам құқықтары мен конституциялық құрлысты қорғау мақсатында шектеу келтірілген зияннан басым болуы қажет.

Сонымен бірге ақпаратқа қол жеткізу құқығын шектеудің жалпы мүмкіндігімен бірге, ерекше маңызы бар кейбір түрлеріне қатысты шектеулер қолданылмайтыны көрсетіледі. Конституциялық өндіріс бойынша Конституциялық Сот дауланып отырған заң нормасының Конституцияға қайшы емес екендігін анықтады.

Дегенмен, ондағы ақпаратқа қол жеткізу құқығы мен оны шектеу арасындағы баланс (шектеу мөлшері) бойынша екі жақты позицияны жақсы көрсетті. Ең бастысы шектеу ақылға қонымды, заңды, мөлшерлі болуы қажет.

Бірақ Конституциялық Соттың бұл мәселедегі құқықтық позициялары жалпы сипатта, теориялық мәселелерді анықтауда қалып отыр. Ондағы екі позицияның теңгерімін жасауда практикада (құқыққолдануда) сот пен органдардың демократияландыру бойынша құлшынысы мен құқықтық дәстүрі қажет. Өкінішке орай мемлекеттік органдарымыз нормативизм мен бюрократиялық (ведомствалық мүдделерден) шыға алмай қалады. Мемлекеттік органдар үшін тіптен, нормадан ауытқу заңдық жауапкершілік қаупін тудырады, сондықтан органдар қалыптасқан әкімшілік прецедентті қатаң сақтауға тырысады немесе сақтықпен әрекет етеді. Бұл жерде бірден-бір тиімді және ықпалды орган сот органы болады. Қазіргі күнде қазақстанда құрылып отырған маманданған әкімшілік соттар осындай мәселеде жалпы түрде ғана (абстрактілі) конституциялық өндірістің тұжырымдарын нақты жағдайда (құқықтық қатынаста, істе) жүзеге асырушы болады. Аталған соттар әрбір жағдайдың (істің) жете талдауын жасау арқылы құқықтарды шектеудің немесе жүзеге асырудың бағалауын жасайды, мөлшерлестігін анықтай алады. Сондықтан бұндай жағдайларда сот органдары бірден-бір конституциялық позицияларды (конституциялық нормаларды) нақты істе жүзеге асырушы болады. Соттар істі қараумен шектеудің немесе қол жетімділіктің тиімділігін анықтай алады.

Жалпы ҚР Конституциялық Соттың аталған мәселе бойынша позициясы жалпы түрде қалып отыр, бұл әрине алдағы осындай ұқсас қатынастар үшін ортақ түрде тиімді жағдай. Дегенмен осы қатынаста нақты мәселелерді шешу үшін жеткіліксіз деп ойлаймыз. Себебі ҚР Конституциялық Соттың нормативті қаулыдағы позициялар құқықтар мен оның шектеу негіздерін ғана көрсетіп, аталған заң нормасының конституцияға сәйкестігі көрсетілген. Ал нақты жағдай бойынша талдау (казустық тұжырым) жоқ. Шетелдік конституциялық тәжірибеге қарайтын болсақ [4], онда нақты нормаларға қатысты Конституциялық Соттың түсіндірмелері беріліп, нақты іс бойынша конституциялық нормалардың жүзеге асуы нақтырақ көрсетіледі. Бізде де осы практиканы қабылдап, азаматтардың конституциялық құқықтарын жүзеге асыру бойынша сұрақтары оның шешімдерінде талданып берілсе. Бұл конституциялық нормалардың және конституциялық құқықтардың нақты істерде жеткілікті жүзеге асуына мүмкіндік берер еді. Сонымен қатар соттар мен мемлекеттік органдар үшін конституциялық нормаларды тікелей және жеткілікті жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Сондықтан конституциялық реформалардың аясында орын алып отырған конституциялық бақылау қызметімен бір жағынан аталған органның мәртебесін көтеру мен билік тармақтарына араласу қызметі күшейтілсе, екіншіден конституциялық мәселелерде азаматтардың құқықтарын қорғау арқылы нақты істерде конституциялық құқықтық қатынастардың дамуы көрсетіліп, азаматтардың құқықтарының қорғалуының конституциялық тәжірибесі қалыптасады, конституциялық нормалардың формальды-логикалық сипатымен қатар шынайы жүзеге асуына жол ашылады.

Конституциялық реформадағы мәселелер мен халықтың өзгерісті қалуы мемлекеттік саясаттан алға кетіп қалғаны көрінеді. Реформадағы өзгерістер уақытында жасалмағандықтан ол қоғамды тоқырауға әкелген факторлар ретінде экономикалық және саяси монополияға жол беріп, қайшылықтарды тудырды. Қоғамда жүйелік өзгерістерге қажеттілік туындап, кедейліктің және әлеуметтік топтар арасында алшақтықтың артуы күшейді.

Құқық -шығармашылық және қайтақұрушы сипатқа ие бола отырып, қазіргі мемлекеттер алдында тұрған құқықтық саясаттың мәселелерін, құқықтық нормалар мен институттардың жаңғыруын оңды шешуі керек. Осы міндеттерде ҚР Конституциялық Сотының орны ерекше.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. С.Ф.Ударцев. Конституционная реформа 2022 года в Казахстане: корректировка модели государства, укрепление правозащитных механизмов после массовых беспорядков начала года. Государственно-правовые исследования. 2022. Выпуск 5. <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnaya-reforma-2022-goda-v-kazahstane-korrektirovka-modeli-gosudarstva-ukreplenie-pravozaschitnyh-mehanizmov-posle/viewer>
2. Хабриева Т.Я. Конституционная реформа в современном мире: монография / Т.Я. Хабриева. — М.: Наука РАН, 2016. — 320 с, <https://izak.ru/upload/iblock/8d8/8d85d271c500fe6aff89a2b96c7035ef.pdf>
3. ҚР Конституциялық Сотының 2023 жылғы 26 желтоқсандағы №39-НҚ нормативтік қаулысы. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/575248?lang=kk>
4. Германия Конституциялық Сотының шешімдері. BUNDESVERFASSUNGSGERICHT - 1 BvR 1076/23 -, BUNDESVERFASSUNGSGERICHT - 2 BvR 1749/20 -, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/11/rk20231117_1_bvr107623.html

МРНТИ 10.17.31

Егежанова Диана Рамзиевна
ст.преподаватель кафедры
государственно-правовых дисциплин

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОРЯДКА РАССМОТРЕНИЯ ОБРАЩЕНИЙ ГРАЖДАН В АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ОРГАН

Аннотация. Процедура обращения граждан была и остается одним из главных видов административных процедур. Тем не менее, необходимо подчеркнуть, что развитие административно-процедурного законодательства на начальном этапе своего развития отличалось неоднородностью процессуально-правовых норм, недостаточной определенностью нормативно-правового регулирования, а в отдельных сферах обслуживания физических лиц нормативная регламентация и вовсе отсутствовала.

В статье проанализирован зарубежный опыт, который показал необходимость исследования актуальных аспектов административно-правовой науки, связанных с процедурой обращения граждан в административный орган в современных правовых условиях.

Ключевые слова: административная процедура, административное обращение, административный орган, государственный орган, административный акт, кодекс, закон.

Аннотация. Азаматтардың өтініш беру рәсімі әкімшілік рәсімдердің негізгі түрлерінің бірі болды және болып қала береді. Осыған қарамастан, өзінің дамуының бастапқы кезеңінде әкімшілік-процедуралық заңнаманың дамуы іс жүргізу-құқықтық нормалардың гетерогенділігімен, нормативтік-құқықтық реттеудің жеткіліксіздігімен ерекшеленетінін және жеке тұлғаларға қызмет көрсетудің жекелеген салаларында нормативтік регламенттеу мүлдем болмағанын атап өткен жөн.

Мақалада азаматтардың қазіргі құқықтық жағдайларда әкімшілік органға жүгіну рәсімімен байланысты әкімшілік-құқықтық ғылымның өзекті аспектілерін зерттеу қажеттілігін көрсеткен шетелдік тәжірибе талданды.

Түйінді сөздер: Әкімшілік рәсім, әкімшілік өтініш, әкімшілік орган, Мемлекеттік орган, Әкімшілік акт, кодекс, заң.

Annotation. The procedure of citizens' appeals has been and remains one of the main types of administrative procedures. Nevertheless, it should be emphasized that the development of administrative and procedural legislation at the initial stage of its development was characterized by heterogeneity of procedural and legal norms, insufficient certainty of regulatory regulation, and in certain areas of service to individuals there was no regulatory regulation at all.

The article analyzes foreign experience, which has shown the need to study relevant aspects of administrative and legal science related to the procedure for citizens to apply to an administrative body in modern legal conditions.

Key words: administrative procedure, administrative appeal, administrative body, state body, administrative act, code, law.

Обращения граждан - комплексный институт права, который регулируется и охраняется как конституционным правом, так и административным и административно-процессуальным правом.

Право граждан на обращение признано и является неотъемлемым правом любого гражданина, закрепленного как Конституцией, так и отдельными законами.

Обращаясь к истокам формирования и развития обращений граждан в государственный орган необходимо отметить, что правовая природа их уходит корнями в древность. Во все времена существовала так называемая «обратная связь» между гражданами и государством. Особенное внимание процедуре обращений граждан стало уделяться в постсоветский период, когда на законодательном уровне права и свободы начали

закрепляться в Конституциях государств. В целом, все граждане имеют конституционное право обратиться в государственные органы и органы местного самоуправления по вопросам личного и общественного характера. Наиболее распространенными формами обращений являются: предложение, заявление, жалоба, ходатайство.

Каждый из этих обращений имеет свою специфику, особый порядок рассмотрения и различные правовые последствия. Органы же государственной власти, местного самоуправления обязаны своевременно отреагировать на поступившее обращение граждан и в случае нарушения тех или иных прав принять меры для их восстановления. Законодательством Республики установлены правила приема граждан в центральных и местных государственных органах. Это способствует повышению ответственности руководителей государственных органов за рассмотрение и разрешение индивидуальных и коллективных обращений граждан.

Мы провели сравнение Конституций ряда государств, как регулируется институт обращений граждан. Так, в Конституции РФ 1993 года данное право отражено в статье 33 «Граждане Российской Федерации имеют право обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления (1). В Конституции РК 1995 года в статье 33 записано, «Граждане Республики Казахстан имеют право участвовать в управлении делами государства непосредственно и через своих представителей, обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления» (2).

Несколько иначе закреплён конституционный принцип обращения граждан в Конституции Франции 1795 года, «Все граждане могут свободно обращаться к публичным властям с петициями, но они должны быть индивидуальными. Никакое сообщество не может приносить их коллективно, если оно не является конституционной властью, и только по вопросам, находящимся в пределах предоставленных гражданам прав» (3). Из смысла данной статьи видно, что положения французской конституции признают больше индивидуальные обращения граждан, нежели исходящие от коллектива граждан. В то время как конституции РК и РФ равным образом защищаются и охраняются индивидуальные и коллективные обращения граждан.

Тем не менее, обозначенные конституционные подходы государств соответствует нормам ст.19 Всеобщей декларации прав человека 1948 г., ст. 19 Международного пакта от 16 декабря 1966 г. «О гражданских и политических правах», ст.10 Конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 г., а также ст.11 Конвенции Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека (заключена в г. Минске 6 мая 1995 г.). Согласно международным нормам каждый человек имеет право получать и распространять информацию.

Казахстан, Россия и Франция принадлежат к европейской модели конституционного контроля, и данный контроль осуществляется специализированным органом – Конституционным Судом. Одним из направлений деятельности Конституционного Суда является такой вид конституционного контроля, как проверка конституционности законов по обращениям граждан. Также стоит заметить, что в отличие от РФ и РК во Франции полномочия по осуществлению конституционного контроля возложены прежде всего на Конституционный Совет, главное предназначение которого – проверка конституционности законов. Кроме того, конституционный контроль актов органов исполнительной власти осуществляет также Государственный Совет.

Комплексность регулирования института обращений выражается также в процедуре нормативного обслуживания административным и административно-процессуальным правом. Наличие правовых норм, регламентирующих порядок обращений физических лиц для совершения последними юридически значимых действий никогда не оспаривалось в науке административного права. Более того, процедура обращения граждан была и остается одним из главных видов административных процедур.

В теории административного права для административных процедур признается их деление на обычные, внутренние и упрощенные (4, 251). Обычные административные процедуры – результат позитивной управленческой деятельности. На основе их применения издается административный акт и осуществляются следующие административные действия: прием, регистрация, возврат обращения (ст. 64 АППК РК). Внутренняя административная процедура определяет направления внутренней деятельности государственных органов: информационный обмен, планирование, мониторинг, управление данными и др. (раздел 2 АППК РК).

Тем не менее, необходимо подчеркнуть, что развитие административно-процедурного законодательства на начальном этапе своего развития отличалось неоднородностью процессуально-правовых норм, недостаточной определенностью нормативно-правового регулирования, а в отдельных сферах обслуживания физических лиц нормативная регламентация и вовсе отсутствовала.

Процесс нормативного обслуживания обращений физических лиц как часть института административных процедур при помощи действовавшего с 2000 по 2020 год Закона РК «Об административных процедурах» (2000г. ныне утратил силу), а также Закона РК «О порядке обращений физических и юридических лиц» (2007г. ныне утратил силу) затянулся практически на два десятилетия.

С 1 июля 2021 года законодательно был установлен новый порядок рассмотрения обращений физических лиц (5). Безусловно, что в условиях меняющихся общественно-правовых отношений, вопросы правового регулирования порядка рассмотрения обращений граждан, в настоящее время приобрели несомненную актуальность.

Тем не менее, есть затруднения в понимании, адаптации к существующим в Республике Казахстан правовым нормам и институтам.

Кроме того, АППК принимался в условиях действия большого количества процедурных актов или процедурных норм, что создало проблему согласованности нового процедурного Кодекса с действующим законодательством.

Так, например, сравнительный анализ законодательства РК об административных процедурах прошлых лет выявил, что из 5 форм обращений на сегодняшний день административным органом учитываются только две формы: заявление и жалоба. Рассмотрение же сообщений, предложений, откликов и запросов по АППК РК теперь осуществляется в рамках упрощенной административной процедуры. Согласно п/п 16 ст.4 АППК РК под обращением понимаются направленные в административный орган или должностному лицу в письменной (бумажной и (или) электронной форме) или устной форме, а также в форме видеоконференцсвязи, видеообращения заявление или жалоба (5). Как видно из законодательного определения обращения могут быть поданы в двух формах: путем заявления или подачи жалобы.

Однако, нормы действующего АППК не содержат дефиниций разновидностей закрепленного конституционного права на обращения, равно как и не урегулировано право подачи обращения в коллективной форме. Не нашли должного законодательного обеспечения нормы в отношении доведения до сведения участника административной процедуры, в частности, как доводится до сведения административный акт коллективу граждан, одному представителю от коллектива или же акт доводится до сведения всем сразу? В законах федеративных государственных образований Российской Федерации (например, в законе Алтайского края РФ) с коллективным обращением может обращаться группа граждан от двух и более лиц, тогда как в общефедеральном законодательстве также не урегулированы особенности подачи групповых (коллективных) обращений граждан.

Следует отметить, что в действовавшем до АППК Законе РК «О порядке обращений физических и юридических лиц» 2007 года отмеченные пробелы также не были урегулированы. С учетом отмеченного считаем, что отсутствие норм регулирования форм подачи обращения, в индивидуальной и коллективной форме свидетельствует о нарушении закрепленного конституционного принципа.

При рассмотрении сообщений, предложений, запросов и откликов сохраняется действующий порядок рассмотрения обращений. Однако при их рассмотрении заслушивание не проводится, а по итогам рассмотрения не принимается административный акт. Результатом же процедуры порядка рассмотрения обращений является принятие административного акта, оформленного в соответствующей письменной (бумажной) и или электронной форме. Также, согласно ст.76 кодекса срок рассмотрения административной процедуры, возбужденной на основании обращения составляет пятнадцать рабочих дней со дня его поступления, исчисление которого начинается с момента ее возбуждения, но не более чем до двух месяцев (5). В отношении порядка проведения упрощенной административной процедуры конкретный срок не определен.

В целом, произошедшие изменения во внутренних административных процедурах государственных органов в связи с принятием АППК, позволяют определить четкий порядок по рассмотрению обращений граждан в государственном органе. Это, будет способствовать более эффективной защите гражданами своих интересов, а со стороны административных органов и должностных лиц действие в рамках закона, что безусловно приведет к повышению уровня доверия населения к государству. Вместе с тем, считаем целесообразным проработать процедуру коллективного обращения граждан, разработать по образцам алгоритмы действий, если обращение подается в коллективной форме. Несмотря на имеющийся нормативно-правовой массив в сфере процедурного права, проблема заключается в отсутствии норм о правовом регулировании коллективной формы подачи обращения, их апробации на практике; качестве имеющегося нормативного материала с точки зрения теории права, законодательной техники, логики, семантики и т.д. Специфика действующего административного процедурно-процессуального законодательства состоит в необходимости применения новых для нашего общества терминов и институтов, понятных в основном пока только специалистам. Полагаем, что для реализации закрепленного конституционного принципа доступа к правосудию и вместе с тем приоритетной защиты прав, свобод и законных интересов граждан необходимо устранить имеющиеся недостатки специального законодательства в части при формулировке правовых норм.

Список использованных источников:

1. Конституция Российской Федерации 1993 года//<http://www.constitution.ru/>
2. Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995 года//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/>
3. Конституция Франции 1795 года//<http://www.hist.msu.ru/>
4. Административное право: учебный курс/ под ред. Р.А. Подопригоры.- Алматы: Налоговый эксперт, 2010.- 368 с.
5. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года №350-VI// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/>

МРНТИ 10.15.59

Жаманкараева Галия Сейткаримовна
Alikhan Bokeikhan University, Семей қ.,
Қазақстан Республикасы camankaraeva@gmail.com
Матаева Майгуль Хафизовна
заң ғылымдарының докторы
e-mail: maigulm@mail.ru
Васильев Антон Александрович
Алтай мемлекеттік университеті.
Заң ғылымдарының докторы. Заң институтының директоры

ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ ЕҢ МАҢЫЗДЫ ӨЗГЕРІСТЕР - ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация: Бұл мақалада конституциялық заңнаманы жетілдіру процесінде және құқық қолдануды жүзеге асыру барысында Конституцияның үстемдігі және төменгі деңгейдегі актілердің жоғары тұрған органдардың нормаларына сәйкестігі қағидаттарын қатаң сақтау қажет екендігі талқыланады. деңгейі. - деңгейлік әрекеттер.

Түйінді сөздер: құқық, конституция, мемлекет, халық, азаматтық, реформа, бостандық, қоғам, саясат

Аннотация: В данной статье рассматриваются, что в процессе совершенствования конституционного законодательства и в ходе правоприменения необходимо строго соблюдать принципы верховенства Конституции и соответствия актов нижестоящего уровня нормам вышестоящего. - действия уровня.

Ключевые слова: закон, конституция, государство, люди, гражданство, реформа, свобода, общество, политика

Abstract: This article discusses that in the process of improving constitutional legislation and in the course of law enforcement, it is necessary to strictly observe the principles of the supremacy of the Constitution and the compliance of acts of a lower level with the norms of a higher level. - level actions.

Key words: law, constitution, state, people, citizenship, reform, freedom, society, politics

Қазақстан Республикасы Конституциясының мемлекеттің заңнамалық, ұйымдастырушылық және басқа да шараларымен жүзеге асуы тиіс құқықтық идеялары мен принциптерін одан әрі іске асыру қажет.

Мемлекеттік және қоғамдық институттардың күш-жігері елдің Негізгі заңының барлық конституциялық айқындамаларда қамтылған жасампаз әлеуетінің жүзеге асырылуы төңірегінде шоғырлануы тиіс.

Заңнаманы жетілдіру процесінде және құқық қолдану қызметі барысында Конституцияның үстемдік принциптерін және төменгі деңгейдегі актілердің жоғары деңгейдегі актілердің нормаларына сәйкестігін бұлжытпай сақтау қажет[1].

Елдегі заңдылық режимін және құқықтық жүйенің тұрақтылығын да, сонымен қоса қолданыстағы Конституция шеңберінде ұлттық құқықтың қарышты дамуын да қамтамасыз ететін жүйелі шаралар қажет. Құқықтық саясатқа кешенді көзқарас барлық нормативтік-құқықтық базаны мемлекет дамуының жалпы стратегиясы тұрғысында, оның ішінде нәтижелілік, ашықтық және есептілік принциптерінде, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз ететін мемлекеттік басқарудың сапалы жаңа моделін жасау жөнінен жаңғыртуға мүмкіндік береді.

Ұлттық құқықтық жүйенің негізі конституциялық құқық болып табылады. Оның қарыштап дамуы 2007 жылғы конституциялық реформа нәтижесінде елеулі түрде жаңарған Қазақстанның қолданыстағы Конституцияның принциптері мен нормаларына сүйенеді.

Еліміздің Негізгі заңында көрініс тапқан идеялар мен принциптер ұлттық құқықтық жүйенің негізгі бағыттары мен даму тетіктерін, оның ішінде конституциялық құқықты ұзақ мерзімді перспективада айқындайды. Яғни Конституцияның принциптері мен нормаларын, ең алдымен, мемлекеттік билік органдары мен оның лауазымды адамдарының қызметінде толыққанды іске асыру, бұл ретте Конституцияны тікелей қолданумен қатар ағымдағы заңнама және құқық қолдану арқылы оның әлеуетін қамтамасыз ету маңызды міндет болып табылады.

Біздің мемлекетіміздің Конституциясында бекітілген Республика қызметінің түбегейлі принциптерін (бұл: қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылық, барша халықтың

игілігі үшін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм, мемлекеттік өмірдің неғұрлым маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен шешу) сақтау мен іске асыру елдің орнықты әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді[2].

Қазақстан Республикасы конституциялық құрылысының негізі, мемлекеттің егемендігі мен бір тұтастығы конституциялық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру арқылы нығаятын болады.

Конституциялық құқықты дамыту перспективалары мемлекеттің құрылымын, мемлекеттік биліктің бір тұтастығын, оның тармақтарының жұмыс істеу тетіктерін және Қазақстан Республикасының бүкіл халықтық сайланған Президенті тарапынан стратегиялық басшылықпен, бақылаумен және төрелікпен олардың өзара іс-қимылын анықтайтын қолданыстағы конституциялық заңдарды жетілдірумен байланысты.

Конституциялық заңдылық режимін, Конституцияның принциптері мен нормаларын нақты түсіндіру, ұлттық құқық пен құқық қолдану практикасын дамыту бағдарын қалыптастыруды қамтамасыз етудің маңызды тетіктерінің бірі Конституциялық Кеңес қызметінің тиімділігін арттыру және мемлекеттің құқықтық саясатында оның нормативтік қаулыларын толығымен іс жүзіне асыру болып табылады.

Елде құқықтық мемлекет принциптерін одан әрі бекіту процесінде, бір жағынан, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың ең жоғары ықтимал кепілдігіне қол жеткізу, ал екінші жағынан барлық мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың, азаматтар мен ұйымдардың конституциялық міндеттерді бұлжытпай және толық орындауы маңызды.

Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін біздің Конституция талап ететіндей, тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне немесе кез келген өзге жағдаяттарға қатыссыз құқықтары мен бостандықтарының теңдігіне кепілдік беретін жағдай жасау болып табылады[3].

Осы орайда ұлттық келісімді сақтау мен нығайтуда, Қазақстанның көп ұлтты халқының бірлігін қамтамасыз етуде құқықтық тетіктердің рөлі арта түсетін болады.

Қазақстан зайырлы мемлекет болып табылады, онда конфессияаралық татулық пен келісім салтанат құруда, дінге сенушілермен қатар атеистік көзқарасты ұстанатын азаматтардың да құқығы құрметтеледі. Мемлекет діни қызмет саласына араласпайды, алайда конфессиялармен өзара іс-қимылды қамтамасыз етуі және азаматтардың діни сенім бостандығы құқығын қорғауы тиіс, ол үшін осы салада тиімді мемлекеттік саясат қалыптасуы тиіс.

Діни сенім бостандығы туралы заңнаманы миссионерлік қызметті реттеу, діни өнімдерді тарату, діни бірлестіктерді тіркеу бөлігінде одан әрі жетілдіру, сақтау және біркелкі қолдану қажет.

Қазіргі жағдайларда мемлекеттік және қоғамдық өмірде гендерлік теңдік, әйелдер мен ерлердің тең құқықтары мен тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету факторы айтарлықтай рөлге ие болуда.

Қазақстанның өмір сүру сапасының стандарттары жоғары, серпінді, қазіргі заманғы мемлекет ретінде қарышты да орнықты дамуы адами әлеуетті, азаматтардың іскерлігін жандандыру, азаматтық қоғам институттарын нығайту негізінде ғана мүмкін болады.

Осыған байланысты азаматтық қоғам институттарының дамуына және азаматтық бастамаларды іске асыру мүмкіндігіне қосымша қарқын беретін құқықтық құралдар қажет.

Үкіметтік емес ұйымдардың мәртебесін жетілдіру керек құқықтық реттеу тетіктері үкіметтік емес ұйымдар қызметінің ерекшеліктерін, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктерді мемлекеттік қолдауды қамтамасыз етуді ескеруі тиіс.

Ақпарат мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық реттеуді де жетілдіру қажет. Осы қызмет және оның құқықтық реттелуі тұтас алғанда кепілді сөз бостандығына,

адамның жеке өміріне, жеке және отбасылық құпияларына, хат жазысу, телефон арқылы сөйлесу және өзге де алысқан хабарларының құпиясына қол сұғылмауына конституциялық құқықтарының сақталуын, сондай-ақ мемлекеттік құпиялар туралы заңнама талаптарының сақтатуын ескере отырып заңда тыйым салынбаған тәсілдермен кез келген ақпаратты еркін алуға және таратуға бағытталуы тиіс.

Азаматтық бастамаларды дамыту жергілікті өзін-өзі басқару мәселелерімен тығыз байланысты. Мемлекет пен азаматтық қоғам тоғысындағы бұл институт өзін нығайту мен дамытуды талап етеді. Атап айтқанда, жинақталған тәжірибені ескере отырып, мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару функцияларының аражігін ажыратып қана қоймай сонымен қатар жергілікті өзін-өзі басқару органдарын жергілікті маңызы бар мемлекеттік функцияларды іске асыруға кең ауқымда тарту қажет[4].

Жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуде халықтың рөлі мен белсенділігін арттыру жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың нәтижелері болуға тиіс.

Бұл ретте, мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқарудың тиімді жүйесін жасау мақсатында осы жұмысты мемлекеттік биліктің әртүрлі деңгейлерінің арасындағы қызмет салаларының, функциялары мен жауапкершілігінің аражігін одан әрі ажыратумен бір мезгілде жүргізу қажет.

Мұндай жұмыс мемлекеттік және өзін-өзі басқару негіздерін ұтымды бөлу тұрғысынан жергілікті өкілді және атқарушы органдар мәртебесінің өзгеруімен қатар жүргізілуі тиіс. Осы тұрғыдан алғанда әкімшілік-аумақтық құрылыс туралы заңнамада әрбір әкімшілік-аумақтық бірліктің рөлі мен мақсатына нақты анықтама беру қажет, бұл мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқарудың әрбір органының рөлі мен мақсатын тиісінше анықтауға негіз болады. Бұл заңнамада түрлі әкімшілік-аумақтық бірліктер, оның ішінде моноқалалар мәртебесінің ерекшеліктерін және халықтың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ететін мемлекеттік институттардың қызметін нақты көрсетуге мүмкіндік береді.

Құқықтық саясат тұжырымдамасының қағидаларын іске асыру Республика Конституциясының негізгі идеялары мен принциптерін Қазақстанда құқықтық мемлекет құрылымының жаңа кезеңінің аясында өмірімізде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Тұжырымдаманы іске асырудың тиімділігі және тиісінше ұлттық құқықтың тұрақтылығы, құқықтық реттеудің пәрменділігі мемлекеттік биліктің барлық тармағының сындарлы өзара іс-қимылына, билік органдары қабылдаған шешімдердің сапасына және лауазымды тұлғалардың жауапкершілігіне байланысты.

Қазақстандық заңнаманы осы Тұжырымдамада белгіленген мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарына сәйкес кешенді дамыту және тиімді пайдалану заңдылық режимін одан әрі нығайтуға, адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтауға, еліміздің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге, қазақстандық мемлекеттілікті нығайтуға ықпал ететін болады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелері мен нормаларын өмірге енгізу, конституциялық заңдылықты орнықтыру адам құқықтары саласында жалпыға танылған принциптер мен стандарттарды сақтай отырып, заңдарды және өзге де құқықтық актілерді Негізгі Заңға қатаң сәйкестікте қабылдау, сонымен қоса, конституциялық мәдениет деңгейін көтеру қажеттігін білдіреді[5].

Цифрлық дамудың жоғары қарқыны, мемлекетті басқару жүйесін жаңғырту, жаһандану, экономикада, саясатта, идеологияда, әлеуметтік салада трансформацияға әкеп соғатын қазіргі заманғы сын-қатерлер және басқа да факторлар құқық үстемдігін орнықтыруға мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктердің күш-жігерін барынша шоғырландыруын талап етеді.

Конституциялық Кеңестің пайымдауынша, Негізгі Заңның жетекшілігімен конституционализмді нығайту құқық үстемдігін қамтамасыз еткен жағдайда ғана толыққанды іске асырылатын болады. Ол адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілділігін; заңдылық режимінің қамтамасыз етілуін; құқықтық

айқындылықты; әділдікті, тепе-теңдікті және заң алдында жұрттың бәрінің теңдігін; кемсітушілікті, кімнің болсын өкілеттігін теріс пайдалануын болдырмау арқылы мемлекеттік биліктің біртұтастығын және бөлінетіндігін бекітуді; сондай-ақ сот төрелігіне барынша қол жеткізуді қамтиды.

Құқық үстемдігін құрметтеуді және жаппай заңға мойынұсынушылықты мақсатты және жүйелі түрде қалыптастыру қажет.

Конституциялық Кеңес өзінің әлеуетін басқа ұйымдастырушылық нысандарда барынша толық пайдалану арқылы өзіне жүктелген миссияны іске асыруға кірісіп кетті. Конституцияны түсіну және ғылыми ұғыну деңгейін арттыру, оның ережелері мен нормаларын терең түсіндіру бойынша жұмыстар қарқын алды.

Осы мақсатта өткен жылы енгізілген өзгерістер мен толықтырулар ескерілген Қазақстан Республикасының Конституциясына түсіндірме шығарылды.

Бұл қызмет бүгінде ең қымбат қазынасы адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылатын, демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің қалыптастырылып жатқан ұлттық құқықтық дәстүрлерін өздеріне сіңіре алатын, сондай-ақ өзгермейтін конституциялық құндылықтар арқылы көрініс тапқан қазақстандық конституциялық бірегейлікті сезінетін жаңа буынды тәрбиелеу мақсатында жүргізіледі.

Белгілі бір іс-шаралар мемлекеттік қызметшілер мен құқық қорғау органдары қызметкерлерінің конституциялық құқықты түсіну деңгейін арттыруға бағытталған.

Қойылған міндеттің ауқымдылығын ескере отырып, құқықты насихаттау және конституциялық патриотизмге тәрбиелеумен жүйелі тұрақты түрде барлық мемлекеттік органдар айналысуы тиіс.

Ғылыми айқындалған индикаторлар негізінде қолданыстағы құқықты және құқық қолдану практикасын конституциялық құндылықтардың жүзеге асырылуы тұрғысынан талдап қорытатын жаппай конституциялық мониторингтің тиімді жүйесін қалыптастыру және енгізу керек. Аталған индикаторлардың тізбесін, сондай-ақ, еліміздің әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси дамуының мақсаттарына қол жеткізуде заңнамалық және өзге де құқықтық актілердің реттеуші ықпалын зерделеу мен бағалау тетігін әзірлеу өзекті болып табылады.

Заң шығармашылық жұмысының деңгейін арттыру мақсатында мыналар ұсынылады:

Нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу және қабылдау бойынша практикалық қызметте ғылыми зерттеулер нәтижелерін апробациялау; заңнаманы дамытудың жағымды және жағымсыз үрдістеріне ғылыми-практикалық талдау жүргізу; құқық шығармашылық қызметіне "жасанды интеллект" құралдарын енгізу; нормативтік құқықтық актілерде мазмұндалған құқықтық шектеулердің мөлшерлестігі мен тепе-теңдігі принципін қамтамасыз етудің нақты өлшемдерін әзірлеу.

Құқықтық реттеудің тиімділігін нормативтік құқықтық актілерді әзірлеудің "пакеттік" қағидатын іске асыру жолымен, яғни нақты қоғамдық қатынастарды реттейтін заңдар мен өзге де құқықтық актілердің кешенін (пакетін) бір мезгілде әзірлеу және қабылдау арқылы, қамтамасыз етуге болады[6].

Бұдан басқа, тікелей қолданылатын нормалардың санын көбейту, сілтемелік нормалар санын азайту орынды болады. Заңнамалық практикаға шоғырландырылған заңдарды қабылдауды енгізу керек. Олар "Құқықтық актілер туралы" Қазақстан Республикасының Заңында көзделген.

Қоғам мен мемлекет дамуының серпінді қарқыны, жаһандану процестерінің тереңдеуі және осыдан туындайтын сын-қатерлер дер кезінде, ал кейде озыңқы құқықтық реттеу қажеттігін негіздейді. Осы процесте заңнаманың шынайы өмірден қалып қоймауына жол бермеудің және құқықтық кеңістіктегі кемістіктермен байланысты жағымсыз салдардың туындауын күтпестен, құқықтық шараларға уақтылы ден қоюдың маңызы зор. Аталған мақсатқа қол жеткізу құралдарының бірі құқықтық жүйеде бұрын белгісіз институттарды перспективті заңнамалық реттеу болып табылады.

Конституциялық Кеңес қолданыстағы заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулардың негізсіз жиі енгізілетініне мемлекеттік органдардың назарын бұрын да аударған болатын (2013 жылғы 12 маусымдағы Жолдауы). Бұл туралы Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында да айтылған (4.1-бастама).

Конституциялық заңдылықтың жай-күйі құқықтық нормалардың айқындылығына, субъектілердің заңнама талаптарымен танысуы және саналы түрде бағынуы үшін, уақыт аралығын қоса алғанда, тиісті жағдайлардың болуына байланысты. Бұл, әсіресе тұрғындардың және бизнестің күнделікті қызметін тікелей регламенттейтін құқықтық актілерге қатысты.

Құқықтық айқындылық қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің тиімділігін қамтамасыз етеді және таңдалған құқықтық үлгінің жарамдылығын толыққанды бағалауға мүмкіндік береді. Құқықтық айқындылық қағидатын бұлжытпай орындау құқықтық қауіпсіздікке және құқықтық реттеудің болжамдылығына ықпал етеді, жеке тұлғаның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғаудың кепілдерін арттырады, азаматтардың мемлекеттік билікке және оның институттарына сенімін қолдаудың маңызды құралы қызметін атқарады.

Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ету оның жасампаз әлеуетін ашуға бағытталған қосымша заңнамалық шаралар қабылдауды талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер

1. «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 8 маусымдағы Заңы. (2022 жылғы 5 маусымдағы республикалық референдумда қабылданды (республикалық референдумның қорытындылары туралы ресми хабарлама "Егемен Қазақстан" газетінде 08.06.2022 ж., № 107 (30336), "Казахстанская правда" 08.06.2022 ж. №107 (29734) жарияланды) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z220000001K#z110>.
2. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
3. «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 154-VII // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154>.
4. «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091>.
5. «Адам құқықтары жөніндегі әмбебап кезеңдік шолу шеңберіндегі Қазақстан Республикасының үшінші кезеңдік Ұлттық баяндамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 6 қараша № 831 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000831>.
6. «Қазақстан Республикасының Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні орындауы туралы үшінші мерзімді баяндаманы бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 маусымдағы № 416 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000416>.

МРНТИ 10.23.65

**Жумадилов Айдос Кыдырханович,
Майшекина Эльдана Советовна**
Alikhan Bokeikhan University, Семей қ., Қазақстан
e-mail: aidos_2010@bk.ru, Eldana_18@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӨРЕЛІК СОТ ОРТАЛЫҒЫ «АСТАНА» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ЮРИСДИКЦИЯСЫНДАҒЫ ДАУЛАРДЫ БАЛАМАЛЫ ҚАРАУҒА АРНАЛҒАН АЛАҢ РЕТІНДЕ

Аннотация: Мақалада тараптардың «Астана» халықаралық қаржы орталығының аумағында дауларды баламалы шешу құқығын қамтамасыз етуге арналған Халықаралық Төрелік сот орталық қызметінің мәселелері, сондай-ақ тараптар мен төрешілерге төрелік талқылауды ұйымдастыруға және өткізуге жәрдемдесу мәселелері қаралды.

Түйінді сөздер: төрелік сот, төреші, дау, төрелік шешім, медиация

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы деятельности Международного Арбитражного Центра – призванного обеспечить право сторон на альтернативное разрешение споров на территории Международного финансового центра «Астана», а также вопросы содействия сторонам и арбитрам организовать и провести арбитражное разбирательство.

Ключевые слова: арбитраж, судья, спор, арбитражное решение, медиация

Abstract: The article discusses the issues of the International Arbitration Center – designed to ensure the right of the parties to alternative dispute resolution on the territory of the Astana International Financial Center, as well as issues of assistance to the parties and arbitrators to organize and conduct arbitration proceedings.

Keywords: arbitration, judge, dispute, arbitration award, mediation

Қазақстан Республикасының заңнамасы кәсіпкерлік қызмет субъектілеріне туындаған дауларды, келіспеушіліктерді шешудің балама түрі ретінде төрелік сотқа жүгіну мүмкіншілігін берген. Қазақстан Республикасында төрелік сот екі негіздеме бойынша құрылуы мүмкін: тұрақты қызмет атқаратын төрелік сот және нақты бір дауды шешуге арналған төрелік сот.

Төрешілер мен төрелік сот өзерінің қарауына алған дауларды шешу барысында тәуелсіздік қағидасына негізделіп және «Төрелік туралы» ҚР Заңның ережелеріне сәйкес өздерінің қызметіне мемлекеттік органдардың және өзге де ұйымдардың қандай да бір араласуының болдырмайтын жағдайда шешімдер қабылдайды [1].

Дауды төрелік соттар тек қана тараптар арасында дауды төрелік қарауына беру тұралы төрелік келісім жасалғанда қарастырады және келсім-шарттарда тараптар ол тұралы төрелік ескерту жасаса мүмкін. Мысалға, төрелік ескерту келесідей түрде болуы мүмкін: «Осы келісім-шартқа немесе оған байланысты туындайтын кез келген даулар немесе келіспеушіліктер оның қолданыстағы регламентіне сәйкес Халықаралық төрелік сот орталығында түпкілікті реттелуге жатады. Төрелік құрамы келесі _____ төрешіден (төрешілерден) тұрады. Төрелік талқылау жері Астана қаласы. Төрелік талқылау тілі – ағылшын тілі. Осы келісім-шарт ағылшын құқық нормаларымен реттеледі».

Қазақстан Шетелдік төрелік шешімдерді тану және орындау туралы 1958 жылғы Нью-Йорк конвенциясына, Сыртқы сауда төрелігі туралы 1961 жылғы Еуропалық конвенцияға және Мемлекеттер мен басқа мемлекеттердің жеке немесе заңды тұлғалары арасындағы инвестициялық дауларды реттеу туралы (ICSID конвенциясы) 1965 жылғы Вашингтон конвенцияларына қатысушы болып табылады. Ережелері ұлттық заңнамаға енгізілген осы халықаралық шарттарға сәйкес шетелдік төрелік шешімдерді тану және орындау үшін өзара негізде ұлттық режим белгіленеді. Осы халықаралық шарттарға сәйкес, аталған Ережелер ұлттық заңнамаға енгізілген және шетелдік төрелік шешімдерді тану және орындау үшін өзара іс-қимыл негізінде ұлттық режим белгіледі.

Таяуда Қазақстан Республикасында "Астана" халықаралық қаржы орталығы жұмыс істей бастады, оның құқықтық мәртебесі "Астана" халықаралық қаржы орталығы туралы"

2015 жылғы 07 желтоқсандағы № 438-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының Конституциялық заңымен айқындалады [2].

"Астана" халықаралық қаржы орталығы (бұдан әрі – АХҚО) - бұл Қазақстан Республикасының Президенті айқындайтын нақты белгіленген шекаралары бар, қаржы саласында ерекше құқықтық режим қолданылатын Астана қаласының шегіндегі аумақ.

Қазақстандық қаржы орталығының Сот жүйесін құру үшін атақты шетелдік мамандар шақырылды. Бұл, ең алдымен, Англия мен Уэльс соттарын басқарған сот төрағасы Лорд Вулф, Халықаралық төрелік орталығының төрағасы Барбара Доманн – Лондон халықаралық төрелік сотының мүшесі және Тіркеуші және аппарат басшысы Кристофер Кэмпбелл-Холт – Ұлыбританияда, АҚШ-та және Таяу Шығыс елдерінде үлкен тәжірибесі бар сарапшы.

Олардың басшылығымен қаржы орталығында нөлден бастап сот жүйесі құрылып, іске қосылды, ағылшын жалпы құқығы саласындағы әлемдегі ең үздік заңгерлер жұмысқа тартылды. АХҚО-мен бірге Informburo.kz неліктен жеке сот пен төрелік орталығын құру қажеттігі және бұл Қазақстанға жаңа шетелдік инвесторларды тартуға қалай көмектесетіні туралы әңгімелейді.

АХҚО соты да, халықаралық төрелік орталығы да 2018 жылдың басында құрылып, бірден жұмысқа кірісті. Қаржы орталықтарында жеке сот органдарын құру әлемдік тәжірибе болып табылады: мысалы, Дубай, Каар және Абу-Дабидегі қаржы орталықтары осылай жұмыс істейді. Бұл инвесторлар өздерінің мүдделері мен құқықтарын қорғауға сенімді болуы үшін жасалады, дейді сот тіркеушісі және ХТО Кристофер Кэмпбелл-Холт.

Халықаралық арбитраж орталығында жұмыс істеуге 30 төреші мен медиатор тартылды, мұнда география әлдеқайда кең: Бұл Еуропа, Жапония, АҚШ, Үндістан, Сингапур, Ресей, Украина және Гонконг елдері. Қазақстаннан мамандар да бар – олар заңгерлер Айгүл Кенжебаева мен Александр Коробейников. Мамандарды қабылдау арнайы критерийлер бойынша жүргізілді, олардың ішінде, ең алдымен, халықаралық сот ісін жүргізуде және ағылшын жалпы құқық жүйесінде жұмыс тәжірибесі, сондай-ақ мөлдір таза бедел. АХҚО төрелігі бизнес арасында да танымал, төрелік процестер жақын арада күтілуде.

Бұл ретте халықаралық төрелік орталықта қазақстандық медиаторлардың қатысуымен медиация бойынша екі процесс өтті. Айта кетейік, АХҚО-ның қарамағында компаниялар арасында даулар болған жағдайда оларды қазақстандық қаржы орталығының алаңында шешетіндігі жазылған келісімшарттардың белгілі бір саны бар.

Соңғы мәліметтер бойынша, біз тек 2019 жылға арналған 1000-нан астам келісімшарттар туралы айтып отырмыз. АХҚО сотында немесе төрелік орталығында дауды талқылаудың басты шарты – келісімде осындай ескертпенің болуы. Бұл ретте процесті ұйымдастыру тегін - бұл "Астана" қаржы орталығының Сот жүйесінің шетелдік әріптестерден басты артықшылықтарының бірі [3].

АХҚО-ның мақсаттары мен міндеттері Қазақстан экономикасына инвестициялар тартуға жәрдемдесу, ҚР Бағалы қағаздар нарығын дамыту және оны халықаралық капитал нарықтарымен ықпалдастыру, қаржылық қызметтер мен технологиялар нарығын дамыту, электрондық коммерция мен инновациялық жобаларды дамыту болып табылады. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін АХҚО бірқатар преференциялық құқықтық режимдермен және ерекшеліктермен заңнамалық түрде қамтамасыз етілген, атап айтқанда:

АХҚО құқығының қағидаттары: АХҚО құқығы Англия мен Уэльс құқығының қағидаттарына, нормалары мен прецеденттеріне және жетекші әлемдік қаржы орталықтарының стандарттарына бағдарланған.

Барлық іс қағаздарын ағылшын тілінде жүргізу: тараптардың бірі АХҚО қатысушысы болып табылатын, жазбаша нысанда жасалатын мәмілелер ағылшын тілінде жазылады. АХҚО актілерін әзірлеу және қабылдау, құжаттама және сот ісін жүргізу де ағылшын тілінде жүргізіледі.

Дауларды шешуге арналған Тәуелсіз институттар: АХҚО аумағында дауларды шешу бойынша екі орган жұмыс істейді: АХҚО соты және халықаралық төрелік сот орталығы (ХТО). АХҚО сотының шешімдері Қазақстан аумағында оларды тану рәсімінсіз,

қазақстандық соттардың шешімдерімен бірдей тәртіппен орындалады. ХТО төрелік шешімдері Қазақстанда қазақстандық төрелік шешімдермен бірдей тәртіппен орындалуға жатады. АХҚО-дағы төрелік шеңберіндегі қамтамасыз ету шаралары Қазақстанда қазақстандық соттарға жүгіну қажеттілігінсіз орындалуы мүмкін (бұл үшін АХҚО сотының талап қоюды қамтамасыз ету туралы бұйрығының болуы жеткілікті).

Басқа халықаралық қаржы орталықтарының тәжірибесіне сүйене отырып, АХҚО аумағында АХҚО Сотынан басқа Тараптардың АХҚО аумағындағы дауларды баламалы шешу құқығын қамтамасыз етуге арналған тиісті төрелік институт – Халықаралық төрелік сот орталығында құрылды.

Бұл ретте АХҚО жанындағы Төрелік АХҚО қатысушылары үшін ғана емес, егер олар осындай таңдау жасаса, нарықтың кез келген басқа қатысушылары үшін де қолжетімді.

АХҚО туралы Конституциялық заңмен ХТО АХҚО органдарына жатқызылды және АХҚО аумағында заңды тұлға түрінде құрылды. АХҚО сотының атынан, ХТО өзі дауларды қарастырмайды, ол тек төрелік талқылауды басқарады, яғни тараптар мен төрешілерге төрелік талқылауды ұйымдастыруға және өткізуге көмектеседі, онда даудың мәні бойынша шешімді төреші (төрешілер) тікелей қабылдайды [4].

Бұл ретте, Тараптардың таңдауына және төрелік келісімнің мазмұнына байланысты ХТО төрелік талқылауды өзінің қағидалары бойынша да (ХТО төрелік және медиация қағидаларын басшылыққа ала отырып [9]), сондай-ақ ЮНСИТРАЛ қағидалары бойынша да (ЮНСИТРАЛ Төрелік регламентін басшылыққа ала отырып) немесе Тараптардың өздері тікелей белгілеген қағидалар бойынша да (*ad hoc* төрелігі) әкімшілендіре алады. *Ad hoc* арбитраждары бойынша ХТО функциясы неғұрлым шектеулі болуы мүмкін және тек төрешілерді тағайындауға жәрдемдесуге (*appointing authority*) қысқартылуы мүмкін.

Төрелік туралы заң АХҚО жанындағы төрелікке қатысты қолданылмайды. АХҚО аумағында төрелікке қатысты екі акт қолданылады – АХҚО төрелік регламенті [5] және ХТО төрелік және медиация ережелері.

АХҚО төрелік регламенті АХҚО аумағындағы Төрелік туралы Заңның қолданылуын ауыстыруға, яғни АХҚО-дағы төреліктерге қойылатын жалпы талаптарды белгілеуге арналған. Мысалы, АХҚО-да төрелік орны бар ЮНСИТРАЛ ережесі бойынша *ad hoc* төрелігі немесе төрелік АХҚО төрелік регламентінде белгіленген талаптарға бағынуға тиіс. АХҚО төрелік регламенті халықаралық стандарттарға сәйкес келеді және тұтастай алғанда ЮНСИТРАЛДЫҢ халықаралық сауда төрелігі туралы үлгілік Заңына негізделеді.

ХТО төрелік және медиация қағидалары өз кезегінде ХТО қағидалары бойынша төрелік талқылауды жүргізу тәртібін белгілейді. АХҚО қатысушылары болып табылмайтын төрелік талқылау тараптарына АХҚО төрелік регламентін таратумен байланысты келесі проблеманы атап өту қызықты.

АХҚО туралы Конституциялық заңға сәйкес АХҚО актілеріне "АХҚО қатысушылары және(немесе) АХҚО органдары және(немесе) олардың қызметкерлері арасындағы қатынастарды реттейтін АХҚО органдары қабылдаған жазбаша ресми құжаттар" жатады.

ЮНСИТРАЛДЫҢ халықаралық сауда арбитражы туралы үлгілік заңына сүйене отырып, АХҚО А төрелік регламенті бейтараптық пен тәуелсіздік туралы талапты қоспағанда, төрешілерге қойылатын белгілі бір талаптарды белгілемейді. Басқаша айтқанда, тараптар төрешілерді таңдауда еркін немесе төрешілерге қойылатын белгілі бір талаптар туралы алдын ала келісе алады.

Қазақстандық Төрелік туралы заң бұл мәселеде анағұрлым қатаң. Қазақстандық төрелікте 30 жасқа толған, жоғары білімі және ≥ 5 жыл мамандығы бойынша жұмыс өтілі бар адамдар төреші бола алады. Қазіргі судьялар, әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі адамдар, мемлекеттік қызметшілер, өтелмеген соттылығы бар адамдар төрешілер бола алмайды.

АХҚО - ға шығарылған төрелік шешімдердің күшін жою мәселелерін АХҚО соты қарайды. Төрелік шешімнің күшін жоюға болатын негіздер юнситралдың халықаралық сауда төрелігі туралы үлгілік Заңында көзделген негіздерге тұтастай сәйкес келеді.

АХҚО-ға шығарылған төрелік шешім АХҚО сотының тиісті бұйрығы негізінде АХҚО аумағында орындалады, яғни АХҚО аумағында төрелік шешімді орындау үшін АХҚО сотына жүгіну қажет. АХҚО соты төрелік шешімді танудан және орындаудан бас тартуы мүмкін негіздер тұтастай алғанда Нью-Йорк конвенциясы мен юнситралдың халықаралық сауда төрелігі туралы үлгілік Заңы бойынша негіздерге сәйкес келеді.

Егер осы бөлімдегі реттеуді қазақстандық заңнамамен салыстыратын болсақ, онда ҚР АДЖК бойынша төрелік шешімді танудан және орындаудан бас тарту үшін негіздердің тізбесі АХҚО төрелік регламентінде көзделгеннен кеңірек.

Атап айтқанда, ҚР АДЖК бойынша бас тарту үшін қосымша негіз көзделген - бұл талап қоюшының талап қоюдан бас тартуына байланысты іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы сот шешімінің немесе төрелік шешімнің не соттың немесе төреліктің ұйғарымының мәні мен сол негіздер бойынша сол тараптар арасындағы дау бойынша заңды күшіне енген, шығарылған болуы.

АХҚО-ға Қазақстан аумағында шығарылған төрелік шешімнің орындалуына келетін болсақ, АХҚО туралы Конституциялық заң бұл бөлімде олардың қазақстандық төрелік шешімдермен бірдей тәртіппен орындалатынын белгілейді. Бұл, өз кезегінде, АХҚО-ға шығарылған төрелік шешімді тану және ҚР аумағында орындау үшін ҚР АДЖК 20-тарауына тәртіпте қазақстандық сотқа жүгіну қажет екенін білдіреді. Осы өтініш шеңберінде қазақстандық сот сот талқылауын жүргізеді және төрелік шешімді мәжбүрлеп орындау туралы ұйғарым шығарады, оған қатысты кейіннен атқару парағы беріледі.

Жалпы АХҚО-да төреліктің мынадай артықшылықтарын бөліп көрсетуге болады.

Төрелік туралы заң АХҚО-дағы төрелік талқылауға қолданылмайды. Осыған байланысты АХҚО-дағы төрелік АХҚО-ның реттелуіне, атап айтқанда, қазақстандық заңнамаға қарағанда төрелікке қатысты неғұрлым достық болып табылатын АХҚО-ның Төрелік регламентіне бағынады.

Төрелік шешімнің күшін жою мәселесін (Тараптардың бірі шағымданған жағдайда) қазақстандық сот емес, АХҚО соты қарайтын болады, бұл осы мәселені объективті және әділ қарауға сенуге мүмкіндік береді.

Қазақстанда Төрелік шешімді ресми түрде, егер төрелік шешімді Қазақстан соты танып, орындаса ғана мәжбүрлеп толтыруға болады. Алайда, іс жүзінде АХҚО төрелік шешімдері қазақстандық сотты айналып өтіп, Қазақстанда орындалады.

АХҚО-дағы төреліктің келесі артықшылығы-қамтамасыз ету шаралары қазақстандық соттарға жүгіну қажеттілігінсіз Қазақстанда орындалуы мүмкін. Ол үшін АХҚО сотының талап қоюды қамтамасыз ету туралы бұйрығы ғана жеткілікті.

Сонымен, 2022 жылдың 1 қыркүйегіне дейін тіркеу алымының, төрелік талқылауды әкімшілендіргені және тыңдаулар өткізгені үшін алымның болмауы АХҚО-дағы төрелікті шетелдік және қазақстандық компаниялар үшін тартымды етеді. Тараптар 2022 жылғы 1 қыркүйектен кейін де төрелік талқылауды тегін әкімшілендіруді пайдалана алады. Ол үшін көрсетілген күнге дейін жасалған келісімшартқа ХТО төрелік ескертпесін енгізу жеткілікті. ХТО-ның үлгілік төрелік ескертпесін табуға, сондай-ақ АХҚО төрелік регламентімен және ХТО төрелік және медиация ережелерімен ХТО сайтында толығырақ танысуға болады [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Төрелік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 8 сәуірдегі № 488-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000488>
2. "Астана" халықаралық қаржы орталығы туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы 2015 жылғы 7 желтоқсандағы № 438-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000438>
3. Зачем МФЦА отдельный суд и арбитражный центр? <https://informburo.kz/stati/zachem-mfca-otdelnyy-sud-i-arbitrazhnyy-centr.html>

4. "Астана" халықаралық қаржы орталығының құқығы мен қызметінің негізгі аспектілеріне қысқаша шолу. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32089998&doc_id2=32089998#activate_doc=2&pos=21;-51&pos2=1;92

5 Арбитражный регламент МФЦА от 5 декабря 2017 года) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32820842&pos=4;-104#pos=4;-104.

6. ХТО сайты. <https://aifc.kz/ru/about-us>

ӘОЖ 10.15.59

Жуманова К.Т.

Alikhan Bokeikhan University 3-курс докторанты.

e.mail 87056887832@list.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ БҰЗЫЛҒАН ҚҰҚЫҚТЫҚ МҮДДЕСІН РЕТТЕЙТІН МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІНІҢ РӨЛІ

Аннотация: Бала құқығы белгілі бір құқықтық ұғым ретінде адамзаттың алғашқы дінді қабылдау кезеңінен басталып, балаларға қамқорлық көрсетіле басталған. Бірақ ол қазіргі кезеңдегі жасөспірімдер құқығынан өзгеше және белгілі бір діни ұғымнан аспай қалған. Жаңа құқық жүйесінде бала құқығы негізгі екі принципке сүйенуде. Олардың біріншісі: Жасөспірім бір адамзаттың баласы екендігі. Бұл принципке байланысты балаға адам ретінде қажетті қамқорлық пен мейірім көрсету. Екіншісі: Бірлік принципі. Баланың бір мемлекеттің және қоғамның айрылмас бөлігі ретінде қарау. Бұл екі принципке байланысты қазіргі модерн құқықтық системасы баланы қоғамдық қажеттілік үшін қорғау түрінде дамуда. Бұл себептен бала қоғамдық қажеттілік үшін қорғауға алынады және мемлекет осы бағытта шығарылған заңнамалармен қамтамасыз етеді.

Кілт сөздер: Кодекс, Декларация, Конвенция, Кибербуллинг, Порнография, Бюджет, Конституция.

Аннотация: Право ребенка как определенное правовое понятие зародилось на этапе принятия человечеством первой религии и стало проявляться забота о детях. Но она отличается от прав подростков на современном этапе и не превышает определенного религиозного понятия. В новой правовой системе права ребенка основываются на двух основных принципах. Первый из них: подросток - это ребенок одного человечества. В зависимости от этого принципа оказывать ребенку необходимую заботу и доброту как человеку. Второе: Принцип единства. Рассматривать ребенка как неотъемлемую часть одного государства и общества. В связи с этими двумя принципами современная правовая система развивается в виде защиты ребенка для общественных нужд. По этой причине ребенок берется под защиту для общественных нужд и государство обеспечивает законодательство, изданное в этом направлении.

Ключевые слова: Кодекс, Декларация, Конвенция, Кибербуллинг, Порнография, Бюджет, Конституция.

Abstract: The right of the child as a certain legal concept was born at the stage of the adoption of the first religion by humanity and the care of children began to manifest itself. But it differs from the rights of adolescents at the modern stage and does not exceed a certain religious concept. In the new legal system, the rights of the child are based on two basic principles. The first of them: a teenager is the child of one humanity. Depending on this principle, provide the child with the necessary care and kindness as a person. Second: The principle of unity. Consider the child as an integral part of one state and society. In connection with these two principles, the modern legal system is developing in the form of child protection for public needs. For this reason, the child is taken under protection for public needs and the state provides legislation issued in this direction.

Keywords: Code, Declaration, Convention, cyberbullying, Pornography, Budget, Constitution.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік білікті саясатының мақсаттары балалардың мүддесі үшін былайша жүзеге асырылатынын көріп отырмыз. Мысалы, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітуге жол бермеу балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ олардың құқықтары бұзылған жағдайларда оларды қалпына келтіру болып табылады.

Бала құқықтары кепілдіктерінің құқықтық негіздерін қалыптастыру, баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті органдар мен ұйымдарды құру арнаулы органдардың қызметі болып табылады. Балалардың дене, зияткерлік, рухани және адамгершілік дамуы, азаматтық және бейбітсүйгіш сезімдерді тәрбиелеу, сондай-ақ қоғам мүддесі үшін, кәмелетке толмағандардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру жөніндегі мақсатты жұмысты қамтамасыз ету, мемлекет халықтарының дәстүрлерге, ұлттық және әлемдік мәдениет жетістіктеріне қол жеткізуі үшін мүмкіндіктерді ашуға жәрдемдесу.

Балалар мүдделеріндегі мемлекеттік саясат мемлекеттік органдар қызметінің басым саласы болып табылады және баланың құқықтарын заң жүзінде қамтамасыз етуге міндеттенеді. Балаларды толыққанды тәрбиелеуді қамтамасыз ету, олардың құқықтарын қорғау, оларды қоғамдағы толыққанды өмірге дайындау мақсатында отбасын мемлекеттік қолдауға бағытталған. Баланың қорғалуы мемлекеттің басты қызметтерінің бірі. Мемлекет өзінің функциясы арқылы балалық шақты қорғауды жүзеге асырады. Жас ұрпақты дұрыс, салауатты тәрбиелеу үшін, балалықты қорғау механизмдерін жетілдіріп қана қоймай, оны дамыту қажет. Осы ретте отандастарымыздың балаларды асырап алуға ынталандыру саясатын жүргізу қажет, Қазақстандық балаларды шетел азаматтарының асырап алу саясатын тиімді етіп жүргізу, интернаттық мекемелерде тәрбиеленіп жатқан жетім балаларды әлеуметтік және экономикалық тұрғыдан қамтамасыз ету, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды медициналық қамтамасыз етуді жетілдіру керектігі туындап отыр. Бұл мәселелерді іске асыру барысында еліміз халықаралық тәжірибелерге сүйенуі қажет деп ойлаймыз. Балалардың құқықтарын қорлаудан қорғау керек.

Баланың құқықтарын қорғау туралы заң жобасының нормасына қатысты көптеген пікірлер бар, бұл қалыпты жағдай, бірақ балалардың құқықтарын интернеттегі қудалаудан, яғни "кибербуллингтен" тиімді қорғау қажет екенін ескеру қажет. Бұл өте маңызды, оның үстіне Қазақстан Бала құқықтары туралы халықаралық конвенцияға қол қойған және барлық қолжетімді құралдармен оларды қорғауға тиіс.

Жасөспірімдердің құқықтарын сақтамау туралы жиі естиміз, бірақ олар қандай да бір себептермен олар келесі жоғары деңгейдегі істерден кейін ғана есте қалады. Бірақ, жасөспірім отбасында және мектепте қандай құқықтар бар екенін білуі керек, осы салада білім алу қажеттілігін тек келесі қатал бұзушылықты анықтау кезінде ғана еске түсіре алмайды. Әйтпесе, балалардың және жасөспірімдердің жасөспірімдерінің құқықтарын қорғау және сақтау, егер балалар өздерінің құқықтары туралы ешқандай ұғымға ие болмаса. Айтпақшы, біз ересек болсақ та, өмір құқығына қатысты мазасыздан басқа жасөспірімнің қандай құқықтары бар? Әлбетте, жоқ, өйткені әр қадамда олар бұзылады, әсіресе жұмыспен қамту мәселесі және жұмыс істейтін жасөспірімдердің құқықтары. Жасөспірім қандай құқықтарға ие?

БҰҰ конвенциясы мынадай құқықтарға кепілдік береді: өмір сүру құқығы – туған, тұрғылықты жері және қол жетімді медициналық қызметтер; даму құқығы – білім беру, демалыс, демалыс және мәдени өмірге қатысу; қорғаныс құқығы – жетім балаларға, босқындарға күтім жасау, сондай-ақ дәрілік заттарды сатып алу мен пайдаланудан қорғау; қоғамның өміріне белсенді қатысу құқығы – сөз бостандығын, дінді, ар-ожданды қамтамасыз ету.

Баланың мектептегі құқықтары тегін білім алу құқығымен шектелмейді. Баланың құқықтарын заң тұрғысынан қамтамасыз етуге балаларға толымды тәрбие беруді олардың құқықтарын қорғауды оларды қоғамда толымды өмір сүруге дайындауды қамтамасыз ету мақсатында отбасын мемлекеттік қолдауға аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып балалардың өмірін жақсартуға бағытталған мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттарды белгілеуге және сақтауды қамтамасыз ету болып табылады. Баланың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны оған зиян келтіргені үшін лауазымды тұлғалардың азаматтардың жауаптылығына баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктер мен өзге де ұйымдарды мемлекеттік қолдауға негізделген [3].

Елімізде жетім, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, мүгедек, мүмкіншілігі шектелген балаларға әлеуметтік қамқорлық жасауға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар қабылданған. Атап айтсақ: «Қазақстан - Балалары», «Жетім балалар», «Мүгедек балалар» және т.б.

Бұдан басқа аталған жағдайларды реттейтін мемлекетімізде бірқатар заңнамалық актілер де баршылық. Олар: «Отбасылық үлгідегі балалар ауылы мен жасөспірімдер үйлері туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» және т.б.

Кәмелетке толмаған қызметкерлер уақыттан тыс жұмыстарды атқаруға қатыстырылмайды. Жұмыс берушілер 18-ге толмаған қызметкерлермен толық материалдық жауапкершілік туралы жазбаша шарт жасаса алмайды. Бұл арада әңгіме оларға берілген құндылықтарды сақтауға, өңдеуге, сатуға (жіберуге), тасымалдауға немесе өндіріс барысында қолдануға тікелей қатысы бар қызмет не жұмыс туралы болып отыр. Жұмыс берушінің өз мүддесіне орай заңға сәйкес қызметкерді өз қаржысы есебінен оқытуға немесе кадрлар даярлау үшін оқуға жіберуге қақы бар. Бұл жағдайда кадрларды кәсіби даярлау тікелей өндірістің өзінде ұйымдастырылуы, сондай-ақ бұған тиісті жағдайы мен алған рұқсаты бар мамандандырылған ұйымдарда не орта және жоғары кәсіби оқу орындарында ұйымдастырылуы мүмкін. Басқаша айтқанда, заң жұмыс берушіні қызметкерді оқытуға міндеттемейді. Сонымен бірге жаңа мамандықтар бойынша кадрлар даярлау қажет болған жағдайда жұмыс беруші өз қаржысы есебінен қызметкерлерді, әсіресе жастарды оқуға, қайта даярлауға және кәсіби шеберлігін жетілдіруге жібере алады.

Егер кәмелетке толмаған қызметкерді оқыту тікелей өндірістің өзінде ұйымдастырылса, онда даярлау, мамандықтар бойынша біліктіліктің бастапқы деңгейіндегі біліктілік сипаттамасы талаптарының көлемінде жүзеге асырылады. Бұл арада оқуға жіберілген кәмелетке толмағандардың жасы, жынысы және денсаулық жағдайы қазір қолданылып жүрген еңбек заңының талаптарына, экономиканың тиісті салалары жұмысшыларының, кәсіптері мен мамандықтарының еңбегін қорғау жөніндегі нормаларына сәйкес болуы керек. [4].

Елімізде әлеуметтік қорғаусыз, ата-анасыз қалған балалар қаншама. Мәліметтерге сүйенсек балалар үйінде мыңдаған жетім балалар тәрбиеленуде. Оның ішінде ата-аналары тастап кеткен балалар да жоқ емес. Балаларды мәжбүрлеп еңбек етуге итермелеу күннен-күнге өсіп келе жатқан мәселе. Балалардың қиын әлеуметтік және экономикалық дағдарыс кезінде, отбасылық ахуалына байланысты, қайыр сұрауы, автокөліктердің терезелерін сүрту сияқты еңбектенуі күнделікті кездестіретін жәйт болды. Түзетулерді әзірлеу кезінде халықаралық тәжірибе зерделенді, оның қорытындысы бойынша әлемдік қоғамдастық осы саланы заңнамалық реттеуге талпынып жатқаны анықталды. Мысалы, Еуропаның кейбір елдерінде жергілікті заңнаманың ерекшелігін ескере отырып, интернет-кеңістікті құқықтық реттеу бойынша нормалар қабылданды. Сондықтан балалардың құқықтарын интернеттегі қудалаудан қорғау барлық жағынан басымдыққа ие болуы керек.

Мемлекет балалардың Қазақстан халқының тарихымен, дәстүрлерімен, рухани қазыналарымен және әлемдік мәдениет жетістіктерімен танысуына мүмкіндік жасайды. Мемлекет балалардың шығармашылық және ғылыми қабілетін дамыту үшін ұйымдар

кұруды, кино және бейнефильмдер, теледидар және радио хабарларын шығаруды, балаларға арналған газеттер, журналдар, кітаптар басып шығаруды көтермелейді, Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен оларға қолжетімділікті қамтамасыз етеді.

3. Порнографияны, қатыгездік пен зорлық-зомбылықты дәріптейтін, адамның қадір-қасиетін қорлайтын, балаларға зиянды әсер ететін және құқық бұзушылыққа ықпал ететін бұқаралық ақпарат құралдарын, әдебиетті, ойын-сауық және басқа іс-шараларды пайдалану заң бойынша қудаланады.

Баланы әлеуметтік ортаның теріс ықпалынан қорғау Мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар баланы оның денсаулығына, имандылық жағынан және рухани дамуына зиян келтіретін әлеуметтік ортаның, ақпараттың, насихат пен үгіттің теріс ықпалынан қорғауға міндетті. Салауатты өмір салтын насихаттау мен балаға құқықтық білім беруді мемлекет өз саясатының басым бағыттарының бірі деп таниды.

Қылмыстың, зорлық-зомбылықтың немесе өзге де заңсыз әрекеттің салдарынан тән немесе жан жарақатын алған балаға денсаулығын қалпына келтіру және әлеуметтік бейімделу үшін қажетті көмек көрсетілуге тиіс.

Бала және қоғамдық ақпарат құралдары Балаларға арнап нәсілдік, ұлттық, әлеуметтік және діни өшпенділікті өршітуге бағытталған, тектік-топтық ерекшелікті, соғысты насихаттайтын, конституциялық құрылысты күштеп өзгертуге және Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығын бұзуға шақыратын үндеулері, порнографиясы бар немесе баланың рухани және имандылық жағынан дамуына өзгеше зиян келтіретін ойыншықтарды, кинофильмдерді, дыбыс- және бейнежазбаларды көрсетуді, сатуды, сыйға тартуды, көбейтуді және прокатқа беруді жүзеге асыруға, әдебиеттерді, газеттерді, журналдарды және басқа бұқаралық ақпарат құралдарын таратуға тыйым салынады.

Осы баптың 1-тармағында аталған әрекеттердің жасалғаны үшін Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген жауаптылық шаралары қолданылады.

Баланы жезөкшелік пен порнографиядан қорғау Баланы жезөкшелікпен айналысуға тартқандарға, балаға порнографиялық материалдарды немесе заттарды, баспа басылымдарын, кино- немесе бейнематериалдарды, порнографиялық сипаттағы және эротикалық мазмұндағы өзгеде нәрселерді таратқандарға, жарнамалағандарға немесе сатқандарға Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген тәртіппен жауаптылық белгіленеді.

Аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, балалардың өмірін жақсартуға бағытталған мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттарды белгілеуге және сақтауға арналады. Баланың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны, оған зиян келтіргені үшін лауазымды тұлғалардың, азаматтардың жауаптылығына.

Баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктер мен өзге де ұйымдарды мемлекеттік қолдауға негізделген. Қазақстан Республикасы орталық және жергілікті атқарушы органдарының мемлекетте баланың құқықтарын қорғау мәселелері жөніндегі өкілеттіктері. Орталық атқарушы органдардың баланың құқықтарына кепілдіктерді қамтамасыз ету жөніндегі өкілеттіктеріне бірнеше қызметтер жатады.

Балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясаттың негіздерін талдап жасау. Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру. Өз құзыреті шегінде баланың құқықтары мен бостандықтарын реттеу және қорғау жөніндегі нормативтік құқықтық актілерді қабылдау. Балалардың өмірін жақсартуға бағытталған мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттарды белгілеу. Бюджет қаражаты және Қазақстан Республикасының заңдарымен тыйым салынбаған өзге де көздер есебінен балалар мүдделерінде мемлекеттік саясатты іске асыру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру. Баланың құқықтарын қорғау мәселелері

бойынша мемлекеттің халықаралық міндеттемелерін орындау және халықаралық ұйымдарда мемлекет мүддесін білдіру.

Жергілікті атқарушы органдардың бала құқықтары кепілдіктерін жүзеге асырудағы өкілеттіктеріне. Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың іске асырылуын қамтамасыз ету. Балаларға арналған әлеуметтік инфрақұрылымды қалыптастыруға қатысу. Баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі консультацияларды хабарлау мен өткізу, іс-шараларды жүзеге асыру тәртібін белгілеу. Тәрбие, білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, дене тәрбиесі мен спорт, әлеуметтік қызмет көрсету және отбасын әлеуметтік қорғау саласында балалар мүдделеріне орай орталық атқарушы органдар айқындаған мемлекеттік саясатты іске асыру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру. Жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды міндетті түрде жұмысқа орналастыруды және тұрғын үймен қамтамасыз етуді белгіленген тәртіппен жүзеге асыру. Жергілікті мемлекеттік басқару мүддесінде Қазақстан Республикасының заңнамасымен жергілікті атқарушы органдарға жүктелетін өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыру жатады.

Баланың құқықтары жөніндегі уәкіл институты ол баланың құқықтары жөніндегі уәкіл институтын Қазақстан Республикасының Президенті құрады және ол өз қызметін балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің кепілдіктерін қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекеттік және қоғамдық институттармен өзара іс-қимыл жасай отырып, балалардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру мақсатында қоғамдық негізде жүзеге асырады.

Әрбір бала туылғаннан кейін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес тіркелуге тиіс. Туылған кезінен бастап оның аты, әкесінің аты және тегі, ұлты және азаматтығы болуына құқығы, ал Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларда оларды сақтауға құқығы бар. Баланың өмір сүруге, жеке басының бостандығына, қадір-қасиетіне және жеке өміріне қол сұғылмауға құқығы

Әрбір баланың өмір сүруге, жеке басының бостандығына, қадір-қасиетіне және жеке өміріне қол сұғылмауға құқығы бар. Мемлекет баланың жеке басына ешкімнің тиіспеуін қамтамасыз етеді, оны тәнін және немесе жанын жәбірлеуден, адамдық қадір-қасиетін қатыгездікпен, дөрекілікпен қорлаудан, кемсітуден, жыныстық қатынас сипатындағы әрекеттерден, баланы қылмыстық іс-әрекетке және қоғамға жат әрекеттер жасауға тартудан, және оны адам мен азаматтың Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандығына қысым жасаудың өзге де түрлерінен қорғауды жүзеге асырады. Баланың сөз және ар-ождан бостандығына, ақпаратқа, қоғамдық өмірге араласуға құқығы. Әрбір баланың сөз бостандығына және өз пікірін айтуға, ар-ождан бостандығына, өзінің қоғамдық белсенділігін дамытуға, жасына сәйкес ақпарат алуға және оны таратуға, қоғамдық бірлестіктерге, сондай-ақ басқа да коммерциялық емес ұйымдардың нысандарына және Қазақстан Республикасының заңдарымен рұқсат етілген бейбіт жиналыстарға өз еркімен қатысуға құқығы бар. Мемлекеттік органдар балалардың жеке адами тұлғасын, олардың шығармашылық бейімділігін, әлеуметтік белсенділігін, ғылыми, техникалық және көркем шығармашылығын дамытуды, олардың интеллектуалдық меншігін қорғауды, балалардың өмірі мен денсаулығын сақтауды, қоршаған табиғи ортаны, тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғауды өзіне мақсат тұтатын, қайырымдылықты жүзеге асыратын, мәдени және спорттық өмірге қатысуға тартатын, демалысты ұйымдастыратын қоғамдық ұйымдарға жәрдемдеседі. Баланың қажетті тұрмыс деңгейіне құқығы әрбір баланың дене бітімінің, психикасы мен жан дүниесінің толымды дамуы үшін қажетті тұрмыс деңгейі мен жағдайы болуға құқығы бар. Мемлекет бұл жағдайлардың жасалуын әлеуметтік және экономикалық шаралар жүйесі арқылы қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар баланың мүліктік құқықтарына тоқталатын болсақ кез келген баланың заңмен белгіленген тәртіппен және мөлшерде өз ата-анасынан және отбасының басқа да мүшелерінен қаражат алуға құқығы бар. Балаға алименттер, жәрдемақылар және басқа да әлеуметтік төлемдер ретіндегі тиесілі сомалар ата-анасының (олардың орнындағы

адамдардың) билік етуіне келіп түседі және олар баланы күтіп-бағуға, оған білім беруге және оны тәрбиелеуге жұмсалады. Әрбір баланың заңдарда белгіленген тәртіппен өз бетінше немесе өзінің заңды өкілдері арқылы мәмілелер жасауға, банктерде салымы болуға және жалақысына, стипендиясына немесе өзге де кірістеріне және интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне билік етуге, өзге де мүліктік құқықтарды иемденіп алуға және оларды жүзеге асыруға құқығы бар. Ата-аналар немесе заңды өкілдер баланың жәрдемақысын немесе материалдық көмек ретінде мемлекет бөлген ақшалай қаражатты баланың атына банкке салуға құқылы. Әрбір баланың өзі тапқан табысқа, өзі сыйға немесе мұра ретінде алған мүлікке, сондай-ақ баланың қаражатына сатып алынған басқа да кез келген мүлікке меншік құқығы бар. Өз еңбегімен табыс табатын бала, егер ол ата-анасымен бірге тұратын болса, отбасын асырауға жұмсалатын шығындарды бөлісуге қатысуға құқылы. Баланың өзіне меншік құқығымен тиесілі мүлікке билік ету құқығы Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарымен айқындалады.

Ал балалардың тұрғын үйге құқықтарына келетін болсақ, әрбір баланың Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына сәйкес тұрғын үйге құқығы бар. Білім беру ұйымдарындағы, медициналық және басқа да ұйымдардағы, оның ішінде қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін ұйымдардағы, қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы, патронаттық тәрбиедегі жетім бала, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған бала тұрғын үйге меншік құқығын немесе тұрғын үйді пайдалану құқығын сақтайды, ал құқығы болмаған жағдайда олардың Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына сәйкес тұрғын үй алуға құқығы бар. Мемлекеттік тұрғын үй қорынан берілген тұрғын үй немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үй жетім балаларда, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларда олар білім беру ұйымдарында, медициналық және басқа да ұйымдарда, оның ішінде қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін ұйымдарда, қорғаншылықта немесе қамқоршылықта, патронаттық тәрбиеде болған кезеңде олар кәмелетке толғанға дейін сақталады.

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, оның ішінде жетім балаларды оларға басқа тұрғын үй берілмейінше, тұрып жатқан тұрғын үйінен шығаруға болмайды. Балалардың тұрғын үйге меншік құқығын немесе тұрғын үйді пайдалану құқығын сақтауды жергілікті атқарушы органдар қамтамасыз етеді. Он төрт жасқа толмаған жетім баланың, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланың тұрғын үйін иеліктен шығару, оның ішінде айырбастау немесе сыйға тарту бойынша мәмілелер жасауға немесе олардың атынан кепілгерлік шартын, тұрғын үйді өтеусіз пайдалануға тапсыру немесе кепілге қою бойынша мәмілелер, заң жүзінде, өсиет бойынша оларға тиесілі мұрагерлік құқықтардан бас тартуына, олардың тұрғын үйін бөлуге немесе одан үлес бөліп алуға әкеп соқтыратын мәмілелер жасасуға жол берілмейді.

Бала құқығын қорғауда ювеналдық соттардың атқаратын рөлі орасан зор, дегенмен жалғыз өзі жеткіліксіз. Бұл себептен еліміздің жасөспірімдерге байланысы бар басқа да мемлекеттік құрылымдар мен органдар да өздеріне түсетін үлесті кәсіби атқарулары қажет. Соның ішінде ішкі істер бөліміндегі кәмелетке толмағандар жөніндегі инспекциясы жұмысын құқық бұзғаннан кейін ата анасына әкімшілік хаттама толтырмай, балалардың құқық бұзуларын алдын алумен көбірек айналысулары керек, білім беру бөліміндегі балалар мүддесін қадағалайтын орган кәсіби мамандардан құрылуы қажет. Прокуратура қызметкерлерінің ішінде де жасөспірімдер бөлімі немесе бала істері жөніндегі көмекшілердің белгіленуі мен бірге кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасалған қылмыстарды сотта қарау барысында айыптау жағынан прокурорлардың қатысуының қаншалықты қажет екендігі де қарастырылуы мүмкін.

Сонымен қатар ювеналдық сотта қызмет атқаратын судьяларға да қойылатын талап қатаң болу керек деп ойлаймын. Өйткені бала тағдырын шешу, баланың ата анасымен қатынасын сараптау, жасөспірімнің қылмыс жасаудағы себебін сот отырысы барысында анықтау үшін тек қана балалар мен отбасына байланысты құқықты білу жеткіліксіз. Ол үшін ең алдымен бала психологиясын ғылым ретінде жеке зерттеп, жасөспірімнің ішкі дүниесін

түсіне білетін жағдайға жету керек. Неке және отбасы деген ұғымнан хабардар болмаса, шығарған шешімі заңды болғанмен әділдігі күмән туғызуы мүмкін. Сондықтан ювеналдық соттарға судья тағайындау барысында олардың ішінде құқық білімімен қосымша педогогикалық, психологиялық білімі барлары немесе бала оқытуы және тәрбиесімен айналысқан мамандарды таңдаған дұрыс па деп ойлаймын. Ал ең бастысы ювеналдық судьяның өзі отбасы иесі болуы шарт, өйткені баланың қамын тек қана балалы біледі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жылы қабылданған. 2022 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен. – Алматы,
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030: Барлық қазақстандықтардың өсіп - өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы: Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. - Алматы, 2002. - 96 б.
3. Қазақстан Республикасы. Неке және отбасы туралы Заңы. 17 желтоқсан 1998 жылы Парламентпен қабылданған. 21 мамыр 2007 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен // Егемен Қазақстан. – 2007. – 22 мамыр.
4. Қазақстан Республикасы. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Заңы / 8 тамыз 2002 жылы Парламентпен қабылданған // «Юрист» Электрондық жүйесі.
5. Проверили и ужаснулись. Достоверной статистики о количестве наркоманов в стране нет: Информация Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан // <http://info-tsес.kz/red/article>

МРНТИ 10.15.59

**Ибрагимова Н.И.,
Қорғанбаева Е.А.**
Alikhan Bokeikhan University,
Семей қ., Қазақстан

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ОТБАСЫН ӘЛЕУМЕТТІК- ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Alikhan Bokeikhan University, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушылары, Семей қ.

Нақты мақалада әскери қызметшілердің Қазақстан Республикасының Конституциясы негізінде әлеуметтік қамсыздандырылуы, тұрғын үймен қамтамасыз етілуі, сонымен қатар оларға медициналық қызмет көрсетілуі қарастырылған.

Түйінді сөздер: *Әскери қызметшілер, тұрған үй, медициналық қызмет, әлеуметтік қамсыздандыру.*

В данной статье рассматриваются социальное обеспечение, обеспечение жильем, а также медицинское обслуживание военнослужащих на основе Конституции Республики Казахстан.

Ключевые слова: *Военнослужащие, жильё, медицинское обслуживание, социальное обеспечение.*

This article discusses social security, housing, and medical discussion of military personnel on the basis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *Military personnel, housing, medical care, social security.*

Мемлекет шамадан тыс жүктемеде, сондай-ақ қолайсыз ауа-райы шарттарында әскери қызметті атқаруға байланысты әлеуметтік қызметкерлер үшін әлеуметтік қолдауды көздейді. Біздің ел әскери қызметкерлердің өздеріне де, сондай-ақ олардың отбасы мүшелеріне де қажетті көмекті көрсетуге тырысады [1]. Қазақстанда нормативтік құжаттарға сәйкес әскери қызметкерлерге белгілі бір жеңілдіктер бар. Осы жеңілдіктер осы мақалада толық сипатталады.

Әскери қызметшілерді тұрғын үймен қамтамасыз ету.

Арнаулы мемлекеттік органдар қызметкерлерінің немесе әскери қызметшілердің отбасы мүшелеріне:

1) зайыбы немесе жұбайы;

2) ортақ немесе ерлі-зайыптылардың біреуінің баласы (балалары);

3) ортақ немесе ерлі-зайыптылардың біреуінің он сегіз жасқа толғанға дейін мүгедек болған он сегіз жастан асқан баласы (балалары) жатады.

Мемлекет есебінен әскери қызмет мерзіміне тұрғын үймен қамтамасыз етіледі.

Әскери қызметшілерді тұрғын үймен қамтамасыз ету «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген тәртіппен жүргізіледі [2].

Әскери қызметкерлерге медициналық қызмет көрсету.

Әскери қызметшілерді әскери-медициналық мекемелерде (ұйымдарда) медициналық қамтамасыз ету мемлекет есебінен жүзеге асырылады.

Әскери қызметшілердің қызмет орны немесе тұрғылықты жері бойынша әскери-медициналық мекемелер болмаған немесе оларда тиісті бөлімшелер не медициналық көрсеткіштер бойынша арнайы жабдық болмаған кезде медициналық көмек ведомстволық тиесілігіне қарамастан, мемлекеттік денсаулық сақтау ұйымдарында, жеке меншік құқығына негізделген денсаулық сақтау ұйымдарында және жеке медициналық практикамен айналысатын жеке тұлғаларда тегін медициналық көмектің кепілді көлемі шегінде көрсетіледі.

Жеке меншік құқығына негізделген денсаулық сақтау ұйымдарына және жеке меншік медициналық практикамен айналысатын жеке тұлғаларға тегін медициналық көмектің кепілді көлемі шегінде әскери қызметшілерге медициналық көмек көрсету бойынша шығындарды өтеу Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылады.

Емделуге жұмсалған қаражатты әскери қызметшілерге, олар құрылымында әскери қызмет өткеретін уәкілетті орган тегін медициналық көмектің кепілді көлемі шегінде өтейді.

Әскери қызмет міндеттерін орындау кезінде жараланған, контузия, жарақат алған, мертлікке немесе ауырған әскери қызметшілер, олар құрылымында әскери қызмет өткеретін Қарулы Күштердің қаражаты есебінен санаторийге жіберіледі.

Мерзімді қызметтің әскери қызметшілері және әскери оқу орындарының курсанттары медициналық көрсеткіштері болған кезде мемлекет есебінен санаторлық-курорттық емделумен қамтамасыз етіледі.

Әскери қызметшілерді әлеуметтік қамсыздандыру.

Әскери қызметшілердің барлық санаттары әскери қызмет міндеттерін орындағаны үшін Қазақстан Республикасының Президенті бекітетін мемлекеттік бюджет есебінен қамтылатын Қазақстан Республикасы органдары қызметкерлерінің еңбегіне ақы төлеудің бірыңғай жүйесі негізінде белгіленетін ақшалай үлеспен қамтамасыз етіледі.

Ақшалай үлес ақшалай қаражатты (лауазымдық айлықақыны және әскери атағы бойынша айлықақыны), қызмет өткерудің ерекше жағдайлары үшін үстемеақыларды және қолданыстағы заңнамада көзделген басқа да үстемеақыларды қамтиды.

Келісімшарт бойынша әскери қызметшілердің лауазымдық айлықақылары мемлекеттік қызмет өтілі ескеріле отырып айқындалады.

Келісімшарт бойынша әскери қызметшілер лауазымдық айлықақыларының және әскери атақтар бойынша айлықақыларының мөлшері тиісті лауазымдардағы мемлекеттік

қызметшілер лауазымдық жалақыларының мөлшерінен және тиісті арнайы атақтар мен сыныптық шендерге қосымша ақылар мөлшерінен төмендетілмей белгіленеді.

Әскери қызметші әскери қызметте дәлелсіз себептермен болмаған жағдайда оған болмаған күндері үшін ақшалай үлес төленбейді.

Ақшалай үлесті, жәрдемақылар мен басқа да төлемдерді төлеу тәртібін уәкілетті органдар белгілейді.

Әскери қызметшілерге жарылу қаупі бар заттарды және өзге де жарылғыш құрылғыларды іздеу, тасымалдау, залалсыздандыру және жою жөніндегі жауынгерлік міндеттерді орындаған кезде уәкілетті орган айқындайтын тәртіппен тәулігіне бір айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде жәрдемақы төленеді.

Радиоактивті материалдарды, иондаушы сәулелену көздерін, аса жоғары жиілікті және (немесе) зымыран отынының құрамдастарын пайдаланумен, сақтаумен байланысты лауазымдарда қызмет өткеретін, сондай-ақ көрсетілген жұмыстарға және объектілерде радиоактивті материалдарды, иондаушы сәулелену көздерін, аса жоғары жиілікті және (немесе) зымыран отынының құрамдастарын пайдаланумен, сақтаумен байланысты авария салдарларын жою жөніндегі жұмыстарға уақытша тартылатын әскери қызметшілерге нақты жұмыс істеген уақытына тепе-тең ұзақтығы жылына он екі тәулікке дейін қосымша демалыс беріледі.

Келісімшарт бойынша әскери қызметшілерге жабық және оқшауланған әскери қалашықтарда, шекара заставааларында және комендатураларда тұратындарды қоспағанда, коммуналдық қызметтерге арналған шығыстарды төлеу үшін уәкілетті органдардың бірінші басшылары айқындайтын тәртіппен, тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген мөлшерде ақшалай өтемақы төленеді.

Әскери қызметшілер мемлекет есебінен бюджеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті органмен келісу бойынша уәкілетті мемлекеттік органдардың бірінші басшылары бекіткен нормалар бойынша және уәкілетті органның бірінші басшысы айқындайтын тәртіппен заттай мүлікпен қамтамасыз етіледі.

Әскери қызметшілер бюджеттік жоспарлау жөніндегі орталық мемлекеттік органмен келісу бойынша Қазақстан Республикасы уәкілетті мемлекеттік органдарының бірінші басшылары белгілейтін нормалар бойынша мынадай жағдайларда:

- 1) жауынгерлік кезекшілікті атқарған кезде;
- 2) қарауылдағы қызметті атқарған кезде;
- 3) тәуліктік нарядты атқарған кезде;
- 4) далалық шығуларға (теңізге шығуларға) қатысқан кезде;
- 5) орналасқан орындарда дауылға қарсы әзірлік кезіндегі іс-шараларды жүзеге асырған кезде;
- 6) маяктарда вахтада тұрған кезде;
- 7) суасты міндеттерін (жұмыстарын) орындаған кезде;
- 8) парашютпен секірген кезде;
- 9) әскери эшелондарға ілесіп жүрген кезде;
- 10) әскери-медициналық мекемелерде (ұйымдарда) стационарлық емделуде болған кезде;
- 11) гауптвахтада ұсталған кезде;
- 12) бітімгершілік операцияға қатысқан кезде, сондай-ақ бітімгершілік операция жүргізу аймағына (ауданына) бару және кері қайту кезінде тамақтандырумен қамтамасыз етіледі.

Ұшқыштар құрамының әскери қызметшілері әскери қызмет өткеру уақытында тамақтанумен қамтамасыз етіледі.

Авиациялық техникаға қызмет көрсетуге және ұшуларды қамтамасыз етуге рұқсат етілген инженерлік-техникалық құрам ұшуларды дайындау және орындау кезеңінде тамақтанумен қамтамасыз етіледі.

Әскери қызметшілер мемлекет есебінен қызметі бойынша ауысқан, әскери қызметтен шығарылған кезде, стационарлық емделуге барған және кері қайтқан кезде теміржол, әуе, су және автомобиль көлігімен жол жүруге, сондай-ақ қызметі бойынша ауысқан және әскери қызметтен шығарылған кезде он тоннаға дейін жеке мүлікті тасымалдауға құқылы.

«Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» ҚР Заңда көзделген жағдайларда әскери қызметшілерге Қазақстан Республикасының аумағы бойынша көлікте жол жүруге және пошта жөнелтілімдеріне арналған басқа да шығындар өтеледі [3].

Келісімшарт бойынша әскери қызметшілер қашықтығы 100 шақырымнан астам бір елді мекеннен басқасына қоныс аударуға байланысты қызмет бабымен ауысқан кезде (оның ішінде әскери бөлім немесе бөлімше құрамында) оларға әскери қызметшінің өзіне екі айлық ақшалай қаражат және онымен бірге қоныс аударған әрбір отбасы мүшесіне айлық ақшалай қаражаттың жартысы мөлшерінде көтерме жәрдемақысы төленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://egov.kz/cms/kk/articles/military_service/benefits_for_military_personnel
2. «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі N 94 Заңы.
3. «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 16 ақпандағы N 561-IV Заңы.

МРНТИ 10.27.21

Кожухметова Айгүль Есеновна,
*к.ю.н., доцент Казахский агротехнический
университет им. С.Сейфуллина,
Республика Казахстан, Астана,
E-mail: aigul_kozhahmetova@mail.ru*

КОМПАРАТИВНО– ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ РОССИИ И КАЗАХСТАНА

Аннотация. В данной статье проанализированы внутренние миграционные циклы народонаселения в Российской Федерации и Республики Казахстан. Обобщены причины и последствия трудовой миграции. Внутренняя миграция в России – территориальная изменчивость граждан в пределах Российского государства, определенная, как правило влиянием разнообразных факторов – религиозных, культурных, экологических, природных, социально-экономических, политических особенностей хозяйственного и исторического развития отдельных областей и регионов страны.

Ключевые слова: внутренняя миграция, квалифицированные кадры, миграция, внешняя миграция, социальная инфраструктура, трудовая миграция.

Андатпа. Бұл мақалада Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасындағы халықтың ішкі көші-қон циклдері талданады. Еңбек көші-қонының себептері мен салдары жинақталған. Ресейдегі ішкі көші-қон - бұл, әдетте, әр түрлі факторлардың - жеке адамның экономикалық және тарихи дамуының діни, мәдени, экологиялық, табиғи, әлеуметтік-экономикалық, саяси ерекшеліктерінің әсерімен анықталатын Ресей мемлекетіндегі азаматтардың аумақтық өзгермелілігі болып табылатындығы айтылған.

Кілтті сөздер: ішкі көші-қон, білікті кадрлар, көші-қон, сыртқы көші-қон, әлеуметтік инфрақұрылым, еңбек миграциясы.

Annotation. This article analyzes the internal migration cycles of the population in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan. The causes and consequences of labor

migration are summarized. Internal migration in Russia is the territorial variability of citizens within the Russian state, determined, as a rule, by the influence of various factors - religious, cultural, environmental, natural, socio-economic, political features of the economic and historical development of individual regions and regions of the country.

Key words: internal migration, qualified personnel, migration, external migration, social infrastructure, labor migration.

Внутренняя миграция отличается от внешней целым комплексом особенностей: внутренние потоки сохраняют большую степень сезонности. Внутреннюю миграцию в России можно классифицировать на два потока: внутрирегиональную и межрегиональную. Внутренние мигранты более избирательны чем внешние мигранты. Естественно распад СССР сказался на внутренней миграции, человек всегда хочет стабильности и определенности.

На сегодняшний день картина следующего характера: порядка 4-х миллионов российских граждан ежегодно меняют прописку. Люди едут в столицу и другие крупные города за заработком, покидая депрессивные регионы. Страдают не только территориальные подразделения из которых переселяются экономически активные граждане, но и те, в которые они переселяются. Сегодняшние внутренние миграционные процессы, по мнению экспертов губительны для всего государства (России). К сожалению темпы внутренней миграции в России удвоились, половина переселенцев перемещается внутри своего региона, чаще всего из села в город. Вторая часть перебирается в другой регион, меняя жизнь более кардинально. Скорей всего массовое убывание граждан из слаборазвитых регионов ведет к дальнейшему обострению в них экономических, социальных проблем и расширяет депрессивные территории. Получается, в результате 50% народонаселения Российской Федерации оказались в регионах, с определенными проблемами хронического упадка экономики. Конечно, больше всего внутренних мигрантов притягивает Москва, Санкт-Петербург. За чем едут в Москву, заклиная как «Чеховские три сестры» – «в Москву – в Москву». Конечно за карьерой, достойной оплатой труда, хорошим образованием. Если мигрант выбирает Краснодарский край, видимо теплый климат и близость курортов сыграли свою важную роль. У каждого мигранта свои мотивы и доводы. Также привлекательны Московская и Ленинградская области, Калининградская область, Новосибирская и другие. Для города в который прибывают внутренние мигранты, есть серьезный шанс стать «Миллионщиком», а это значит вероятность получить побольше помощь из федерального бюджета. [1;12]

Теперь о поставщиках внутренних мигрантов в другие регионы России, самый массовый отток народонаселения примечателен для Северного Кавказа, далее Поволжье, Сибирь и Дальний Восток. Миграция, конечно обусловлена экономическими причинами. На Северном Кавказе самые низкие заработные платы, самый высокий уровень безработицы в России. Чему тут удивляться, большинство внутренних мигрантов с Поволжья едут в центральный округ. Новосибирская область это интересный пример, сюда прибывает больше людей, чем уезжает. Хотя в области низкие зарплаты, но видимо тот факт что в Новосибирске порядка 40 вузов, что привлекает в город молодых людей со всей Сибири. [2;175]

В настоящее время в Российской Федерации наблюдается следующая тенденция – переезд (граждан) жителей, Дальнего Востока и Сибири в центральную часть страны а также массовый переезд из «северных регионов». Основные факторы, влияющие на миграцию народонаселения внутри страны следующего характера:

- экономические (районы с более высоким уровнем заработной платы всегда привлекателен для людей)
- социальные (наличие исторических и родственных связей)
- природно-климатические (люди стремятся жить в регионе с более теплым и комфортным для жизни климатом).

Если иметь дело с официальной статистикой, то масштабы внутренней миграции в России находятся на уровне около 4000000 человек в год. [3; 2]

На данный момент Россия уверенно встала на путь важнейших экономических преобразований, основная задача – сгладить межрегиональные различия в качестве и уровне жизни народонаселения. Решить эту задачу, можно только в случае ликвидации различных преград, как административных, так и социальных. Если данных преград, стоящих на пути внутренней миграции народонаселения не будет, вследствие эффективной реализации миграционной политики, начнется грамотное перераспределение трудового потенциала России. Каждый житель должен найти применение своим способностям, хорошо работать, и самое главное, иметь для этого все возможности.

На этапе развития экономики Казахстана, как и России наиболее острым вопросом является проблема трудовой миграции. Для того чтобы экономика отдельного района, а в целом и государства продолжала свою развитие, важно грамотное и четкое перераспределение трудовых ресурсов, обеспечивающих приток специалистов для регионов и отраслей, где отсутствует возможность народонаселения осуществлять свою трудовую деятельность. Именно политкорректная и адекватная миграционная политика может решить многие проблемы. И еще одна сторона медали вопроса трудовой миграции.

В будущем, Россию может ожидать кризис в сфере демографии, несмотря на статистику, рождают сейчас мало, к сожалению число умерших превышает число родившихся. Население будет быстро уменьшаться, и как следствие, будет уменьшаться человеческий капитал. Внутренней миграционной политике надо учитывать это обстоятельство и другие. В частности:

- низкая территориальная мобильность народонаселения;
- низкий уровень дохода народонаселения
- высокая стоимость жилья по договору найма (аренды)
- отсутствие развитой инфраструктуры (Связывающей Сибирь и Дальний Восток с центром России) [4;7]

Процесс внутренней миграции в России прямо пропорционален уровню занятости и безработицы. На самом деле получается, что экономически активная часть народонаселения стремится переехать в те районы, где уровень безработицы минимален, а также уровень дохода значительно превосходит, имеющийся в регионе отбытия. Вот для того чтобы не было дисбаланса в человеческом капитале, для сглаживания острых углов, решения проблем в данной сфере, должны поэтапно решаться поставленные государством задачи в миграционной области.[5]

Для того, чтобы трудовые мигранты переезжающие в другой регион могли хорошо и эффективно работать, необходимо жилье. Конечно, за один день это все не решится. Но, надо отметить положительные моменты есть, например, Государственная программа РФ «Обеспечение доступным и комфортным жильем и коммунальными услугами граждан РФ».

Основная цель внутренних мигрантов обеспечение работой с целью заработка. В каждой стране есть свои проблемы.

У России и Казахстана много общего в сфере внутренней миграции. Внутренняя миграция – перемещение народонаселения по территории страны. Внутренняя миграция может быть добровольной, вынужденной и насильственной. Россия на своем пути исторического развития характеризуется, самыми активными в мире миграционными процессами. Проблемы внутренней миграции народонаселения и социально-экономического положения мигрантов в Казахстане актуальны как никогда. Ежегодно в состоянии более активной подвижности находятся около 300 тысяч казахстанцев, для 18 миллионного Казахстана это значимая цифра. Внутренняя миграция народонаселения Казахстана – это закономерный процесс, определенный целым рядом нерешенных проблем в социальном и экономическом развитии регионов страны. Основные причины внутренней миграции в Казахстане:

- Упадок сельского хозяйства и сельских регионов
- Неблагополучная социально-экономическая ситуация
- Отсутствие работы
- Отдаленность от города
- Отсутствие соответствующей инфраструктуры населенного пункта.

Основные факторы внутренней миграции – экономические и социальные. Остановить, к сожалению внутреннюю миграцию в Казахстане, как процесс невозможно. Инерция процесса внутренней миграции будет сохранена, так как она экономически обоснована. 43% народонаселения Казахстана проживает в сельских регионах, и в тоже время экономическая инфраструктура самого села разрушена. Государственные программы, в Казахстане, в основном направлены на решение вопросов внешней миграции. Внутреннее перемещение народонаселения в большой мере приобретает не всегда системный характер, и нуждается в государственном регулировании.

В Казахстане необходимо разработать и принять нормативно – правовую базу направленную на улучшение социально-экономического положения сельских регионов Казахстана. Люди стремятся сменить среду обитания, получить доступ к различным ресурсам, заработать, приобрести жилье и др. К сожалению в Казахстане миграционные потоки пока неуправляемы, необходимо принять новый закон «О внутренней миграции народонаселения» В ближайшее время доля городского народонаселения в Казахстане будет возрастать за счет внутренней миграции из села в город. Казахстан и Россию очень много объединяет, в частности многонациональность граждан. Изучение миграционных процессов имеет большой интерес для выявления закономерностей национального развития, которые требует новых подходов.

Образование и развитие миграционных процессов в России и в Казахстане происходит под влиянием различных следственно – причинных связей, обусловленных специфической трансформацией трудового потенциала в рыночных условиях хозяйствования – национальными, экономическими и политическими мотивами.

Казахстану необходимо проделать большую работу по выравниванию условий проживания в разных регионах. Из года в год увеличивается внутренняя миграция. Причины известны давно:

- урбанизация
 - переселение рабочей силы в центр экономического роста, в столицу и областные центры.
- [6]

Значительную часть внутренних мигрантов составляет молодежь. Необходимо в Казахстане усовершенствовать законодательство и упростить процедуру регистрации внутренних мигрантов, развивать специальные предложения финансовых услуг для групп народонаселения с низким уровнем дохода, с тем чтобы повысить уровень охвата граждан банковскими услугами, также развивать услуги для адаптации и интеграции внутренних мигрантов.

Проблемы внутренней миграции в России и в Казахстане, это объективная реальность, которая оказывает воздействие на все стороны жизни сообщества и страны.

Использованная литература:

1. Жумасултанов Т. Население Казахстана: динамика демографии //Мысль. – 2012, №2
2. Бурда М.А., Герасимова И.В, Политика России в сфере внешней трудовой миграции: накопленный опыт и пути развития. М, 2016 – 166-176 с.
3. Жусупов А.С., Кенесов А.А. Внутренние мигранты и современный Казахстан / Вестник КАЗНУ, Алматы 2015 г. №2
4. Красинец Е.С., Тюрюканова Е.В. Нелегальная миграция в России. М, 2017.

5. Абсаттаров Р.Б. Актуальные проблемы миграции народонаселения / Вестник НПУ, Алматы 2017.
6. Закон О занятости народонаселения РК от 06.04.2016г.

МРНТИ 10.01.13

Кузбаев Данияр Жумагалиевич
магистр юриспруденции, старший преподаватель
кафедры государственно-правовых дисциплин,
Alikhan Bokeikhan University г.Семей
zhumagalyevich@mail.ru

КАЗАХСТАНСКИЙ ПАТРИОТИЗМ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация: статья посвящена патриотическому воспитанию в Казахстане: его сущности, целям, задачам, правовым аспектам и перспективам развития.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, молодежь, Казахстан, идеология, культура.

Аннотация: Мақала Қазақстандағы патриоттық тәрбиеге арналған: оның мәні, мақсаттары, міндеттері, құқықтық аспектілері және даму перспективалары.

Түйінді сөздер: патриотизм, патриоттық тәрбие, жастар, Қазақстан, идеология, мәдениет.

Annotation: The article is devoted to patriotic education in Kazakhstan: its essence, goals, objectives, legal aspects and prospects for development.

Keywords: patriotism, patriotic education, youth, Kazakhstan, ideology, culture.

Патриотическое воспитание - это процесс формирования и развития у граждан любви к своей стране, своему народу и своей культуре, а также готовности к защите и поддержанию единства и суверенитета Республики Казахстан. Патриотическое воспитание имеет большое значение для обеспечения мира, стабильности, процветания и развития нашей страны.

В Казахстане существует несколько программ и проектов по развитию патриотического воспитания, которые реализуются на разных уровнях: государственном, региональном и общественном. Некоторые из них я перечислю ниже:

Государственная программа патриотического воспитания граждан до 2025 года[1.]. Эта программа была утверждена правительством Казахстана в 2019 году и предусматривает создание условий для молодежи по повышению их ответственности за судьбу страны, повышения уровня консолидации молодежных организаций для решения задач обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан, укрепления чувства сопричастности граждан к истории и культуре Казахстана, обеспечения преемственности поколений казахстанцев, воспитания гражданина, любящего свою Родину, имеющего активную жизненную позицию.

Концепция военно-патриотического воспитания молодежи до 2030 года[2.]. Эта концепция была утверждена правительством Казахстана в 2023 году и предусматривает развитие научного и методического сопровождения системы военно-патриотического воспитания молодежи; совершенствование и развитие форм и методов работы по военно-патриотическому воспитанию с учетом динамично меняющейся ситуации, возрастных особенностей молодежи и необходимости активного межведомственного взаимодействия; развитие военно-патриотического воспитания граждан, укрепление престижа службы в вооруженных силах, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан; создание условий для развития волонтерского движения; информационное обеспечение.

Казахстанский патриотизм имеет правовые аспекты, такие как:

Соблюдение конституции Республики Казахстан, которая устанавливает основные принципы демократии, прав человека, свободы вероисповедания и языка.

Уважение к разнообразию народов и этносов Казахстана, которые образуют единую многонациональную страну.

Защита территориальной целостности и суверенитета Казахстана от внешних угроз и агрессии.

Стремление к интеграции в мировое сообщество на основе равноправия, сотрудничества и уважения.

Казахстанский патриотизм имеет перспективы развития в следующих направлениях:

Повышение информированности и культурного образования молодежи о значении патриотизма для будущего страны. Это направление направлено на формирование у молодежи гражданской позиции, уважения к истории и культуре своей родины, ответственности за ее развитие и безопасность. Для этого необходимо использовать разнообразные методы и формы образования, такие как учебные программы, экскурсии, конкурсы, фестивали, вебинары и т.д.[3.]

Развитие творческих способностей молодежи для создания новых форм выражения патриотического чувства и духовности. Это направление направлено на формирование у молодежи индивидуальности, самовыражения, креативности и творческого потенциала[4.с.243]. Для этого необходимо создавать условия для развития талантов молодых людей в различных сферах деятельности, таких как литература, музыка, живопись, фотография, видео и т.д. Также необходимо поддерживать интерес к научным исследованиям, инновациям и социальной ответственности[5.с.84]

Содействие социальной ответственности молодежи за решение проблем населения, таких как экономический рост, экологическая безопасность, здравоохранение и образование. Это направление направлено на формирование у молодежи социальной компетентности, эмпатии, солидарности и гуманизма. Для этого необходимо предоставлять молодежи возможность участия в процессах принятия решений по вопросам социальной жизни страны, а также оказывать им помощь в решении конкретных проблем своего окружения или себя самого. Также необходимо стимулировать молодежь к активному участию в благотворительных проектах или социальных движениях[6.].

Укрепление диалога между государством, обществом и молодежью по вопросам патриотического воспитания. Это направление направлено на формирование у молодежи доверия к государственным институтам и органам власти, а также к другим субъектам общества (представительства политических партий или движений). Для этого необходимо создавать условия для эффективной коммуникации между различными структурами общества по поводу патриотических ценностей и задач страны. Также необходимо проводить консультации с представителями молодежной деятельности по различным аспектам патриотического воспитания (цели, задачи, методы).

Казахстанский патриотизм играет важную роль в обеспечении национального единства и социальной стабильности. Правовые аспекты и перспективы казахстанского патриотизма являются важными элементами для обеспечения его продолжительности и развития в будущем.

Список использованной литературы

1. Патриотическое воспитание казахстанской молодежи: проблемы и перспективы <https://articlekz.com/article/10988>
2. Об утверждении Концепции военно-патриотического воспитания молодежи до 2030 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001039>
3. Гражданская и политическая вовлеченность молодежи и глобальная гражданственность. Мартин Баррет почетный профессор психологии в Университете Суррея, Великобритания. <https://www.un.org/ru/chronicle/article/21743>

4. Шульженко, М. Э. Патриотическое воспитание современной молодежи / М. Э. Шульженко. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 47 (181). — С. 240-243. — URL: <https://moluch.ru/archive/181/46664/>

5. Современные методы осуществления диалога между государством и обществом. Савченко Ирина Алексеевна Московский городской психолого-педагогический университет https://psyjournals.ru/nonserialpublications/social_economical_psychological/contents/social_economical_psychological_63144.pdf

6. Насколько изменилась молодежная политика в Казахстане в 2023 году Читайте больше: <https://www.nur.kz/society/2047597-naskolko-izmenilas-molodezhnaya-politika-v-kazahstane-v-2023-godu/>

ӘОЖ 342.7

Маликов Жандос Анарбекұлы,
полиция капитаны,
заң ғылымдарының магистрі,
ҚР ПМ Б.Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы
жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру
факультетінің докторанты
malikov-zhandos@mail.ru

ҚАУІПСІЗ ЦИФРЛЫҚ ОРТА ҚҰРУ – БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫ МЕН ҚОРҒАЛУЫНЫҢ ТИІМДІ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ

Аннотация. Қазіргі таңдағы цифрлық технологиялардың басым қарқынмен дамуы балалардың өмірі мен болашағы үшін өте маңызды екенін көрсетіп отыр. Соңғы уақыттарда цифрлық орта ақпараттық-коммуникациялық технологияларды, соның ішінде цифрлық желілерді, түрлі мазмұндардағы қызметтер мен қосымшаларды, виртуалды түрдегі шынайы өмірді, жасанды интеллектті, робототехниканы, автоматтандырылған жүйелерді, алгоритмдерді және деректерді талдауды, тіпті биометрия мен имплантация технологиясын да қамти отыра үнемі дамып, кеңейіп келеді.

Осы зерттеу жұмысының жалпы мақсаты мемлекеттің бала құқықтарын қорғау бағытында қолданылатын нормативтік-құқықтық актілер базасын цифрлық ортаға қатысты қалай жүзеге асыруы керектігін түсіндіреді және олардың сол заңнамалар бойынша өз міндеттемелерін көтермелеуге, сақтауға байланысты мүмкіндіктер, тәуекелдер мен сын-тегеуріндер тұрғысынан олардың толық сақталуын қамтамасыз ету жөніндегі тиісті заңнамалық, саяси және басқа шараларға қатысты басшылық нұсқаулар береді, цифрлық ортада балалардың барлық құқықтарын қорғау және жүзеге асыру болып табылады.

Түйін сөздер: бала құқықтары, цифрлық орта, зиянды контент, мемлекет, провайдер

Аннотация. Преобладающими темпами развитие современных цифровых технологий показывает, что они очень важны для жизни и будущего детей. В последнее время цифровая среда постоянно развивается и расширяется, охватывая информационно-коммуникационные технологии, включая цифровые сети, услуги и приложения различного контента, виртуальную жизнь, искусственный интеллект, робототехнику, автоматизированные системы, алгоритмы и анализ данных и даже технологии биометрии и имплантации.

Общая цель настоящей исследовательской работы объясняет, как государство должно осуществлять базу нормативно-правовых актов, применяемых в направлении защиты прав ребенка, в отношении цифровой среды, и дает руководящие указания относительно

соответствующих законодательных, политических и других мер по обеспечению их полного соблюдения с точки зрения возможностей, рисков и вызовов, связанных с поощрением, соблюдением своих обязательств по этим законам, защита и реализация всех прав детей в цифровой среде.

Ключевые слова: права ребенка, цифровая среда, вредоносный контент, государство, провайдер

Annotation. The prevailing pace of development of modern digital technologies shows that they are very important for the life and future of children. Recently, the digital environment has been constantly developing and expanding, covering information and communication technologies, including digital networks, services and applications of various content, virtual life, artificial intelligence, robotics, automated systems, algorithms and data analysis, and even biometrics and implantation technologies.

The overall purpose of this research paper explains how the State should implement the framework of normative legal acts applied in the direction of protecting the rights of the child in relation to the digital environment, and provides guidance on appropriate legislative, policy and other measures to ensure their full compliance in terms of opportunities, risks and challenges associated with the promotion, observance their obligations under these laws, the protection and realization of all children's rights in the digital environment.

Keywords: children's rights, digital environment, malicious content, government, provider

Зерттеу жұмысының жалпы принциптері ретінде заңнамалар жүйесінде көзделген барлық басқа құқықтарды жүзеге асыруды қарастыру керек призманың бір түрі ретінде қызмет ететін қағидалар көрсетілетін болады. Оларды цифрлық ортаға байланысты балалардың құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ету үшін қажетті шараларды айқындау кезінде басшылыққа алу керек. Цифрлық ортада әр баланың құқықтарын сақтау, қорғау және жүзеге асыру қажет. Цифрлық технологиялар саласындағы инновациялар балалардың өміріне және олардың құқықтарына балалардың өздері Интернетке қол жеткізе алмайтын жағдайларда да кең ауқымды және өзара тәуелді әсер етеді. Сандық технологияларға толық қол жетімділік балаларға олардың азаматтық, саяси, мәдени, экономикалық және әлеуметтік құқықтарының дерлік барлық спектрін жүзеге асыруға көмектеседі. Алайда, егер цифрлық технологиялар жалпыға қол жетімді болмаса, теңсіздіктің қолданыстағы формаларын күшейту ықтималдығы жоғары және оның жаңа формалары пайда болуы мүмкін. Цифрлық орта балалар өмірінің көптеген аспектілерінде, соның ішінде дағдарыс кезеңінде де маңызды бола түсуде, өйткені білім беру, мемлекеттік қызметтер және бизнестік ортаны қоса алғанда, қоғамдық функциялар цифрлық технологияларға көбірек сүйенеді. Бұл балалардың құқықтарын жүзеге асырудың жаңа мүмкіндіктерін ашады, бірақ сонымен бірге оларды бұзу немесе кемсіту қаупін тудырады. Осы зерттеу жұмысын жүргізу барысында жүргізілген консультациялар барысында балалар "біз Үкіметтің, технологиялық компаниялардың және мұғалімдер мен тәртіп сақшыларының Интернеттегі дұрыс емес ақпаратты бақылауға көмектескенін қалаймыз" – дей отыра, цифрлық ортамен байланыста олардың қауіпсіз және тең қатысуын қолдауы, көтермелеуі және қорғауы керек деген пікір білдірді [1, 1-2 беттер].

Баланың ең жақсы мүдделері - бұл белгілі бір контекстке сәйкес бағалауды қажет ететін дамып келе жатқан тұжырымдама. Бастапқыда цифрлық орта балаларға арналмаған, бірақ бұл олардың өмірінде маңызды рөл атқарады. Мемлекет цифрлық ортаны құруға, реттеуге, жобалауға және пайдалануға және оны басқаруға қатысты кез келген қызметте әрбір баланың ең жақсы мүдделеріне басымдық берілуін қамтамасыз етуі тиіс.

Жоғарыда тоқталып кеткен заңнамалар жүйесінде көзделген барлық басқа құқықтарды жүзеге асыруды қарастыру керек призманың бір түрі ретінде қызмет ететін қағидалар легімен таныстырып өтейік.

1. Кемсітпеу құқығы балалар құқығын қорғауға ат салысатын инстанциялар өкілдерінен барлық балаларға цифрлық ортаға тең, тиімді және нақты қол жеткізуді

қамтамасыз етуді талап етеді. Мемлекет тарапынан цифрлық эксклюзияны еңсеру үшін барлық қажетті шаралар қабылдануы тиіс [2, 34-38 беттер]. Бұл арнайы қоғамдық орындарда балаларға тегін және қауіпсіз қол жетімділікті қамтамасыз етуді және барлық балалардың цифрлық технологияларға арзан қол жетімділігін және оларды білім беру мекемелерінде, қауымдастықтарда және үйде сауатты пайдалануды қамтамасыз ететін стратегиялар мен бағдарламаларды инвестициялауды қамтиды. Балалар цифрлық технологиялар мен қызметтерді пайдалану мүмкіндігінен айырылғандықтан немесе жеккөрінішті мәлімдемелері бар хабарламалар алғандықтан немесе осы технологияларды пайдаланған кезде оларға әділетсіз қаралғандықтан кемсітуге ұшырауы мүмкін. Дискриминацияның басқа түрлері ақпаратты сүзуге, профильдеуге немесе шешім қабылдауға әкелетін автоматтандырылған процестер бала туралы біржақты, ішінара немесе заңсыз алынған деректерге негізделген жағдайда пайда болуы мүмкін. Кәметке толмағандарға қатысты сырттан келетін теріс әсерлердің басым көпшілігі ғаламтор еншісінде. Басқаша айтқанда,

балалар құрбан болатын тараптардың жоғарылау санатына ие [3, 236-бет]. Жалпы біз, полиция өкілдері ретінде барша азаматтарды балаларға қатысты жынысына, мүгедектігіне, әлеуметтік-экономикалық жағдайына, этникалық немесе ұлттық тегіне, тіліне немесе кез келген басқа белгілеріне байланысты кемсітушіліктің, сондай-ақ аз қамтылған және қандас отбасылардың балаларына, пана іздеуші балаларға, босқын балаларға және мигрант балаларға қатысты кемсітушілікке (дискриминацияға) жол бермеу шараларын ұстануға шақырамыз. Бүгінгі таңда біздің қоғамда адам саудасының немесе жыныстық қанаудың құрбандары болған балалар, баламалы күтім мекемелеріндегі түрлі зорлық-зомбылық көрген балалар, бас бостандығынан айырылған балалар және осал жағдайдағы балалардың басқа топтарына жататын балалар да кездесіп жатады. Сонымен қатар қыз балалардың мүддесі үшін гендерлік теңдікке байланысты цифрлық алшақтықты жою және қолжетімділік, цифрлық сауаттылық, жеке өмірге қол сұғылмаушылық және онлайн қауіпсіздік сияқты аспектілерге ерекше назар аударуды қамтамасыз ету үшін нақты шаралар қажет болып отыр. Мемлекет мұндай қызметке балалардың құқықтарының сақталуын қадағалауды жүзеге асыратын ұлттық және жергілікті органдарды тартуы тиіс. Баланың ең жақсы мүдделері туралы мәселені қарау кезінде олар балалардың барлық құқықтарын, соның ішінде олардың ақпаратты іздеу, алу және беру, зиян келтіруден қорғалу және олардың пікірлерін тиісті түрде есепке алу құқығын ескеруі керек, сондай-ақ баланың ең жақсы мүдделері мен қолданылатын критерийлерді бағалаудың ашықтығын қамтамасыз етуі керек [4, 412-423 беттер].

2. Өмір сүру құқығы. Тіршілік ету және даму.

Цифрлық орта ұсынатын мүмкіндіктер балалардың дамуында барған сайын маңызды рөл атқарады және олардың өмір сүруі үшін, әсіресе дағдарыс жағдайында маңызды болуы мүмкін. Уәкілетті орган балаларды өмір сүру, тіршілік ету және даму құқығын бұзу қаупінен қорғау үшін барлық қажетті шараларды қабылдауы керек. Бұл жерде әңгіме түрлі контенттермен, байланыстармен, мінез-құлықпен және келісімшарттармен байланысты тәуекелдер, сонымен қатар, зорлық-зомбылық пен жыныстық сипаттағы материалдарға, киберагрессия мен қудалауға, құмар ойындарға, қанау мен зорлық-зомбылыққа, оның ішінде жыныстық қатынасқа қатысты, сондай-ақ өз-өзіне қол жұмсауды немесе өмірге қауіп төндіретін әрекеттерді ынталандыру немесе оларды қозғау, соның ішінде террористік және экстремистік ұйымдардың тізіміне енгізілген қылмыскерлер немесе қарулы топтар тарапынан орын алатын қылмыстық әрекет немесе әрекетсіздіктер жайында болып отыр [5, 52-55 беттер]. Мемлекет әртүрлі контексттерде туындайтын балалар үшін жаңа тәуекелдерді анықтап, соның ішінде олар кездесетін нақты тәуекелдердің сипаты туралы құрбандардың пікірлерін тыңдау арқылы жоюы керек.

Сандық құрылғыларды пайдалану зиян тигізбеуі керек, сонымен қатар балалардың немесе мұғалімдер мен оқытушылардың, ата-аналардың немесе бала күтушілерінің жеке қарым-қатынасын алмастырмауы керек. Мемлекеттік органдар болсын, мейлі квазимемлекеттік сектор өкілдері болсын баланың өмірінің алғашқы жылдарындағы

технологиялардың әсеріне ерекше назар аударуы керек, бұл кезде мидың икемділігі максималды болады, ал әлеуметтік орта, атап айтқанда ата-аналармен және бала күтімімен қарым-қатынас олардың когнитивті, эмоционалды және әлеуметтік дамуы үшін өте маңызды. Ата-аналарға, бала күтушілеріне, педагогтарға және басқа да тиісті субъектілерге дайындықты ұйымдастырып, оларға цифрлық технологиялардың балалардың дамуына, әсіресе жас балалар мен жасөспірімдердегі неврологиялық дамудың сыни кезеңдерінде әсерін зерттеу нәтижелерін ескере отырып, цифрлық құрылғыларды тиісінше пайдалану жөнінде ұсыныстар беру керек [5, 58-60 беттер].

3. Баланың пікірін құрметтеу құқығы.

Балалар цифрлық орта оларға өздеріне қатысты мәселелер бойынша пікірлерін тыңдау үшін маңызды мүмкіндіктер беретінін жақсы түсінеді. Цифрлық технологияларды пайдалану балалардың жергілікті, ұлттық және халықаралық деңгейде қатысуын қамтамасыз етуге ықпал етуі мүмкін. Мемлекет тарапынан балалардың өз пікірін білдірудің цифрлық құралдары туралы хабардарлығын арттыруға және оларға қол жеткізуді қамтамасыз етуге жәрдемдесуі, сондай-ақ балаларға дайындықты ұйымдастыруы және олардың қатысуы үшін ересектермен тең, қажет болған жағдайда жасырын түрде қолдау көрсетілуі керек, осылайша олар өз құқықтарын жеке де, топ ретінде де тиімді қорғай алады. Цифрлық ортаға байланысты балалардың құқықтары мәселелері бойынша заңнаманы, стратегияларды, бағдарламаларды, қызметтерді және оқу курстарын әзірлеу кезінде тиісті мемлекеттік органдар барлық балаларды тартуы, олардың қажеттіліктерін тыңдауы және олардың пікірлерін мұқият ескеруі тиіс. Олар цифрлық қызмет провайдерлерінің балалармен белсенді қарым-қатынасын қамтамасыз етуі керек, тиісті кепілдіктермен және олардың өнімдер мен қызметтерді әзірлеу кезінде балалардың пікірлерін дұрыс ескеруі керек.

Сондай-ақ уәкілетті органдарға балалармен тиісті заңнамалық, әкімшілік және басқа да шаралар мәселелері бойынша консультациялар жүргізу үшін цифрлық ортаны пайдалану ұсынылады және олардың пікірлеріне елеулі көңіл бөлінуін және балалардың қатысуы олардың жеке өмірге қол сұғылмаушылық, ой мен сенім бостандығы құқығын бұзатын деректерді тиісінше бақылауға немесе жинауға әкеп соқпауын қамтамасыз ету ұсынылады. Олар кеңес беру процестеріне технологияға қол жеткізе алмайтын немесе оларды пайдалану дағдылары жоқ балаларды қамтуы керек.

Дамушы қабілеттер.

Баланың дамып келе жатқан қабілеттерін балалар біртіндеп кәсіби білім, заттардың мәнін түсіну және іс-әрекет қабілеттілігін алатын процесті көздейтін құқық қалыптастырушы қағидат ретінде құрметтеу керек. Бұл процесс цифрлық ортада ерекше маңызға ие, мұнда балалар ата-аналары мен қамқоршыларының қадағалауы тұрғысынан тәуелсіз қатыса алады. Балалардың цифрлық ортаға қатысуымен байланысты тәуекелдер мен мүмкіндіктер олардың жасына және даму кезеңіне байланысты өзгереді. Осы ортада балаларды қорғау немесе оларға қол жеткізуді жеңілдету жөніндегі шараларды әзірлеген сайын осы ойлар басшылыққа алынуы керек. Жасты ескеретін шараларды әзірлеу кезінде бірқатар пәндер бойынша ең жақсы және заманауи зерттеулерге сүйену керек. Мемлекеттердің ата-аналарға және бала күтімін жүзеге асыратын адамдарға балаларды тәрбиелеу жөніндегі өз міндеттерін орындауда тиісті көмек көрсету міндетіне сәйкес мемлекеттер ата-аналар мен қамқоршылардың балалардың өсіп келе жатқан дербестігін, олардың дамып келе жатқан қабілеттерін және балалардың жеке өміріне қол сұғылмаушылығын құрметтеу қажеттігі туралы хабардар болуына жәрдемдесуі тиіс. Олар ата-аналар мен бала күтушілеріне цифрлық сауаттылықты меңгеруге және балаларға қауіп-қатер туралы хабардар болуға қолдау көрсетуі керек, осылайша олар балаларға цифрлық ортаға, соның ішінде қорғау құқығына байланысты өз құқықтарын жүзеге асыруға көмектесе алады. Балалардың құқықтарын іске асыру және оларды цифрлық ортада қорғау мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін сақтық шараларын қоса алғанда, заңнамалық, әкімшілік және өзге де шаралардың кең ауқымы талап етіледі.

Заңнама.

БҰҰ-ға мүше болып табылатын мемлекет цифрлық ортаның Бала құқықтары туралы Конвенцияда және оған факультативтік хаттамаларда бекітілген құқықтармен үйлесімділігін қамтамасыз ету үшін адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкес ұлттық заңнаманы қайта қарауы, қабылдауы және жаңартуы тиіс. Заңнама техникалық прогресс пен тәжірибенің жаңа түрлері тұрғысынан өзекті болып қалуы керек. Олар бюджет қаражатын бөлу және цифрлық ортаға қатысты басқа да әкімшілік шешімдер қабылдау кезінде заңнамадағы балалардың құқықтарын есепке алу үшін балалардың құқықтарына әсер етуді бағалауды міндетті түрде пайдалануды, сондай-ақ оларды цифрлық ортаға қатысы бар мемлекеттік органдар мен кәсіпорындардың қолдануына жәрдемдесуді көздеуі тиіс.

Дамушы мемлекет балалардың құқықтарына қатысты ұлттық стратегиялардың цифрлық орта мәселелерін нақты қозғауын және тиісті нормативтік актілерді, салалық кодекстерді, жобалау-конструкторлық стандарттарды және үнемі бағаланып, жаңартылып отыруы тиіс іс-қимыл жоспарларын орындауын қамтамасыз етуі тиіс. Мұндай ұлттық стратегиялар балаларға цифрлық ортаның артықшылықтарын пайдалануға және оларға қауіпсіз қол жеткізуге мүмкіндік беруге бағытталуы керек. Интернеттегі балаларды қорғау ұлттық балаларды қорғау саясатына біріктірілуі керек. Мемлекет балаларды қауіп-қатерден, соның ішінде балаларды киберагрессиядан және жыныстық қанаудан және цифрлық технологияларды пайдалана отырып және Интернетте жыныстық зорлық-зомбылықтан қорғау бойынша шараларды жүзеге асыруы, осындай қылмыстарды тергеуді қамтамасыз етуі және зардап шеккен балаларға құқықтық қорғау құралдары мен қолдау көрсетуі тиіс.

Интернеттегі балаларды қорғаудың тиімді тетіктерінің және балалардың басқа да құқықтарын сақтай отырып, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің тиісті стратегияларының жұмыс істеуі қамтамасыз етілуі тиіс, балалар цифрлық ортаға барлық жерде, соның ішінде үй, оқу орындары, интернет-кафелер, жастар орталықтары, кітапханалар, сондай-ақ медициналық мекемелер мен баламалы күтім мекемелерінде де қол жеткізе алуы міндетті түрде қажет.

Пайдаланылған материалдар тізімі:

1. БҰҰ Бала құқықтары Комитетінің Цифрлық ортаға байланысты балалардың құқықтары туралы № 25 (2021) жалпы тәртіптегі ескертуі;
2. БҰҰ Бала құқықтары Комитетінің Жалпы тәртіп туралы ескертуі № 9 (2006);
3. ЗАЩИТА ПРАВ И СВОБОД НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ С.М. Миронова, С.С. Симонова Волгоградский институт управления — филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы, г. Волгоград, Российская Федерация;
4. Tomazic T. Ongoing Criminal Activities in Cyberspace: From the Protection of Minors to the Deep Web / T. Tomazic, N. Vilela // *Revija za Kriminalistiko in Kriminologijo*. — 2017;
5. Drăgan A.T. Child Pornography and Child Abuse in Cyberspace / A.T. Drăgan // *Journal of Legal Studies*. — 2018. — Vol. 21, iss. 35. — P. 52–60.

МРНТИ 10.23.43

Усенбаева Асемгуль Узакбаевна
заң ғылымдары магистры, аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті,
usenbaeva2013@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІКТІ ҚОРҒАУ
САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуы туралы мәліметтер, оларды тергеп-тексеру, заңнамасының бұзылу белгілері, Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылу белгілерін анықтауы; заңнамасының бұзылуын тергеп-тексеруге қатысатын тұлғалар нақты деректер ұсынуға және олардың анықтығын дәлелдеу мәселелері қамтылған.

Кілтті сөздер: бәсеке; монополия; инфрақұрылым; нарық; куә; сарапшы.

Аннотация: Статья содержит сведения о нарушениях законодательства Республики Казахстан в области защиты конкуренции, их расследование, признаки нарушения законодательства Республики Казахстан, выявление признаков нарушения законодательства Республики Казахстан в области защиты конкуренции; вопросы представления фактических данных и доказательства их достоверности лицами, участвующими в расследовании нарушений законодательства.

Ключевые слова: конкуренция; монополия; инфраструктура; рынок; свидетель; эксперт.

Abstract: The article contains information on violations of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of competition protection, their investigation, signs of violation of the legislation of the Republic of Kazakhstan, identification of signs of violation of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of competition protection; issues of presentation of factual data and evidence of their reliability by persons involved in the investigation of violations of legislation.

Keywords: competition; monopoly; infrastructure; market; witness; expert.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев адал бәсеке еліміздің жаңа экономикалық бағдарының негізгі болатын басты қағидаттардың бірі екенін атап өтті. Сондықтан бәсекелестіктің ұзақ мерзімді жаңа саясатын жасаудың маңызы зор [1. 36].

Премьер-Министр бәсекелестікті дамыту биржалық сауда құралдарын тарату және негізгі инфрақұрылымдық қуаттарға қол жеткізу шарттарын кеңейту арқылы жүзеге асырылуы тиіс екенін атап өтті. Үкімет басшысы мемлекеттік және жеке операторлардың түрлі салалардағы қызметін реттеу нормаларын қайта қарау қажеттігін атап өтті. Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігіне бәсекелестікті дамыту мәселелері жөніндегі заң жобасын Парламентке енгізуді қамтамасыз ету тапсырылды.

2023 жылғы 1 наурызда Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев "Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігінің кейбір мәселелері туралы" жарлыққа қол қойды. Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігінің функциялары мен құрылымына өзгерістер енгізді.

Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігінің атқаратын қызмет жаңа бағыттармен толықтырылды, яғни атап кететін болсақ, бәсекелестікті қорғау және монополистік қызметті шектеу саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу қажет. Халықаралық шарттарға сәйкес Еуразиялық экономикалық одаққа қатысушы мемлекеттердің монополияға қарсы органдарымен өзара іс-қимылды, оның ішінде Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіпке сәйкес хабарламалар, ақпарат беру туралы сұрау салулар жіберу, консультациялар жүргізу, тергеп-тексеру туралы хабардар ету жолымен жүзеге асыру.

Самұрық-Қазына ұлттық әл-ауқат қоры және Қордың Директорлар кеңесінің шешімімен бекітілетін қор ұйымдары өткізетін сатып алуды жүзеге асыру тәртібін келісу; азаматтық авиация саласындағы уәкілетті орган бекітетін инфрақұрылымдық алымдарды есептеу әдістемесін келісу болып табылады. Мемлекеттік басқарудың тиісті саласының жүзеге асыратын мемлекеттік орган бекітетін тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді өндірумен технологиялық байланысты қызмет түрлерінің тізбесімен келісу қажет. Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасында

көзделген жағдайларда нарық субъектілерін мемлекеттік тіркеуге, қайта тіркеуге, сондай-ақ жылжымайтын мүлікке құқықтарға келісім беру көзделген.

Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің республикалық жобасына бизнес-жоспарды, республикалық мемлекеттік инвестициялық жобаның инвестициялық ұсынысын, мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің республикалық жобасының конкурстық (аукциондық) құжаттамасын, оның ішінде оларға бәсекелестікті қорғау саласына қатысты бөлігінде өзгерістер және толықтырулар енгізілген кезде келісу жеке әріптестердің мемлекеттік функцияларды іске асыруын қамтамасыз етуді көздейтін жобалар бойынша монополистік қызметті шектеу; өтініш берушілердің жүйелік проблемаларды талдау және анықтау қажеттілігі туындайды.

Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексінің 20-тарауы Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуын анықтауға арналған. Заңның 216-223 баптар аралығында осы мәселелер қамтылған.

Монополияға қарсы орган өз өкілеттіктері шегінде Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуын тергеп-тексереді және тергеп-тексеру нәтижелері бойынша шешім қабылдайды. Тергеп-тексеру деп монополияға қарсы органның Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылықтың жасалғанын растайтын немесе жоққа шығаратын нақты деректерді Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексте көзделген тәртіппен жинауға бағытталған іс-шаралары түсініледі.

Монополияға қарсы органға Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуы туралы мәліметтердің келіп түсуі тергеп-тексеруді бастау үшін негіз болып табылады, олар: Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуы немесе оның белгілері көрсетіле отырып, мемлекеттік органдардан келіп түскен материалдар; Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылу белгілерін көрсететін жеке және заңды тұлғаның өтініші; монополияға қарсы органның өз қызметін жүзеге асыруы кезінде нарық субъектісінің, мемлекеттік органдардың, жергілікті атқарушы органдардың әрекеттерінен Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылу белгілерін анықтауы; монополияға қарсы органға келіп түскен, Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылу белгілерінің бар екендігі туралы бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлары; нарық субъектісінің, мемлекеттік, жергілікті атқарушы органдардың, мемлекет нарық субъектілерінің қызметін реттеу функцияларын берген ұйымның әрекеттерінде (әрекетсіздігінде) Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзу белгілерінің бар екендігі туралы монополияға қарсы органның хабарламасын нарық субъектісінің, мемлекеттік органның, жергілікті атқарушы органның, мемлекет нарық субъектілерінің қызметін реттеу функцияларын берген ұйымның белгіленген мерзімде орындамауы болып табылады.

Тергеп-тексерудің басталуы тергеп-тексеруді жүргізу туралы бұйрықпен ресімделеді. Әрекеттерінде картель белгілері қарастырылатын тергеп-тексеру объектілерін қоспағанда, тергеп-тексеруді жүргізу туралы бұйрықтың көшірмесі қол қойылған күнінен бастап үш жұмыс күнінен кешіктірілмей өтініш берушіге және тергеп-тексеру объектісіне жіберіледі. Әрекеттерінде картель белгілері қарастырылатын тергеп-тексеру объектілеріне тергеп-тексеруді жүргізу туралы бұйрықтың көшірмесі тергеп-тексеруді жүргізу кезінде тапсырылады.

Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуын тергеп-тексеруге қатысатын тұлғалар: өтініш беруші – монополияға қарсы органға Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылғаны туралы мәліметтерді жіберген жеке немесе заңды тұлға; тергеп-тексеру объектісі - өздерінің әрекеттеріне қатысты тергеп-тексеру жүргізілетін жеке тұлға, заңды тұлға немесе дербес салық төлеуші болып табылатын (қаржы ұйымдарын қоспағанда) оның филиалы, аталған тұлғалар тергеп-тексеру жүргізу туралы бұйрық шығарылған кезден бастап тергеп-тексеру

объектісі деп танылады; мүдделі тұлғалар – Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуы туралы істі қарауға байланысты құқықтары мен заңды мүдделері қозғалатын жеке немесе заңды тұлғалар; монополияға қарсы органның лауазымды адамы – монополияға қарсы органның тергеп-тексеру жүргізуге уәкілеттік берілген қызметкері; куә – тергеп-тексеру үшін маңызы бар қандай да бір мән-жайлар өзіне белгілі болуы мүмкін кез келген жеке тұлға; сарапшы – арнайы ғылыми немесе практикалық білімі бар, іске мүдделі емес жеке тұлға болып табылады.

Тергеп-тексеру жүргізу кезінде іске қатысатын тұлғалар өз құқықтары мен міндеттерін өзі немесе өкілі арқылы жүзеге асыруға құқылы. Егер тергеп-тексеру барысында тергеп-тексеру объектісінің емес, өзге тұлғаның әрекетінде (әрекетсіздігінде) Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзу белгілері бар екендігі анықталса, монополияға қарсы орган мұндай тұлғаны Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодекстің 216-бабында көзделген тәртіппен тергеп-тексеру объектісі ретінде тартады.

Нарық субъектісінің, мемлекеттік органның, жергілікті атқарушы органның, мемлекет нарық субъектілерінің қызметін реттеу функцияларын берген ұйымның әрекеттерінде Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодекстің 216-бабының 2-тармағында көзделген мәліметтерді қарау шеңберінде белгіленетін, Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылық белгілерінің болуын көрсететін нақты деректер болған жағдайда, монополияға қарсы орган тергеп-тексеруді жүргізу туралы бұйрық шығарады.

Монополияға қарсы орган: Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодекстің 169-бабының 3-тармағында, 170-бабының 1-тармағында көзделген белгілер болған кезде тергеп-тексеру жүргізілгенге дейін нарық субъектісінің үстем үлесін айқындау мақсатында тауар нарықтарындағы бәсекелестіктің жай-күйіне талдау жүргізеді; Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодекстің 174-бабында көзделген белгілер болған кезде, тергеп-тексеру жүргізілгенге дейін нарық субъектісінің үстем немесе монополиялық жағдайын анықтау мақсатында тауар нарықтарындағы бәсекелестіктің жай-күйіне талдау жүргізеді. Бұл ретте осы нарық субъектісіне қатысты монополияға қарсы ден қою шаралары оның нақты үстем болған кезеңіне қолданылады.

Тергеп-тексеру жүргізу туралы бұйрықта: тергеп-тексеру объектісінің немесе объектілерінің атауы; Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылықтарға тергеп-тексеру жүргізу үшін негіздер; тергеп-тексеру объектісінің әрекеттерінде (әрекетсіздігінде) байқалатын Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылық белгілері; тергеп-тексерудің басталу және аяқталу датасы; тергеп-тексеру нысанасы; тексерілетін кезең; монополияға қарсы органның тергеп-тексеру жүргізуге уәкілеттік берілген лауазымды адамының тегі, аты және әкесінің аты (егер ол жеке басты куәландыратын құжатта көрсетілсе); Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылықтарды тергеп-тексеруге қатысатын адамдардың құқықтары қамтылуға тиіс.

Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылықтарды тергеп-тексеру Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылықтарға тергеп-тексеру жүргізу туралы бұйрық шығарылған күннен бастап үш айдан аспайтын мерзімде жүргізіледі. Монополияға қарсы орган тергеп-тексеру мерзімін ұзартуы мүмкін, бірақ ол екі айдан аспауға тиіс. Мерзімді ұзарту туралы бұйрық шығарылады, бұйрықтың көшірмесі ол шығарылған күннен бастап үш жұмыс күні ішінде өтініш беруші мен тергеп-тексеру объектісіне жіберіледі.

Монополияға қарсы орган тергеп-тексеру басталғанға дейін тергеп-тексеру жүргізу туралы бұйрықты құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі уәкілетті органның аумақтық бөлімшесіне, оның ішінде электрондық нысанда ұсыну арқылы оны құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі уәкілетті органда тіркейді. Монополияға қарсы орган тергеп-тексеру барысында бірнеше тергеп-тексеруді біреуіне

біріктіру туралы немесе бөліп алу және жеке тергеп-тексеру жүргізу туралы шешім қабылдай алады. Біріктірілген тергеп-тексеруді жүргізудің мерзімі уақыты бойынша бірінші тергеп-тексеруді жүргізу басталған күннен бастап есептеледі.

Тергеп-тексеруді дұрыс жүргізу үшін маңызы бар кез келген нақты деректер, оның ішінде: өтініш берушінің, тергеп-тексеру объектісінің, мүдделі тұлғалардың және куәлардың түсініктемелері; сарапшылардың қорытындылары; заттай дәлелдемелер; өзге де құжаттар (оның ішінде, компьютерлік ақпараты, фото және кино түсірілімдері, дыбыс-, аудио- және бейнежазбалар бар материалдар) Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылу фактілерінің дәлелдемелері бола алады. Дәлелдемелерді жинауды монополияға қарсы органның лауазымды адамы жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуын тергеп-тексеруге қатысатын тұлғалар нақты деректер ұсынуға және олардың анықтығын дәлелдеуге құқылы.

Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасының бұзылуын тергеп-тексеруге қатысатын тұлғалардың: нарықтың басқа субъектілерінің құпия ақпараты және коммерциялық құпиясы бар материалдарын қоспағанда, істің материалдарымен танысуға, олардан үзінді көшірмелер жасауға және көшірмелерін алуға; дәлелдемелер ұсынуға және оларды зерттеуге қатысуға; іске қатысатын басқа да адамдарға сұрақтар қоюға; сарапшылар тарту туралы өтінішхатпен шығуға; жазбаша немесе ауызша нысанда түсіндірмелер беруге, тергеп-тексеру барысында туындайтын барлық мәселелер бойынша өз дәйектерін келтіруге; тергеп-тексеруге қатысатын басқа да тұлғалардың өтінішхаттарымен танысуға, тергеп-тексеруге қатысатын басқа да тұлғалардың өтінішхаттарына, дәйектеріне қарсылық білдіруге құқығы бар.

Тергеп-тексеру объектісі Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылықтарды тергеп-тексеру нәтижелері бойынша қорытындының жобасын келісу комиссиясының қарауына шығару үшін монополияға қарсы органға өтініш жасауға құқылы [2. 256].

Қазақстан Республикасының Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін, бәсекелестікті қорғау және монополистік қызметті шектеу саласында басшылықты, мемлекеттік монополия саласына жатқызылған қызметті бақылау мен реттеуді, сондай-ақ тауар биржалары саласындағы қызметті мемлекеттік бақылауды және лицензиялауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган болып табылады [3. 36].

Дербес жасаған әрекеттері тиісті тауар нарығындағы тауарлар айналысының жалпы жағдайына олардың әрқайсысының біржақты ықпал ету мүмкіндігін тиімді шектейтін нарық субъектілерінің жарыспалылығы бәсекелестік деп танылады.

Бәсекелестік: жарыспалылық, адалдық, заңдылық, тұтынушылар құқықтарының сақталу бастауларына негізделеді, олар нарық субъектілерінің ұйымдық-құқықтық нысаны мен тіркелген жеріне қарамастан, нарық субъектілерінің барлығына біркелкі түрде, бірдей шамада және тең жағдайда қолданылады [4. 66].

Адал бәсекелестік барысында тұтынушы өзіне қажет тауарлар мен қызметтерді таңдайды. Нәтижесінде бәсекелестік өндірушілерді жеке тұтынушының, демек бүкіл қоғамның мүдделерін ескеруге ынталандырады.

Бәсекелестікті қорғауды қамтамасыз ету үшін заңнамалық реттеу шеңберінде мемлекет бірқатар шаралар қабылдайды.

Мемлекеттің бәсекелесті нарықта тауарларды сату конституциялық құрылым, ұлттық қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, адам құқықтарын және бостандықтарын, халықтың денсаулығын қорғау жағдайларына теріс әсер етуі мүмкін әрекет салаларында өндіріске және тауарды сатуға, сатып алуға немесе оны пайдалануға Заңмен ерекше құқықты бекіту жолымен бәсекені шектеуге құқығы бар [5. 2006].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы // <https://primeminister.kz/kz/addresses/01092023>. 01.09.2023ж.
2. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігінің кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 5 қазандағы № 428 Жарлығы.
4. Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі // <https://www.gov.kz/memleket/entities/zk/activities/333?lang=kk>
5. Киздарбекова А.С., Асетова Г.Б. Кәсіпкерлік құқық: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 281 бет.